

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

Arto Nevala

Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa

Elektronisen version ISBN:
951-45-8581-X

Kansi: Korkeakoulujen opiskelijamäärä on kasvanut räjähdysmäisesti toisen maailmansodan jälkeen. Etukannessa kuva historian luennoita Joensuusta 1980-luvun alussa sekä opiskelijamäärän kasvusta kertova kuvaaja. Kuva: Joensuun yliopiston kuvakeskus.

ISSN 1238-3503

ISBN 951-710-109-0

Hakapaino Oy

Helsinki 1999

■ Sisällysluettelo

LUETTELO KAAVIOISTA, TAULUKOISTA, KUVIOISTA JA LIITTEISTÄ	7
LYHENTEET	11
JOHDATUS KIRJAN SYNTYTAUSTAAN	12
TUTKIMUKSET LÄHTÖKOHDAT	15
Tutkimusperinteen pitkä linja	15
Keskeiset tutkimuskysymykset	26
Menetelmälliset rajaukset ja ratkaisut	30
Heikki Wariksen perinnöstä elektronisiin dokumentteihin	34
VIRKAMIESTEN KOULUTUKSESTA TALOUS- POLITIIKAN TALUTUSNUORAAN	40
Akateemis-traditionalistisen korkeakoulupolitiikan kolme vuosisataa	40
Kulttuuripolitiikan ”harmaat vuodet”	42
Väestö- ja koulutusrakenteen muutokset	44
Modernin korkeakoulupolitiikan tausta	47
Suunnitelmallinen, keskitetty ja valtiollinen korkeakoulupolitiikka	50
Määrällisestä laadulliseen – korkeakoulutuksen painopisteet muuttuvat	55
Uudet visiot, uusi hallitus ja suuri lama	57
Rakenteellinen kehittäminen ja korkeakoulupolitiikan linjaukset	63
Pienin askelin kohti ”tiedon ja osaamisen Suomea”	79
Huippuyksiköt ja tutkijakoulut hapuillen alkuun	82
Jähmeästä akateemisuudesta nopearytmiseen tulosvastuuseen	84
KORKEAKOULUPOLITIIKAN TAVOITTEET JA TODELLISUUS	94
Opiskelijamäärän kasvu ja ylioppilassuma	94
Tiheä verkosto – paljon opiskelijoita?	99
Suomenkieliset ja naiset valtaavat korkeakoulutuksen	105
Pääkaupunkiseudun ylivallassa tasapainoisempaan sijoittumiseen	114
Tieteenalojen profiilit ja voimasuhteet	117
Opiskelijavirrat ja korkeakoulupolitiikka	126

KOULUTUSEROJEN VÄHENTYMINEN, PYSYVYYS JA PIILOUTUMINEN	135
Lukio koulutusuran solmukohtana	135
Kehitysalueilta korkeakoulutukseen	145
Sosioekonomiset erot: tasoittumisesta kätkeytymiseen	153
Suomi ja Ruotsi – koulutuksellisen tasa-arvon edelläkävijät?	164
ALUEELLISESTI ERILAISTUNUT KORKEAKOULUTUS	180
Koulutustarjonta ei tasapainotu?	180
Toimihenkilöt kärjessä – työväestö hännillä	184
Koulutusalueet eriytyvät	189
LOHKOUTUNUT KORKEAKOULUTUSKENTTÄ	198
Toimihenkilöiden edustus kasvaa kaikilla aloilla	198
Elitistinen – kansanomainen: korkeakoulujen rekrytointiprofiilien ääripäät	212
Tasa-arvoistuminen ja sisäinen erilaistuminen	215
LOPUKSI: TEORIOIDEN TARKASTELUA JA PITKIÄ LINJOJA	219
Avoimuus ja tasa-arvo; lajittelu ja suodattaminen vai kyllästymispiste?	219
Hyvinvointivaltion kainalosta eriytyneeseen korkeakoulutukseen	225
LÄHTEET	229
LIITTEET	244
SUMMARY	263
LIST OF CHARTS, TABLES, FIGURES AND APPENDICES	271

LUETTELO KAAVIOISTA, TAULUKOISTA, KUVIOISTA JA LIITTEISTÄ

KAAVIOT:

1. Tutkimusasetelma 27
2. Korkeakoulupolitiikan kaudet Suomessa 85

TAULUKOT:

1. Maa- ja metsätalouden, teollisuuden, palvelusektorin sekä muiden alojen osuudet (%) ammatissa toimivasta väestöstä tai työllisestä työvoimasta Suomessa 1950–1990. 45
2. Korkeakouluopetukselle ja -tutkimukselle valtion varsinaisessa esityksessä budjetoidut rahat (milj. mk) 1988–1997 sekä tosiasialliset määrärahat (milj. mk) k.o. vuoden tilinpäätöksen mukaan 1988–1996. 61
3. Tertiäärisektorilla opiskelevien määrä 100 000 asukasta kohti eräissä Euroopan maissa 1993. 103
4. Korkeakouluopiskelijoiden osuus (%) 20–24-vuotiaiden ikäluokan määrästä Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa 1970–1994. 104
5. Naisten osuus korkeakouluopiskelijoista Suomessa 1945–1995. 109
6. Naisten osuus (%) korkeakouluopiskelijoista eri Euroopan maissa 1990-luvun alussa. 110
7. Naisten osuus (%) uusista korkeakouluopiskelijoista eri tieteenaloilla Suomessa 1945–1994 112
8. Tyttöjen osuus (%) uusista ylioppilaista 1939–1995. 129
9. Suunnitellut ja todelliset korkeakoulutuksen aloituspaikkamäärät eri lääneissä 1985. 132
10. Suunnitellut ja todelliset uusien opiskelijoiden määrät eri tieteenaloilla 1992. 133
11. Ylioppilaiden määrä tuhatta 15–19 -vuotiasta nuorta kohti eri lääneissä 1975–1995. 138
12. Lukiolaisten sosioekonominen tausta (%) 1965 ja 1980. 140
13. Uusien korkeakouluopiskelijoiden alueellisen taustan muutokset 1945–1995. 147
14. Uusien korkeakouluopiskelijoiden määrä indeksinä lääneittäin 1960 (= 100), 1980 ja 1995. 148
15. Uusien korkeakouluopiskelijoiden osuus 15–24- vuotiaasta väestöstä eri lääneissä (promilleja). 149
16. Uusien ylioppilaiden laskennallinen osallisuuseroin korkeakoulutukseen eri lääneissä 1975–1995. 152
17. Uusien korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen tausta Suomessa (%) 1945–1995. 154
18. Eri sosioekonomisten ryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen Suomessa 1950–1995. 156

19. Opiskelijoiden sosiaalinen tausta Ruotsissa 1962/63–1994/95 (%).	166
20. Korkeakoulutukseen osallistuminen ja korkeakoulutukseen siirtyminen sosiaaliryhmittäin Ruotsissa.	168
21. Eri sosiaaliryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen Irlannissa 1980–1992.	171
22. Opiskelijoiden sosiaalinen tausta Englannissa 1955–1989 (%).	173
23. Eri sosiaaliryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen Englannissa 1961, 1980 ja 1984.	174
24. Korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen tausta Saksassa 1972–1987 (%).	177
25. Korkeakoulutuksen aloituspaikat koulutusalueittain 15–24 -vuotiaan väestön määrään (tuhatta) verrattuna 1950–1995.	181
26. Korkeakoulutuksen aloituspaikkojen määrä verrattuna valmistuneiden ylioppilaiden määrään lääneittäin Suomessa 1975–1995.	182
27. Ylempien toimihenkilöiden ja työväestön välinen ero korkeakoulutukseen osallistumisessa lääneittäin 1960–1995.	185
28. Eri lääneistä kotoisin olevien uusien opiskelijoiden sijoittuminen (%) eri tieteenaloille Suomessa 1995.	193
29. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien lasten osuus statusaloille sijoittuneista uusista opiskelijoista lääneittäin Suomessa 1993.	194
30. Statusalojen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta (%) 1960–1995.	198
31. Statusalojen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1960–1995.	199
32. Lääketieteen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1950–1995.	202
33. Suuralojen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta (%) 1960–1995.	204
34. Suuralojen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1960–1995.	205
35. Kasvatustieteen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta (%) 1960–1995.	207
36. Kasvatustieteen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1960–1995.	208
37. Uudenmaan, Pohjois-Karjalan ja Lapin lääneistä kasvatustieteen opintoihin tulneiden opiskelijoiden sekä kaikkien näistä lääneistä tulneiden uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta 1990 (%).	209
38. Pienalojen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta (%) 1960–1995.	210
39. Pienalojen uusien opiskelijoiden sosiaalinen (%) tausta 1960–1995.	210
40. Elitistisillä aloilla aloittaneiden opiskelijoiden määrä ja osuus (%) kaikista uusista opiskelijoista 1970–1995.	215

KUVIOT

1. Uudet ylioppilaat ja uudet korkeakouluopiskelijat Suomessa 1945–1995.	95
2. Uusien ylioppilaiden ja uusien korkeakouluopiskelijoiden osuus (‰) 15–24 -vuotiaasta väestöstä 1950–1995.	96
3. Ylioppilaaksitulovuotenaan korkeakouluopinnot aloittaneiden osuus (%) kyseisen vuoden uusista ylioppilaista.	97

4. Korkeakoulutuksen opiskelijamäärä 100 000 asukasta kohti Suomessa 15 Euroopan maassa keskimäärin.	102
5. Suomen- ja ruotsinkielisten osallisuuskertoimet korkeakoulutuksessa 1902–1994.	106
6. Naisten sijoittuminen (% uusista opiskelijoista) eri tieteenoiloille Suomessa 1945–1995.	111
7. Uusien opiskelijoiden sijoittuminen (%) eri alueiden korkeakouluihin Suomessa 1945–1995.	115
8. Eri tieteenoiloille hyväksytyjen opiskelijoiden osuus (%) hakeneista 1972–1995.	120
9. Eri alojen uusien opiskelijoiden määrän kasvu indeksinä 1950–1995 (vuosi 1950 = 100)	123
10. Uusien opiskelijoiden sijoittumien (%) eri tieteenoiloille 1945–1995.	125
11. Ennustetut ja todelliset ylioppilas- ja opiskelijamäärät.	131
12. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien eri ryhmien osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.	157
13. Alempien toimihenkilöiden eri ryhmien osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.	158
14. Työväestön eri ryhmien osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.	159
15. Maatalousväestön eri ryhmien osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.	160
16. Muut sosiaaliryhmän (eläkeläiset, työttömät yms.) eri lohkojen osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.	161
17. Ylimmästä sosiaaliryhmästä ja työväestöstä pääkaupunkiseudun korkeakouluihin menneiden prosenttiosuudet verrattuna kaikkiin lääneihin uusiin opiskelijoihin vuonna 1995.	191

LIITTEET

1. Työssä käytetty sosioekonominen ryhmittely ja sen muodostamisperusteet.	244
2. Opiskelijoiden taustatiedostojen sisältämät tiedot.	245
3. Koulutusalueet ja korkeakoulut.	248
4. Lukiolaisten määrä tuhatta asukasta kohti eri lääneissä 1960–1995.	248
5. Uusien opiskelijoiden määrän kasvu indeksinä eri lääneissä 1950–1995.	249
6. 15–24 -vuotiaan väestön määrä (tuhansia) eri lääneissä 1950–1995.	249
7. Uusien korkeakouluopiskelijoiden laskennallinen prosenttiosuus samana vuonna valmistuneista ylioppilaista eri lääneissä 1975–1995.	250
8. Eläkeläisväestön osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen lääneittäin vuosina 1980–1995.	250
9. Irlantilaisten korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1986–1992.	251
10. Korkeakoulutuksen aloituspaikkojen jakautuminen tieteenoiloittain ja korkeakoulutusalueittain sekä eri alueiden osuus uusista opiskelijoista (%) 1950–1995.	252

11. Korkeakoulutukseen osallistuminen eri sosiaaliryhmissä lääneittäin 1950–1995. 253
12. Eri lääneistä kotoisin olevien uusien opiskelijoiden sijoittuminen ”omaan” korkeakouluun, Helsingin yliopistoon ja pääkaupunkiseudun korkeakouluihin 1960–1995 (%). 255
13. Eri lääneistä pääkaupunkiseudun korkeakouluihin menneiden ja läänin kaikkien uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1995. 256
14. Eri lääneistä kotoisin olevien uusien opiskelijoiden sijoittuminen eri tieteenaloille 1960, 1980 ja 1995 (%). 257
15. Suuralojen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1960–1995. 258
16. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien sekä tärkeimmän rekrytointiläänin osuudet (%) eri korkeakoulujen uusista opiskelijoista 1960–1995. 259
17. Elitistinen vain kansanomainen? Korkeakoulujen profiilit Suomessa 1985 1990 ja 1995. 261
18. Eri sosiaaliryhmistä lähtöisin olevien uusien opiskelijoiden sijoittuminen tieteenaloittain (%) 1960–1995. 262

■ Lyhenteet

asiak.	= asiakirja
Ed.	= edustaja
Edk	= eduskunta
HaiK	= Historiallinen aikakauskirja
hall.siv.pol.mvk.	= hallituksen sivistyspoliittinen ministerivaliokunta
HarK	= Historiallinen arkisto
HE	= hallituksen esitys
HeSa	= Helsingin Sanomat
HYK	= Helsingin yliopiston kirjasto
KK	= kirjallinen kysymys
KKN	= korkeakouluneuvosto
kom.	= komiteamietintö
OPM	= opetusministeriö
OPMA	= opetusministeriön arkisto
ptk.	= pöytäkirja
SA	= Suomen akatemia
SiVK	= sivistysvaliokunta
STV	= Suomen tilastollinen vuosikirja
SVT	= Suomen virallinen tilasto
SYL	= Suomen ylioppilaskuntien liitto
VN	= valtioneuvosto
VNA	= valtioneuvoston arkisto
VP	= valtiopäivät

■ Johdatus kirjan syntytaustaan

Väitöskirjan tärkein osio on esipuhe. Näin on kahdesta syystä. Ensimmäinen esipuhe on osio, jonka useimmat kirjan käteensä ottavat jaksavat vielä lukea. Toiseksi esipuhe on useissa tapauksissa – ehkä tässäkin – väitöskirjan ainoa osio, josta normaalijärjellä varustettu lukija saa vielä jotain tolkkua. Ja vastoin nimeään esipuhe kirjoitetaan yleensä viimeisenä, ei ensimmäisenä.

Esipuhetta ei kannata kirjoittaa ensimmäisenä siksikään, että itse väitöskirjan valmistuminen saattaa kestää arvaamattoman pitkään. Viivästymiseen alkupe- räisestä aikataulusta voivat vaikuttaa esimerkiksi aineiston saatavuus, muut ”työt” tai yksinkertaisesti se, että elämään tahtoo ilmestyä jotain muuta, jopa väitöskirjaa tärkeämpää sisältöä. Viimeksi mainittu saattaa – ainakin oman kokemukseni mukaan – olla väitöskirjan tekijän kannalta siunauksellista, mutta tiedeyhteisön tulostavoitteiden kannalta kiusallista.

Väitöskirjan valmistuminen koetaan yleensä tilanteena, jossa jollain tavalla pitää summata tutkijanuran siihenastisia vaiheita; miten uralle on päädytty ja millaisia ponnistuksia opinnäytteen tekeminen on vaatinut. Omalta osaltani tutkimusuralle päätymiselle on vaikea osoittaa tarkkaa aikaa tai paikkaa. En kokenut näynomaista varmuutta yliopistolaitokseen päättämisestä edes vanhan kansakoulun ensimmäisellä luokalla, kun opettaja tuskastui pannulapun tekemiseeni pahanpäiväisesti. Mojavat haukut ja tuntuva pölläytys tukasta ainoastaan vahvistivat aikaisempaa päätöstäni olla hakeutumatta isona tekstiilityön opettajaksi.

Tiedeyhteisö voikin osoittaa syyttävällä sormella tutkijanurani alkuvaiheiden osalta professori Antero Heikkistä, joka lievää painostusta käyttäen sai minut vaihtamaan opinnäytetyöni aiheen koulutushistoriaan. Myöhemmin hän on tosin yrittänyt korjata tiedeyhteisölle aiheuttamaansa vahinkoa toimimalla lisensiaattityöni ja väitöskirjani ohjaajana. Saamani neuvot ja kommentit ovat parantaneet töiden lopputulosta melkoisesti.

Antero Heikkinen toimi vuosikymmen sitten Osmo Kivisen vastaväittäjänä. Ympyrä on sulkeutumassa, kun professori Osmo Kivinen, joka jo ehti olla lisensiaattityöni tarkastajana, esitarkasti väitöskirjani käsikirjoituksen ja toimii nyt vastaväittäjänäni. Hänen kanssaan olen käynyt pisimmät ja perusteellisimmat keskustelut korkeakoulutuksen kehityslinjoista ja valikoitumismekanismista. Silti olemme vielä – ainakin ennen väitöstilaisuutta – normaaleissa puheväleissä. Myös käsikirjoitukseni toinen esitarkastaja, tohtori Mervi Kaarninen, ansaitsee kiitoksen perusteellisesta paneutumisesta ja hyvistä kommentteista, jotka selkeyttivät työn sisältöä huomattavasti.

Edellä mainittujen lisäksi käsikirjoitustani ovat lukeneet ja kommentoineet professori Ari Antikainen, tutkija Erja Moore sekä tutkija Jussi Silvonen. Heille

esitän vilpittömät kiitokset vaivannäöstä ja parannusehdotuksista, jotka olen ajan, käsityskykyni ja itsepäisyyteni asettamissa rajoissa ottanut huomioon. Myös professorit Tapio Hämynen ja Harri Siiskonen sekä dosentti Hannu Itkonen ovat lukeneet käsikirjoitukseni ja antaneet siitä rakentavaa palautetta. Uskon voivani lukea kaikki kolme vielä käymiemme keskustelujen jälkeenkin paitsi työtovereiksi myös ystävikseni.

Väitöskirjaa tehdessä tarvitsee useiden ihmisten apua ja tulee toisaalta vaivanneeksi monia henkilöitä. Jokaisen panosta ja merkitystä on mahdotonta asettaa suuruus- tai tärkeysjärjestykseen. Tässä yhteydessä on kuitenkin aihetta kiittää tutkimusapunani toiminutta maisteri Harri Korhosta, tietokoneasioissa avustanutta maisteri Mikko Ventoa, yliopistomme ATK-keskuksen suunnittelija Liisa Rouvista sekä englanninkielisen tiivistelmän kääntänyttä Roy Goldblattia. Tilastokeskus on puolestaan ollut avainasemassa tutkimuksen keskeisen materiaalin työstämisessä. Työ on sujunut kivuttomasti, mistä kiitos kuuluu yhteyshenkilöinä toimineille Carin Hinderille ja Nicola Brunille. Myös Joensuun yliopiston kirjasto ansaitsee kiitoksen avustaan aineiston hankinnassa.

Historian laitos on ollut työympäristöni koko tutkimusprosessin ajan. Kiitän työyhteisön jäseniä erityisesti siitä, että heiltä on tieteellisen työn ohessa riittänyt aikaa ja mielenkiintoa myös tärkeille asioille kuten kahviossa istumiselle ja urheilutulosten pohtimiselle. Suomen Historiallinen Seura otti väitöskirjani epäröimättä julkaisusarjaansa. Joustavasta yhteistyöstä kiitän seuran toiminnanjohtaja Rauno Endeniä sekä taittotyön tehnyttä Maija Räisästä. Taloudellista tukea väitöskirjaani olen saanut opetusministeriöltä, Suomen kulttuurirahaston Pohjois-Karjalan rahastolta, Joensuun yliopiston humanistiselta tiedekunnalta sekä Suomen Akatemialta. Erityisesti viimeksi mainitun ”Koulutuksen vaikuttavuus” -tutkimushankkeen osana saamani rahoitus auttoi ratkaisvasti työn loppuun saattamisessa.

Vanhempani tuskin arvasivat minua kansakouluun laittaessaan, että opintie venähtäisi kovin pitkäksi; ensimmäisen todistuksen numerot eivät ainakaan sitä ennustaneet. Luottamusta heillä silti riitti. Äidilleni väitöskirjan valmistuminen on toivottavasti jonkinlainen korvaus. Isäni puolestaan joutunee kaukolainaan odottamansa teoksen yläkerran kirjastoon.

Väitöskirjan tekemisestä muodostuu väkisinkin koko perhettä koskettava ponnistus. Vieno on saanut sopeutua joskus pitkiin työpäiviin ja pohdiskeluihin tutkimuksen kulloisestakin suunnasta. Lisäksi hän lukenut ja kommentoinut useita osia käsikirjoituksesta; ositteemme on silti jatkossakin yhteinen. Lapsiimme kulttuuripääoma on siirtynyt eri tavalla. Janne on usein mietiskellyt, kuka kolmesta kulttihahmosta on hänen väitöskirjansa kohde, Batman, Zorro vai Johannes Virolainen? Pauliina puolestaan näkee – ehkä aiheellisestikin – väitös- ja värityskirjan välillä vain hiuksen hienon eron.

Joensuussa huhtikuussa 1999

Arto Nevala

■ Tutkimukset keskeiset lähtökohdat

Tutkimusperinteen pitkä linja

Suomalaista korkeakoulutusta tutkivan ei tarvitse lähteä tyhjästä, vaan työtä on tehty jo tutkimusperinteeksi asti. Ylimmän opetuksen ja korkeakouluopiskelijoiden tutkimisella on Suomessa pitkät perinteet, sillä ensimmäiset vieläkin käyttökelpoiset selvitykset tehtiin jo vuosisadan alussa. Tuolloin syntyneet tutkimustraditiot olottuvat tavallaan myös uusimpaan tutkimukseen, vaikka käyetyt aineistot ja lähestymistapa ovat kovasti muuttuneet. Korkeakoulutukseen kohdistunutta tutkimusta on sekä kansainvälisesti että Suomessa julkaistu paljon etenkin 1960-luvun lähtien. Myös opiskelijoita on tutkittu useista näkökulmista ja eri tieteenalojen menetelmin. Edes opiskelijoihin kohdistuneen tutkimuksen tarkka läpikäyminen ei tässä yhteydessä ole mahdollista, eikä tarpeellistakaan. Keskityn siksi seuraavassa suuriin linjoihin, tarkastelemaan pääasiasa koko opiskelijakunnan taustaan kohdistunutta tutkimusta. Niinpä jätän esimerkiksi yhden korkeakoulun tai tieteenalan opiskelijataustoista tehdyt tutkimukset vähemmälle huomiolle. Samoin ohitan tutkimukset, joiden painopiste on muualla kuin opiskelijoiden taustan selvittämisessä. Valinta ei tarkoita, etteikö myös niiltä aloilta löytyisi hyvää ja tasokasta tutkimusta. Vaikkapa opintojen etenemistä, pitkittymistä, opintoilmapiirejä, opetusmenetelmiä, uuden tiedon omaksumista tai sukupuolten välisiä eroja opiskelussa on Suomessa tutkittu runsaasti.¹ Myös suomalaisen koulutustutkimuksen historian mittavin yhtenäinen hanke, *Koulutuksen vaikuttavuus*, antaa uusia ja erilaisia näkökulmia niin koulutukseen kaikkiaan kuin ylimpään opetukseenkin.²

Suomalaisen tutkimuksen kolme sukupolvea

Suomalaisen opiskelijatutkimuksen pioneerina voi pitää Gunnar Palanderin vuonna 1903 julkaisema ”*Tilastollisia tietoja Turun akatemian ylioppilaista*”.

-
- 1 Läheskään kaikkea opiskelijatutkimusta ei ole lähdeluetteloon kirjattu. Paras tietolähde opiskelijoihin ja yleensä korkeakoulutukseen kohdistuvassa tutkimuksessa on Jyväskylässä koulutuksen tutkimuslaitoksessa pidettävä rekisteri kasvatuksen ja koulutuksen alalta tekeillä olevasta ja jo tehdystä tutkimuksesta. Yleiskuvan korkeakoulutuksen tutkimuksen linjoista saa myös tutustumalla joka kolmas vuosi järjestettävän korkeakoulututkimuksen symposiumin julkaisuihin. Lähdeluettelossa korkeakoulusymposiumin julkaisuja ovat *Korkeakoulutus tutkimuksen kohteena 1981*, *Tieteellisen koulutuksen nykykohtia 1985*, *Korkeakouluopiskelu elämänvaiheena ja opintojen kulku 1988*, *Opettajan ammatillista kehittymistä ja opettajankoulutusta tutkimassa 1988*, *Oppiminen ja opetuksen kehittäminen korkeakouluissa 1988*, *Korkeakouluopintojen kulku ja opintoilmapiirit 1990*; *Korkeakoulupolitiikan korvesta ja valtateiltä 1990*, *Opetus ja oppiminen tieteellisessä yhteisössä 1990*, *Korkeakoulutuksen kriisi 1993*, *Erilaistuva korkeakoulutus 1996*.
 - 2 Tutkimushankkeen kokonaisuudesta saa käsityksen teoksesta *Koulutus, yhteiskunta ja menestys* (1997), vaikka kaikki osaprojektit eivät siinä tulekaan esitellyiksi.

Se aloitti tutkimusten ketjun, jonka voi nimetä *ensimmäisen* sukupolven opiskelijatutkimukseksi. Ominaista tälle tutkimusperinteelle oli historiapainotteisuus; useimmat julkaisut käsittelivät opinkäyntiä joko Turun akatemiassa, Keisarillisessa Aleksanterin Yliopistossa tai niihin siirtymistä alemmista oppilaitoksista 1700–1800-luvuilla. Lisäksi tutkimusten tekijät olivat lähes poikkeuksetta tunnettuja historiantutkijoita: Eino E. Suolahti, Sven-Erik Åström, L.A. Puntila, Kaarlo Jäntere tai Heikki Waris.³ Viimeksi mainitun tutkimus ”*Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä*” on noussut klassikoksi erityisesti siinä käytetyn sosiaaliluokituksen ansiosta, jota on hyödynnetty myöhemmin turhankin orjallisesti. Heikki Warista voi hyvällä syyllä pitää opiskelijatutkimuksen ”suurena nimenä”. Eikä vähiten siksi, että hän vaikutti merkittävästi historiapainotteisen tutkimusperinteen elpymiseen 1970-luvun alkupuolelta lähtien. Wariksen johdolla näet kerättiin 1970-luvun alussa mittava tiedosto toisen maailmansodan jälkeen yliopistoihin kirjoittautuneiden opiskelijoiden taustasta.⁴ Waris keräsi jo aikaisemmin vastaavanlaisen tiedoston Helsingin yliopistoon vuosina 1870–1940 kirjoittautuneista opiskelijoista.⁵ Aineistot yhdessä antavat lähes sadan vuoden ajalta kuvan maan suurimman korkeakoulun opiskelijoiden alueellisista ja sosiaalisista lähtökohdista.

Ensimmäisen polven opiskelijatutkimukset olivat paitsi historiapainotteisia, myös sosiaalisen kohoamisen tutkimusta; olihan opinkäynti keskeisiä sosiaalisen nousun väyliä muuten staattisessa sääty-yhteiskunnassa. Pisimmälle sosiaalilihistorialliseen suuntaan tällaisen tutkimusotteen vei Sven-Erik Åström väitöskirjassaan ”*Ståndssamhälle och universitet*”, mutta myös Heikki Wariksen (1940) klassikon alaotsikosta ”*Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810–67*” käy keskeinen kohde selvästi ilmi. Leimallista ensimmäisen sukupolven tutkimuksille oli myös se, että koulutus – erityisesti ylin opetus – miellettiin omalakisiksi ilmiöksi, jota eivät yhteiskunnalliset murrokset juuri heilauttaneet.⁶ Ajallisesti ja ajatuksellisestikin ensimmäisen sukupolven tutkimuksiin voidaan lukea myös vuosina 1917 ja 1939 tehdyt selvitykset opiskelijoiden taloudellisesta tilanteesta. A.E.Tudeerin katsaus keskittyy yksinomaan opiskelijoiden tulojen, menojen ja velkojen analysointiin,⁷ mutta 1930-luvulla pulavuosien, ”ylioppilastulvan” ja ”henkisen työn tekijän liikatuotannon” vauhdittamana tehty tutkimus sisälsi ajan oloihin nähden perusteelliset tilastotiedot myös vuonna 1935 korkeakouluissa opiskelleiden alueellisesta ja sosiaalisesta taustasta.⁸

.

3 Tärkeimmistä tutkimuksista mainittakoon tässä yhteydessä: Puntila 1934, Hjelt 1907, Åström 1950, Waris 1940, Suolahti 1946.

4 Kerätty aineisto on keskeisiltä osin esitetty teoksessa *Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta Suomessa 1940–1969*. Alkuperäinen aineisto oli tallennettu reikäkortteilla Kansallisarkistoon, josta se on siirretty magneettinauhakopiona Joensuun yliopiston ATK-keskukseen.

5 Kysymyksessä on HYK:ssa säilytettävä Heikki Wariksen korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870–1940 koskeva alkuperäisaineisto. Materiaalista tehty tiivistelmä on nimeltään *Korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870-1940 koskeva numeroaineisto*.

6 Katso esimerkiksi Jäntere 1935, 398 ja Palander 1903, 55–56.

7 Tudeer 1917.

8 Sosiaalisia erikoistutkimuksia 1939, erityisesti 21–24 ja 28–30.

Opiskelijatutkimusten ensimmäinen sukupolvi hiipui toisen maailmansodan jälkeen. Tosin esimerkiksi Herkko Ojalan tutkimus ensipolven akateemisesta sivistyneistöstä lukeutui selkeästi perinteiseen historialliseen lähestymistapaan.⁹ Pitkälti perinteen hiipumiseen vaikutti yhteiskuntatieteiden aseman vahvistuminen suomalaisessa korkeakoululaitoksessa. Tämä taas oli seurausta hävityn sodan jälkimaininkeihin kuuluvasta uudelleenarvioinnista, joka ei tietenkään ollut yksin suomalainen piirre. Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa voimistui 1950–60-luvuilla yhtäältä luonnontieteellistyyninen ”lupaus” hyödyllisyydestä, ristiriitojen säätelystä sekä myöhemmässä vaiheessa myös vasemmistolaisuudeksi leimatusta kriittisyydestä. Historiantutkimus sen sijaan oli vielä perusluonteeltaan varsin konservatiivista.¹⁰ Uudentyyppisen yhteiskuntatieteellisen lähestymistavan tiivistelmänä voi pitää jo klassikon asemaan nousutta Kivistön ja Vahervan teosta ”*Kasvatussosiologia*”.¹¹

Yhteiskuntatieteilijät ottivat selkeästi historioitsijoiden paikan korkeakoulututkimuksen eturintamassa. Tyypillistä tutkimukselle 1960-luvulta lähtien oli aiheiden ajankohtaisuus ja selvitysten poikkileikkausluonne. Ylimmän opetuksen määrällinen ja alueellinen laajentuminen tarvitsi tuekseen tutkimustietoa ja toisaalta taas suuret koulutusmurrokset virittivät kiinnostusta mm. opiskelijakunnan kokoonpanon ja valikoitumisen tutkimiseen. Julkaisujen luonne muuttui tiettyyn ajankohtaan, oppilaitokseen tai koulutusalaan keskittyviksi, jolloin perinteiset historiantutkimukset jäivät vähemmistöön.

Opiskelijatutkimukset olivat *toisen* sukupolven läpilyönnissä merkittävässä asemassa ja korkeakoulututkimuksen hallitseva lohko.¹² Ylintä opetusta käsitellyt tutkimustoiminta monipuolistui koskemaan mm. opiskelijavalintaa, opintojen rakennetta, tutkintojen sisältöjä ja uudistamista sekä uusia opetusmuotoja. Merkittävimpiä 1960- ja 1970-lukujen korkeakoulututkijoita olivat opiskelijakuntaa ahkerasti tutkinut Päivi Elovainio¹³, korkeimpaan opetukseen rekrytoitumista sekä korkeakoulun vaikutuksia selvittänyt Ari Antikainen¹⁴ ja

9 Ojala 1962.

10 Saloniemi 1994, 50–57. ”Luonnontieteellistyynisen lupauksen” osalta katso esim. Yrjö Littusen (1956) väitöskirja, jossa hän käsitteli hyvin systemaattisesti korkeakouluopiskelun ja opintoympäristön suhdetta. Aineisto perustui runsaalle 1 300 opiskelijalle tehtyyn kyselyyn, jonka tulokset analysoitiin tuon ajan oloihin verrattuna moderneilla tilastomenetelmillä.

11 Kivistö & Vaherva 1979 (neljäs uudistettu painos). Erityisesti koulutuksen ja yhteiskunnan välisiä suhteita käsittelevä osio, vaikka perustuikin 1970-luvun tietoihin, on edelleen ajankohtainen ja käsitteilytavaltaan moderni.

12 Lillberg 1971, 12–14.

13 Päivi Elovainio teki SYL:lle tutkimuksen opiskelijakunnasta jo 1960-luvun alussa (Elovainio 1961). Seuraavaksi hän selvitti korkeakoulutukseen tuloa ja opintoalan valintaa (Elovainio 1966). Seuraavan vuosikymmen alussa hän julkaisi artikkelimuotoisen väitöskirjansa (Elovainio 1971, 1972 ja 1973) sekä siihen liittyneen kokoavan esityksen (Elovainio 1974). Elovainion (1961) aloittamaa opiskelijatutkimusperinnettä jatkoivat Kalaja (1967) ja Tornainen (1973), jotka tekivät Elovainion tavoin selvityksensä SYL:lle. Kaikki opiskelijatutkimukset ovat itse asiassa jatkoa Ketosen ja Vaurasteen 1950-luvulla tekemille selvityksille (katso viite n:o 17).

14 Ari Antikaisen keskeisimmät opiskelijarekrytointiin keskittyneet tutkimukset ovat Antikainen 1974, 1975, 1976 ja 1979. Niissä hän hahmotteli erityisesti ylimmän opetuksen laajentumisen myötä syntyneitä rekrytointialueita sekä tärkeimmän rekrytointialueen vaiku-

korkeakoulu-uran kulkuun paneutunut Yrjö-Paavo Häyrynen.¹⁵ Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksessa (nykyisessä Koulutuksen tutkimuslaitoksessa) Jyväskylässä on 1970-luvulta lähtien tehty useita perusselvityksiä opintoihin valikoitumisesta ja niiden etenemisestä.¹⁶ Opiskelijoihin kohdistuvaa seuranta-tutkimusta tosin tehtiin jo ennen jyvaskyläläisten selvityksiä. 1950-luvun puolivälissä työskennellyt Korkeakoulukomitea oli ensimmäinen suomalaisen korkeakoulupolitiikan yleislinjoja hahmotellut suunnitteluelin. Se hankki perustietoa opintojen etenemisestä kahden eri ikäluokan osalta.¹⁷ Näin luotiin pohjaa pari vuosikymmentä myöhemmin yleistyneille seuranta- ja valikoitumistutkimuksille. Opiskelijatutkimuksen perinne Jyväskylässä on edelleen vahva, vaikkakaan ei enää yhtä hallitseva kuin esimerkiksi 1980-luvulla. Uusinta jyvaskyläläistä antia edustavat Juha-Pekka Liljanderin tutkimukset opintojen keskeyttämisestä ja opintoalojen vaihtamisesta.¹⁸ Liljanderin tutkimukset sopivat hyvin Koulutuksen tutkimuslaitoksen profiiliin, mutta ne ovat myös esimerkiksi aineiston ja lähestymistavan osalta lähellä ”Turun koulukuntaa”.

Korkeakoulu- ja opiskelijatutkimusten *kolmannen* sukupolven ykkösnimeksi on noussut Turun yliopiston koulutussosiologian tutkimusyksikkö RUSE. Se syntyi 1980-luvun lopulla peruskoulutuksen yhteiskunnallisia kytkentöjä selvittelleen tutkimushankkeen jälkeen. RUSE:n korkeakoulututkimus sisältää itse asiassa elementtejä molemmista varhaisemmista traditioista. Tutkimus on yhtäältä selkeästi yhteiskuntatieteellistä ja vahvasti sosiologian malleihin pohjautuvaa. Opiskelijakunnan analysoinnissa käytetyt aineistot ovat lisäksi poikkeikkausaineistoja, ja koskevat vain uusimpia opiskelijasukupolvia. Turkulaiset ovat tehneet yhteistyötä Tilastokeskuksen kanssa ja hyödyntäneet mm. Hannele Hermusen 1980-luvun alkupuolella käyttämää aineistoa.¹⁹ Hermusen vuotta 1980 koskevan aineiston jatkoksi on hankittu monilta osin monipuolisempia tietoja opiskelijakunnan rakenteesta vuosina 1985 ja 1990.²⁰ Näin tutkimukseen on saatu pitempi aikaperspektiivi; lisäksi analyysit opiskelijoiden taustasta antavat hyvän vertailupohjan omalle tutkimukselleni.

RUSE:n korkeakoulututkimuksen toinen leimallinen piirre on – Wariksen ym. lähtökohtia mukaillen – historiallisen muutoksen analysointi. Koulutuksen

.

tusta opiskelijakunnan sosiaaliseen rakenteeseen. Katso myös Antikainen & Jolkkonen 1993 sekä Jolkkonen 1985 ja 1987 sekä Nuotio 1994. Myöhemmin Antikainen on suuntautunut kasvatussosiologian teoreettisempaan lähestymistapaan sekä koulutuksen merkitykseen yksilön elämänhistoriassa (katso esim. Oppiminen ja elämänhistoria 1996).

15 Yrjö-Paavo Häyrynen tärkeimmät opiskelijakunnan valikoitumista ja rakennetta koskevat tutkimukset ovat Häyrynen 1967, 1970a sekä väitöskirja 1970b.

16 Katso esim. Jalkanen 1977, Jalkanen & Määttä 1982, Jalkanen & Määttä 1985, Leimu, Oravainen & Saari 1978.

17 Ketonen 1956 ja Vauraste 1956. Samantyyllisen seuranta-tutkimuksen keskiasteen koulutuksen osalta teki Anneli Silvennoinen (1973) Vuoden 1971 koulutuskomitean toimeksiantosta.

18 Liljander 1996.

19 Hermunen 1984. Tilastokeskuksen koulutustutkimuksista katso myös vuonna 1998 ilmestynyt *Koulutus Suomessa*, joka on hyvä tilastollinen selvitys koulutuksen koko kentästä 1990-luvun puolivälissä. Teos sisältää tietoja mm. koulutukseen hakeutumisesta ja osallistumisesta.

20 Isoaho, Kivinen & Rinne 1990 sekä Kivinen & Rinne 1995a.

tutkiminen historiallis-sosiologisesta näkökulmasta oli itse asiassa koko ”Turun koulukunnan” lähtökohta.²¹ Lähestymistapa sävyttää sekä tunnetuimpien turkulaisten oppinnäytetöitä että useita RUSE:n suojissa julkaistuja erillistutkimuksia.²² Turun korkeakoulututkimuksessa on siis yhdistetty historiallinen ja sosiologinen tutkimusote. Näin on pystytty luomaan vankka kuva koulutuksen historiallisista muutosvirroista, mutta myös ottamaan usein kärkevästikin kantaa koulutuksen muutostarpeisiin.²³ Uusimpana turkulaisten näkökulmana voi pitää koulutuksen, valikoitumisen ja työelämän välisten suhteiden tutkimista.²⁴ Tämä puoli on aikaisemmin jäänyt varsin vähälle huomiolle ylimmän opetuksen yhteiskunnallista merkitystä punnittaessa.

Yhteiskuntatieteellisen näkökulman voimistumisesta huolimatta historian-tutkijatkin ovat edelleen olleet kiinnostuneita opiskelijakunnan rakenteesta. John Strömberg kirjoitti 1980–90-lukujen vaihteessa jäntevät osiot opiskelijoiden taustoista 1600-luvulta 1980-luvulle Helsingin yliopiston massiivisiin historiateoksiin.²⁵ Strömbergin tutkimusotetta voi pitää varsin perinteisenä historiantutkijan lähestymistapana. Osittain tämä johtuu lähteistön luonteesta. 1600- ja 1700-lukujen osalta tärkein aineisto ovat yliopiston luettelot ja viime vuosisadan alkupuolelta lähtien esitys taas perustuu paljolti Heikki Wariksen keräämään aineistoon ylioppilaiden sosiaalisesta ja maantieteellisestä syntyperästä.²⁶ Myös hiljattain ilmestynyt massiivinen Oulun yliopiston historia lukeutuu ilman muuta korkeakoulutushistorian kärkiteoksiin, vaikka opiskelijakunnan tausta onkin siinä jäänyt vähälle huomiolle.²⁷ Tampereen yliopistossakin on jälleen viime vuosia paneuduttu koulutuksen tutkimiseen eri oppiaineissa.²⁸

Edellä on esitelty pääosin korkeakoulutukseen valikoitumista tai opiskelijoiden taustaa selvittäneitä tutkimuksia. Myös muille koulutusportaille valikoitu-

21 Rinne, Kivinen & Kivirauma 1984.

22 Historiallista tutkimusotetta käyttävät esimerkiksi Rinne 1984, Kivinen 1988, Kivirauma 1989, Laiho 1993, Laiho 1997 sekä Tulkki 1996. Lisäksi turkulaiset ovat tutkineet koulutusjärjestelmän muuttumista pitkällä aikavälillä (Kivinen, Rinne & Ahola 1989) sekä korkeakoulupolitiikan historiallisia linjoja (Kivinen, Rinne & Ketonen 1993).

23 Kivisen ja Rinteen lukuisista kannanotoista katso esim. ”*Uudet linjaukset Suomen korkeakoulupolitiikkaan*” (HS 26.10. 1995) tai ”*Opetustoimessa olisi tohtoreille töitä*” (HS 27.3. 1997). Uudenlaista, kokonaisvaltaisemmin työelämän, koulutuksen ja globalisaation suhteita käsittelevä kirja puolestaan on Rinteen ja Eeva Salmen tuore tutkimus *Oppimisen uusi järjestys* (Rinne & Salmi 1998).

24 Koulutusta, valikoitumista ja työelämää on tutkittu erityisesti Koulutusväylät-projektissa, jonka tärkeimmät monografiat ovat Ahola & Nurmi 1995, ja 1998 sekä Nurmi 1998. Katso myös esim. Nyysölä 1994 sekä Silvennoinen, Naumanen & Hautala 1994.

25 Strömberg 1987, 1989a, 1989b ja 1990 sekä väitöskirja Strömberg 1996.

26 Katso esim. Strömberg 1989b, 787. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historian uusimmat osat kirjoittanut Laura Kolbe (1993 ja 1996a) puolestaan omistaa varsin vähän huomiota ylioppilaiden taustalle. Hän tukeutuu esim. Paavo Kolin 1952 julkaisemaan tutkimuksen ylioppilaskunnasta. Kolbe edustaa pitkälti samanlaista tutkimustraditiota kuin Matti Klinge (et.al. 1987, 1989 ja 1990) Helsingin yliopiston historiassa: opiskelijakunnan rakenne saa huomattavasti vähemmän huomiota kuin akateemiset traditiot tai sivistynyt ylioppilaselämä.

27 Salo & Lackman 1998, erityisesti 265–272.

28 Varhaista tamperelaista antia edustaa Tuomas Takalan (1983) väitöskirja. Uudemmassa tuotannosta kannattaa mainita Mervi Kaarnisen (1995) sekä Jorma Virtasen (1998) väitöskirjat.

mista on tutkittu runsaasti. Erityisesti lukioon menon on todettu muodostuneen melkoiseksi kynnykseksi alemmista sosiaaliryhmistä lähteneille nuorille.²⁹ Kiinnostava uusi piirre lukioon valikoitumisessa ovat ns. erityislukioiden, joita Suomeen on syntynyt viime vuosina runsaasti mitä erilaisimmille aloille. Niiden osalta valikoitumistutkimus on vasta alussa. Näyttäisi kuitenkin siltä, että erityislukioiden ovat ”tavallisia” lukioita elitistisempiä.³⁰ Sosiaalinen valikointi siis kertaantuu koulutusjärjestelmän portaita ylöspäin kiivettäessä ja korkeakouluissa aloittavat ovat perusteellisesti karsiutunutta joukkoa. Vertailu alemmille koulutusportaille valikoitumisesta tehtyihin tutkimuksiin on näin tärkeätä arvioidessa korkeakouluopiskelijoiden alueellisista ja sosiaalista taustaa. Vertailu on kiinnostavaa sikäläkin, että kansainvälisissä tutkimuksissa on todettu sosiaalisen taustan vaikutuksen koulutusvalintoihin olevan yleensä voimakkaampaa alemmilla kuin ylemmillä koulutustasoilla.³¹

Kansainvälisen tutkimuksen päälinjat

Opiskelijoihin kohdistuvan tutkimuksen uusi nousukausi käynnistyi Suomessa 1960-luvulla. Myös ulkomailla korkeakoulututkimuksen nousukausi, sanottakoon sitä vaikka ”ensimmäiseksi aalloksi”, käynnistyi 1950–60-lukujen vaihteen tienoilla. Taustatekijät olivat pitkälti samat kuin Suomessa: ylin opetus muuttui vähitellen eliitin koulutusväylästä massojen käsittelylaitokseksi. Niin määrällinen kuin alueellinen laajentuminen tarvitsi tuekseen tutkimusta. Lisäksi usko koulutuksen voimaan ja merkitykseen yhteiskunnan uudistajana oli tuolloin voimakasta. Erityisesti Yhdysvalloissa, Englannissa ja Ranskassa keskityttiin koulutuksellisen tasa-arvon tutkimiseen. Tutkimusten tulokset eivät missään vaiheessa olleet kovin rohkaisevia: koulutus ei pystynyt poistamaan yhteiskunnan rakenteisiin ankkuroitunutta eriarvoisuutta, vaikka koulutuserot kapenivatkin.³²

Länsimaisen valikoitumistutkimuksen ensimmäiseen aaltoon kuuluu Ruotsissa tehty laaja ja monipuolinen työ. Länsinaapurissa on kansainvälisesti ar-

29 Katso esimerkiksi Hautamäki 1984, Kankainen 1977 ja 1982, Kuusinen 1985 ja 1986, Kalavainen & Pulkkinen 1988, Silvennoinen 1973, Sysiharju 1966, 1971, 1972a ja 1972b sekä Koulutuksen kuninkaat ja kulkurit 1988. Myös Isoaho, Kivinen & Rinne (1990) sekä Kivinen ja Rinne (1995a) selvittävät osaltaan myös lukion oppilaiden taustaa osana koko ikäluokan koulutusjakamaa.

30 Tirri 1997, erityisesti 157–159. Katso myös Blom 1994b.

31 Katso esim Müller & Karle 1993, 3, 9, 15. Yhdeksän maan vertailun tuloksena he toteavat yksiselitteisesti: ”*Social selection in the school system is a cumulative process*”.

32 Kivinen ja Rinne (1995b, 92) nostavat koulutuksen sosiaalisen liikkuvuuden klassikoiksi Colemanin et al. (1966), Jencksin (1972), Boudonin (1974) ja Halsey et al. (1980) tutkimukset. Näiden lisäksi ”ensimmäisen polven” valikoitumistutkimusten eturiviin voi vielä lukea Karabelin ja Halseyn (1976) toimittaman kokoomateoksen ”*Power and Ideology in Education*” ja edelleen mm. *Education, Inequality and Life Changes* (1975) ja Murphy (1981). Ranskan osalta tutkimuksen painopiste oli enemmän kulttuurisen pääoman merkityksen selvittämisessä, eikä valikoitumista tutkittu yhtä selvästi ”numerollisena” ilmiönä kuin Englannissa ja Yhdysvalloissa. Ranskalaisen tutkimusotteen klassikko on ilman muuta Bourdieu & Passeron (1970). Bourdieulaista lähestymistapaa on suomalaisen korkeakoulutuksen tutkimiseen soveltanut Ahola (1995, erityisesti 25–34). Liikkuvuustutkimuksen kehityksestä saa hyvän kokonaiskuvan esim. Dronkersin (1997) artikkelista.

vostettuja tutkimuksia julkaissut Torsten Husen. Hän on ollut poliittisesti merkittävässä asemassa koko ruotsalaisen koulutuksen uudistamisessa ja hyvinvointivaltioon vankasti kiinnittyneen koulutusjärjestelmän rakentamisessa. Sen lisäksi Husen julkaisi useita tutkimuksia sosiaalisen taustan vaikutuksesta koulutusuralla etenemiseen.³³ Tutkimusperinne on Ruotsissa säilynyt vahvana ja entisestään monipuolistunut 1980-luvulta lähtien. Koulutushistorian tutkimusperinne on vahva mm. Lundin, Göteborgin ja Uppsalan yliopistoissa. Ruotsissa 1980-luvulla toimineen tutkimushankkeen ”*Utbildningssektorens expansion i Sverige under 1900-talet*” tuloksia voi pitää merkittävänä.³⁴ Samoin länsinaapurissa on selvitetty perusteellisesti korkeakouluihin valikoitumista erityisesti vuoden 1977 uudistuksen jälkeen.³⁵ Viime vuosikymmenen lopussa sosiaalisen valikoitumisen tutkiminen sai Ruotsissa uutta ilmettä Jan O. Jonssonin ja Mac Murrayn väitöskirjojen jälkeen. Molempien tutkimuksissa korostuu koulutuksellisen tasa-arvon analysointi, vaikka näkökulmat ovatkin erilaiset. Jonsson tarkastelee muutosta sosiaalisen uusintamisen ja kerrostumien kautta, kun taas Murray peilaa kehityslinjoja koulutuspolitiikan ja -suunnittelun kehyksiin.³⁶

Korkeakoulutukseen valikoitumista ja sen merkitystä sosiaaliselle liikkuvuudelle tutkittiin ahkerasti pitkin 1960- ja 1970-lukuja. Myöhemmin tämä tutkimustraditio länsimaissa jonkin verran hiipui ja uudet aihepiirit nousivat esille. 1980-luvulla – osin jo aikaisemminkin – ylin opetus joutui Länsi-Euroopassa uudenlaiseen tilanteeseen uusliberalistisen ajattelun voimistuessa talous- ja yhteiskuntapolitiikassa. Korkeakoulutus joutui monissa maissa muun julkisen sektorin tavoin vaikeuksiin ja sopeuttamaan toimintaansa niukkeneviin resursseihin. Lisäksi uudenlaista hallinto- ja johtamiskulttuuria tulosvastuineen ja uusine tavoitteineen tuotiin vauhdilla myös ylimpään opetukseen. Korkeakoulutuksen uudet haasteet ja muuttuva yhteiskunnallinen asema nousivat voimakkaasti esiin myös ylimpään opetukseen kohdistuvassa tutkimuksessa.³⁷

Pienen taantuman jälkeen näyttää korkeakoulutukseen, valikoitumiseen ja koulutuksen sosioekonomisiin kytkentöihin kohdistuva tutkimus olevan uudessa nousussa – *toinen* tutkimussukupolvi on vakiintumassa. Viime vuosina useissa länsimaissa on jälleen ilmestynyt tutkimuksia opiskelijoiden taustasta, valikoitumisesta ja karsiutumisesta koulutusjärjestelmän eri tasoilla. Tässä yh-

33 Esimerkiksi Husen 1972, 1977, 1979.

34 Yhteenveto tutkimusprojektin tuloksista on esim. *Forskning om utbildning* -lehden numerossa 1985/4. Tutkimushankkeessa mukana olleita tutkijoita ovat mm. Rolf Ohlsson (1985), Anders Nilsson (1984) sekä Lars Pettersson (1983).

35 Katso esimerkiksi Reuterberg 1984, Kim 1978, 1983 ja 1998, Vögel et.al. 1987, Elgqvist-Saltzman 1976, UHÄ-rapport 1977, Wedman 1985, Gesser 1974 ja *Högre utbildning 1972*

36 Jonsson 1988 sekä myös 1987 sekä Murray 1988. Myös Torsten Husen (1987) palasi tavallaan juurilleen julkaisemalla kansainvälisen vertailututkimuksen korkeakoulutettujen taustasta kehitysmaissa. Teos sisältää myös laajan katsauksen koko koulutuksen valikoitumista ja tasa-arvotutkimukseen 1960-luvulta 1980-luvun lopulle.

37 Katso esimerkiksi Teichler 1988, van Vught 1989, Kerr 1991, Neave 1985, Neave 1989, Clarke 1983, sekä kokoomateoksina *Perspectives on Higher Education* 1984 ja *Prometheus Bound* 1991. Suomalaisista korkeakoulutuksen muutoksia 1980-90-luvuilla on analysoinut esim. Hölttä (1995, erityisesti 67–92).

teydessä otan esille vain muutamia tärkeimpiä valikoitumista ja korkeakouluopiskelijoiden taustaa koskevia tutkimuksia.

Saksalainen Walter Müller on vertaillut laajasti koulutusjärjestelmien sosiaalisen valikoinnin ulottuvuuksia eri maissa. Hänen tuloksensa osoittavat sosiaalisen taustan vaikuttavan edelleen vahvasti koulutusteilte valikoitumiseen, vaikka eri maiden välillä on järjestelmien rakenteesta johtuvia eroja.³⁸ Müller tutkimuskumppaneineen torjui myös aikaisemmin esitetyn lineaarisen yhteyden yhteiskunnan teollistumisasteen, väestönkasvun sekä toisaalta koulutusjärjestelmän avoimuuden lisääntymisen välillä.³⁹ Yhteiskuntien luokkarakenteen muuttumiseen ja sosiaalisen liikkuvuuden merkitykseen ovat paneutuneet myös Robert Erikson ja John Goldthorpe ns. CASMIN -projektin puitteissa. Heidän käyttämänsä materiaali on kerätty yhdeksästä Euroopan maasta ja se käsittää 30–65 -vuotiaita miehiä.⁴⁰ Tulokset noudattelevat laajoissa linjoissa Müllerin johtopäätöksiä, eikä ihme, sillä Müller kumppaneineen on hyödyntänyt osin samaa noin 67 000 tapausta käsittävää aineistoa.⁴¹ Erinomaisen kokonaiskuvan koulutuksellisen eriarvoisuuden tilasta ja siihen kohdistuvasta tutkimuksesta saa teoksesta ”*Persistent Inequality*”. Siihen on koottu tietoja kaikkiaan kolmentoista maan tilanteesta. Jo sinällään kirjan julkaiseminen osoittaa koulutukselliseen eriarvoisuuden tutkimuksen olevan nousussa; lisäksi teos kiteyttää hyvin ”toisen aallon” tutkimusten uuden peruspiirteen, kansainvälisen vertailun.⁴²

Kansainvälisen vertailun lisääntymisestä huolimatta 1980–90-luvuilla on tehty myös vain yhtä maata koskevia selvityksiä korkeakouluopiskelijoiden taustasta ja valikoitumisesta. Nämä tutkimukset ovat kiinnostavia yhtäältä koska ne tarjoavat hyvää vertailupohjaa suomalaiselle tutkimukselle. Toisaalta yhden maan opiskelijakunnan tutkimuksessa päästään syvemmälle kuin kansainvälisissä vertailututkimuksissa, joissa usein on tyydyttävä esimerkiksi sosioekonomisten ryhmien osalta kompromisseihin.⁴³ Lisäksi maakohtaisissa tutkimuksissa mahdollistuu opiskelijakunnan sosioekonomisen taustan vertailu muuhun väestöön. Juuri tämä puoli jää usein huomiotta; itse asiassa kansainvälisestikin on tehty yllättävän vähän todella syvälle menevää tutkimusta opiskelijoiden ja koko väestön sosiaalisen kokoonpanon suhteesta.

.

38 Müllerin keskeisiä tutkimuksia: Müller 1990a, 1990b, Müller & Karle 1993, Ishida, Müller & Ridge 1995.

39 Treinman ja Yip (1989, 375) esittävät vertaillen eri maiden koulutusjärjestelmiä, että vanhempien sosiaalisen aseman vaikutus koulutukseen pääsyyn vähenee jokseenkin automaattisesti pitkälle teollistuneissa yhteiskunnissa (katso myös Kivinen & Rinne 1995b, 91).

40 Katso esim. Eriksson & Goldthorpe 1992a ja 1992b.

41 Müller & Karle 1993, 4.

42 *Persistent Inequality* 1993. Myös *European Journal of Education* -lehden numero 3/1996 on korkeakoulutukseen pääsyä koskeva teemanumero. Siinä käsitellään korkeakoulutukseen pääsyssä tapahtuneita muutoksia 1980-90-lukujen aikana kaikkiaan yhdeksässä maassa. Suomen osalta mukana on Kivisen ja Rinteen (1996) artikkeli.

43 Esim. Müller & Karle 1993, 5. Eriksson ja Jonsson (1993, 345) toteavat tarkan kansainvälisen vertailun sosioekonomisen taustan osalta olevan mahdotonta koska käytössä olevan virallinen tilastoaineisto ei ole riittävän tarkkaa.

Syvälle menevästä opiskelijarakenteen tutkimuksesta otan kaksi esimerkkiä. Irlantilaisen Patrick Clancyn tutkimukset korkeakouluopiskelijoista 1980- ja 1990-luvuilla osoittavat ylempien sosiaaliryhmien edustuksen säilyneen vahvana, vaikka tasa-arvo yleisesti ottaen onkin lisääntynyt. Ylempien toimihenkilöiden suhteellinen osallistuminen korkeakoulutukseen oli 1980-luvun puolivälissä yli 18-kertainen ammattitaidottomiin työntekijöihin verrattuna, mutta 1990-luvulla ero oli enää noin 7-kertainen. Clancyn tutkimus on aikajänteeltään lyhyt, mutta metodisesti kiinnostava. Hän vertaa uusien opiskelijoiden taustaa väestön sosioekonomiseen jakaumaan. Clancy suhteuttaa opiskelijakunnassa tapahtuneet muutokset väestörakenteeseen laskemalla kullekin sosiaaliryhmälle osallistumiskertoimen ("participation ratio"). Lisäksi Irlannin eri alueiden väliset erot korkeakoulutukseen hakeutumisessa tulevat tutkimuksissa hyvin esille. Suomea ja Irlantia voi siis vertailla toisiinsa opiskelijarakenteen osalta, vaikka sosioekonomiset ryhmät eivät sisällöllisesti olekaan samanlaisia.⁴⁴

Toinen esimerkki on Ruotsi. Lundin yliopistossa tutkittiin 1980-luvulla historian näkökulmasta koulutuksen laajentumista. Anders Nilssonin väitöskirja valottaa opiskelijakunnan sosiaalisen taustan muuttumista yli viiden vuosikymmenen ajalta. Hänen käyttämänsä aineisto ei anna kaikilta osin mahdollisuutta opiskelijoiden ja väestön rakenteelliseen vertaamiseen. Nilsson kuitenkin valottaa mielenkiintoisesti eri sosiaaliryhmien välisiä eroja siirryttäessä lukiosta korkeakouluihin. Nilsson käyttää ns. siirtymäfrekvenssiä ("övergångsfrekvensen") vertaillessaan eri ryhmien koulutukseen hakeutumista.⁴⁵ Toisaalta Nilsson vertaa opiskelijoiden sosiaalisessa kokoonpanossa tapahtuneita muutoksia opintorahoituksen kehitykseen. Hänen johtopäätöksensä on merkittävä meilläkin käytävän keskustelun takia: opiskelun taloudellisten edellytysten heikkeneminen vinoutti merkittävästi opiskelijakunnan sosiaalista rakennetta Ruotsissa 1970-luvulla.⁴⁶

Göteborgilaiset Sven-Eric Reuterberg ja Allan Svensson ovat tutkineet myös perusteellisesti opintojen rahoituksen ja sosiaalisen taustan välisiä kytkentöjä. Heidän tutkimusajanjaksonsa tosin kattaa pisimmilläänkin vain 1970- ja 1980-luvut. Mutta johtopäätökset noudattelevat Nilssonin linjoja: opintotuella on ollut merkittävä vaikutus yliopistoon hakeutumisessa erityisesti alempien sosiaaliryhmien osalta. Vielä 1990-luvun alussakin opintotuen merkitys alimmasta

44 Katso Clancy 1982, erityisesti 19 ja 21; Clancy 1988, erityisesti 20–27 sekä liitetaulukko A10–A12 sekä Clancy 1991, 85–88 sekä Clancy 1996, 364. Irlannin osalta ansaitsee tulla mainituksi Michael Houtin (1989) teos *Following in Father's Footsteps*, jossa tarkastellaan sosiaalista liikkuvuutta Irlannissa pitkällä aikavälillä. Teos sisältää myös hyvän analyysin koulutuksen ja sosiaalisen liikkuvuuden välisistä yhteyksistä (s. 193–224).

45 Nilsson 1984, 76–77. Hän esittää yhtenä metodisena vaihtoehtona myös koulutusintensiiteitin ("utbildningsintensitet") laskemisen. Tällä hän tarkoittaa uusien korkeakouluopiskelijoiden vertaamista sosiaaliryhmittäin omaan ikäluokkaansa. Nilssonin mukaan koulutusintensiiteetti ei kuitenkaan ole metodisesti paras vaihtoehto, koska opiskelijat kirjoittautuvat korkeakouluun eri-ikäisinä ja toisaalta siinä ei voida ottaa huomioon sosiaaliryhmien välisiä eroja koulutusintensiiteetissä alemmilla portailla.

46 Nilsson 1984, 147. Suomessa on esim. valtiosihteeri Raimo Sailas pitää opiskelua investointina, joka on voitava rahoittaa lainanotolla (Aamulehti 27.4.1997).

sosiaaliryhmästä tuleville näyttää olleen suurin, vaikka ryhmien väliset erot ta-
soittuivat.⁴⁷ Ruotsalaiset tutkimukset valottavat opiskelijoiden taustaa hieman
eri näkökulmasta kuin tässä tutkimuksessa. Silti ne edustavat periaatteessa sa-
manlaista tutkimusperinnettä, jossa opiskelijarakennetta pyritään vertailemaan
ja suhteuttamaan yhteiskunnalliseen kehitykseen.

Kiintoisin ruotsalainen tutkimus on Robert Erikson ja Jan O. Jonssonin koko-
ama *Ursprung och utbildning*.⁴⁸ Teos on kattava analyysi korkeimpaan opetuk-
seen valikoitumisesta, siinä ilmenneistä vinoutumista, syistä, seurauksista ja
ratkaisumalleista koko tämän vuosisadan ajalta. Kirjaan on koottu tiivistetysti
kaikki tieto, jota kyseiset tutkijat omissa töissään saaneet esiin; lisäksi Erikson
ja Jonsson käyvät läpi keskeisimmän sosiaalista valikoitumista koskevan ruot-
salaisen ja kansainvälisen tutkimuksen. Tutkimus tarjoaa hyvän vertailupohjan
suomalaisille tuloksille, semminkin kun Erikson ja Jonsson analysoivat korkea-
kouluihin rekrytoitumista sosioekonomisten ryhmien osalta vielä 1990-luvun
alun tilanteen valossa.

Korkeakoulupolitiikan tutkimusperinne ohut, mutta tasokas

Opiskelijakuntaa on Suomessa tutkittu kohtuullisen paljon. Sen sijaan korkea-
koulupolitiikan tutkimusperinne on vielä varsin ohut. Eikä ihme, onhan koko
moderni korkeakoulupolitiikka meillä vasta noin kolmen vuosikymmenen
ikäistä. Sen sijaan koko koulutuspolitiikan eri osa-alueita käsitellyttä kirjalli-
suutta on sekä Suomessa että ulkomailla ilmestynyt viime vuosina runsaasti.
Julkisuuteen on tullut sekä koko koulutusjärjestelmää, sen historiaa, koulutus-
politiikkaa että koulutuksen tulevaisuutta pohtineita kirjoja. Opetusministeriön
entinen kansliapäällikkö Jaakko Nummisen ”*Yliopistokysymys*” sisältää paitsi
omakohtaista tietoa ja kokemusta myös poikkeuksellisen teräviä mielipiteitä
korkeimman opetuksen kehityskaaresta ja tulevaisuudesta.⁴⁹ Uusimmassa kir-
jassaan Numminen peilaa koko koulutusjärjestelmämme kehitystä ja tulevai-
suuden vaihtoehtoja vankan kokemuksen antamalla rintaäänellä.⁵⁰ Nummisen
seuraajaksi tullut Vilho Hirvi on hänkin jo ehtinyt julkaista kirjan koulutus-
järjestelmästämmme. Hirvi keskittyy erityisesti 1990-luvun muutoksiin ja painot-
taa esitystään muun kuin korkeakoulutuksen kehityspiirteisiin.⁵¹

.

47 Reuterberg 1984, 150; Reuterberg & Svensson 1992, 86 ja 97.

48 Erikson & Jonsson 1993. Laaja tutkimus on osa Ruotsin valtion 1990-luvun alussa
käynnistämää hanketta, jossa pyritään selvittämään sosiaalista eriarvoisuutta korkeakoulu-
tuksessa. Samaan hankkeeseen kuuluu myös Reuterbergin ja Svensson (1992) tutkimus.
Ruotsalaiset tutkijat käyttävät sosiaalisesta eriarvoisuudesta käsitettä ”social snedre-
krytering”, joka suoraan käännettynä tarkoittaa ”vinoutunutta valikoitumista”. Erikson ja
Jonsson (1993, 13) määrittelevät käsitteen seuraavasti: ”... föreligger när barn från vissa
sociala ursprung oftare än andra barn när högre utbildningsnivåer. Mer exakt mäter vi
sociala snedrekrytering som sambandet mellan social bakgrund och utbildning.” Koska
kyse on suhteellisista koulutuseroista, on käsite ajatuksellisesti lähellä tässä tutkimuksessa
käytettävän osallisuuskertoimen periaatteita.

49 Numminen 1987.

50 Numminen 1994.

51 Hirvi 1996.

Enemmän tutkimuksen näkökulmasta suomalaista koulutuspolitiikkaan ovat lähestyneet Liekki Lehtisalo ja Reijo Raivola, joiden runsaan vuosikymmenen takaista *”Koulutuspolitiikka ja koulutussuunnittelu”* -kirjaa voi jo pitää meikäläisenä klassikkona. Modernisoitu versio kirjasta ilmestyi 1992.⁵² Myös Ari Antikainen on kahdessakin teoksessa paneutunut erityisesti suomalaisen koulutuspolitiikan analysointiin.⁵³ Eniten huomiota koulutuspoliittisilla kannanotoillaan ovat kuitenkin herättäneet turkulaiset Osmo Kivinen ja Risto Rinne. Koko koulutusjärjestelmän kehityspiirteiden analysoinnin⁵⁴ lisäksi he voivat ylpeillä ensimmäisellä – ja tiukasti laskien vielä ainoalla – suomalaista korkeakoulupolitiikkaa käsittelevällä kirjalla. *”Yliopiston huomen”* on terävä analyysi ylimmän opetuksen historiallisista kehitysvaiheista 1600-luvulta nykypäiviin. Painopiste toki on selvästi kolmen viime vuosikymmenen muutoksissa eli ns. modernin korkeakoulupolitiikan jaksolla.⁵⁵ Teos sisältää kirjoittajille ominaisia suorasukaisia kannanottoja, joten kirjan saama osin kitkerä arviointi ei ole yllättävää.⁵⁶ Joka tapauksessa *”Yliopiston huomen”* on ensimmäinen kokonaisuus suomalaisesta korkeakoulupolitiikasta. Osmo Lampisen tuore kirja *”Suomen koulutusjärjestelmän kehitys”*⁵⁷ puolestaan valottaa viime vuosikymmenten muutoksia koulutuksen eri alueilla. Selkeä ja havainnollinen teos käy läpi myös korkeakoulutuksen muutokset, mutta jää yleisesityksenä pinnalliseksi.

Koulutus- ja korkeakoulupolitiikan osalta ansaitsee vielä tulla mainituksi Veli-Matti Aution työ opetusministeriön historiaprojektissa. Autio tarkastelee luonnollisesti koulutuspolitiikkaa yleisesti, mutta korkeinta opetusta valotetaan monipuolisesti ja jäntevästi. Erityisen ansiokasta on Aution tapa kytkeä koulutuksen – ja samalla korkeakoulupolitiikan – muutokset laajempaan yhteiskunta- ja puoluepoliittiseen viitekehykseen.⁵⁸ Hyvä ja asiantunteva, vaikkakaan ei kovin laaja, esitys modernin korkeakoulupolitiikan kahdesta ensimmäisestä vuosikymmenestä on puolestaan Matti Haavion *Suomen korkeakoululaitoksen laajeneminen 1966–86*. Päättävä vuosikymmen, 1990-luku, on ollut korkeakoulupolitiikan suurten muutosten aikaa, mutta luonnollisista syistä valmista tutkimusta on vähän. Viimeisimpiä kehityslinjoja on hahmoteltu muutamissa tutkimuksissa.⁵⁹ Tärkeimpänä ja syvällisimpänä analyysinä voi pitää Markku Vanttajan ja Kimmo Ketosen seikkaperäistä esitystä 1990-luvun muotitermistä “korkeakoululaitoksen rakenteellisesta kehittämisestä”.⁶⁰ Kokonaisuutena koulutus- ja korkeakoulupolitiikka on kiinnostanut suomalaisia tutkijoita selvästi vähemmän kuin opiskelijakunnan analysointi. Ylimmän opetuksen kehitys kaipaakin vielä lisää tutkimusta, vaikka tähän mennessä julkaistuja harvoja tutkimuksia voikin pitää hyvin tasokkaina.

52 Lehtisalo & Raivola 1985 ja 1992.

53 Antikainen 1986 ja 1993.

54 Kivinen, Rinne & Ahola 1989.

55 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993.

56 Katso esim. Koski 1994. Laari (1994) sen sijaan antaa kirjalle myönteisen arvion.

57 Lampinen 1998.

58 Autio 1990, 1993 ja 1997.

59 Esimerkiksi Salonen 1995; Alestalo 1995 ja Kohti McDonalds -yliopistoa 1996.

60 Vanttaja & Ketonen 1995.

Keskeiset tutkimuskysymykset

Suomalainen korkeakoulutus on käynyt toisen maailmansodan jälkeen läpi historiansa suurimmat muutokset. Opiskelijoita oli 1990-luvun puolivälissä yli kymmenen kertaa enemmän kuin jatkosodan jälkeisinä vuosina ja uusien opiskelijoiden määräkin on kasvanut yli nelinkertaiseksi. Lisäksi korkeakoulutus on alueellisesti laajentunut koko maata kattavaksi ja korkeakouluyksiköjä on nykyään 20. Tässä tutkimuksessa tarkastelen suomalaisen korkeakoulutuksen toisen maailmansodan jälkeisiä keskeisiä muutoslinjoja.

Ajallista rajausta toisen maailmansodan jälkeisiin vuosikymmeniin voi perustella ensinnäkin sillä, että koko moderniksi luonnehdittava korkeakoulu-politiikka syntyi Suomessa vasta sotien jälkeen. Toki ylimmän opetuksen suuntaviivoja pohdittiin jo ennen sitä, mutta ”*systemaattisuuteen pyrkivää korkeakouluja koskevien ratkaisujen valtakunnallista valmistelua ei käytännössä juuri ollut*”.⁶¹ Lisäksi korkeakoulutusta viime vuosikymmeninä ravistelleet muutokset ovat olleet poikkeuksellisen mittavia. Toisen maailmansodan jälkeinen aika on siis kaikkiaan ollut ”kiintoisinta” ylimmän opetuksen historiassa. Vaikka korkeakoulutusta on Suomessa ollut jo runsaat kolme ja puoli vuosisataa, muutokset ennen 1900-lukua olivat pieniä ja esimerkiksi opiskelijakunnan rakenne alkoi todenteolla muuttua vasta toisen maailmansodan jälkeen.⁶²

Toinen rajaus työssä koskee eri korkeakoulutusmuotoja. Pitäydyn tarkastelemaan vain tiedekorkeakouluja ja niiden opiskelijoita. Jätän siis lähes kokonaan tarkastelun ulkopuolelle taide- ja ammattikorkeakoulut. Ammattikorkeakoulujen osalta ratkaisu on perusteltu kahdessa mielessä. Ensinnäkin ne ovat toimineet kokeiluluotoisina vasta 1990-luvun alusta ja ensimmäiset niistä vakinaistettiin vuosikymmenen puolivälissä. Niinpä esimerkiksi opiskelijakunnan rakenteesta voitaisiin saada mukaan vain yksi läpileikkausvuosi; vertailumahdollisuutta aikaisempaan ei olisi. Lyhyt tarkastelujakso ei sovi työn perusluonteeseen, joka on pitkän aikavälin muutosten hahmottaminen ja analysointi. Toisaalta ammattikorkeakoulutuksen muotoutumisesta Suomessa on jo ehditty tehdä tutkimusta. Lisäksi ammattikorkeakouluihin hakeutuneiden opiskelijoiden taustasta on valmistunut tutkimus,⁶³ joten tässäkin suhteessa rajaus on perusteltu.

Taidekorkeakoulujen poisjättämisen perustelut ovat samansuuntaiset. Ne ovat kuuluneet korkeakoululaitoksen kehittämislain piiriin vasta runsaan vuosikymmenen, vuodesta 1987 lähtien. Näin ollen esimerkiksi opiskelijataustan osalta tietoja olisi ollut käytettävissä vain lyhyeltä ajalta. Siten syvälliseen vertailuun ei olisi päästy. Edelleen taidekorkeakoulujen opiskelijamäärät ovat koko ajan pysyneet varsin pieninä: esimerkiksi syksyllä 1995 aloittaneista uu-

.

61 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 10.

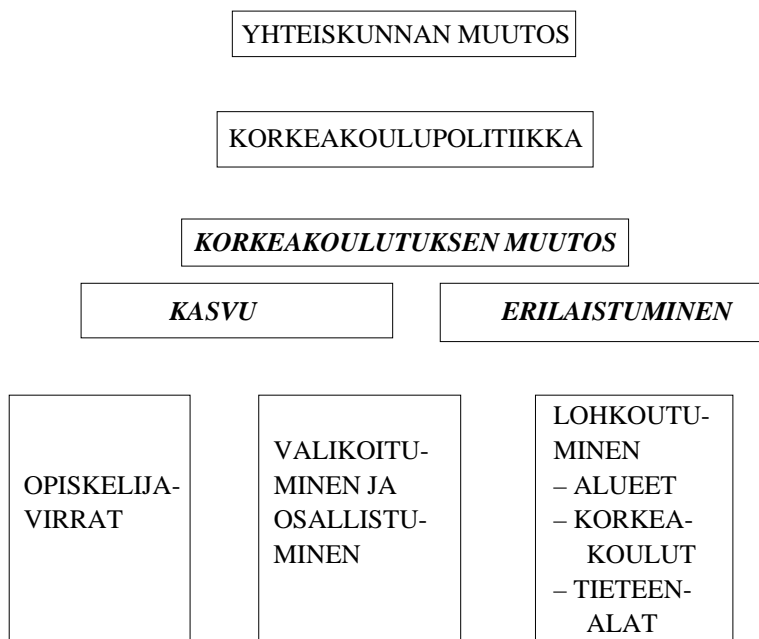
62 Opiskelijakunnan rakenteen muutoksista pitkällä aikavälillä katso Strömberg 1987, 1989a, 1989b ja 1990 sekä Nevala 1991.

63 Nurmi 1998. Hän selvittää tutkimuksessa noin 2 500 opiskelijalle tehdyn kyselyn valossa ammatti- ja tiedekorkeakoulusektorille valikoituneiden opiskelijoiden eroja.

sista korkeakouluopiskelijoista vain 476 eli 2.6 % meni taidekorkeakouluihin. Niiden jättäminen tarkastelun ulkopuolelle ei siis sanottavasti vaikuta korkeakouluopiskelijoiden taustasta saatavaan kokonaiskuvaan. Lisäksi aikaisemmin on jo todettu taidekorkeakoulujen opiskelijarakenteen olevan keskimääräistä yläluokkaisempaa ja toimihenkilövaltaisempaa.⁶⁴ Oma aineistoni tuskin olisi tuonut tässä suhteessa paljota uutta tietoa. Taidekorkeakoulujen opiskelijat tosin ovat mukana taulukoissa ja kuvioissa silloin, kun heitä ei ole ollut mahdollista erotella lähteinä käytetyissä tilastoista.

Suomalaisessa korkeakoulutuksessa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä tapahtuneiden muutosten peruspiirteet voi tiivistää kahteen käsitteeseen: kasvu ja erilaistuminen. Näiden käsitteiden ympärille rakentuvan tutkimustehtävän voi tiivistää kaavioksi.

Kaavio 1. Tutkimusasetelma.

Valotan korkeakoulutuksen kasvua ja erilaistumista neljästä näkökulmasta. **Ensimmäinen** niistä on selvittää, miten korkeakoulupolitiikka on muuttunut yhden vahvan keskuksen, Helsingin yliopiston, dominoivasta asemasta erilaisien yksiköiden ja intressiryhmien väliseksi monimuotoiseksi tasapainotteluksi. Tämän muutoksen aikana Suomi on siirtynyt modernin korkeakoulupolitiikan aikakauteen. Korkeakoulupolitiikan sisällön muutoksen ohella analysoin

64 Isoaho, Kivinen & Rinne 1990, 67 ja Kivinen ja Rinne 1995a, 106.

myös, miten tavoitteet ja ylimmän opetuksen yhteiskunnalliset kytkennät ovat muuttuneet. Toisin sanoen: miten on päädytty nykyiseen tilanteeseen, jossa ylimmän opetuksen kentässä on monia erilaisia voimatekijöitä, joiden tavoitteet saattavat joiltain osin olla hyvin poikkeavia, jopa ristiriitaisia. Onko yhtenäisen korkeakoulutuskentän aika Suomessa ohi – vain onko sellaista ollutkaan?

Korkeakoulupolitiikan analyysi sisältää pääpiirteittäiset muutoslinjat koko kolmen ja puolen vuosisadan ajalta. Ensimmäinen korkeakoulu, Turun Akate- miahan, aloitti toimintansa vuonna 1640. Suurin osa tuosta pitkästä ajasta – eli akateemis-traditionalistisen korkeakouludoktriinin kausi – käydään läpi ohues- ti ja olemassa olevaan tutkimukseen pohjautuen. Modernin korkeakoulupoliti- ian kausi sen sijaan saa suuremman huomion. Selvitän sen taustaa, syntyä ja sisältöä. Erityistä huomiota kiinnitän 1990-luvun muutoksiin ensinnäkin, koska ne ovat kaikkiaan olleet suuria ja kiinnostavia. Toiseksi tämän vuosikymmenen muutoksista ei vielä ole olemassa paljoakaan tutkimusta. Korkeakoulupoliti- ian osio on 1990-luvun osalta perustutkimusta, jota on tehty pääosin primääri- lähteistön varassa. Korkeakoulupolitiikan analyysi on myös kehys opiskelija- virtojen, valikoitumisen ja lohkoutumisen analyysille jäljempänä. Vertaan esi- merkiksi opiskelijakunnassa tapahtuneita muutoksia korkeakoulupolitiikan jul- ki lausuttuihin tavoitteisiin. Tässä peruskysymyksen voi tiivistää muotoon: pal- jonko korkeakoulupolitiikka itse asiassa vaikuttaa korkeakoulutukseen?

Toinen näkökulma ylimmän opetuksen erilaistumiseen on opiskelijavirtojen analyysi. Opiskelijavirralla tarkoitan tässä tutkimuksessa niiden opiskelijoiden joukkoa, jotka vuosittain kirjoittautuvat uusina opiskelijoina tiedekorkeakou- luihin. Selvitän, miten korkeakoulutukseen johtavat opiskelijavirrat ovat muut- tuneet volyymiltaan, suuntautumiseltaan sekä kieli- ja sukupuolijakaumaltaan. Analysoin opiskelijavirtojen muutoksia sekä lukumääräisesti että suhteutta- malla ne ylioppilaisiin tai korkeakouluikäisten ikäluokkaan. Toisaalta analyys- in kohde on, millaisissa jaksoissa uusien korkeakouluopiskelijoiden jakauma sukupuolen ja äidinkielen osalta on viitenä vuosikymmenenä muuttunut. Kol- mas tavoite tässä osiossa on tarkastella opiskelijavirtojen suunnan muuttumista. Toisin sanoen, miten eri korkeakoulujen ja tiedekuntien asema opiskelijavir- roissa on muuttunut ja mitkä tekijät muutosta selittävät? Korkeakoulujen ja tie- dekuntien asemaa selvittäessä olen tarkastelun selkiyttämiseksi jakanut maan kuuteen korkeakoulutusalueeseen ja ryhmitellyt tieteenalat neljään luokkaan.⁶⁵

Kolmantena näkökulmana tuon esille korkeakoulutukseen valikoitumisessa ja osallistumisessa tapahtuneet muutokset. Peruskysymys on, miten ylimpään opetukseen tulleiden uusien opiskelijoiden alueellinen ja sosioekonominen tausta on muuttunut ja miten muutokset suhteutuvat yhteiskunta- ja väestöra- kenteen muutoksiin. Ylimpään opetukseen valikoitumisen lähtökohtana on syytä muistaa useissa tutkimuksissa todennettu tulos: korkeakouluun tulevat ovat jo monella tasolla valikoitunutta joukkoa. Vanhempien sosioekonomiseen asemaan kytkeytyvä valikoituminen on koulutusjärjestelmän kaikilla tasoilla

65 Koulutusalueiden osalta katso liite 3.

vaikuttava mekanismi, jonka seurauksena vain osa oppilaista jatkaa seuraavalle koulutusportaalle. Yleisen korkeakoulukelpoisuuden eli ylioppilastutkinnon suorittaneiden osuus ikäluokasta on pitkin 1900-lukua noussut niin, että 1990-luvulla valkolakin sai jo yli puolet ikäluokasta. Koulutustason yleisen nousun myötä valikoitumisen painopiste on vähitellen siirtynyt yhä korkeammalle koulutusportaikossa. Niinpä karsinta lukion ja korkeakoulun välillä on tiukentunut nykypäivää kohti tultaessa. Siksi on syytä selvittää, millainen lukiolaisten ja ylioppilaiden tausta on sotien jälkeen ollut?

Korkeakoulutukseen osallistumista ja valikoitumista tarkastelen eri näkökulmista. Ensin analysoin uusien korkeakouluopiskelijoiden alueellisen – lääneittäisen⁶⁶ – ja sosiaalisen taustan. Peruskysymys tällöin on, miten maan eri alueet eroavat toisistaan ylimpään opetukseen osallistumisessa? Vertaan uusien korkeakouluopiskelijoiden määrää alueittain 15–24 -vuotiaaseen väestöön sekä ylioppilaiden lääneittäiseen määrään. Jälkimmäinen vertailu on mahdollista aloittaa vasta 1970-luvun puolivälistä, josta lähtien on saatavana riittävän tarkat tiedot eri lääneissä valmistuneista ylioppilaista. Toiseksi analysoin, miten korkeakoulutukseen osallistuminen eroaa sosiaaliryhmien välillä. Vertaan tällöin kunkin sosiaaliryhmän osuutta uusista opiskelijoista heidän vanhempiensa ydinryhmän sosioekonomiseen rakenteeseen; mitkä ryhmät ovat väestöosuutensa verrattuna yli- tai aliedustettuina? Vertailuryhmän on 45–54 -vuotias väestö, jonka voi katsoa muodostavan uusien korkeakouluopiskelijoiden vanhempien ydinryhmän.

Tämän osion lopuksi vertailen – ainakin pääpiirteittäin – suomalaisen opiskelijakunnan rakennetta muutamiin muihin Länsi-Euroopan maihin. Tällaisessa vertailussa on kuitenkin omat vaikeutensa esim. aineistojen erilaisuuden ja luokitusten poikkeavuuden takia. Siksi pitäydyn etsimään vain yleisellä tasolla vastausta kysymykseen, millainen suomalainen korkeakouluopiskelijakunta on kansainvälisesti vertaillen?

Neljännen näkökulman muodostaa valtakunnan eri alueiden korkeakoulutusprofiilien sekä toisaalta tiedekuntien ja korkeakoulujen erilaistumisen analyysi. Suomen eri korkeakoulutusalueita tyypiteltäessä lähdän liikkeelle ylimmän opetuksen alueittaisen tarjonnan muuttumisesta; miten korkeakoulutuksen tarjonta on levinnyt maan eri osiin ja miten eri tieteenalojen aloituspaikat jakaantuvat valtakunnallisesti? Seuraavaksi tarkastelen korkeakoulutukseen osallistumista eri alueilla; kuinka eri sosiaaliryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen vaihtelee eri lääneissä? Lopuksi tarkastelen vielä eri alueilta lähteneitä opiskelijavirtoja. Mihin korkeakouluihin ja tiedekuntiin eri lääneistä on menty, miten virtojen suunta on muuttunut ja mitkä tekijät ovat muutosten taustalla? Pysin pelkistämään maamme eri osille tyypilliset korkeakoulutusprofiilit keskeisimmän oppilaitoksen, tärkeimpien opintoalojen ja korkeakoulutukseen osallistumisen sosioekonomisten erojen perusteella.

.

66 Käytän vuodesta 1960 vuoteen 1997 voimassa ollutta läänijakoa, jota vastaavaksi olen tarvittaessa muokannut aineiston.

Lohkoutumisen toinen osio on korkeakoululaitoksen sisäinen pirstoutuminen. Sen keskeisin kysymys on, miten tieteenalat ja niiden myötä myös korkeakoulut ovat erilaistuneet opiskelijakuntansa osalta. Tärkeätä tällöin on katsoa, miten eri tieteenaloille ja eri yksiköihin tulleiden uusien opiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta on muuttunut ja mitkä tekijät muutokseen ovat vaikuttaneet. Analysoin myös, miten eri sosiaaliryhmien hakeutuminen korkeakoulutukseen on muuttunut? Tavoitteenani on luoda historiallinen viitekehys suomalaisen korkeakoulutuksen sisäiselle lohkoutumiselle yhteiskunnalliselta painoarvoltaan erilaisiin tieteenaloihin.

Lopuksi esittelen koulutuksessa valikoitumisen teorioita ja vertaan muutamia suomalaisessa korkeakoulutuksessa tapahtuneita muutoksia teorioiden antamaan kuvaan. Arvioin, miten yhteiskunnan ja koulutuksen modernisaatioteoria, suodatinteoria tai kyllästymispisteteoria sopivat viitekehukseksi suomalaisen korkeakoulutuksen muutoksia eriteltäessä. Päätän tutkimuksen tiivistämällä ylimmän opetuksen muutokset korkeakoulupolitiikan, opiskelijavirtojen, valikoitumisen ja osallistumisen sekä lohkoutumisen näkökulmista. Mitä suomalaisessa korkeakoulutuksessa toisin sanoen on tapahtunut ja mikä viime kädessä on ohjannut muutosta? Eli yksinkertaistaen: vaikuttaako korkeakoulutus yhteiskuntaan vai yhteiskunta korkeakoulutukseen?

Korkeakoulututkimuksen kokonaiskentässä sijoitan oman lähestymistapani kahden suuren linjan, historiallisen ja yhteiskuntatieteellisen, välimaastoon. Suuntautuminen historiantutkimuksen ulkopuolelle on osittain pakon sanelemaa: suomalainen historiantutkijoiden joukko ei muutamaa piristävää poikkeusta lukuun ottamatta näytä juuri olevan innostunut koulutuksen lähihistoriallisten muutosten analysoinnista. ”Kenttä” on tavallaan vapaaehtoisesti jätetty muiden yhteiskuntatieteilijöiden haltuun. Mutta eivätpä tieteenalarajatkaan taida enää nykyaikana entiseen tapaan erottaa tutkimuksen tekijöitä.

Menetelmälliset rajaukset ja ratkaisut

Korkeakoulutukseen johtavien opiskelijavirtojen ja ylimpään opetukseen osallistumisen analyysi perustuu pääosin tilastollisen aineiston käyttöön. Isojen tilastoaineistojen oleellisten piirteiden saamiseksi esille on tehtävä rajauksia. Yhtäältä on määriteltävä korkeakouluikäisten ikäluokka. Toisaalta on päätettävä, mikä väestöryhmä edustaa parhaiten korkeakoulutukseen tulleiden nuorten vanhempia ja miten opiskelijoiden ja vanhempia edustavan ikäluokan sosioekonomisen jakauman vertailu tehdään.

Korkeakouluikäisten ikäluokaksi määritän 15–24 -vuotiaat nuoret. Selvää tietysti on, ettei juuri kukaan kirjoittaudu korkeakouluun alle 18-vuotiaana, vaan keskimääräinen opiskelemaan tuloikä on meillä jatkuvasti ollut yli 20 vuotta. Väestötilastoissa ikäluokat on kuitenkin jo pitkään ryhmitelty yhtäältä 15–19 -vuotiaisiin ja toisaalta 20–24 -vuotiaisiin. Pelkästään jälkimmäisen ryhmän käyttö vertailussa ei ole perusteltua, koska uusista opiskelijoista aikaisemmin noin kolmannes ja 1990-luvullakin vielä neljännes on ollut alle 20-vuotiai-

ta.⁶⁷ Tällä perusteella korkeakouluikäisten luokaksi on otettu kaikki 15–24 -vuotiaat.

Korkeakouluopiskelijoiden sosiaalista taustaa olen päättänyt vertaamaan 45–54 -vuotiaiden ikäluokkaan, jonka katson parhaiten vastaavan uusien opiskelijoiden vanhempien ydinryhmää. Kaikkien vanhemmat eivät tietenkään mahdu kyseisen ikäluokan sisään, mutta paras vertailuryhmä se mielestäni on. Olen päättänyt valitsemaan 45–54 -vuotiaan väestön vertailuryhmäksi selvittämällä, missä iässä uudet opiskelijat todennäköisesti kirjoittautuvat korkeakouluihin ja minkä ikäisinä heidän vanhempansa ovat lapset keskimäärin hankkineet. Otan esimerkiksi vuonna 1967 kirjoittautuneet uudet korkeakouluopiskelijat. Heidän keski-ikänsä opintojen alussa oli 20 vuotta.⁶⁸ Tällöin voi laskea heidän syntyneen keskimäärin vuonna 1947. Väestötilastosta taas voidaan nähdä, että vuonna 1947 synnyttäneet äidit ovat tavallisimmin kuuluneet ikäluokkaan 25–29 -vuotia.⁶⁹ Näiden äitien laskennallinen syntymävuosihaarukka on 1918–1922. Noina vuosina syntyneet naiset olivat vuonna 1967 keskimäärin 45–49 -vuotiaita. Vertailuryhmäksi otettu 45–54 -vuotiaiden luokka kelpaa siis hyvin vuoden 1967 opiskelijoiden osalta. Tosin pitää muistaa, että isät ovat yleensä keskimäärin hieman äitejä iäkkäämpiä lasten syntyessä. Lisäksi naisten keskimääräinen synnytyksikä on noussut 1960-luvun lopun tasosta. Nämä asiat eivät kuitenkaan olennaisesti muuta kuvaa vanhempien ydinryhmästä, sillä isätkin mahtuvat vielä 45–54 -vuotiaaseen väestöön. Myös uusien opiskelijoiden keskimääräinen kirjoittautumisikä on nykypäivää kohti tultaessa noussut.⁷⁰ Olennaista vaikutusta opiskelijoiden vanhempien ydinryhmän ikään ei tälläkään muutoksella ole.

Laskutoimituksen lisäksi 45–54 -vuotiaiden ottamista vertailuryhmäksi voi perustella sillä, että tiedot tämän ikäryhmän sosioekonomisesta jakaumasta löytyvät kaikista väestölaskennan pohja-aineistoista vuodesta 1960 lähtien. Pentti Määttä käyttää omassa selvityksessään vertailuperusjoukkona 50–59 -vuotiaita miehiä, mutta toteaa itsekin heidän olevan “liian vanhoja” uusien opiskelijoiden isiksi. Sen sijaan Määttän huomautus, että 45–54 -vuotiaat olisivat liian nuoria vertailuperusjoukoksi ei edellä olevan laskelman perusteella osu kohdalleen. Totta on, kuten Määttä toteaa, että jos opiskelijoiden tiedot sosioekonomisesta taustasta perustuvat pääosin isistä saatuihin tietoihin, pitäisi vertailuperusjoukkokin muodostaa samalla tavalla, siis ottamalla äidin tiedot mukaan vain, jos tietoa isän asemasta ei ole saatavissa.⁷¹ Valitettavasti tämä ei käytän-

67 Katso esim. SVT XXXVII :2 ja Koulutus 1993:10. Korkeakouluikäisten määrittelyminen 15–24 -vuotiaiksi on osin ongelmallista, koska aikuisopiskelijoita, yli 25-vuotiaita, kirjoittautuu korkeakouluihin entistä enemmän. Vuoden 1994 tilanteen perusteella yli 25-vuotiaita oli uusista opiskelijoista noin viidennes. Kaikkia yli 15 -vuotiaiden ikäluokkia ei kuitenkaan voi vertailuryhmäksi ottaa ja 80 % uusista opiskelijoista mahtuu 15–24 -vuotiaiden ikäluokkaan. Lisäksi uusien opiskelijoiden keski-ikä (mediaani) oli 1995 21 vuotta, eikä se kymmenessä vuodessa ollut juuri muuttunut (Koulutus 1995:14).

68 SVT XXXVII:2, 44–45.

69 STV 1949; 28,2 % synnyttäneistä kuului tähän ikäryhmään.

70 Esimerkiksi vuonna 1994 uusien opiskelijoiden keski-ikä (mediaani) oli 21,0 vuotta (Koulutus 1995:14).

71 Määttä 1992, 114–116; 1995, 125. Samasta asiasta katso myös Määttä 1996, erityisesti 173–176.

nössä ole mahdollista, koska tietoja ei ole saatavissa yksittäisen opiskelijan tarkkuudella. On pakko tyytyä kokonaisuutta kuvaavien tilastojen antiin. Molempien sukupuolten ottamista mukaan vertailujoukkoon voi perustella myös sillä, että äidin tietoihin pohjautuvia tapauksia on käyttämässäni aineistossa ajoittain jopa yli 10 %.⁷² Myös muualla tehdyissä tutkimuksissa on menetelty samalla tavalla: esimerkiksi Patrick Clancy käyttää irlantilaisia opiskelijoita tutkiessaan vertailupohjana väestötilaston antamia tietoja erottelematta sukupuolia toisistaan.⁷³

Eri sosioekonomisten ryhmien osallistumista korkeakoulutukseen mitataan osallisuus- tai osallistumiskertoimella. Se saadaan jakamalla sosiaaliryhmän prosenttiosuus uusista opiskelijoista ja 45–54 -vuotiaasta väestöstä. Tällöin alle 1.0 oleva luku merkitsee ryhmän osalta suhteellista aliedustusta ja yli 1.0 menevä luku taas yliedustusta. Myös Patrick Clancy on analysoinut ylimpään opetukseen osallistumista Irlannissa samantyyppisellä vertailulla; samoin Ruotsissa on suhteutettu opiskelijakunnan rakennetta väestön sosioekonomiseen kokoonpanoon.⁷⁴

Olen päättänyt käyttämään varsin yksinkertaista perusmenetelmää, osallisuuskertoimen laskemista. Monimutkaisempien tilastollisten menetelmien käyttämiselle aineisto asettaa rajoitteita. Esimerkiksi todennäköisyyksien laskeminen korkeakoulutukseen osallistumiselle tai ylimmän opetuksen ulkopuolelle jäämiselle ei aineistoni perusteella ole mahdollista.⁷⁵ Todennäköisyyksien laskeminen näet edellyttää, että on tiedettävä, kuinka moni joukosta (esim. ikäluokasta) osallistuu korkeakoulutukseen ja kuinka moni ei osallistu. Tätä tietoa omissa lähteistössäni ei ole, käytössäni ei ole ikäluokkajohjaista aineistoa, eikä opiskelijoiden taustatiedoissa yleensä ole syntymävuotta.

Tutkimuksessa käytetty sosioekonominen luokittelu perustuu periaatteessa kuuden, mutta käytännössä viiden ryhmän käyttöön, sillä olen tilastoteknisistä syistä yleensä joutunut yhdistämään ”muiden” eli eläkeläisten, työttömien ja muiden työelämän ulkopuolella olevien sekä ”tuntemattomien” ryhmät. Onneksi tuntemattomien tapausten määrä jää kokonaisuudessaan noin prosentin tasolle, joten se ei sanottavasti vaikuta kokonaiskuvaan opiskelijoiden taustasta.⁷⁶ Luokitteluni pohjana on ollut Tilastokeskuksen kuusiluokkainen sosiaaliasemaryhmittely, jota on käytetty mm. vuoden 1960 väestölaskennan yhtey-

72 Nevala 1994, 298

73 Clancy 1982, 1988, 1991 ja 1996. Clancy vertaa opiskelijoiden sosioekonomista asemaa alle 15-vuotiaan väestön rakenteeseen muutamaa vuotta aikaisemmin. Esimerkiksi vuoden 1980 uusia opiskelijoita verrataan vuoden 1971 alle 14-vuotiaaseen väestöön ja 1992 opiskelijatietoja verrataan alle 15-vuotiaaseen väestöön v. 1986. Kenelläkään alle 15-vuotiaalla ei tietenkään vielä ole oman ammatin pohjalta määräytyvää sosioekonomista asemaa, vaan luokittelun pohjana on vanhempien ammatti.

74 Katso Clancy 1982, 1988 ja 1995; Nilsson 1984 tai Statistiska meddelanden: Högskolan 1985/86–1991/92, Universitet och högskolor 1994/95, Universitet och högskolor 1996/97.

75 Katso esim. Kivinen & Rinne 1995a, 90–91 ja Määttä & Malin 1995.

76 Tuntemattomilla tarkoitan niitä opiskelijoita, joiden huoltajan sosioekonomista taustaa ei voitu löytää. Kyseessä eivät siis ole ns. linkkiytymättömät tapaukset, joiden osalta taas opiskelija- ja väestörekisterin tietoja ei ole onnistuttu yhdistämään.

dessä.⁷⁷ Tilastokeskuksen ryhmittelystä on tähän työhön otettu luokkien nimet sekä kuhunkin luokkaan kuuluvat ammattiryhmät. Tilastokeskuksenkin luokittelua on vielä muokattu yhdistämällä ammattitaidottomat ja ammattitaitoiset työntekijät samaan ryhmään, koska edellisiä löytyy aineistoista ennen 1960-lukua kovin vähän. Lisäksi olen omassa luokittelussani siirtänyt maataloustyönantajat ensimmäisestä sosiaaliryhmästä neljanteen, johon kuuluu näin ollen koko maatalousväestö. Muokattuun sosiaaliluokitteluuni on sitten liitetty Tilastokeskuksen vuosien 1975, 1980, 1985, 1990 ja 1995 väestölaskennoissa käyttämät ryhmittelyt.⁷⁸

Sanallisesti ilmaistuna työssä käytettävä sosiaaliluokittelu näyttää seuraavalta: Ylemmät toimihenkilöt ja heihin rinnastettavat yrittäjät sekä työnantajat; alemmat toimihenkilöt ja heihin rinnastettavat pienyrittäjät; työntekijät sisältäen sekä ammattitaitoiset että ammattitaidottomat työntekijät; maatalousväestö sisältäen sekä maatalousyrittäjät, maataloustyönantajat että maataloustyöntekijät; muut, joihin sisältyy eläkeläisiä, opiskelijoita, työttömiä tms. muita työelämän ulkopuolella olevia sekä tuntemattomat. Ryhmää, luokkaa ja kerrostumaa käytetään tässä tutkimuksessa synonyymisina käsitteinä, vaikka ne eivät välttämättä tarkasti analysoituna tarkoita samaa asiaa.

Aineistoa opiskelijoiden sosiaalisesta taustasta on käytettävissä viiden vuosikymmenen ajalta, joten on selvää, etteivät sosiaaliryhmät eri vuosina ole sisällöllisesti muuttumattomia. Aineistojen yhdisteleminen suuriin luokkiin onkin välttämätöntä, jotta voitaisiin luoda kokonaiskuva eri sosiaalikerrostuminen edustuksesta. Toisaalta opiskelijakunnan koostumuksen vertailu väestön sosiaalirakenteeseen on mahdollista vain isoja ryhmiä käyttämällä. Käyttämäni luokittelu poikkeaa jonkin verran muiden vastaavatyypisten tutkimusten ryhmittelystä.⁷⁹ Tämä johtuu siitä, että muut tutkimukset kohdentuvat 1980-luvulta alkavaan ajanjaksoon, jolloin niissä on ollut mahdollista käyttää pelkästään Tilastokeskuksen tuottamaa materiaalia. Oman materiaalin vuotta 1960 edeltävä osa on kerätty Heikki Wariksen johtamassa hankkeessa, ja se on keräyksen jälkeen luokiteltu pääosin vuoden 1960 väestölaskennan kriteerien perusteella.⁸⁰ Nämä kriteerit ovat erilaiset kuin esimerkiksi vuoden 1980 jälkeen väestölaskennoissa käytetyt, joten näille kahdelle erilaiselle luokittelutavalle on täytynyt muokata uusi yhteinen sapluuna, jotta aineistoja voi mahdollisimman hyvin hyödyntää ja vertailla.

77 Aakkosellinen ammattihakemisto sekä sosiaaliasemaryhmittely. Tilastollinen päätoimisto, Väestötilasto-osasto 9.12. 1966.

78 Katso liite 1. Vuoden 1975 väestölaskennan sosioekonomisesta luokittelusta katso SVT VI C:106,osa I, liite 7. Vuosien 1980 ja 1985 vastaavat luokittelut löytyvät esim. kirjasesta ”Väestölaskenta 1985, opas” (Tilastokeskus, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1987). Vuoden 1990 osalta luokittelut löytyvät kirjasesta ”Väestölaskenta 1990 opas” (Tilastokeskus, käsikirjoja 26, Helsinki 1992) sekä vuoden 1995 väestölaskennan osalta Väestölaskenta 1995: osa I, liitteet.

79 Katso esimerkiksi Hermunen 1984, Isoaho, Kivinen ja Rinne 1990, Kivinen ja Rinne 1995a, Ahola 1995.

80 Asiasta tarkemmin: Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940-1969, 50-53; Nevala 1991, 10-11 sekä tekstiliite 3.

Heikki Wariksen perinnöstä elektronisiin dokumentteihin

Keskeistä tutkimuskirjallisuutta esittelin jo tutkimusperinnettä kuvaavassa osiossa. Siksi keskityn lähdeanalyysissä erittelemään tutkimuksen kannalta olennaista painamatonta ja painettua lähdeaineistoa. Käyttämieni lähteiden juuret ulottuvat ensimmäisen sukupolven korkeakoulututkimuksiin. Akateemikko Heikki Waris keräsi aikoinaan ”*Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä*” -tutkimuksensa jatkoksi tiedot vuosina 1870–1940 Helsingin yliopistoon kirjoittautuneista uusista opiskelijoista. Aineiston keskeiset tiedot on koottu parinkymmenen sivun tiivistelmäksi, josta käytän nimeä ”*Korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870–1940 koskevan numeroaineisto*”. Siihen on kerätty tiedot kaikkien mainittuna aikana maan johtavaan korkeakouluun ensimmäistä kertaa kirjoittautuneiden opiskelijoiden vanhempien sosiaalisesta asemasta sekä koulukielestä. Kyseessä on omalla tavallaan perusaineisto, johon suuri osa muusta opiskelijataustoja käsittelevästä materiaalista pohjautuu.

Ensimmäisen varsinaisesti tässä tutkielmassa käytetyn lähdekokonaisuuden muodostamisessakin Heikki Waris on ollut avainhenkilö. Hänen johdolla ja opetusministeriön rahoituksella näet koottiin 1970-luvun alussa tiedot uusista korkeakouluopiskelijoista viiden vuoden välein lukuvuosien 1925/26 – 1960/61 väliseltä ajalta. Helsingin yliopiston tiedot tosin alkavat vasta lukuvuodesta 1940/41. Tämä sinänsä hyvä ja monipuolinen aineisto on syystä tai toisesta jäänyt kovin vähälle käytölle. Laajemmin sitä on hyödynnetty vain lisensiaattitutkielmassani sekä Helsingin yliopiston historiassa. Materiaalin kaikkiaan 21 muuttujaa valottavat perusteellisesti korkeimman opetuksen laitoksiin kirjoittautuneita nuoria. Lukuvuoden 1968/69 tiedoilla täydennettynä tämän aineiston päälinjat julkaistiin 1972 ”*Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969*” -nimisenä yhteenvetoraporttina. Tässä tutkielmassa painamattomasta materiaalista käytetään nimeä ”*Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto lukuvuosilta 1925/26–1960/61*.”

Monipuolisuudesta huolimatta tämän lähdekokonaisuuden käyttöön liittyy ongelmia. Ensimmäinen epävarmuustekijä on, että opiskelijat on sosiaalisen taustan perusteella jo luokiteltu sekä Tilastokeskuksen että Urho Rauhalan laa-timan ryhmittelyn mukaan. Luokittelun laajamittaiseen tarkistamiseen ei ole mahdollisuutta, joten on vain luotettava – ja ilmeisen aiheellisesti – materiaalin keränneiden ja luokitelleiden henkilöiden ammattitaitoon. Toinen puute liittyy alueelliseen jaotukseen. Tiedostoon on nimittäin poimittu tieto opiskelijoiden syntymäkunnasta, joka saattaa poiketa heidän kotikunnastaan. Näkyvimmin tämä ilmenee toisen maailmansodan jälkeen luovutettujen alueiden kunnissa syntyneiden kohdalla: heistä tiedetään ainoastaan syntymäpaikka, mutta ei todellista kotikuntaa. Tämä puute tuo ilman muuta vääristymää opiskelijoiden alueelliseen jakaumaan. Vääristymän merkitys kuitenkin pienenee 1960-luvun kuluessa yhtäältä siksi, että luovutetuilla alueilla syntyneiden määrä vähenee ja toisaalta koska oppikouluverkon tihtyessä ei syntymäkunnasta enää tarvinnut muuttaa kouluun muualle entisessä määrin.

Suomen ”varsinainen” korkeakoulutilastointi aloitettiin ensimmäisen kehittämislain voimaantulon myötä lukuvuoden 1966/67 opiskelijoista. Aikaisem-

min tilastollisia tietoja opiskelijoista löytyy joko Suomen Tilastollisesta Vuosikirjasta (STV) tai erillisistä selvityksistä.⁸¹ Suomen Virallisen Tilaston (SVT) korkeakoulutilastosarja jatkui vuoteen 1982 asti, tosin välillä oli viiden vuoden tauko, jolloin sarjaa ei ilmestynyt. Sen jälkeen korkeakouluja koskevat tiedot julkaistiin tilastotiedollisia tiedonantoja -nimikkeen alla (sarja KO) vuoteen 1987 asti, ja siitä eteenpäin erityisessä Koulutus ja tutkimus -sarjassa ja lopulta vuodesta 1993 lähtien pelkästään Koulutus -sarjassa. Korkeakoulutilastojen käytön ongelma kuitenkin on ollut niiden vähäinen tietosisältö. Tietoja opiskelijoiden alueellisesta tai sosiaalisesta taustasta löytyy esimerkiksi vain 1970-luvun alkupuolelle, minkä jälkeen niitä ei enää ole tilastoihin kelpuutettu. Osittain tämä johtuu korkeakoulujen omaksumasta käytännöstä, jossa ilmoittautumisen yhteydessä ei enää tilastoitu opiskelijoiden vanhempien ammattia. Tämän tutkimuksen näkökulmasta varsinaisten painettujen korkeakoulutilastojen anti onkin huonontunut 1970-luvun alusta lähtien. 1990-luvulla julkaistavat tilastot kertovat enää perustiedot opiskelijamääristä, tieteenaloista ja tutkinnon suorittamisesta. Uutena hyvänä lisänä ovat tosin ajoittain ilmestyvät seurantatiedot opintojen etenemisestä.⁸²

Opetusministeriön KOTA-tietokantaan⁸³ on kerätty monipuolisesti tietoja ja tunnuslukuja korkeakouluista. Erityisen hyvin ovat esillä mm. tutkinnot, talous ja tutkimustoiminta. Myös opiskelijoista löytyy informaatiota, mutta tämän tutkimuksen kannalta tieto ei kuitenkaan ole kovin merkittävää. Opiskelijoista löytyvät suurin piirtein samat tiedot kuin korkeakoulutilastoistakin; sen sijaan esimerkiksi opiskelijoiden taustatietoja ei KOTA-hakemistosta löydy. Sinänsä tietokanta on kyllä hyvä ja helposti hyödynnettävä perustietolähde korkeakoulujen toimintaan, mutta pintaa syvemmälle sillä ei pääse.

Muihin maihin verrattuna suomalaiset korkeakoulutilastot ovat jotakuinkin kansainvälistä keskitasoa. Esimerkiksi UNESCO:n tai OECD:n tilastot liikkuvat niin yleisellä tasolla, ettei niiden perusteella voi vertailla kuin korkeakoulutuksen isoimpia määrällisiä kehityslinjoja.⁸⁴ Toisaalta ruotsalainen tilastointiperinne on selvästi monipuolisempaa. Länsinaapurin korkeakoulutilastosarjasta löytyy edelleen säännöllisesti tietoja ylimpään opetukseen tulleiden alueellisesta ja sosiaalisesta taustasta. Vuonna 1977 toteutetusta korkeakouluuudistuksesta lähtien on seurattu jatkuvasti opiskelijoiden taustan muuttumista ja tiedot on julkaistu erillisinä raportteina. Kaiken lisäksi niiden sisältö on erittäin tasokas ja monipuolinen sisältäen mm. laskelmia eri sosiaaliryhmien suhteellisesta mahdollisuudesta ("relativa Chancen") osallistua korkeakoulutukseen.⁸⁵ Norjan virallinen korkeakoulutilastointi taas jää tietoanniltaan vaatimat-

81 Katso esim. Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö 1963.

82 Katso esim. Koulutus 1995:14.

83 KOTA-tietokanta löytyy osoitteesta <http://www.csc.fi/kota>

84 Esimerkiksi Statistical Yearbook 1993, UNESCO, Paris; World Education Report 1991, UNESCO; The Educational Situation in OECD Countries: a Review of Trends and Priority Issue for Policy; Reviews of National Policies for Education, Finland (OECD1995).

85 Uusin julkaisu opiskelijoiden taustasta käsittelee lukuvuotta 1996/97 (Statistiska Meddelanden: Universitet och högskolor, Grundutbildning: Social bakgrund bland högskole-

tomaksi, lähelle Suomen tasoa. Tilastot sisältävät vain opiskelijakunnan perustiedot ilman sosiaalisen taustan erittelyä.⁸⁶

Painettujen tilastojen lisäksi on joissain tapauksissa mahdollista käyttää monipuolisempia tilastojen painamattomia pohja-aineistoja. Korkeakoulutilastojen pohja-aineistoista olen saanut lisätietoja esim. opiskelijoiden sosiaalisesta taustasta sekä hakeneiden ja sisään päässeiden suhteesta. Erityisen tärkeitä ovat työni kannalta kuitenkin olleet väestötilastojen painamattomat pohja-aineistot. Painetuista väestötilastoista ei näet aina löydy oleellisen tärkeää tietoa: väestön sosioekonomista jakaumaa lääneittäin ja ikäryhmittäin. Nämä tiedot olen joutunut keräämään ja laskemaan painamattomista väestölaskenta-aineistoista.

Korkeakoulutilastojen vähäisen informaation vuoksi tutkimukseni keskeiseksi tilastolliseksi lähteistöksi nousevat Joensuun yliopiston ATK-keskukseen kerätyt opiskelijoiden taustatiedot.⁸⁷ Ne sisältävät tietoja uusista opiskelijoista vuosilta 1969/70, 1975, 1980, 1985, 1990, 1993 ja 1995. Nämä tiedot on muodostettu yhdistelemällä opiskelijoita koskevia tietoja eri rekistereistä. Neljän ensimmäisen vuoden osalta tiedot saatiin yhdistämällä informaatiota kolmesta eri kokonaisuudesta. Korkeakouluopiskelijarekisteristä poimittiin ensin tiedot mainittuina vuosina opintonsa aloittaneista, heidän sukupuolestaan, kielestään, korkeakoulustaan ja tiedekunnastaan. Tähän aineistoon yhdistettiin Väestörekisterikeskuksen vuoden 1985 nauhalta tiedot syntymäkotikunnasta (siis syntymäpaikasta) ja isästä tai muusta huoltajasta. Näin muodostuneeseen tiedostoon lisättiin sitten tapauskohtaisesti vuoden 1970, 1975, 1980 tai 1985 väestölaskennan tieto huoltajan sosioekonomisesta asemasta, jonka jälkeen henkilötunnukset vielä poistettiin. Kolmen viimeisen vuoden kohdalta vastaavat tiedot saatiin yhdistämällä tietoja korkeakouluopiskelijarekisteristä, työssäkäyntitilastosta ja vuosien 1990 ja 1995 väestölaskennoista.

Useasta tiedostosta kootun informaation haavoittuvimmaksi kohdaksi osoitautui vanhempien sosioekonomisen aseman löytäminen; sen puuttumisesta aiheutui lähes 75 % linkkiytymättömistä tapauksista eli tapauksista, joiden kohdalla kaikkia haluttuja tietoja ei voitu saada tai yhdistellä. Syitä näihin tapauksiin ovat mm. puutteet ja virheet väestörekisterikeskuksen sekä eri vuosien väestölaskentojen aineistoissa ja toisaalta kuolleiden tai ulkomailla asuvien puuttuminen väestölaskentanauhoilta. Varsinaisesti tuntemattomia tapauksia ei aineistossa ole kovinkaan paljon. Sen sijaan linkkiytymättömiä tapauksia on esimerkiksi vuoden 1975 aineiston kohdalla – jolloin näitä tapauksia oli eniten – noin 24 %. He eivät kuitenkaan ole mukana analysoiduissa opiskelijajoukossa. 1990-luvulla tuntemattomiksi jääneiden tapausten joukko luonnollisesti supistuu jo varsin pieneksi: esimerkiksi vuoden 1995 aineistossa heitä oli vain runsaat 250, kun aineistossa kaikkiaan oli lähes 16 500 tiedekorkeakoulujen opiskelijaa.

.

nybörjare 1996/97). Aikaisemmat julkaisut antavat tietoja vuosilta 1977, 1977/78-1982/83, 1985/86-1990/91 ja 1994/95.

86 Katso esim. Norges Offisielle Statistikk: Utdanningsstatistikk. Universiteter och högskolor 1. Oktober 1995. Statistisk sentral byrå.

87 Katso liite 2.

Varhaisempien opiskelijatiedostojen tavoin 1970-, 1980- ja 1990-lukujen aineistoon on poimittu opiskelijoiden syntymäkotikunta tai – viimeisten vuosien osalta – syntymälääni. Varmuudella ei siis voida tietää, onko opiskelija esimerkiksi siirtynyt opiskelupaikkakuntansa asukkaaksi. Tämän seikan merkitys on kuitenkin marginaalinen, koska kyse on uusista opiskelijoista. Opiskelija-aineiston sosioekonomista taustan luokittelun on tehnyt tilastokeskus omien, väestölaskennassa käytettyjen, kriteerien perusteella. Luokittelun pohjana on tieto isän tai äidin – pääasiallisen huoltajan, sosioekonomisesta asemasta. Kaikkiaan tietoja sosioekonomisesta taustasta voi loppuvuosien osalta pitää varsin luotettavina. Sen sijaan 1970-luvun kohdalla tiedot ovat epävarmempia, koska esimerkiksi vuoden 1975 tieto vanhemmista etsittiin vuoden 1985 väestölaskentatiedoista.

Toinen aineiston vaikeus liittyy sosiaaliluokitusten yhtenäistämiseen, sillä vuoden 1975 väestölaskennan luokittelu on yhdistettävissä vuosien 1980 ja 1985 tietoihin vain ns. 1-numerotasolla. Tämä puute ei kuitenkaan ole kokonaisuuden kannalta merkittävä, sillä sosiaaliryhmiä oli pakko yhdistellä. Kiusallista silti on, ettei vuodesta 1975 lähtien tilastoissa itsenäisenä esiintyviä eläkeläisiä ole voitu luokitella entisen ammatin perusteella. Luultavasti tämä vääristää hieman, mutta ei kuitenkaan oleellisesti, opiskelijoiden sosiaali-taustasta syntyvää kuvaa.

Kokonaisuutena pidän opiskelijoiden taustatiedostojen antamaa kuvaa koko-lailla luotettavana. Mukaan on saatu vähimmilläänkin 75 % ko. vuonna opiskelunsa aloittaneista. Todennäköisesti aineiston ulkopuolelle jääneistä suuri osa edustaa alempien sosioekonomisten ryhmien lapsia, mutta mitään selkeää näyttöä ulkopuolelle jääneiden ”kasautumisesta” tiettyihin väestöryhmiin ei ole. Eri esimerkivuosina vaihtelua kuitenkin esiintyy. Vuonna 1980 Helsingin yliopistossa aloitti virallisen tilastoinnin mukaan opintonsa 2 783 uutta opiskelijaa; heistä huoltajan sosioekonominen tausta on pystytty löytämään 2 224 opiskelijalle eli noin 80 %:lle aloittaneista. Viimeisenä esimerkivuonna 1995 puolestaan Helsingin yliopistoon kirjoittautui 4 544 uutta opiskelijaa, joista sosioekonominen tausta löytyi 4 318:lle eli noin 95 %:lle opiskelijoista. Molempia lukuja voinee pitkän tutkimusvälin ja ison aineiston huomioon ottaen pitää kohtuullisen hyvinä.

Käytettävissäni on vielä ollut vuonna 1980 opintonsa aloittaneiden seuranta-tiedosto. Siihen on kerätty tiedot kyseisenä vuonna viidellä tieteenalalla – kasvatustieteessä, lääketieteessä, oikeustieteessä, teknillistieteellisessä koulutuksessa sekä humanistisissa tieteissä – opintonsa aloittaneiden tilanteesta vuosina 1990 ja 1995. Tiedostosta selviävät mm. tutkinnon suorittaminen, sijoittuminen työmarkkinoille sekä sosioekonominen asema. Seurantatiedostoa olen hyödyn-tänyt tutkimuksen lopussa arvioidessani korkeakoulutuksen sisäisiä lajittelu- ja suodatusmekanismeja.

”Numeerisen” aineiston lisäksi olen käyttänyt erityisesti korkeakoulupolitiikan kehityslinjoihin hahmottamiseen ”kertovaa” lähteistöä. Näistä ensimmäisenä kannattaa mainita opetusministeriön julkaisemat korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelmat. Ne edustavat virallista korkeakoulupolitiikan tavoit-

teenasettelua, vaikka kehittämissuunnitelmia on pidettävä vain suunnitelmina, ei sinänsä toteutuneina linjauksina. Joka tapauksessa niihin kirjattiin valtiovaltan keskeisinä pitämät korkeakoulupoliittiset näkemykset, joten ainakin oman aikansa kuvaajina ne ovat arvokkaita. Ensimmäisenä korkeakoulupolitiikan yleissuunnitelmana on pidettävä tasavallan presidentin asettaman työryhmän eli ns. Ketosen työryhmän linjausta ”*Tiede ja ylin opetus tulevien vuosien Suomessa*” vuodelta 1965. Se itse asiassa hahmotti ylimmän opetuksen kehittämistavoitteet 1980-luvun alkupuolelle saakka. Ensimmäinen korkeakoululaitoksen kehittämislaki tuli voimaan vuoden 1967 alussa. Lain ja siihen liittyneen asetuksen sisältö noudatteli pitkälti Ketosen työryhmän ajatuksia. Valmistelu-elimien linjaukset nousivat näin tärkeään asemaan yliopistolaitoksen kehittämisessä.

Ensimmäinen varsinainen korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma tehtiin vuosiksi 1979–1986. Taustana uudelle suunnittelukäytännölle oli valtion talouden huono tila. Sen takia vuonna 1978 tehtiin päätös jatkaa korkeakoululaitoksen ensimmäistä kehittämislakia viisi vuotta alkuperäistä pitemmälle, vuoteen 1986 saakka. Samassa yhteydessä otettiin tavaksi laatia ylimmälle opetukselle erityinen kehittämissuunnitelma keskipitkälle aikavälille. Toinen kehittämissuunnitelma julkistettiin parin vuoden kuluttua ja kolmas suunnitelma tehtiin uuden kehittämislain säätämisen yhteydessä vuoden 1987 alusta. Ensimmäinen kehittämissuunnitelma oli varsin niukka asiakirja, jossa keskityttiin pääasiassa korkeakoulutuksen resurssien ja opiskelijamäärien hahmottamiseen. Syvällistä pohdiskelua ylimmän opetuksen tulevaisuudesta siihen ei sisällynyt, eikä arviointia toteutuneesta kehityksestä. Toinen kehittämissuunnitelma (vuodet 1981–86) sisälsi jo monipuolisemman analyysin ylimmän opetuksen tilasta, mutta kolmas linjaus (vuodet 1987–1992) oli jälleen hyvin niukka.

Kehittämissuunnitelmien ilme muuttui korkeakoulutuksen kriisiytyessä 1990-luvun alussa. Vuonna 1991 hyväksytty suunnitelma pantiin uusiksi pari vuotta myöhemmin laajan, pääosin korkeakouluneuvoston tekemän pohjatyön jälkeen. Nyt ylintä opetusta linjattiin selkeästi uusille urille ja korkeakoulutuksen tehtävistä ja tavoitteista kirjoitettiin enemmän kuin aikaisemmissa suunnitelmissa yhteensä. Vuonna 1993 julkaistu kehittämissuunnitelman ”tarkiste” on nykyisen korkeakoulupolitiikan peruslinjaus. Sisällöllisesti samanlainen ote on nähtävissä myös uusimmassa, 1996 julkaistussa kehittämissuunnitelmassa. Erona aikaisempaan on, että korkeakoululaitoksen kehittäminen on nyt otettu osaksi koko koulutusjärjestelmän muokkaamista. Kokonaisuutena kehittämissuunnitelmilla on arvoa korkeakoulupolitiikan virallisina dokumentteina, mutta sisällöllisesti ne jäivät etenkin alkuvuosina varsin laihoiksi.

Muusta korkeakoulutusta koskevasta suunnittelumateriaalista tärkeimpiä ovat komiteamietinnöt ja – tämän perinteen hiipumisen jälkeen – opetusministeriön työryhmien muistiot. Komiteamietinnöistä tärkeimmiksi voi nostaa ensimmäisen korkeakoulupoliittisen ohjelman hahmotelleen Korkeakoulukomitean (1956), seuraavan vuosikymmenen puolivälissä toimineen Korkeakoululaitoksen suunnittelukomitean sekä Vuoden 1971 koulutuskomitean. Yhteinen piirre näille on koulutus- tai korkeakoulupolitiikan yleislinjojen hahmottelu ja isojen koulutuspoliittisten kysymysten pohdinta.

Valtionhallinnon suunnittelukäytäntö muuttui 1980-luvulla, jolloin laaja-pohjaisista ja parlamentaarisesti edustavista, mutta raskassoutuisista komiteoista siirryttiin suppeampiin työryhmiin ja lopulta 1990-luvulla paljolti yhden selvitysmiehen käyttöön. Työryhmät olivat avainasemassa tehtäessä korkeakoulupolitiikan uusia linjauksia 1990-luvun alussa. Tuolloin esimerkiksi hammas- ja eläinlääketieteen opetusta pohdittiin useissa valmisteluelimissä. Työryhmät saivat yleensä työnsä tehtyä selvästi komiteaa nopeammin ja toimeksiantajaa paremmin miellyttävällä tavalla. Työryhmäraporttien anti sen sijaan jää usein melko suppeaksi: taustoihin ei ole laajasti perehdytty, puhumattakaan, että olisi teetetty erillisselvityksiä. Lisäksi eri intressiryhmien näkemykset tulivat esille yleensä vasta työryhmäraporteista pyydytyissä lausunnoissa.

Virallisen korkeakoulu- ja koulutuspolitiikan osalta tärkeässä asemassa ovat vielä valtiopäivien asiakirjat. Tästä lähderyhmästä parasta antia ovat täysistuntojen pöytäkirjat, joissa eri poliittisten ryhmien korkeakoulunäkemykset tulevat esille. Näin kävi esimerkiksi koulutuspolitiikkaa koskeneissa välikysymyksissä tai korkeakoulujen kehittämislain muuttamisessa 1990-luvulla. Valiokuntien asiakirjat ja mietinnöt jäävät tässä suhteessa selvästi huonommiksi. Erityisesti sivistysvaliokunnan pöytäkirjat ovat niukkoja, sillä valiokunnan kuulemien asiantuntijoiden mielipiteitä ei ole kovin hyvin kirjattu. Myöskään valtioneuvoston materiaali ei tässä suhteessa ole järin monipuolista. Sen sijaan opetusministeriön arkistoon sijoitetut korkeakouluneuvoston asiakirjat antavat hyvän ja kaunistelemattomankin kuvan isojen uudistusten valmistelusta 1990-luvun alun laman runtelemassa Suomessa.

Korkeakoulujen tiedotuslehdet on käyty systemaattisesti läpi 1990-luvun osalta. Lehtien anti ja valmius keskustella ylimmän opetuksen isoista linjauksista on hyvin erilainen. Osa lehdistä on selkeästi keskittynyt vain oman korkeakoulun sisäiseen tiedotukseen ilman suuria intohimoja korkeakoulupoliittiseen keskusteluun. Toisaalta taas löytyy lehtiä, joissa käytiin vilkasta ja asiantuntevaa keskustelua ylimmän opetuksen isoista uuslinjauksista. Olen myös kartoittanut suurimmissa yhteiskunnallisissa aikakauslehdissä käytyä korkeakoulupoliittista keskustelua 1990-luvun osalta, muutamien lehtien kohdalla pitemmältäkin aikajaksolta. Sen sijaan sanomalehtien systemaattisen läpikäymisen olen jättänyt työekonomisista syistä tekemättä ja tyytynyt vain satunnaisiin korkeakoulutusta koskeviin artikkeleihin tai mielipidekirjoituksiin.

■ Virkamiesten koulutuksesta talouspolitiikan talutusnuoraan

Akateemis-traditionalistisen korkeakoulupolitiikan kolme vuosisataa

Suomessa on annettu korkeinta akateemista opetusta runsaan kolmen ja puolen vuosisadan ajan. Suurinta osaa tästä pitkästä ajanjaksosta on kuitenkin leimannut muuttumattomuus; yhteiskunnalliset murrokset eivät sanottavasti muuttaneet korkeakoulutuksen muotoja tai käytäntöjä. Korkeakoulupolitiikan historiallisia kehityslinjoja tarkastellessaan Osmo Kivinen, Risto Rinne ja Kimmo Ketonen nimeävät ensimmäisen, 1600-luvulta 1960-luvulle ulottuvan, kauden akateemis-traditionalistisen korkeakouludoktriinin ajaksi. Sen ytimenä olivat professorien aseman yhtenäisyys sekä korkeakoulujen autonomia. ”Korkeakoulupolitiikan” suunta määrittyi korkeakoulujen sisäisenä asiana ja perustui akateemisen yhteisön kirjoittamattomien sääntöjen noudattamiseen, mm. puuttumattomuuteen toisten asioihin. Ympäröivän yhteiskunnan vaikutus korkeakoulujen päätöksentekoon kasvoi vasta akateemis-traditionaalisen ohjausjärjestelmän kriisiytyessä toisen maailmansodan jälkeen.¹

Ruotsin laajan valtakunnan, johon Suomikin kuului, nousu suurvallaksi 1600-luvun alkupuolella ajankohtaisti uusien yliopistojen perustamisen vuonna 1477 käynnistyneen Upsalan rinnalle. Taustalla olivat laajan valtakunnan yhtenäistäminen, virkamiehistön koulutus sekä puhdasoppisuuden suojeleminen ulkomaisia vaikutteita vastaan. Niinpä Liivinmaan keskuksen Tarton lukio kohotettiin akatemiaksi 1632 ja samana vuonna Turkuun perustettiin lukio, joka puolestaan muutettiin akatemiaksi 1640. Näin valtakunnan laidoille muodostettiin kaksi aluekorkeakoulua, jotka keskittyivät virkamiehistön ja papiston kouluttamiseen; tieteellisellä tutkimuksella ei aluksi isommin vaivattu näiden laitosten henkilökuntaa.²

Tutkimuksen osuus alkoi korostua vasta seuraavalla vuosisadalla mm. ns. hyödyn ideologian ansiosta. Suurempaa muutosta merkitsi kuitenkin Suomen yhdistäminen autonomisena Venäjän keisarikuntaan 1809. Akatemian siirtäminen pois Turusta tuli esille heti autonomian ajan alussa, mutta vasta kaupungin palo 1827 antoi muodollisen perusteen siirtää yliopisto uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin. Laitoksen nimi muutettiin Keisarilliseksi Aleksanterin Yliopistik-

.

1 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 16–40, erityisesti 37–39.

2 Klinge (1987, 53–95) kuvaa tarkasti Turun Akatemian perustamisvaiheita, käynnistymistä sekä opinahjon sijoittumista kansainväliseen yliopistoverkkoon. Katso myös Heikel 1940, 8–20.

si.³ Vuosisadan lopulla yliopiston vähitellen irtautuessa sisäisesti ”pysähtyneisyyden kaudesta” kasvoivat myös yhteiskunnan muutoksesta ja ristiriidoista aiheutuneet paineet.

Koko suomalaisen koulutusjärjestelmän 1800-luvun lopulla käynnistyneen laajentumisen taustalla oli sääty-yhteiskunnan hajoaminen. Se oli ”perusprosessi”, johon vuosisadan vaihteen yhteiskunnalliset muutokset tavalla tai toisella kytkeytyivät. Lyhyesti sääty-yhteiskunnan murenemistä voi kuvata liikkuvuuden lisääntymiseksi monilla tasoilla. Suuret nälkävuodet 1860-luvun lopussa pistivät ihmiset liikkumaan elantonsa perässä; maaseudun väestönkasvu ja liikkaväestön ongelma laittoivat ihmiset etsimään työtä ja toimeentuloa muualta, muuttamaan pois kotiseudultaan jopa valtamerien taakse. Talouselämän virkistymisen myötä lisääntyneet työ- ja koulutusmahdollisuudet taas avasivat ihmisille tilaisuuden nousta vanhempiaan korkeampaan sosiaaliluokkaan. Uudet aatteet ja ideologiat puolestaan tarjosivat mahdollisuuden kurkottautua vanhan uskannon kautta muodostuneen maailmankuvan ulkopuolelle.⁴ Kaikki nämä piirteet merkitsivät muutosta aikaisempaan pysähtyneeseen ja tiukkarajaiseen sääty-yhteiskuntaan verrattuna.

Sääty-yhteiskunnan mureneminen synnytti kolme yhteiskunnallista ristiriitaa, jotka muovasivat myös ylintä opetusta vuosisadan vaihteen jälkeen. Kansallisesta vallankumouksesta kummunnut kielitaistelu; teollistumisen perua ollut kiista ”käytännöllisten” alojen yliopistollistamisesta sekä luokkapohjainen konflikti ”omistavien” ja ”omistamattomien” välillä.⁵ Varsinaista suunnitelmallista korkeakoulupolitiikkaa ei vielä tuolloin ollut, joten ylimmän opetuksen laajentuminen tapahtui yksittäisten ja paikallisten intressien yhteisummana.

Teollisen vallankumouksen seurauksena teknisen koulutuksen tasoa nostettiin muuttamalla Helsingin Polytekninen opisto 1908 Teknilliseksi korkeakouluksi. Talouselämän vilkastumisen seurauksena virinnyt tarve kaupallisen koulutuksen kehittämiseen kanavoitui kielitaistelun seurauksena kahdeksi korkeakouluksi. Vuonna 1911 Kauppakorkeakoulu sai ylioppilasluokkansa ja lähes samoihin aikoihin syntyi ruotsinkielinen laitos, jonka nimeksi vakiintui 1927 Svenska Handelshögskolan. Kielitaistelu vaikutti myös Turun kahden yliopiston syntyyn. Åbo Akademiassa opetus aloitettiin 1919 ja Turun Suomalaisessa yliopistossa 1922. Yhteiskunnallisen eriarvoisuuden tasoittaminen puolestaan löytyi 1924 perustetun Kansalaiskorkeakoulun, myöhemmän Yhteiskunnallisen korkeakoulun, synnyn taustalta. Ennen toista maailmansotaa ehtivät vielä aloittaa toimintansa 1927 Åbo Akademin yhteyteen perustettu kauppakorkeakoulu sekä Jyväskylän seminaariperinteen pohjalle rakentunut Kasvatusopillinen korkeakoulu.⁶

3 Heikel 1940, 383–410; Klinge 1989, 76–90. Hyödyn ideologiasta katso Heikkinen 1972.

4 Sääty-yhteiskunnan murenemisestä katso esim. Jutikkala 1968, 174–188 ja Konttinen 1991, 184–187 sekä erityisesti talouden osalta Kekkonen 1987, 40–44, 152–154 ja 322–341.

5 Elovainio 1972, 252–256

6 Eri korkeakoulujen perustamisesta katso Wuolle 1949 ja Liesto 1988 (Teknillinen korkeakoulu), Saarsalmi 1961 (Kauppakorkeakoulu), Westerlund 1984 (Handelshögskolan),

Suomalainen korkeakoulutus selviytyi varsin pienin muutoksin 1600-luvulta aina 1900-luvun alkuun. Staattisessa sääty-yhteiskunnassa ei ollut suuria ulkoisia tai sisäisiä paineita ylimmän opetuksen muuttamiseen. Korkeakoulutus oli vielä selkeä pappis- ja virkamieskoulutusväylä, jonka elitistinen luonne säilyi vahvana, vaikka keskiluokka 1800-luvun lopulta lähtien alkoikin vahvistaa asemaansa. Silti muutokset opiskelijakunnan taustassa eivät vielä 1900-luvun ensivuosisikymmeninä olleet kovin suuria. Ylä- ja keskiluokasta riitti vielä opintielle lähtijöitä niin, etteivät alemmat sosiaaliryhmät päässeet ratkaisevasti hyötymään opiskelumahdollisuuksien paranemisesta.

Varsinainen korkeakoululaitos alkoi Suomessa muotoutua 1900-luvun alussa, kun Helsingin yliopisto sai rinnalleen ensin teknillisen ja kaupallisen alan erikoiskoulutuksen ja myöhemmin Turun kaksi yliopistoa, Yhteiskunnallisen korkeakoulun sekä Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun. Silti korkeakoulupolitiikasta ei voida modernissa mielessä puhua, vaikka ylin opetus laajenikin uusille aloille ja paikkakunnille. Uudet korkeakoulut syntyivät vastamaan yhteiskunnallisen ja taloudellisen kehityksen nostamiin haasteisiin ja ristiriitoihin jälkikäteen. Ylimmän opetuksen laajentaminen ei kuitenkaan ollut suunnitelmallista. Koulutustarpeen tyydyttäminen oli tärkein taustatekijä korkeakoulutuksen laajentumisessa. Sen sijaan myöhemmin paljon käytetty perustelu, väestön koulutusmahdollisuuksien parantaminen, ei juurikaan innostanut ylimmän opetuksen laajentamiseen, vaikka oppikoulun käynnin yleistäminen jatkuvasti kasvatti korkeakoulukelpoisten määrää.

Kulttuuripolitiikan ”harmaat vuodet”

Korkeakoulutus oli vielä itsenäistymisen jälkeen vahvasti esillä päivänpolitiikassa. Ylimmän opetuksen yhteiskunnallinen ja poliittinen painoarvo alkoi kuitenkin vähitellen laskea 1920-luvulla, vaikka yliopistomiehiä edelleen oli maan johtavissa asemissa. Painoarvon laskun taustalla oli korkeakouluverkoston merkittävä laajentuminen; opiskelijamäärä oli suhteellisesti Euroopan suurimpia ja uudet tieteenalat olivat ottaneet paikkansa. Tilanne oli tavallaan vakiintunut ja yhteiskunnan rakennemuutosten aiheuttamiin uudistamispainaisiin oli vastattu.

Talvi- ja jatkosodan vuodet ravistelivat suomalaista yhteiskuntaa perinpohjin, mutta korkeakoulusektorilla ne eivät merkinneet uuden aikakauden alkua. Itse asiassa koko kulttuuripolitiikan lohko eli 1950-luvulle saakka ”jähmeän kehityksen kautta”. Tähän vaikuttivat sodan jälkien korjaamisen vaatimat taloudelliset ponnistukset, jotka suosivat materialistista ilmapiiriä. Lisäksi alkava tulonjakotaistelu ja esimerkiksi puolueohjelmissa yleistyneet vaatimukset elin-

.....
Nordström 1968 (Åbo Akademi), Sandström 1977 (Handelshögskolan vid Åbo Akademi), Jäntere 1969 sekä Perälä 1970 (Turun yliopisto), Kuusi 1967, Rassi 1974 sekä Kangas 1992 (Jyväskylän kasvatusopillinen korkeakoulu), Ekonomikoulutus Suomessa 1995 (kauppateieteellisen koulutuksen historian yleisesitys).

tason kohottamisesta ja sosiaalisista uudistuksista painoivat kulttuuri- ja koulutusasiat taka-alalle. Koulutusuudistusten vaikutus näkyy vasta pitkällä aikavälillä, joten niiden käynnistäminen ei ollut poliittisesti palkitsevaa. Opetusministeriön painoarvo oli tuohon aikaan vähäinen, joten sitä kautta ei suuria poliittisia päämääriä helposti saavutettu. Kaikesta tästä seurauksena oli, että kulttuuri- ja koulutusrahat jäivät helposti punakynän alle valtion menoja karsittaessa.⁷

Kulttuuripoliittisesti harmaassa ilmapiirissä ylin opetus selviytyi 1950-luvulle saakka suhteellisen pienin muutoksin. Uusien korkeakouluopiskelijoiden määrä tosin nousi voimakkaasti heti rauhan palattua, kun ns. veteraniopiskelijat ja sotavuosina valmistuneet ylioppilaat palasivat opintojen pariin. Niinpä 1945 opintonsa aloitti runsaat 4 400 uutta opiskelijaa ja parina seuraavana vuonnakin vielä reilusti yli 3 000. Ennen talvisodan syttymistä oli enimmillään ylletty vain noin 2 000 uuteen korkeakouluopiskelijaan.⁸

Helsingin yliopiston johtoasema korkeakoulutuksessa oli edelleen kiistaton, mitattiinpa sitä opiskelijoiden määrällä, virkojen määrällä, väitöskirjatuotannolla tai ”kulttuurielämän yleisellä tien näyttäjäjyydellä”. Tuon ajan ”korkeakoulupolitiikan” nuorat olivat siten edelleen tiukasti maan suurimman opinahjon professorikunnan käsissä.⁹ Valtiolla ei vielä ollut selkeästi omaa ja itsenäistä linjaa ylimmän opetuksen kehittämisessä, vaikka uusi valtiollinen korkeakoulu, Eläinlääketieteellinen korkeakoulu, perustettiin Helsinkiin heti sodan jälkeen 1945. Perustaminen oli esillä koko itsenäisyyden alkuaikojen, sillä eläinlääketieteen korkeakouluopintoja ei Suomessa järjestetty lainkaan. Laitokselle varattiin 1931 tontti Helsingistä, mutta vasta 1945 annettiin laki Eläinlääketieteellisen korkeakoulun perustamisesta ja toiminta aloitettiin seuraavan vuoden syksyllä. Aina 1960-luvun puoliväliin asti koulu toimi väliaikaisessa muodossa niin, että opiskelijat joutuivat suorittamaan osan opinnoistaan Tukholmassa tai Oslolla. Vasta tuolloin eläinlääketieteen opetus siirtyi kokonaan kotimaassa annettavaksi.¹⁰

Toinen uusi opinahjo, Turun kauppakorkeakoulu, syntyi yksityisellä omistuspohjalla, vaikka julkisen vallan tuki nopeutti perustamistyötä. Korkeakoulupoliittisesti uuden laitoksen perustaminen vuonna 1951 tuskin oli välttämätöntä. Turun laitoksen syntymisen taustalta löytyvätkin lähinnä alemman kauppaopetuksen tehostumisen luoma paikallinen jatko-opintojen tarve sekä halu luoda vastapainoa kaupallisen koulutusalan vahvalle Helsinki-keskeisyydelle.¹¹

7 Autio 1990, 15–18.

8 Nevala 1991, liitetaulukko 3; katso myös Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 19 sekä Kiuasmaa 1982, 338.

9 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 38; Kolbe 1996, 20.

10 Laki 725/1945 ja asetus 950/1945, Suomen asetuskokoelma sekä Kom 1956:7, 59–60 ja 1965:B 22, 41–42; Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 20.

11 Turun kauppakorkeakoulun perustamisen syistä katso Perälä 1975, 19–22 sekä Ekonomikoulutus Suomessa 1995, 38–39.

Väestö- ja koulutusrakenteen muutokset

Jähmeä suomalainen koulutuspolitiikka joutui vähitellen kriisiin 1950-luvulla. Eri suunnasta tulleet paineet pakottivat päättäjät etsimään uusia toimintatapoja. Uudenlainen korkeakoulupolitiikka ei kuitenkaan syntynyt tyhjästä tai vain presidentti Urho Kekkosen toimien seurauksena. Sen taustana olivat perusteelliset yhteiskunnalliset rakennemuutokset sekä koulutuksen aseman ja arvostuksen muuttuminen niin Suomessa kuin koko läntisessä Euroopassakin.¹²

Helpoimmin havaittava yhteiskunnallinen muutos Suomessa toisen maailmansodan jälkeen oli huomasti nopeutunut väestönkasvu. Se oli nopeimmillaan 1940-luvun lopussa ja seuraavan kymmenluvun alussa, jolloin syntyi jopa yli 100 000 lasta vuodessa ja ns. suuret ikäluokat saivat alkunsa. Väestönkasvu ilmenee hyvin potentiaalisen korkeakouluikäisen (15–24 -vuotiaat) väestön määrästä: vuonna 1955 heitä oli noin 651 000, viisi vuotta myöhemmin jo 684 000 ja 1960 puolivälissä peräti 860 000.¹³ Korkeakouluikäisen väestön määrä kasvoi siis jyrkästi 1960-luvun alkupuolella. Sotien jälkeen syntyneiden suurten ikäluokkien koulutuspaikkatarve olikin kiihokkeena suunniteltaessa ylimmän opetuksen laajentamista 1960-luvulla.¹⁴ Silti kävi kuten usein aikaisemminkin: yhteiskunnallisten muutosten ajankohtaistama koulutustarve ehti tulla, olla ja mennä ennen kuin tarpeen tyydyttämiseen suunnitellut toimet (uudet korkeakoulut) saatiin vietyä loppuun. Kuvaavaa 1950-luvun jähmeälle korkeakoulupolitiikalle oli, ettei silloin vielä alettu varautua juuri millään tavalla yliopistolaitoksen laajentamiseen suuria ikäluokkia varten. Tuolloinhan työ olisi pitänyt käynnistää, jotta se olisi ollut valmiina 1960-luvulla. Kivisen, Rinneen ja Ketosen luonnehdinta, että 1950-luvun korkeakoulupolitiikassa oli ”*enemmän ideoita kuin laskelmia*” kuvaa hyvin tilannetta.¹⁵

Toinen yhteiskuntaa syvällisesti ravistellut siirtymä oli maatalousvaltaisen elinkeinorakenteen muuttuminen teollisuus- ja palvelupainotteiseksi. Taulukko 1 kertoo ammatissa toimivan väestön elinkeinorakenteen muuttumisesta toisen maailmansodan jälkeen.

Elinkeinorakenteen numerot kertovat selkeästi meikäläisestä erikoispiirteestä: Suomen muuttumisesta maatalousvaltiosta melko suoraan palveluyhteiskunnaksi. Monille muille maille ominainen teollisuussektorin johtoasema jäi meillä hyvin lyhytaikaiseksi ilmiöksi. Palvelusektorin kasvu oli korkea-

.

12 Kulttuuri- ja yhteiskuntapolitiittisen ilmapiirin muutoksia on Autio (1993, 15–20) analysoinut erittäin hyvin.

13 STV 1952, 1962 ja 1972.

14 Katso esimerkiksi Kom. 1965:B 22, 79–102; Autio 1995, 16. Vaikka suurten ikäluokkien koulutustarvetta käytettiin perusteluna korkeakoulutuksen laajentumiselle, Suomessa on ylipäättään vähän tutkittu väestöllisten muutosten ja korkeakoulutuksen välisiä yhteyksiä. Ruotsissa tällä saralla on edetty huomattavasti pitemmälle, katso esim. Ohlsson 1985. Suomessa Matti Virtanen kirjoitti osuvasti ikäluokkien koon ja sosiaalisen nousun yhteydestä toteamalla, että sosiaalisesta noususta näyttää tulleen tietynlainen pysyvä massailmiö, joka osaltaan selittää esimerkiksi korkeakouluopiskelijoiden taustassa tapahtuneita muutoksia (Virtanen Matti 1998, 74–75).

15 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 31–32.

TAULUKKO 1. Maa- ja metsätalouden, teollisuuden, palvelusektorin sekä muiden alojen osuudet (%) ammatissa toimivasta väestöstä tai työllisestä työvoimasta Suomessa 1950–1995.¹⁶

	1950	1960	1970	1980	1990	1995
Maa- ja metsätalous	46	36	20	13	9	7
Teollisuus	21	22	26	26	22	22
Palvelut	11	14	18	25	27	31
Muut	22	28	36	36	42	40
Yhteensä	100	100	100	100	100	100

koulutuksen kannalta merkittävin ilmiö, koska sektorin numeroihin sisältyvät ylimmän opetuksen virat ja toimet. Toisaalta suurin osa korkeakoulututkinnon suorittaneista on perinteisesti sijoittunut palveluelinkeinoin, iso osa julkiselle ja pienempi osa yksityiselle sektorille. Taulukon ”palvelut” -kohtaan sisältyvät vain yhteiskunnalliset palvelut eli ns. julkinen sektori. Myös yksityisen sektorin palvelut ovat kasvaneet nopeasti. Ne sisältyvät taulukon ”muut” -sarakeeseen. Esimerkiksi vuosien 1980 ja 1990 välisenä aikana yksityisen rahoitus-, vakuutus ja palvelutoiminnan osuus työllisestä työvoimasta kasvoi kaksinkertaiseksi, 5 %:sta 11 %:iin. Elinkeinorakenteen muutos merkitsi työvoimatarpeen ja työvoiman koulutusrakenteen radikaalia muuttumista. Niinpä koulutus ei ole pystynyt aina vastaamaan muuttuneisiin ammatti- ja kvalifikaatiovaatimuksiin riittävän nopeasti. Työelämän tarpeet ja koulutus eivät toisin sanoen ole aina kohdanneet, mitä esimerkiksi elinkeinoelämän edustajat ovat usein kritisoineet.¹⁷

Väestö- ja elinkeinorakenteen muutoksen ohella myös koulutussektori muuttui pian sotavuosien jälkeen. Oppivelvollisuuslain (1921) täydellinen toteutuminen viipyi osin 1930-luvun puoliväliin saakka, joten vasta sotavuosien jälkeen kansakoulu alkoi todella olla nimensä mukaisesti lähes kaikkien lasten opinahjo. Kansakoulun oppilasmäärä lähti voimakkaaseen kasvuun 1940–50-lukujen vaihteen jälkeen, kun suuret ikäluokat tulivat perusopetukseen. Vuonna 1945 kansakoululaisia oli noin 446 000, mutta runsas vuosikymmen myöhemmin (1958) määrä oli jo 633 000.¹⁸

Korkeakoulutuksen kannalta tärkeää oli oppikoululaitoksen alueellinen ja määrällinen laajentuminen. Lukuvuonna 1950–51 koko maassa toimi yhteensä

16 Taulukon lähde: SVT VI C:107, Väestölaskenta 1985, osa I, taulukko 3; SVT, väestölaskenta 1990, osa I, taulukko B ja SVT, Väestölaskenta 1995, osa 1, taulukko 1.10. Vuosina 1950–1980 osuus on laskettu ammatissa toimivasta väestöstä ja muina vuosina työllisestä työvoimasta.

17 Koulutusrakenteen ja työelämän muutoksista yhteyksistä katso Ahola, Kivinen & Rinne 1991, erityisesti 41–66 sekä Autio 1993, 28–29. Elinkeinoelämän korkeakoulupoliittisista tavoitteista katso esim. Teollisuuden korkeakoulupoliittisia linjoja 1986, erityisesti 82–106.

18 SVT X, Kansanopetustilasto 1945–1959.

338 oppikoulua. Kymmenen vuotta myöhemmin luku oli jo 474 ja kahden vuosikymmenen kuluttua 663. Näissä luvuissa mukana ovat myös viisiluokkaiset keskikoulut. Yliopistoon johtavien eli lukiollisten oppikoulujen määrää puolestaan nousi vuoden 1950 193:sta kahdessa vuosikymmenessä 457:een.¹⁹ Yliopistoon johtavien koulujen määrä kasvoi nimenomaan 1950- ja 1960-luvuilla. Voimakkaimmin lisääntyi maalaiskunnissa sijainneiden lukioiden määrä: vuonna 1950 niitä oli vain 36 ja kaksi vuosikymmentä myöhemmin jo 170. Koulutusmahdollisuuksien näin tasoittuessa myös lukion aloittaneiden määrä kasvoi nopeasti. Vuonna 1950 lukion aloitti noin 5 500 nuorta eli 8.1 % 16 -vuotiaiden ikäluokasta, mutta kaksi vuosikymmentä myöhemmin aloittajia oli jo yli 29 000 eli noin kolmannes ikäluokasta.²⁰

Lukion käynnin yleistyminen ja lukioiden leviäminen maaseutupaikkakunnille nosti nopeasti ylioppilaksi valmistuneiden, ja siten korkeakoulukelpoisten, määrää. Ylioppilastutkinnon suoritti vuonna 1950 runsaat 4 100 nuorta eli noin 6.7 % 18-vuotiaiden laskennallisesta ikäluokasta. Parissa vuosikymmenessä tilanne muuttui perusteellisesti, sillä vuonna 1970 ylioppilaita oli lähes 20 000, mikä vastasi yli 23 %:n osuutta 18-vuotiaiden ikäluokasta. Kohti nykyäpäivää tultaessa ylioppilaksi valmistuvien suhteellinen osuus ikäluokasta on noussut jo puoleen.²¹

Oppilasmäärien kasvu tapahtui kaikilla tasoilla tavallaan omalakisesti ilman selkeää koulutus suunnittelua – tai suunnitelmista huolimatta. Niinpä koulutusjärjestelmä joutui sopeutumaan oppilasvirtojen asettamiin vaatimuksiin, vaikka periaatteessa järjestelmän olisi pitänyt päinvastoin pystyä ohjailemaan eri koulutusportaille sijoittumista. Oppikoulun käynnin yleistyminen toisen maailmansodan jälkeen pakotti rinnakkaisten koulumuotojen kokoamiseen yhtenäiskouluksi. Tuon uudistuksen jälkeen lukio veti yhä kasvavan joukon oppilaita ja jälleen oltiin uudessa kriisitilanteessa: osa väestöstä saa 12-vuotisen ja osa vain 9-vuotisen peruskoulutuksen. Niinpä osa halutuimmista jatkokoulutusväylistä oli avoinna vain ensin mainitulle ryhmälle. Oltiin siis lähellä uutta rinnakkaiskouluvaihetta.²² Näin ikäluokan enemmistön läpikäymän koulutustien taso on koko vuosisadan noussut: ensin kansakoulu; 1960-luvun lopulla keskikoulu; seuraavalla kymmenluvulla lukio ja nyt ollaan tilanteessa, jossa puolet ikäluokasta valmistuu ylioppilaksi.

Yhteiskunnalliset muutokset lisäsivät koulutuksen kysyntää ja muuttivat sen rakenteita eri tasoilla. Toisaalta Suomen talouden kasvu loi aikaisempaa huomattavasti paremmat mahdollisuudet laajentaa ja kehittää koulutusta yhteiskunnallisiin vaatimuksiin paremmin vastaavaksi. Oma vaikutuksensa oli ns.

.

19 Kivinen 1988, 45.

20 Kivinen 1988, liitetaulukko 6.

21 Kivinen 1988, liitetaulukko 7. Vuonna 1990 valmistui yhteensä 25 894 uutta ylioppilasta, mikä on 44.2 % 18-vuotiaiden ikäluokan koosta ja vuonna 1995 valmistuneita valkolakkeja oli 33 853 eli 51.2 % vastaavasta ikäluokasta (Ylioppilastutkinnon vuonna 1990 ja 1995 suorittaneet, tilastokeskus, aineisto KO62)

22 Kivinen 1988, 285–286; katso lisäksi esim. Ahola 1988, 498–499 ja Numminen 1987, 147–160.

Human Capital -teorialla, joka toisen maailmansodan jälkeen vakiintui länsimaissa tärkeäksi modernin koulutuspolitiikan perusteluksi. Teorian mukaan koulutukseen panostaminen maksoi itsensä nopeasti takaisin sekä yksilön että koko yhteiskunnan tasolla: korkeampi koulutus takasi ihmiselle paremmat tulot ja elämisen laadun ja koko yhteiskunta hyötyi jäsentensä aikaisempaa korkeammasta koulutustasosta.²³ Koulutuksen panokset ja tuotokset miellettiin siis varsin suoraviivaisiksi ja koulutus kokonaisuutena erittäin tuottavaksi yhteiskunnalliseksi investoinniksi. Myöhemmin usko näin suoraviivaisiin vaikutuksiin on murentunut ja etenkin uusimissa tutkimuksissa koulutuksen tuottoja on arvioitu varovaisemmin, joskin edelleen myönteisessä sävyssä.²⁴

Modernin korkeakoulupolitiikan tausta

Kolme vuosisataa vallinnut akateemis-traditionalistinen korkeakoulupolitiikka murentui 1950-luvulla. ”Korkeakoulukeskeinen akateeminen doktriini perustui akateemisen yhteisön kirjoittamattomien sääntöjen noudattamiseen, eräänlaiseen herrasmiehsopimukseen”, kirjoittavat korkeakoulupolitiikan historiallisia suuntaviivoja piirrelleet Osmo Kivinen, Risto Rinne ja Kimmo Ketonen. Heidän mukaansa uuteen, ”lakisääteisen kehittämisen kauteen” siirryttiin 1960-luvulla, vaikka alkutahdit lyötiin jo edellisellä kymmenluvulla.²⁵ Korkeakoulupolitiikan muutokset kytkeytyivät laajempiin yhteiskunnallisiin uudistuksiin, joiden taustana puolestaan olivat uudenlaiset näkemykset yhteiskuntapolitiikan päämääristä ja toimintatavoista.

Eräs toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten merkittävistä uudistuksista oli yhteiskuntajohtoisen suunnittelun vakiintuminen. Suunnitteluikäytäntö lähti liikkeelle talouspoliittisena ohjailuna, mutta siihen liittyi vähitellen myös muille aloille ulottuneita toimenpiteitä: edettiin kohti kokonaisvaltaista yhteiskunnallista suunnittelua.²⁶ Yhteiskunta nähtiin entistä enemmän kokonaisuutena, jonka eri osasten toiminta oli nivellettävä yhteen mahdollisimman hyvin, olipa kysymys sitten eri lohkoista tai maantieteellisesti eri alueista. Yhteiskuntasuunnittelu liittyi kiinteästi suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamiseen, johon myös koulutuksen uudistukset kytkeytyivät. Hyvinvointivaltion rakentamiselle oli tyypillistä isojen, massiivisten suurjärjestelmien luominen, jollaiseksi koulutuskin kehittyi.

Koulutus- ja kulttuuripoliittisten ratkaisujen kannalta merkittävää oli keskeisen hallituspuolueen, Maalaisliiton, 1950-luvulla vahvistunut mieltymys suunnitel-

23 Karabel & Halsey 1977, 12; Rosenbaum 1986, 143–144. Suomen osalta esim. Lehtisalo & Raivola 1986, 53–57; Antikainen 1986, 29–30 ja Kolbe 1996, 23.

24 Katso esim. Schultz 1977 ja uusimmista vaikkapa Helo & Uusitalo 1995. Human capital teoriaa kritisoi jo varhain Arrow (1973, 194) toteamalla, että korkeakoulutus kyllä yksilötasolla lisää hyötyjä, mutta yleisemmällä tasolla tuottavuuden lisäys on jo ongelmallisempaa todentaa.

25 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 38–42; katso myös Kolbe 1996, 20.

26 Katso esimerkiksi Tiuhonen 1990, 21–23.

la ja kehittää tasapuolisesti valtakunnan eri osia. Tämä ”valtakunnansuunnittelu” tuotiin vahvasti esille puolueen uusitussa ohjelmassa 1962 ja sen suoranaisena jatkona oli aluepoliittisen lainsäädännön syntyminen vuosikymmenen puolivälissä.²⁷ Näkyvä ilmentymä uudenaikaisesta ajattelusta hallinnossa oli valtakunnansuunnittelutoimiston perustaminen 1950-luvun puolivälissä. Se oli tarkoitettu alunperin maankäytön- ja alueelliseen suunnitteluun, mutta toiminta laajeni vähitellen laajemmalle yhteiskuntasuunnitteluun.²⁸ Toimistossa hankki kannuksiaan mm. myöhemmin merkittävällä tavalla suomalaiseen kulttuuri- ja koulutuspolitiikkaan vaikuttanut Jaakko Numminen.

Varsinaista korkeakoulupolitiikkaa ei vielä nykyisessä merkityksessä ollut siirryttäessä 1950-luvulle. Ensimmäinen askel uuteen ajattelutapaan oli joulukuussa 1952 asetettu Korkeakoulukomitea, jonka tehtävänä oli laatia yleissuunnitelma maan korkeakoulupolitiikan yhtenäistämiseksi ja korkeakoulujen kehittämiseksi. Kyseessä oli puhtaasti akateeminen toimielin, sillä kaikki sen 14 jäsentä edustivat tavalla tai toisella maan tuolloisia ylimmän opetuksen laitoksia.²⁹ Komitea sai tehtäväkseen ensimmäistä kertaa piirrellä korkeakoulupolitiikan yleislinjoja koko valtakunnan tasolla. Ensimmäinen askel modernin korkeakoulupolitiikan suuntaan oli näin otettu.

Korkeakoulukomitean mietintö oli laaja, mutta lähestymistavaltaan kuitenkin varsin perinteinen.³⁰ Mietinnössä toki pohdiskeltiin korkeakoulutusta useista näkökulmista, mikä ei vielä tuolloin ollut tyypillistä. Lisäksi komitea tuskaili ylimmän opetuksen hajasijoittamisen kanssa.³¹ Korkeakoulukomitean mietinnön kiintoisin osio oli korkeakoulupoliittinen yleisohjelma perusteluineen. Keskeisimpänä periaatteena yleisohjelmassa oli korkeakoululaitoksen sentralisaation ja desentralisaation suhde. Komitea totesi, että tietty keskittyminen on korkeakoulujen toimivuuden kannalta välttämätöntä, mutta varoitti saman tien liiallisen sentralisaation vaaroista. Hajauttamisen varjopuolia taasen ovat liian pienten yksikköjen suuret kustannukset. Johtopäätöksenä tämä ns. Myrbergin komitea esitti Turun kehittämistä vähitellen monipuoliseksi kulttuurikeskukseksi Helsingin rinnalle; toisaalta alueellisten näkökohtien perusteella Ouluun olisi perustettava uusi korkeakoulu. Samalla olisi tehostettava opiskelijoiden ohjaamista myös pääkaupungin ulkopuolisiin laitoksiin. Tieteellisen työn ja opetuksen osalta komitea ei esittänyt olennaisia muutoksia vallinneeseen käytäntöön, mutta korosti lukion merkitystä yliopistoon johtavana opetusmuotona.³²

Korkeakoulukomitean työn merkittävimmät ansiot olivat perusselvitys maamme ylimmän opetuksen rakenteesta ja toiminnasta sekä Pohjois-Suomen korkeakouluhankkeen eteenpäin vieminen. Korkeakoulupolitiikan perusteiden

27 Autio 1990, 19–20; Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 33.

28 Tiihonen 1990, 67; Kolbe 1996, 19.

29 Kom 1956:7, 5–6.

30 Kivinen, Rinne ja Ketonen luonnehtivat mietintöä ”*filosofisesti pohdiskelevaksi*” (1993, 31). Autio (1990, 229) puolestaan pitää mietintöä ”*laajahkona, mutta ei mitenkään mullistavana*” ohjelmana.

31 Autio 1990, 229–230.

32 Kom 1956:7, 46–53.

ja suuntaviivojen osalta mietintö jäi vaisuksi. Esimerkiksi suurten ikäluokkien koulutustarpeita tai oppikoululaitoksen kasvun vaikutuksia ylimpään opetukseen ei paljoakaan pohdittu. Jälkeenpäin komitean työtä onkin arvosteltu rankasti – osin kyllä unohtaen ajankohdat edellytykset ja vaatimukset.³³

Myrbergin komitean esille nostama Pohjois-Suomen korkeakoulukysymys eteni 1950-luvun lopulla nopeasti. Korkeakoulukomitean jälkeen valtioneuvosto asetti professori Pentti Kaiteran johtaman Pohjois-Suomen korkeakoulukomitean viemään hanketta eteenpäin. Ripeän työskentelyn jälkeen toimielin jätti mietintönsä jo seuraavana vuonna (1957) ehdottaen yliopiston käynnistämistä kahdessa vaiheessa, ensin luonnontieteiden ja tekniikan osalta ja myöhemmin lääketieteen opetuksella. Kaiteran komitean mietinnöstä annetut lausunnot olivat yliopiston perustamiselle kokolailla nihkeitä, mutta poliittisella tasolla opetusministeri Saalasti vei asiaa vauhdilla eteenpäin. Niinpä tasavallan presidentti allekirjoitti lain Oulun yliopiston perustamisesta heinäkuussa 1958. Ensimmäiset opiskelijat uusi yliopisto otti vastaan jo seuraavana syksynä.³⁴

Oulun yliopistoa perusteltiin kohonneilla ylioppilasmäärillä, mutta ennen kaikkea Pohjois-Suomen alueellisen kehityksen edistämisellä. Ylimmän opetuksen luomisella katsottiin siis olevan selkeä yhteiskunnallinen eikä vain korkeakoulutuksellinen funktio. Toisaalta esimerkiksi Helsingin yliopiston tai Teknillisen korkeakoulun antamissa lausunnoissa korostuivat vanhakantaisen akateemiset seikat: ”politiikkaa” ei pidä sotkea korkeakoulutukseen; opettajavoimia on vaikea saada, lahjakkaimmat yksilöt eivät halua tulla Pohjois-Suomeen jne.³⁵ Oulun yliopiston perustamisen kanssa kilpaa eteni myös Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun laajentaminen. Filosofisen tiedekunnan perustaminen 1958 oli askel kohti yliopistoa, mutta sittenkin toivottua vaatimattomampi siirtymä.³⁶

Oulun yliopiston perustaminen ja Jyväskylän korkeakoulun vahvistaminen olivat askeleita ylimmän opetuksen alueellisen laajentamisen suuntaan. Samaa linjaa jatkoi 1960 värikkäiden vaiheiden jälkeen toteutunut Yhteiskunnallisen korkeakoulun siirtäminen Tampereelle. Siirrosta väännettiin kättä pitkin 1950-lukua korkeakoulun itse vastustaessa muutosta. Valtioneuvosto teki kuitenkin asiasta periaatepäätöksen ja siirto toteutui uuden vuosikymmenen alkaessa.³⁷ Sen sijaan aikanaan Korkeakoulukomiteassa esille nostettu Itä-Suomen korkea-

33 Esimerkiksi komitean työssä mukana ollut Oiva Ketonen on kritisoinut toimielimen työtä, lähestymistapaa ja saavutuksia sekä työskentelyn aikana että jälkeenpäin (Ketonen 1964, 59–62 ja 1986, 54–65. Katso myös Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 31–33 sekä Autio 1990, 230–231). Toisaalta Silvonen (1996, 77) toteaa, että ”Varsinaisen korkeakoulupolitiikan syntysanat Suomessa lausuttiin 1950-luvulla, kun ns. Myrbergin komitea asetettiin”. Tosin hän toteaa synnyn koskevan vain korkeakoulupolitiikan käsitettä ja ideaa, mikä onkin aivan hyväksyttävä tulkinta. Ns. modernin korkeakoulupolitiikan luojana ei komiteaa vielä voi pitää.

34 Julku 1983, passim.; Salo & Lackman (1998, 17–30) esittelevät myös Oulun yliopiston perustamisvaiheita; katso myös Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 33–35 ja Autio 1990, 231–233.

35 Julku 1983, 255–256.

36 Katso esim. Autio 1990, 234.

37 Yhteiskunnallisen korkeakoulun siirrosta Rasila 1973, 156–230.

koulukysymys jäi vielä ratkaisematta, vaikka asiaa selviteltyt komitea jättikin mietintönsä 1961.³⁸ Sen ehdotus yliopiston perustamisesta Lappeenrantaan sai ristiriitaisen vastaanoton ja johti kiihkeään kilpailuun kolmen itäsuomalaisen kaupungin, Joensuun, Kuopion ja Lappeenrannan, välillä ylimmän opetuksen sijoittamisesta.³⁹

Suomeen oli vähitellen muodostumassa ”korkeakoululaitos”, jonka yksiköitä oli sijoitettu maan eri osiin. Kehitys tapahtui vielä suunnittelemattomasti ilman selkeää päämäärää tai ohjelmaa ylimmän opetuksen kehittämisestä. Tilannetta 1960-luvun alussa voi kuvata ”*Akateemis-traditionalistisen ohjausjärjestelmän kriisiytymisenä*”⁴⁰. Samaan viittaa myös Autio todetessaan ”...*uuden kehityksen heikentäneen Helsingin yliopiston vallankäyttöä ylintä opetusta ja tieteellistä tutkimusta koskevissa asioissa*”.⁴¹ Korkeimman opetuksen kehitystä ei ohjattu enää perinteisesti Helsingin yliopiston professorien työhuoneista, mutta selvää valtakeskusta ei vielä ollut syntynyt tilallekaan. Tässä vaiheessa korkeakoulupoliittisesti ”*perinteinen ja moderni ajattelu kulkivat jonkin aikaa rinnan*”⁴².

Suunnitelmallinen, keskitetty ja valtiollinen korkeakoulupolitiikka

Lopullinen murros ja luopuminen akateemis-traditionalistisesta korkeakoulupolitiikasta tapahtui 1960-luvulla. Se ei kuitenkaan tapahtunut vuonna 1963 asetetun Korkeakoululaitoksen suunnittelukomitean seurauksena, vaikka toimielinen tehtävänä nimenomaan oli ”*tutkia koulutuskapasiteetin lisäämistä, mahdollisuuksia uusien korkeakoulujen perustamiseen sekä tehdä esitys korkeimman opetuksen suunnittelutyön järjestämisestä tulevaisuudessa*”.⁴³

Suunnittelukomitea jätti vuosina 1965-66 yhteensä kolme osamietintöä, joissa se hahmotti korkeakoulupolitiikan kehityslinjoja sekä otti kantaa uusien korkeakoulujen perustamiseen. Toimielin mielsi korkeakoulutuksen jo selvästi kiinteämmin ympäröivään yhteiskuntaan kytkeytyväksi kuin vaikkapa edellisen vuosikymmenen Myrbergin komitea. Silti komitea on jäänyt vähälle huomiolle ylimmän opetuksen muotoutumista käsiteltäessä.⁴⁴

Korkeakoululaitoksen suunnittelukomitean vähäinen arvostus johtui siitä poikkeuksellisesta menettelystä, jolla ylimmän opetuksen ensimmäinen kehittämislaainsäädäntö valmisteltiin. Samalla siirryttiin Suomessa modernin korkea-

.

38 Kom 1961:48 oli nimeltään Itä-Suomen kulttuurikomitea ja sitä johti lappeenrantalainen prof. Martti Mustakallio.

39 Katso Nevala 1983, 23-39.

40 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 37.

41 Autio 1993, 198.

42 Nevala 1991, 37.

43 Kom 1965:B 22, i-ii.

44 Katso esimerkiksi Lehtisalo & Raivola 1986, 129-130; Numminen 1987, 52-53; Kivinen, Rinne & Ketonen (1993) eivät juuri edes noteeraa Suunnittelukomitean työtä.

koulupolitiikan aikakauteen. Siirtymän tausta ja valmistelu olikin kiinnostava. Tasavallan presidentti Urho Kekkonen oli jo pitkään ollut tyytymätön sekä Suomen Akatemian toimintaan että korkeimman hengenviljelyn kehitykseen yleensä. Siksi hän helmikuussa 1965 asetti kuusihenkeisen työryhmän laatimaan ehdotuksia suomalaisen tieteellisen tutkimuksen ja korkeimman opetuksen pysyttämiseksi kansainvälisellä tasolla.⁴⁵

Professori Oiva Ketosen johtama työryhmä – ”salaseura” – teki työnsä nopeasti ja Englannissa toimineen Robbinsin komitean mallia seuraten. Niinpä se jätti esityksensä jo huhtikuun 1965 alussa. ”*Tiede ja ylin opetus tulevien vuosien Suomessa*” -kirjanen sisälsi ulkomaisiin tutkimuksiin pohjautuneet laskelmat opiskelijoiden määrästä ja jakautumisesta eri koulutusaloille vuoteen 1980 saakka; arvion korkeakouluopettajien tarpeesta; arvion tilojen ja varusteiden lisäyksestä sekä laskelmat uudistusten vaatimista välittömistä kustannuksista sekä myöhemmistä ylläpitokuluista. Yhteenvetonaan työryhmä totesi, ettei korkeakoulujen opiskelijamäärän kasvua ollut syytä hillitä. Sen sijaan olisi heti lähitulevaisuudessa säädettävä laki ylimmän opetuksen ja tutkijakatuksen kehittämiseksi. Toimielin laati vapaamuotoisen ”lakiehdotuksen” mielestään keskeisistä ylimmän opetuksen määrällisistä ja materiaalisista kehittämistavoitteista.⁴⁶

Ketosen työryhmän esitys eteni nopeasti, sillä hallitus jätti sen pohjalta ehdotuksensa laiksi korkeakoululaitoksen kehittämiseksi jo syksyn 1965 valtiopäiville. Laki hyväkyttiin parlamentissa pienin täydennyksin ja ensimmäinen ylimmän opetuksen kehitystä kokonaisvaltaisesti säädellyt laki astui voimaan vuoden 1967 alusta. Kehittämislaki sääteli ylimmän opetuksen materiaalien resurssien kasvun seuraavaksi 15 vuodeksi. Se sisälsi määräykset mm. opiskelijapaikoista eri aloilla – rajoitti siis vuosittain otettavien opiskelijoiden määrän –, tarvittavista opetustiloista, opettajavirkojen määrästä jne. Lain mukaan maasamme tulisi olla 1981 yhteensä 60 000 täysipäiväistä korkeakouluopiskelijaa.⁴⁷ Ylimmän opetuksen muotoihin tai sisältöihin ei sen sijaan puututtu. Opiskelijamäärän lisäys 15 seuraavan vuoden aikana piti olla lähes 20 000, sillä lain säätämisen aikaan korkeakouluissa opiskeli noin 43 000 opiskelijaa. Tässäkin tapauksessa koulutussuunnitelmat ja todellisuus etenivät kovin eri tahtiin: vuonna 1981 Suomessa oli jo 86 000 korkeakouluopiskelijaa. Tosin osa lisäyksestä johtui opettajakoulutuksen yliopistollistamisesta 1970-luvun alussa.⁴⁸

Kehittämislaki koski puhtaasti ylimmän opetuksen resursseja, mutta avasi silti suomalaisessa korkeakoulupolitiikassa uuden kauden. Se oli ensimmäinen korkeakoulupolitiikan yleisohjelma, jossa valtiovalta otti vastuun kehittämis-

45 Tiede ja ylin opetus tulevien vuosien Suomessa 1965, 5; Paavolainen 1975, 66–67; Ketonen 1967, 201–202.

46 Tiede ja ylin opetus 1965, passim. Kivinen, Rinne ja Ketonen (1993, 50–62) referoivat ja arvioivat tarkasti Ketosen työryhmän esityksiä; muodostivathan ne tosiasiallisesti modernin korkeakoulupolitiikan ensimmäisen dokumentin Suomessa. Katso myös Autio 1990, 243–247.

47 Laki n:o 228/1966 Korkeakoululaitoksen kehittämisestä vuosina 1967–1981.

48 Nevala 1991, liitetaulukko 3. Katso myös Numminen 1987, 52–61.

tä. Korkeakoulutuksesta tuli nyt ohjattua ja suunnittelua valtiollista toimintaa, jossa kasvulle ja resursseille oli periaatteessa olemassa ohjelma. Ylin opetus ei enää voinut laajentua hallitsemattomasti ja lyhytjänteisesti, kuten oli tapahtunut koko vuosisadan ajan. Uusi lainsäädäntö ei kuitenkaan merkinnyt ensisijaisesti kasvun hillitsemistä, vaan sen ohjaamista tasaisesti ja yhteiskunnan kannalta tarkoituksenmukaisesti eri tieteenaloille. Laki siirsi korkeakoulutuksen kehittämisen painopisteen professorikunnalta valtiovallalle. Silti ylimmän opetuksen laitokset olivat kohtuullisen tyytyväisiä uuteen tilanteeseen. Kehittämislaki merkitsi kasvun ja resurssien turvaamista seuraavaksi 15 vuodeksi. Tosin perinteistä akateemisen yhteisön muutosvastaisuutta esiintyi vielä useaan otteeseen.⁴⁹

Korkeakoululaitoksen kehittämislain säätämisen aikoihin ylin opetus oli näkyvästi esillä julkisuudessa. Pitkällisen kädenväännön jälkeen Johannes Virolaisen johtama hallitus antoi eduskunnalle esityksensä Joensuun, Kuopion ja Lappeenrannan korkeakoulujen perustamisesta sekä Tampereen teknillisen korkeakoulun luomisesta. Eikä tässä vielä kaikki: myös ensimmäiset ns. kehitysaluelait niputettiin samaan yhteyteen.⁵⁰ Kaikki lait hyväksyttiin lopulta jotta-kuinkin hallituksen esittämässä muodossa ja niin Itä-Suomeen syntyi yhden yliopiston sijasta kolme itsenäistä korkeakoulua. Korkeakoulupolitiikasta tuli viimeistään nyt selkeästi osa yhteiskuntapolitiikkaa, hyvinvointivaltion rakentamista ja alueellisen tasa-arvon edistämistä.⁵¹ Selvää tietysti oli, että peräti neljän uuden korkeakoulun perustaminen herätti vastustusta ja arvostelua. Lisäksi Tampereen ja Jyväskylän korkeakouluja vahvistettiin vielä niin, että ne saivat 1966 myös yliopiston nimen.⁵² Vaasan kauppakorkeakoulun perustamissääntö annettiin myös vuoden 1966 aikana ja viimeinen yksityisin varoin perustettu korkeakoulu aloitti toimintansa kaksi vuotta myöhemmin.⁵³ Vaasan korkeakoulun perustamisen jälkeen ylimmän opetuksen alueellinen laajentaminen loppui yli vuosikymmeneksi, sillä uusin korkeakoulumme, nykyinen Lapin yliopisto aloitti toimintansa syksyllä 1979.⁵⁴

Uusien korkeakoulujen perustamisen lisäksi vuodelle 1966 ajoittui vielä merkittävä hallinnollinen uudistus. Suhteellisen vaatimatonta opetusministeriön korkeakouluorganisaatiota uudistettiin ja vahvistettiin. Uuden osasto- ja toimistojaon seurauksena aloittaneen korkeakoulu- ja tiedeosaston ensimmäiseksi päälliköksi tuli ylimmän opetuksen moderneihin linjauksiin vahvasti osallistunut professori Oiva Ketonen.⁵⁵ Samalla opetusministeriöstä alkoi kehittyä korkeakoulupoliittinen voimatekijä, jonka vaikutusvalta kasvoi 1970-luvun alkupuolelle saakka. Tuolloin öljykriisin (1973) seurauksena valtiovarainminis-

49 Katso esim. Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 64–67 ja 124; Haavio 1985, 33–42; Autio 1990, 248–249.

50 Nevala 1983, 73,79; Katso myös Michelsen 1994, erityisesti 11–44.

51 Nevala 1983, 78–79; Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 68; Autio 1990, 260.

52 Nevala 1991, 42.

53 Ulkuniemi 1979, 67–68.

54 Numminen 1987, 29; Autio 1993, 218.

55 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 76.

teriön ote vahvistui kaikessa julkisen sektorin vallankäytössä.⁵⁶ Joka tapauksessa uuden organisaationsa ja kehittämislain myötä aikaisemmin ”pesäpallojoukkueen kokoisesta”⁵⁷ ministeriöstä kasvoi vähitellen ylimmän opetuksen kehittämisen mahtitekijä. Alku tosin oli vielä pienimuotoista, mutta vähitellen organisaatio laajeni, semminkin kun osaston avuksi perustettiin vielä erityinen korkeakouluneuvosto.⁵⁸

Korkeakoulutuksen rakenteiden ja ohjausjärjestelmän voimakas kehittämis-kausi päättyi 1960-luvun jälkipuoliskolla. Huomio siirtyi nyt useiksi vuosiksi ylimmän opetuksen sisäiseen kehittämiseen. Voimakkaita poliittisia ristiriitoja herättänyt korkeakoulujen hallinnonuudistushanke, 1970-luvulle siirtynyt tutkinnonuudistus sekä vuosille 1974–1981 ajoittunut yksityisten korkeakoulujen valtiollistaminen jätetään kuitenkin tässä tutkimuksessa vähälle huomiolle. Menettelyä voi perustella kahdella syyllä. Ensinnäkin korkeakoulupolitiikan kehityslinjojen tarkastelu painottuu opiskelijakunnan määrän ja rakenteen ja analysointiin. Tutkinnonuudistus, hallinnon remontointi tai valtiollistaminen olivat toki sinänsä merkittäviä toimenpiteitä, mutta eivät juurikaan vaikuttaneet opiskelijakunnan rakenteeseen. Toisaalta sisällöllisistä uudistuksista on kirjoitettu useissa yhteyksissä sekä osana koulutuspolitiikan laajempia kehityslinjoja että yksittäisinä kiintoisina ilmiönä.⁵⁹

Korkeakoulupolitiikan valtiollistamiseen ja ylimmän opetuksen laajenemiseen liittyi läheisesti opintotukijärjestelmän uudistaminen. Korkeakoulutuksen tarjonnan kasvattamisella pyrittiin alueellisten ja sosiaalisten koulutuserojen vähentämiseen. Toinen keino samaan päämäärään pyrkimisessä oli madaltaa opiskelamaan hakeutumista haittaavia taloudellisia esteitä. Opintotukijärjestelmän uudistaminen ajankohtaistui kansantalouden kasvun ja yleisen sosiaaliturvajärjestelmien kehittämisen myötä 1960-luvulla. Opintotuen uudistamista valmistellut komitea asetettiin 1965. Monivaiheisen valmistelun jälkeen opintotuen uudistamisesta säädettiin lailla 1969 ja seuraavalla vuosikymmenellä opintotukijärjestelmä oli merkittävästi edesauttamassa laajentuneiden opiskelumahdollisuuksien hyväksikäytössä.⁶⁰ Aikakauden ajattelutavan mukaan opintotukijärjestelmästäkin luotiin suurjärjestelmä, jonka tarkoituksena oli paitsi rahoittaa opintoja eri asteilla, myös toimia yhteiskunnallisen tulonjaon tasaajana. Opintotukimenojen kasvu 1970-luvulla olikin voimakasta: 1970 opintotukimot olivat vain noin 15 milj. markkaa, mutta vuosikymmentä myöhemmin jo 394 milj. markkaa.⁶¹ Opintotuen merkitystä korkeakouluun hakeutumisessa on vaikea tarkasti mitata. Joka tapauksessa sillä oli epäilemättä vaikutusta erityisesti alempien sosiaaliryhmien nuorten hakeutumiseen korkeakoulutukseen;

.
56 Katso esim. Tiihonen 1990, 100–101.

57 Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 65.

58 Autio 1993, 206–210.

59 Esimerkiksi: Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 82–124; Autio 1993, 227–255; Numminen 1987, 190–209 ja 343–355 sekä Sundbäck 1991.

60 Autio 1995, 24–34.

61 Autio 1995, 92. Opintotukijärjestelmän kehityksestä lisäksi myös Purhonen 1994, Majander-Rinne 1974 ja Ala-Vähälä 1988.

tähän viittaavat esimerkiksi Ruotsista saadut tutkimustulokset.⁶²

Korkeakoulupolitiikka kiinnittyi 1960-luvulta lähtien vahvasti Suomen eri osien tasapainoiseen kehittämiseen, aluepolitiikkaan. Ylin opetus levittäytyi vähitellen maan eri osiin, mutta silti vireillä oli uusien korkeakoulujen perustamishankkeita tai kaavailuja yksittäisten tieteenalojen siirtämistä pois Helsingistä. Uusien, kauppatieteelliseen opetukseen painottuneiden korkeakoulujen perustamista kaavailtiin mm. Mikkeliin ja Seinäjoelle. Lisäksi esillä oli mm. eläinlääketieteellisen opetuksen siirtäminen Kuopioon ja metsätieteellisen opetuksen aloittaminen Joensuussa. Näistä hankkeista vain viimeksi mainittu lopulta toteutui. Korkeakouluopetuksen lisäksi 1970-luvulla tehtiin suunnitelmia useiden muidenkin julkisten toimintojen hajasijoittamisesta.⁶³ Tulokset jäivät kuitenkin melko vähäisiksi.

Vuoden 1967 alussa voimaan tulleen korkeakoulujen kehittämislain oli määrä säädellä toimintoja vuoteen 1981 asti. Maailman ja Suomen talouden nopea taantuma 1970-luvun alkupuolella muutti kuitenkin tilannetta niin ratkaisevasti, että voi puhua ”kehittämislain vesittämisestä”⁶⁴. Vuonna 1978 tehtiin taloudellisten syiden sanelema periaatepäätös pidentää kehittämislain voimassaoloaika vuoden 1986 loppuun. Tuohon vuoteen mennessä oli alkuperäisen lainsäädännön muutamilta osin tarkistettavat tavoitteet saavutettava.⁶⁵ Mainitut tarkistukset johtuivat suurelta osin opettajankoulutuksen ottamisesta kehityslain piiriin.⁶⁶ Korkeakoulut jopa elättelivät toiveita, että opettajankoulutuksen siirtyminen korkeakoululaitoksen osaksi syyslukukauden 1974 alusta toisi lisää resursseja, mutta toisin kävi.⁶⁷ Lain jatkamisella korkeakoululaitoksen kehittäminen turvattiin – vaikkakin venyneellä aikataululla – kahdeksaksi vuodeksi eteenpäin. Lisäksi tavoitteiden toteutumista seurattaisiin jatkossa joka toinen vuosi. Asetuksen määräämän kehittämissuunnitelman status kohosi, kun siitä tuli hallituksen vahvistama erillinen asiakirja, eikä se ollut enää budjetin liitteenä.⁶⁸

Korkeakoululaitoksen ensimmäinen kehittämissuunnitelma vuosille 1979–86 oli melko niukka asiakirja, mutta sisälsi valtioneuvoston vahvistamat määrälliset suunnittelun lähtökohdat ja tavoitteet. Mukana olivat mm. suunnitelmat eri korkeakoulujen, koulutusalojen ja läänien aloituspaikoista 1980-luvun puoliväliin asti.⁶⁹ Ensimmäinen suunnitelma uudistettiin kesken kauden jo parin vuoden kuluttua. Määrällisen suunnittelun tavoitteet ulotettiin nyt joiltain osin 1980-luvun loppuun saakka. Toinen kehittämissuunnitelma oli edeltäjänsä

62 Katso esim. Nilsson 1984 sekä Reuterberg & Svensson 1983 ja 1987.

63 Katso esim. Antikainen 1979, 23; Nevala 1991,47; Kom 1973:106, Kom 1974:47 ja Kom 1976:11.

64 Kivinen, Rinne & Ketonen, 124.

65 Laki n:o 505/1978 Korkeakoululaitoksen kehittämisestä vuosina 1967–1986.

66 HE n:o 27 laiksi korkeakoululaitoksen kehittämisestä vuosina 1967–1981 annetun lain muuttamisesta. VP 1978, liitteet; Kom 1976:56 (Korkeakoululaitoksen kehittämissäädännön tarkistamistyöryhmän mietintö); Haavio 1985, 33–55.

67 Haavio 1985, 61.

68 Haavio 1985, 71–73; Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 131.

69 Kehittämissuunnitelma 1979–86.

perusteellisempi ja sisälsi mm. yksityiskohtaisemmat suunnitelmat ylimmän opetuksen tarvitsemista resursseista sekä keskiasteen uudistuksen vaikutuksista korkeakoulutuksen mitoittamiseen.⁷⁰

Taluskriisistä johtuneet muutokset 1970-luvun lopulla merkitsivät ”korkeakoululaitoksen erityisaseman väistymistä valtiollisen suunnittelun kentässä”⁷¹ Tämä erityisasema syntyi kehittämislain tullessa voimaan 1967, mutta ei kestänyt taloudellisten kriisivuosien paineita. Ylimmän opetuksen erityisaseman murentuminen näkyi myös siinä, että keskiasteen kehittäminen tapahtui jatkossa samantyyppisten, valtioneuvoston vahvistamien, suunnitelmien mukaan. Kärjistäen voisi vielä sanoa, että opetusministeriö hävisi taloudellisten resurssien niukkenemisen seurauksena taistelun valtiovarainministeriötä vastaan ylimmän opetuksen kehittämisen ”viimeisestä sanasta”.⁷² Niinpä valtiovarainministeriöstä tuli ”metaopetusministeriö”, jonka asettamisessa raameissa koulutusta oli kehitettävä. Sama ilmiö toistui uudelleen 1990-luvun alun kriisivuosina.

Korkeakoululaitoksen ensimmäisen kehittämislain voimaantulosta 1980-luvulle ulottuvaa kautta voi kuvata määrällisen kehittämisen ja suunnittelun ajaksi. Noina vuosina itse asiassa luotiin suomalainen korkeakoulupolitiikka; koottiin eri tavoin, eri lähtökohdista ja eri aikoina syntyneet laitokset yhteen toimivaksi kokonaisuudeksi. Tuolloin syntyi myös ensimmäinen valtiollisen suunnittelun ja valmistelun tuloksena perustettu opinahjo, Lapin korkeakoulu. Toiminnan pääpaino oli ylimmän opetuksen materiaalistien olojen kohentamisessa ja kasvun suuntaamisesta yhteiskunnan ja työmarkkinoiden kannalta toivottuun suuntaan. Tällä kaudella korostuivat korkeakouluille tyypilliset ilmiöt kuten mammuttitauti, pyrkimys kasvaa ja monipuolistua, sekä uusien tieteenalojen yliopistollistaminen eli ns. academic drift -ilmiö.⁷³ Sisällöllisesti ylin opetus muuttui tutkinnonuudistuksen, hallintoremontin ja valtiollistamisen seurauksena. Itse kehittämislaisissa ei sen sijaan koulutuksen ja tutkimuksen sisältökysymyksiin tai painopisteisiin puututtu.

Määrällisestä laadulliseen – korkeakoulutuksen painopisteet muuttuvat

Korkeakoulujen kehittämislain voimassaoloaika jatkettiin vuoden 1986 loppuun, mutta jo vuosikymmenen alkupuolella alettiin valmistella toimia lain ja kehittämistavoitteiden uudistamiseksi. Kansliapäällikkö Jaakko Numminen kuvaa kirjassaan osuvasti 1960- ja 1980-lukujen valmistelukäytännön eroja:

”Asiassa istui jo huhtikuussa 1981 asetettu opetusministeriön asiantunteva työryhmä, jonka mietinnöstä hankittiin korkeakoulujen ja useiden ministeriöi-

70 Kehittämissuunnitelma 1981–1986.

71 Haavio 1985, 73.

72 Ibid. sekä Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 126–127.

73 Hyvänä esimerkkinä yliopistollistamisesta on luokanopettajakoulutuksen tuominen yliopistoihin. Katso tästä asiasta Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 159–182.

den lausunnot. Ainakin kaksi korkean tason seminaaria mielti päiväkauden Finlandia-talossa ja Eduskunnan auditoriossa asiaa ... toista oli 1960-luvun puolivälissä, jolloin puolenkymmentä miestä Oiva Ketosen johdolla ehti pohtia asiaa vain muutamia viikkoja ja teki sitten ehdotuksen, jota koko maan akateeminen ja hallinnollinen eliitti vastusti tai ainakin syvästi epäili ja joka kuitenkin toteutettiin nopeasti. Ja nyt koko tiedeyhteisö ja poliitikot kaikessa viisaudessaan pohtivat pitäisikö jatkaa vai ei ... ?”⁷⁴

Uusi korkeakoululaitoksen kehittämislaki ja valtioneuvoston periaatepäätöksen muotoon puettu ohjelma korkeakoululaitoksen kehittämiseksi hyväksyttiin loppuvuodesta 1986 ja tulivat voimaan seuraavan vuoden alussa. Lain ja kehittämissuunnitelman lähtökohdat olivat perin toisenlaiset kuin runsaat kaksi vuosikymmentä aikaisemmin. Tämä on tietysti luonnollista, olivathan sekä yhteiskunta että korkeakoululaitos erilaisia ja eri tavalla toimivia kuin ensimmäistä kehittämislakia säädettäessä. Lisäksi – kuten lakia valmistellut toimikunta toteasi – korkeakoulujen ja yhteiskunnan väliset suhteet olivat nyt huomattavasti komplisoidumpia kuin aikaisemmin; yhteiskunnalliset paineet ylintä opetusta kohtaan olivat kasvaneet.⁷⁵

Lain ja kehittämissuunnitelman tavoitteiksi määriteltiin opetuksen ja tutkimuksen laadun parantaminen, työvoimatarpeen tyydyttäminen, avoimuuden lisääminen ympäröivään yhteiskuntaan päin, tutkijakoulutuksen kehittäminen sekä kansainvälisyyden vaatimusten huomioiminen. Tutkijakoulutus ja tutkimuksen yleinen tehostaminen kulkivat sinipunaisena lankana läpi koko kehityssuunnitelman. Erityisesti tällä sektorilla panostettiin biotekniikan, molekyylibiologian, syöpätutkimuksen sekä tietotekniikan kehittämiseen. Osittain tutkijakoulutukseen panostaminen oli seurausta OECD:n 1985 julkaiseman Suomen tiede- ja teknologiapolitiikkaa koskeneesta arvioinnista. Se painotti erityisesti tieteen ja tekniikan merkitystä maamme tulevaisuudelle.⁷⁶

Resurssit korkeakoululaitoksen kehittämiseen tulivat määrärahojen noususta vähintään kustannustasoa vastaavasti sekä valtioneuvoston periaatepäätöksestä kasvattaa ylimmän opetuksen rahoitusosuutta kolmivuotiskauden (1988–1991) aikana eräiden momenttien osalta 15 % vuodessa. Sen sijaan korkeakoulujen himoitsemia menojen prosentuaalista kytkentää bruttokansantuotteeseen ei lakiin kirjattu.⁷⁷ Vastapainoksi valtiovalta lupasi kiinnittää erityistä huomiota korkeakoulujen toiminnan tuloksellisuuden arviointiin.

Merkittävänä voi pitää myös lakiin sisältynyttä määräystä vähintään joka neljäs vuosi annettavasta korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelmasta. Suunnitelmaan tuli sisältyä mm. korkeakouluopintonsa aloittavien määriä ja jakautumista koskevat tavoitteet. Tällöin on huomioitava koulutusmahdollisuuksien jakautuminen maan eri osien kesken. Ensimmäinen uuden lain mukai-

.

74 Numminen 1987, 61.

75 Korkeakoululaitoksen kehittämislakityöryhmän mietintö, 34 (OPM:n työryhmien muistioita 1983:37).

76 Katso esimerkiksi Lehto 1988, 229 sekä Laiho 1993, 153.

77 Katso esim. Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 148; Numminen 1987, 64–65.

nen päätös korkeakoululaitoksen kehittämisestä annettiin lain säätämisen yhteydessä ja se kattoi vuodet 1987–1992.⁷⁸

Uuden korkeakoulupolitiikan voi tiivistää kolmeen käsitteeseen, tutkimus, kansainvälisyys ja tulostavuuksuus. Mutta millä tavalla näihin päätavoitettiin sitten on päädytty – miten ylimmän opetuksen merkitystä arvioidaan? Hallituksen lähtökohdan voi summata problematisoimattomaan toteamukseen, että *”korkeakoulujen asema yhteiskunnassa tulee vastaisuudessaakin olemaan keskeinen”*. Vanhan kehittämislain tavoitteet on hallituksen mielestä saavutettu opettajavoimien, tilojen ja osin opiskelijajakauman osalta. Alueellisesti korkeakoululaitoksen laajentuminen on lisännyt merkittävästi tasa-arvoa maan eri osien kesken. Myös lahjakkuusreservit on mahdollista saada aikaisempaa paremmin jatko-opiskelun piiriin.⁷⁹

Uuden kehittämislain säästämistä ja kehittämissuunnitelman hyväksymisestä alkoivat ylimmän opetuksen ”kultaiset vuodet”, jotka päättyivät 1990-luvun alun taloudelliseen lamaan. Korkeakoulutuksen budjettivarat kasvoivat voimakkaasti ja joka vuosi oli uutta jaettavaa⁸⁰. Ylimmällä opetuksella meni lyhyesti sanoen hyvin. Useissa länsimaissa korkeakoulutus oli kuitenkin joutunut tai joutumassa mittavien leikkausten ja uudelleenarviointien kohteeksi. Reijo Raivola ilmaisee 1980-luvun lopun tilanteen osuvasti *”Osallistuin 1987–88 Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen järjestämään kurssiin. Yhtenä keskeisenä teemana oli Englannin korkeakoululaitoksen tila ja uloslyöntikilpailu, joka maassa alajakopolitiikan vuoksi vallitsi. Itse olimme juuri saaneet korkeakoulujen uuden kehittämislain ja siihen liittyvän valtioneuvoston periaatepäätöksen. Tie näytti olevan auki taivasta myöten.”*⁸¹ Hyvään taloudelliseen tilanteeseen tukeutuen käynnistettiin myös koulutusjärjestelmän uudistaminen. Sen yhtenä osana oli uuden korkeakoulutuslohkon, ammattikorkeakoulujen, luominen. Odotukset uuden vuosikymmenen alkaessa olivat ”Pohjolan Japanissa” kaikkiaan suuret niin koulutuspolitiikassa kuin yhteiskunnassa yleensäkin.

Uudet visiot, uusi hallitus ja suuri lama

Suomalaisen koulutuspolitiikan linjaa uudistettiin 1990-luvulla voimakkaimmin sitten peruskouluratkaisun. Osansa saivat lähes kaikki koulutustasot, mutta eniten remontoitiin keski- ja korkea-asteen koulutusta. Opetusministeriössä valmisteltiin pitkin 1980-luvun loppua koulutusjärjestelmän uudistamista eurooppalaisten suuntaviivojen mukaisesti. Syksyllä 1987 ministeriöön perustettiin erityinen koulutuspolitiikan johtoryhmä visioimaan tulevaisuutta. Helmi-

78 Valtioneuvoston 19.2. 1987 hyväksymä Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma vuosille 1987–1992, 4–9 (jatkossa Kehittämissuunnitelma 1987-92); Laki n:o 1052/1986 Korkeakoululaitoksen kehittämisestä. Asioita selvittävät perusteellisesti myös Numminen (1987, 61-81) ja Kivinen, Rinne & Ketonen (1993, 134–158).

79 Kehittämissuunnitelma 1987–92, 2–3.

80 Katso jäljempänä taulukko 2.

81 Raivola 1993, 57.

kuussa 1989 ministeriö esitti johtoryhmän työlle perustuneen muistion peruskoulun jälkeisten opintojen uudistamisesta. Merkittävimmät osiot ehdotuksessa olivat ns. nuorisokoulun perustaminen keskiasteelle yhdistämään erilliset lukio- ja ammattikoulutusväylät. Toinen uusi koulumuoto olivat ammattikorkeakoulut, jotka muodostettaisiin tiedekorkeakoulujen rinnalle. Ammattikorkeakoulujen pohjana olivat opistoasteen koulut, joiden tarjontaa täydennetään. Insinööriopintokoulutukselle avautuu näin mahdollisuus kehittyä ammattikorkeakouluiksi.⁸² Ministeriön visiot käynnistivät vilkkaan julkisen keskustelun koulutusjärjestelmän uudistamisesta. Voittopuolisesti uudistamishankkeita pidettiin hyvinä tai ainakin oikeasuuntaisina.⁸³

Opetusministeriön visiot olivat vahvasti taustalla valtioneuvoston eduskunnalle keväällä 1990 antamassa koulutuspoliittisessa selonteossa. Korkeakoulutuksen kannalta oleellista selonteossa oli esitys ammattikorkeakoulukokeilun aloittamisesta. Ammattikorkeakoulut nähtiin yhdeksi keinoksi purkaa ylioppilassumaa: vain kolmasosa ylioppilaista mahtuu korkeakouluihin ja opiskelupaikan löytäminen saattoi viedä 3-5 vuottakin. Hidas sijoittuminen korkeakouluihin heijastui tutkintoaikojen pitenemisenä sekä tutkinnon suorittaneiden kansainvälisesti vertaillen korkeana ikänä.⁸⁴

Eduskunta asettui kannattamaan valtioneuvoston linjaa, vaikka painottikin ihmisen arvomaailman muuttumisen ja jatkuvan koulutuksen huomioon ottamista.⁸⁵ Eduskunta korosti myös etenemistä harkiten ja kokeillen; liian suurta remonttia ei pidä ahnehtia kerralla. Hallituksen esittämät koulutuskokeilut saivat eduskunnan hyväksynnän. Samoin eduskunta kannatti ylioppilastutkinnon säilyttämistä ja sen kehittämistä valinnaisuutta ja jaksottamista lisäämällä. Näin valtiopäivät torjui julkisuudessa esitetyt vaatimukset ylioppilastutkinnon poistamisesta.⁸⁶ Korkeakoulujen osalta eduskunta edellytti toimia koulutuspaikkojen lisäämiseksi, opiskeluaikojen lyhentämiseksi sekä kansainvälisyyden edistämiseksi. Samoin kiinnitettiin huomiota tuloksellisuuden parantamiseen sekä korkeakoulutason johtamisen ja päätösvallan lisäämiseen.⁸⁷

Lopuksi eduskunta painotti koulutuksellista tasa-arvoa: sitä turvaavat keskeisesti yhtäläiset taloudelliset mahdollisuudet eli ilmaisuus eri koulutustasasteilla. Sosiaalisen taustan, asuinpaikan, ammattiryhmän, sukupuolen ja asennetekijöiden vaikutusta opiskeluun on myös pyrittävä vähentämään. Toisaalta eduskunta piti tärkeänä, ”*että laskusuhdanteen aikana ei koulutusmenoista tule säästää*”

82 Vanttaja & Ketonen 1995, 32; Hautala, Orelma & Tulkki 1995, 60; Orelma 1992, 81–83 ja Orelma 1996, 38–39.

83 Esim. Tommila 1990, 246; Kivinen, Rinne & Ahola 1989; Vanttaja & Ketonen 1995, 33–34.

84 Ministeri Taxellin puhe eduskunnassa 23.5.1990, VP 1990, ptk. 2, 1826, 1828.

85 Eduskunnan keskustelu koulutuspoliittisesta selonteosta, VP 1990, ptk. 2, 1824–1962 ja 1968–2015; ptk. 5, 4576–4702, 4717–4782, 4874–4879, 4887–4892 sekä Sivistysvaliokunnan lausunto n:o 11, valtiovarainvaliokunnan lausunto n:o 4, sosiaalivaliokunnan lausunto n:o 7 ja talousvaliokunnan lausunto n:o 4, VP 1990, asiak. C2.

86 Katso esimerkiksi Kivinen & Rinne 1988; Kivinen, Rinne & Ahola 1989, 147.

87 Eduskunnan kannanotot valtioneuvoston Suomen koulutusjärjestelmää, koulutuksen tasoa ja kehittämisen linjoja koskevaan selontekoon. Hallituksen kertomus vuoden 1991 toiminnasta, VP 1992, asiak. B1, 158–159, 164–167.

vaan koulutusta on juuri silloin tuettava entisestään ... eduskunta edellyttää hallituksen huolehtivan, että julkisen vallan koulutusmenoihin käyttämää osuutta lisätään”. Valtiopäivät siis ennakoivat koulutusmenojen suotuisan kehityksen katkeamista, sillä ”bruttokansantuotteen ei nykyisten talousnäkökymien valossa odoteta lähivuosina kasvavan tai kasvu jäänee erittäin vähäiseksi”.⁸⁸

Korkeakoululaitoksen edustajat näkivät mielellään suotuisan talouskehityksen jatkuvan vielä kehityssuunnitelmakauden päättyessä 1991; parasta olisi saada valtiolta selkeä periaatepäätös määrärahojen kasvusta vuosituhatluku loppuun.⁸⁹ Opetusministeriön sävykin oli optimistinen erityisesti taloudellisten voimavarojen osalta. Isojen koulutusmuutosten peruslinjaukset oli tehty ja valtiopäivillä vahvistettu. Nyt piti saada lisää rahaa toteutukseen, sillä ”Koulutuksen ja tutkimuksen kysyntä, koulutus- ja tutkimusinvestointiemme kansainvälisesti alhainen taso sekä uudet kehittämistarpeet, erityisesti koulutuksen laajentaminen eräillä aloilla ja tutkimuksen kansainvälisten yhteyksien lisääminen, edellyttävät voimavarojen kasvua myös vuoden 1991 jälkeen”⁹⁰.

Korkeakoulupolitiikan linjaukset valmisteltiin pääosin opetusministeriössä.⁹¹ Merkittävämpänä asiantuntijaelimenä oli 1960-luvun puolivälistä toiminut kolmeksi vuodeksi kerrallaan valittava korkeakouluneuvosto. Kuopiolaisen prof. Juhani Kärjän⁹² johtama neuvosto aloitti työnsä vuoden 1990 alussa vielä kokolailla hyvissä ja toiveikkaissa tunnelmissa; olihan päättyneen vuosikymmenen loppupuoli ollut ylimmän opetuksen rahoituksen kannalta erinomaista aikaa. Vuoden 1987 alusta voimaan tullut kehittämislaki oli turvannut merkittävän voimavarojen kasvun. Neuvoston keskeisimpiä tehtäviä oli vuotuisen budjettiesityksen laatiminen eli tavallaan korkeakoulujen budjettiesitysten läpikäynti. Toimintamenobudjetoinnin yleistymisen myötä korkeakouluneuvoston merkitys tässä suhteessa kuitenkin väheni päätösvalan siirtyessä entistä enemmän korkeakouluille itselleen. Tämän takia neuvosto keskittyi mm. kehittämään tuloksellisuusmittareita arviointityön pohjaksi ja teki perusvoimavarakartoituksen arvioimalla korkeakoulujen resurssitilanteen.⁹³

Hallitusvalta Suomessa vaihtui keväällä 1991, kun Esko Ahon johtama keskusta-oikeistolainen hallitus tarttui kahvaan. Korkeakoulupolitiikasta vastaa-

.

88 Eduskunnan kannanotot valtioneuvoston Suomen koulutusjärjestelmää, koulutuksen tasoa ja kehittämisen linjoja koskevaan selontekoon. Hallituksen kertomus vuoden 1991 toiminnasta, VP 1992, asiak. B1, 170–172.

89 Tommila 1990, 249; OPM 1990, 3 ja 18; katso myös esim. HY:n vararehtori Risto Ihamuotila Yliopisto-lehdessä 2/1991.

90 OPM 1990, 2.

91 Korkeakoulupolitiikan valmistelusta katso esim. Vanntaja & Ketonen 1995, 26.

92 Kärjän lisäksi neuvostoon kuuluivat prof. Ilkka Lapintie (vpj., TaTK), korkeakoulu- ja tiedepoliittinen sihteeri Timo Ala-Vähälä (SYL), apul.prof. Marja-Liisa Julkunen (JoY), johtaja Markku Markkula (TKK), prof. Kirsti Lagerspetz (TuY), prof. Lauri Lajunen (OY), prof. Aarne Pehkonen (HY), prof. Kari Raivio (HY, myöhemmin prof. Pekka Karma), prof. Elianne Riska (ÅA), prof. Reijo Ruuhela (VY), prof. Aino Sallinen-Kuparinen (JY), prof. Juha Vartola (TaY). Pääsihteerinä toimi DI Martti Hosia ja sihteerinä VTM Tapio Rajavuori. Jäsenet edustuvat siis kaikki korkeakoululaitosta ja alueellisestikin neuvosto oli kattava; vain Rovaniemi ja Lappeenranta jäivät ilman edustusta. (Korkeakouluneuvosto 1990–1992, 5.)

93 Korkeakouluneuvosto 1990–92, 1–2.

vaksi opetusministeriksi nimitettiin imatralainen opettaja Riitta Uosukainen (kok). Ohjelmassaan hallitus julisti mm. näin: ”Kansakunnan voima ja mahdollisuus menestymiseen on sivistyksessä. Hallituksen painopisteenä riippumatta taloudellisista suhdanteista on koulutus, tutkimus ja kulttuuri. Koulutuksen painopisteinä ovat koulutusjärjestelmän toiminnan tehostaminen, sisällöllinen uudistaminen ja jatkuvan koulutuksen periaatteen toteuttaminen. Lähtökohtana on yksilön yhdenvertaisten mahdollisuuksien turvaaminen koulutukseen ja sivistykseen kotipaikasta, kielestä ja sosiaalisesta asemasta riippumatta.... Korkeakoulujen voimavarat tutkimukseen ja koulutukseen turvataan. Korkeakoulujen toimintamahdollisuuksia parannetaan lisäämällä niiden itsenäistä päätösvaltaa ja vastuuta.”⁹⁴ Ohjelmassa ei siis puhuttu enää korkeakoululaitoksen määrärahojen lisäämisestä, ainoastaan ”voimavarojen turvaamisesta”. Toteamus koulutuksesta, kulttuurista ja tutkimuksesta painopisteenä jäi merkitykseltään hämäräksi. Selvästi hallitus sitoutui ohjelmassaan vain nuorisoasteen ja ammattikorkeakoulujen kokeilun jatkamiseen⁹⁵.

Paremmen kuvan hallituksen toimintalinjoista saa ohjelman talouspolitiikan osiosta. Siinä todetaan mm. seuraavaa: ”Hallituskauden alkaessa taloudelliset näkymät ovat hyvin ongelmalliset.... Vaihtotaseen vaje on mittava ja valtion rahoitusasema heikkenee voimakkaasti ... Hallitus toteuttaa laman voittamiseksi välittömiä kilpailukykyä parantavia toimia ja julkisen talouden säästötoimia sekä pyrkii talouden rakenteellisten vinoutumien korjaamiseen.”⁹⁶ Uusi valtioneuvosto valitsi siis linjakseen talouden tasapainottamisen säästämisastetta nostamalla ja julkisen talouden menoja supistamalla. Hallitusohjelmassa ei kuitenkaan määriteltä tarkasti, mille lohkoille supistukset kohdistuisivat tai miten suurina. Selvää kuitenkin oli, että korkeakoululaitoksen kannalta katsottuna määrärahojen kasvun vuodet olivat nyt ohi. Silti korkeakouluissa uskottiin jopa tosissaan koulutuksen olevan hallituksen painopistealueita⁹⁷.

Esko Ahon johtama hallitus ryhtyi kääntämään määrätietoisesti maan talouspolitiikan suuntaa. Tavoitteena oli hallitusohjelman mukaisesti siirtää talouden painopistettä suljetulta avoimelle sektorille. Tämä edellytti nimenomaan julkisen talouden menojen voimakasta supistamista. Valtioneuvosto puuttui koulutusmenoihin heti keväällä 1991, jolloin se tarkisti periaatepäätöstä valtion meno- ja henkilökuntakehyksistä vuosille 1992–94 karsimalla opetusministeriön hallinnonalan kehystä 550 milj. markalla. Hallitus antoi tähän liittyen esityksen eduskunnalle ”eräitä opetustoimissa toteuttavia säästötoimenpiteitä koskevaksi lainsäädännöksi”.⁹⁸ Ehdotuksen keskeinen sisältö oli aikaansaada säästöjä alentamalla väliaikaisesti peruskoulujen ja lukioiden tuntikehystä. Esitystä ei kuitenkaan saatu vietyä läpi ennen valtiopäivien päättymistä ja lakiesitys jätettiin lepäämään.⁹⁹ Valtioneuvosto toteutti suuren osan eduskunnassa hyväk-

94 Pääministeri Esko Ahon hallituksen ohjelma 26.4.1991 (www.vn.fi)

95 Ibid.

96 Ibid.

97 Katso esim. Salonen 1995, 56.

98 HE n:o 34, VP 1991, asiak. A1.

99 VP 1991, asiak. 1, 1160.

symättä jääneistä säästöistä tekemällä sopimuksen kuntien keskusjärjestöjen kanssa. Tämä herätti närää erityisesti opposition riveissä.¹⁰⁰

Maan taloudellinen tilanne heikkeni edelleen. Syyskuussa 1991 julkistetussa seuraavan vuoden tulo- ja menoarviossa sävy oli astetta vakavampi kuin keväällä: ”Kehittämisen kohteeksi on otettava myös julkisten tehtävien rajausten muuttaminen, erilaisten ohjausjärjestelmien kehittäminen sekä yksityisen ja julkisen sektorin tehtäväjaon uudistaminen. Julkisten tehtävien tärkeysjärjestystä ja toiminnan painopistettä on voitava muuttaa, sillä ulkoisen tasapainon palauttamiseen tarvittava vientisektorin laajentaminen on sitä nopeampaa, mitä enemmän voimavaroja voidaan suunnata tähän tarkoitukseen”.¹⁰¹ Korkea-koulutus kärsi vielä varsin vähän menoleikkauksista, sillä ylimmän opetuksen menoihin ehdotettiin lähes edellisvuoden tasoisesti 5 199 milj. mk. (katso oheinen taulukko). Koulutuksestakin toki säästettiin, nimenomaan kunnallisen koululaitoksen osalta ja valtion henkilöstösupistukset koskivat myös ylintä opetusta. Kaikkiaan korkeakouluopetukseen esitetyt määrärahat olivat hieman pienemmät kuin vuoden 1991 budjetissa (5 228 milj.mk.).¹⁰²

TAULUKKO 2. Korkeakouluopetukselle ja -tutkimukselle valtion varsinaisessa esityksessä budjetoidut rahat (milj. mk) 1988–1997 sekä tosiasialliset määrärahat (milj. mk) k.o. vuoden tilinpäätöksen mukaan 1988–1996.¹⁰³

vuosi	budjettiesitys	tilinpäätös
1988	2 904	3 105
1989	3 358	3 597
1990	3 828	4 148
1991	5 288	5 399
1992	5 199	5 484
1993	4 925	5 351
1994	3 988	4 337
1995	4 882	4 950
1996	5 274	5 461
1997	6 390	

100 VN:n yleisistunnon esittelylista 14.5.1992: Liite 1: Leevi Melametsän muistio opetustoimen säästöistä (OPMA). Katso myös ed. Kalliomäen ym. välikysymys eduskunnassa 22.5.1992, VP 1992, asiak. D 1, 1855.

101 HE n:o 57 Valtion tulo- ja menoarvioksi vuodelle 1992, VP 1991, asiak. A2, Y7.

102 HE n:o 57 Valtion tulo- ja menoarvioksi vuodelle 1992, VP 1991, asiak. A2, Y13, Y17.

103 Taulukon lähteet: HE n:o 50, VP 1987, asiak. A2; HE n:o 104, VP 1988, asiak. A3; HE n:o 106, VP 1989, asiak. A2; HE n:o 117, VP 1990, asiak. A3; HE n:o 57, VP 1991, asiak. A2; HE n:o 122, VP 1992, asiak. A5, HE n:o 126, VP 1993, asiak. A4; HE n:o 152, VP 1994, asiak. A6; HE n:o 72, VP 1995, asiak. A2; HE n:o 103, VP 1996; HE n:o 100, VP 1997, asiak. A3. Tietoja koko korkeakoululaitoksen sekä yksittäisten korkeakoulujen budjeteista löytyy myös KOTA-tietokannasta.

Korkeakoululaitos selviytyi syksyn 1991 budjettitaistelusta odotettua pienemmin vaurioin kehittämislain antaman turvan takia. Se takasi ylimmälle opetukselle vähintään kustannustason nousua vastaavan määrärahojen korotuksen. Tilinpäätösten mukaan korkeakoulutuksen rahoitus kasvoi nopeasti 1980–90-lukujen vaihteessa, eivätkä vuodet 1991 ja 1992 vielä tässä suhteessa merkinneet kehityssuunnan kääntymistä. Huolestuttavia merkkejä oli kuitenkin ilmaissa: valtioneuvoston aikaisemmin tekemä periaatepäätös julkisen hallinnon henkilömäärä supistamisesta viidellä prosentilla vuoteen 1996 mennessä kosketti myös yliopistoja. Koko ylin opetus sai vuoden 1992 tulo- ja menoarvioesityksessä yhteensä vain seitsemän uutta virkaa. Lisäksi valtioneuvostossa oli jo vakavasti keskustelu korkeakoulujen kehittämislain kumoamisesta. Syksyllä 1991 näin ei kuitenkaan menetelty.¹⁰⁴

Budjettivalmistelun aikana syksyllä 1991 oli ajankohtaista korkeakoulutusta koskevan kehittämissuunnitelman uusiminen. Tällä kertaa suunnitelma laadittiin koko opetusministeriön hallinnonalalle, ei yksistään ylimpään opetukseen. Valtioneuvosto hyväksyi uuden, opetusministeriön valmisteleman kehittämissuunnitelman marraskuussa 1991. Se kattoi vuodet 1991–96. Suunnitelman mukaan koko koulutusjärjestelmän kehittämisen painopiste on – jatkuvan koulutuksen periaatteen mukaan – koulutustason nostamisessa, sisältöjen uudistamisessa sekä opetuksen yksilöllisyydessä ja valinnaisuuden lisäämisessä.¹⁰⁵ Ylimmän opetuksen osalta korostettiin laadun parantamista, tutkijakoulutuksen tehostamista, kansainvälisen yhteistyön laajentamista, tutkintoaikojen lyhentämistä sekä korkeakoulujen välisen yhteistyön kehittämistä. Tosin tässä yhteydessä puhuttiin myös *”korkeakoulujen välisen työnjaon tarkoituksenmukaisuuden selvittämisestä ja mahdollisten tarpeettomien päällekkäisyyksien poistamisesta”*.¹⁰⁶

Korkeakoulutusmahdollisuus oli suunnitelman mukaan tarjottava noin neljännekselle ikäluokasta, mikä merkitsi käytännössä 16 000–17 000 uuden opiskelijan ottamista vuosittain. Sisäänottomääriä oli tarkoitus kasvattaa kaikilla muilla lohkoilla paitsi teologisella ja humanistisella alalla; suurin kasvu tuli suunnata kauppa-, oikeus- ja yhteiskuntatieteisiin. Tohtorintutkintojen määrää puolestaan piti seuraavan viisivuotiskauden aikana kasvattaa eniten teknillisellä alalla, yli kaksinkertaiseksi 1990-luvun alun tasoon verrattuna. Kaikkiaan uusia tohtoreita piti valmistua reilu kolmannes enemmän kuin suunnittelukauden alussa.¹⁰⁷ Laadun parantamisen yhtenä avaintekijänä pidettiin korkeakoulujen erikoistumista ja keskittymistä vahvoille alueilleen, kansainvälisen yhteistyön lisäämistä sekä tulosbudjetointiin ja -ohjaukseen siirtymistä.¹⁰⁸ Opintotukijärjestelmän uudistaminen opintorahan osuutta kasvattamalla ja tuen saamisen

104 Esim. *”Korkeakouluille miinusbudjetti”*, Yliopisto 22/1991. Helsingin yliopiston hallintojohtaja Timo Esko totesi tilannetta arvioidessaan, että *”...kehittämislain resurssisäädöksen kumoamisesta kuitenkin vältyttiin - ainakin tällä kertaa”* (Yliopisto 22/1991).

105 Kehittämissuunnitelma 1991–96, 5.

106 Kehittämissuunnitelma 1991–96, 17.

107 Kehittämissuunnitelma 1991–96, 18–22 ja 31.

108 Kehittämissuunnitelma 1991–96, 24–25.

aikaan rajoittamalla luvattiin myös toteuttaa.¹⁰⁹

Aikaisempaan verrattuna 1991 hyväksytty kehittämissuunnitelma oli yleisluontoisempi ja suuriin kehityslinjoihin pitäytyvä. Lisäksi korkeakoulutusta tarkasteltiin osana koko koulutusjärjestelmää. Määrärahojen osalta oltiin varovaisia; toiminnan tehostamisen ja tason kohottamisen tuli tapahtua ”taloudellisesti, kustannuspaineita vähentäen”. Silti vuoden 1991 kehittämissuunnitelma noudatteli vanhoja muotoja ainakin sikäli, ettei siinä ollut merkittäviä muutoksia esimerkiksi ylimmän opetuksen rakenteeseen tai rahoitus pohjaan osalta. Suunnitelma toki sisälsi uusia tavoitteita ja iskusanoja, mutta pohja oli vielä perinteinen.

Rakenteellinen kehittäminen ja korkeakoulupolitiikan linjaukset

Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelman tultua hyväksytyksi opetusministeriö käynnisti syksyllä 1991 korkeakoululaitoksen arviointi- ja kehittämistyön. Marraskuussa 1991 valmistui pohjapaperi ”*Korkeakoululaitoksen rakenteellinen kehittäminen*”, jossa hahmoteltiin 1990-luvun korkeakoulupolitiikan uusia suuntaviivoja hallituksen yhteiskuntapolitiittisten päämäärien mukaisesti.¹¹⁰ Muistiossa nostettiin esiin mm. ylimmän opetuksen rakenteellinen kehittäminen lakkauttamalla tarpeettomaksi käyneitä ja päällekkäisiä toimintoja sekä toisaalta voimistamalla keskeiseksi arvoituja aloja. Ylintä opetusta koskevaksi iskusanaksi vakiintuikin Ahon hallituksen aikana ”korkeakoulujen rakenteellinen kehittäminen”. Käytännössä kysymys ei ollut kehittämisestä, vaan toimintojen supistamisesta tai lakkauttamisesta säästöjen aikaansaamiseksi.¹¹¹

Opetusministeriö tarkensi kehittämisohjelmaansa vielä maaliskuussa 1992. Korkeakoulutuksen rakenteelliseen kehittämiseen ei lopulta ehdotettu kovin radikaaleja toimia. Osittain tämä johtui keskeneräisistä selvityksistä (esim. lääkehuolto, korkeakouluopintojen alakohtainen arviointi, opettajakoulutus, kor-

109 Kehittämissuunnitelma 1991–96, 35.

110 OPM:n korkeakoulu- ja tiedeosasto: Korkeakoulujen rakenteellinen kehittäminen. OPM:n korkeakoulu- ja tiedeosaston kirje KKN:lle 12.11.1991, KKN:n saapuneet kirjeet (OPMA).

111 Rakenteellinen kehittäminen on 1990-luvun korkeakoulupolitiikan keskeisimpiä käsitteitä, jolle on kuitenkin vaikea löytää selkeää määrittelyä. Selkeimmin asia ilmaistaan OPM:n korkeakoulu- ja tiedeosaston muistiossa marraskuulta 1991, jolloin rakenteellinen kehittäminen alkoi nousta ylimmässä opetuksessa keskeiseen asemaan. Muistiossa todetaan näin: ”*Käytännössä se (= rakenteellinen kehittäminen) merkitsee muun muassa korkeakoulujen rakenteiden, keskinäisen työnjaon sekä korkeakoulujen ja ammattikorkeakoulujen työnjaon selkeyttämistä ja tarkistamista, korkeakoulujen välisen yhteistyön lisäämistä ja yhteiskunnan kannalta vähempimerkityksellisten toimintojen lakkauttamista tai vähentämistä*” (OPM, korkeakoulu- ja tiedeosasto: Korkeakoululaitoksen rakenteellinen kehittäminen. OPM:n korkeakoulu- ja tiedejaoston kirje KKN:lle 12.11.1991, KKN:n saapuneet kirjeet, OPMA). Rakenteelliseen kehittämiseen liittyi siis alusta pitäen mahdollisuus toimintojen lakkauttamiseen, vaikka tätä puolta ei julkisuudessa haluttukaan painottaa sen poliittisen arkaluontoisuuden vuoksi. Vantta ja Ketonen (1995) puolestaan määrittelevät kirjansa takakannessa käsitteen seuraavasti: ”*Korkeakoulujen rakenteellisella kehittämisellä tarkoitetaan suurempien ja tehokkaampien yksiköiden luomista sekä laadun kohottamista*”.

keakoulujen kokonaisarviointi). Hammaslääketieteessä oli jo aikaisemmin todettu olevan eniten koulutuksellista ylikapasiteettia. Selvityksen ollessa kesken ei ratkaisuja vielä voitu tehdä.¹¹² Useimmissa tapauksissa jouduttiin toteamaan, että asia selvitetään ja arvioidaan joko korkeakoulujen itsensä tai ulkopuolisten voimin.

Opetusministeriön rakenteellisen kehittämisen toimenpideohjelmaa voi pitää varovaisena. Itse asiassa Korkeakouluneuvosto esitti omassa, ministeriölle antamassaan, lausunnossaan yksityiskohtaisempia ja konkreettisempia ehdotuksia ylimmän opetuksen rakenteen muuttamiseksi, vaikka suhtautui varauksellisesti päällekkäisten toimintojen purkamiseen. Neuvosto esitti mm. kesälukukauden käyttöönottoa, koulutusohjelmien määrän vähentämistä ja kaksikielisen yliopiston perustamista Vaasaan.¹¹³ Vaikka selvitys- ja arviointityö monessa kohdassa oli vielä kesken tai kokonaan aloittamatta, varovaisuus leimasi rakenteellisen kehittämistyön alkuvaihetta.

Lehmä hammaslääkärin tuoliin?

Ensimmäisenä ylimmän opetuksen lohkolla ryhdyttiin rakenteellisesti ”kehittämään” hammaslääketieteen opetusta, jota 1990-luvun alussa annettiin neljässä yksikössä Helsingissä, Turussa, Oulussa ja Kuopiossa. Opetusministeriö asetti vuoden 1991 lopulla työryhmän selvittämään asiaa. Sen tehtävänä oli arvioida hammaslääketieteen laitosten vaikutusalueiden hammaslääkäritarvetta, laitoksien tiloja ja laitteita, henkilöstöä, mahdollisuutta käyttää tiloja muuhun tarkoitukseen sekä arvioida lopulta, mikä yksiköistä lakkautetaan.¹¹⁴ Opetusministeriön apulaisosastopäällikkö Pentti Kaurasen¹¹⁵ johtaman työryhmän tehtävä ei siis ollut helppo. Työryhmä esitti alkuvuodesta 1992 – ei kuitenkaan yksimielisesti – hammaslääketieteen opetuksen lakkauttamista suurimmassa yksikössä, Helsingin yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa. Työryhmä perusteli esitystään mm. alueellisella tarjonnalla sekä sillä, että Helsingin yksikön lakkauttamisella olisi vähiten haittavaikutuksia terveyspalvelujärjestelmään tai alueen koulutustarjontaan ja yliopiston profiiliin. Laitosten koulutus- ja tutkimusaktiviteetissa ei työryhmän mukaan ollut merkittäviä eroja.¹¹⁶

Pyydytyissä lausunnoissa ja käydyssä keskustelussa kritisoitiin voimakkaasti opetuksen lakkauttamista Helsingissä.¹¹⁷ Helsingin hammaslääketieteen yksik-

.

112 Yhden hammaslääketieteen koulutusyksikön lakkauttamista selvittäneen työryhmän muistio, OPM:n työryhmien muistioita 1991:43 (jatkoissa lyhenne Yhden ... 1991).

113 Korkeakouluneuvosto 1990–92, 21–28.

114 Yhden ... 1991, ii.

115 Kauranen oli myös Kuopion yliopiston professori.

116 Yhden ... 1991, 76–79. Kahdessa eriävässä mielipiteessä HY:n hallintojohtaja Timo Esko sekä prof. Pekka Karma korkeakouluneuvostosta katsoivat, että Turun yliopiston hammaslääketieteen yksikkö tulisi lakkauttaa (OPM 1991:43, eriävät mielipiteet). Vantaja & Ketonen (1995, 89–94) esittelevät laajasti Kaurasen toimikunnan mietintöä.

117 Katso esim. HY:n rehtori Päiviö Tommila: ”*Miksi maan taajimmin asutulla alueella ei saisi kouluttaa hammaslääkäreitä?*”, Yliopisto 1/1992; ”*Maailman terävintä kärkeä*”, Yliopisto 2/1992; ”*Hehtaaridemokratia ei aluepolitiikkaa*”, maaherra Eva-Riitta Siitosen haastattelu, Yliopisto 2/1992; ”*Lakkauttamisesitys perusteeton*”, HY:n lausunto opetusministeriölle hammaslääketieteen opetuksesta, Yliopisto 5/1992.

Lisäksi katso mm. HY:n henkilökuntayhdistyksen kirje OPM:lle 3.2.1992; Kansalaisadressi

kö todisteli, ettei toiminnan lopettamiselle ollut tiede- tai koulutuspoliittisia perusteita. Sen mielestä suurimmat säästöt saavutettaisiin Turun koulutusyksikön lakkauttamisella.¹¹⁸ Opetusministeri Uosukainenkin arvosteli työryhmän esitystä: koko prosessi oli opetusministerin mukaan ”epäonnistunut”.¹¹⁹ Niinpä kevään 1992 kuluessa nostettiin valmistelussa esiin ajatus hammaslääketieteellisen koulutuksen lopettamisesta Kuopion yliopistossa. Opetusministeri Uosukainen halusi Kuopion keskittyvän omiin vahvuusalueisiinsa, joille hän lupasi hammaslääketieteestä säästyviä lisäresursseja. Kuopiossa asiaa luonnollisesti vastustettiin jyrkästi ja epäiltiin Kuopion aseman heikentyneen, koska alueelta ei ollut ministeriä hallituksessa.¹²⁰

Toukokuussa 1992 kulttuuriministeri Tytti Isohookana-Asunmaa esitti kompromissia. Kuopion hammaslääketieteen opetus lakkautettaisiin ja vastavasti Kuopiossa vapautuviin tiloihin siirrettäisiin Helsingistä Eläinlääketieteellinen korkeakoulu. Samalla vahvistettaisiin Kuopion yliopiston biotekniikan sekä ympäristö- ja yhteiskuntatieteiden tutkimusta.¹²¹ Hammaslääketieteen ja eläinlääketieteen kytkeminen yhteen oli odottamaton käänne. Opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeosaston 6.3.1992 päiväämässä tarkennetussa ”*Korkeakoululaitoksen rakenteellisen kehittämisen ohjelmassa*” ei puututtu kuin hammaslääketieteen koulutukseen. Siitäkin todettiin vain pyöreästi, että asiaa on valmistellut työryhmä ja päätökset tehdään kevään kuluessa. Eläinlääketieteellisen koulutuksen siirtämisestä ei mainittu sanaakaan. Korkeakoulun henkilökunnallekin siirtosuunnitelma oli tyrmäävä yllätys.¹²²

Siirtohanke nostatti voimakkaan vastustuksen Eläinlääketieteellisessä korkeakoulussa. Julkisuuudessa ihmeteltiin, kertyisikö siirrosta enemmän kustannuksia kuin säästöjä. Lisäksi siirron valmistelua pidettiin salamyhkäisenä ja –asian esittäjästä riippuen – osoituksena joko poliittisesta, aluepoliittisesta tai muuten vain mielivaltaisesta korkeakoulupolitiikasta, jossa tiedepoliittiset argumentit saivat väistyä.¹²³ Kaikesta huolimatta hallitus teki periaatepäätöksen

HY:n hammaslääketieteenlaitoksen toiminnan jatkumisen puolesta 6.2. 1992 (saapuneet kirjeet Eaa 57/043/91 I, OPMA). Adressiin olivat hammaslääketieteenopiskelijat keränneet 35 891 nimeä. Asiasta myös Ihamuotila 1994, 51. Korkeakouluneuvosto epäili lausunnonsaan lakkauttamisen perusteita, vaikka kannatti yhden yksikön lakkauttamista; ei kuitenkaan työryhmän esittämällä perusteilla (KKN:n ptk. 20.2.1992, liite 3, OPMA).

118 Vanttaja & Ketonen (1995, 94–101) käyvätkä tarkasti läpi työryhmän mietinnöstä annetut lausunnot.

119 Opetusministeri Riitta Uosukaisen haastattelu, ”*Pudotuspelin historiaa*”, Yliopisto 2/1992.

120 Vanttaja & Ketonen 1995, 102–103; Maija Horsmanheimo: ”*Hammaslääketieteellisen koulutusyksikön lakkauttaminen valtion säästötoimenpiteiden kohteena*”. Kuopion yliopiston tiedotuslehti 2/1992.

121 Vanttaja & Ketonen 1995, 104; Katso myös VN:n yleisistunnon esittelylistä 4.6.1992 koskien VN:n periaatepäätöstä Kuopion yliopiston hammaslääketieteen yksikön lakkauttamisesta ja Eläinlääketieteellisen korkeakoulun siirtämisestä Kuopioon. Liite 1, ylijohdaja Markku Linnan muistio asiasta (OPMA).

122 OPM, korkeakoulu- ja tiedeosasto: Korkeakoululaitoksen rakenteellisen kehittämisen toimenpideohjelma 6.3.1992. KKN:n ptk. 26.3.1992, liite 4 (OPMA). Katso myös Vanttaja & Ketonen 1995, 104 ja 131.

123 Katso esim. Uudenmaan lääninhallituksen kirje valtioneuvostolle 22.5.1992; Suomen eläinlääkäriliiton kirje OPM:lle 26.5.1992; HY:n ylioppilaskunnan kirje OPM:lle 11.6.1992; TY:n ylioppilaskunnan kirje OPM:lle 6.7.1992, saapuneet kirjeet Eaa/96/145/92 (OPMA).

lakkauttaa hammaslääketieteellinen koulutus Kuopiossa ja siirtää vastaavasti eläinlääketieteellinen korkeakoulutus Pohjois-Savoon. Päätös syntyi äänestyksen jälkeen kokoomuksen ja kristillisten kannattaessa yhtenäisesti eläinlääketieteen opetuksen siirtämistä.¹²⁴

Sinänsä eläinlääketieteellisen koulutuksen siirtäminen Kuopioon ei ollut uusi ajatus, sillä jo Terveydenhuollon koulutuskomitea¹²⁵ sekä Hajasijoituskomitea¹²⁶ olivat esittäneet siirtoa. Myöhemmin asiaa oli vielä selvitetty kahden työryhmän voimin 1976 ja 1982, mutta konkreettisiin toimiin ei ryhdytty.¹²⁷ Kuopiossa siirto- ja lopettamishankkeen uusi käänne aiheutti kitkaa rehtorin ja yliopiston hallituksen välille.¹²⁸ Yliopiston kannanotto siirtoon jäi vaisuksi, vaikka hammaslääketieteen lopettaminen oli suuri menetys. Toisaalta Kuopion yliopisto nielaisi lopulta hammas- ja eläinlääketieteen vaihtokaupan ja asettui tukemaan valtioneuvoston päätöstä.¹²⁹

Opetusministeriö asetti periaatepäätöksen mukaisesti valmisteluelimet vieämään asioita eteenpäin. Lakkauttamis- ja siirtopäätöksistä pyydetty lausunnot olivat ristiriitaisia, eikä etenäkään eläinlääketieteellisen opetuksen hajasijoittamista Kuopioon pidetty onnistuneena. Lisäksi asia nostatti puolueissa tunteita puolesta ja vastaan.¹³⁰ Joka tapauksessa vuoden 1992 loppuun mennessä siirtoa ja lakkauttamista valmistelleet työryhmät saivat mietintönsä valmiiksi ja periaatteessa uudelleenjärjestelyjen vaatima esityö oli tehty.¹³¹

.

124 VN:n yleisistunnon ptk. 4.6.1992 sekä jatkoistunto 4.6.1992, klo 14:20, VNA. Katso myös Valtioneuvoston periaatepäätös 4.6.1992, Virallinen lehti n:o 64, 35; Vanttaja & Ketonen 1995, 131; S-L Anttilan ym. kirjallinen kysymys Eläinlääketieteellisen korkeakoulun Kuopioon siirtämisen kustannuksista. KK 297, VP 1992, asiak. F 2.

125 Kom. 1973:106, 456–458.

126 Kom 1974:47, 273–274. Hajasijoituskomitean argumenteista osa oli samoja, joilla siirtoa perusteltiin myös 1990-luvun alussa. Tällaisia seikkoja olivat mm. eläinlääketieteellisen koulutuksen kytkeminen kiinteämmin muuhun terveydenhuollon koulutukseen, elintarvike- ja ravitsemustieteisiin sekä ympäristöhygieniaan ja Pohjois-Savon alueen karjatalousvaltaisuus. Lisäksi korostettiin niin 1974 kuin 1992 EKK:n pienuutta; koulutus pitäisi siirtää isomman yksikön yhteyteen. (Katso Kom 1974:47, 273–274; VN:n yleisistunnon esittelylista 4.6.1992 koskien VN:n periaatepäätöstä Kuopion yliopiston hammaslääketieteen yksikön lakkauttamisesta ja Eläinlääketieteellisen korkeakoulun siirtämisestä Kuopioon. Liite 1, ylijohtaja Markku Linnan muistio asiasta, OPMA). Eipä ihme, että EKK:n siirron vastustajat moittivat esitettyjä perusteluita vanhanaikaisiksi ja pätemättömiksi (katso esim. KKN:n lausunto OPM:lle asiasta, KKN:n ptk. 24.9.1992, liite 3, OPMA).

127 VN:n yleisistunnon esittelylista 4.6.1992 koskien VN:n periaatepäätöstä Kuopion yliopiston hammaslääketieteen yksikön lakkauttamisesta ja Eläinlääketieteellisen korkeakoulun siirtämisestä Kuopioon. Liite 1, ylijohtaja Markku Linnan muistio (OPMA). EKK itse jopa piti pitkäaikaista hajasijoituksen uhkaa yhtenä korkeakoulun toimintaa lamaannuttaneena tekijänä (EKK:n lausunto Edk:n sivistysvaliokunnalle. Edk:n SiVK:n ptk 3.11.1992, EDKA).

128 Vanttaja & Ketonen 1995, 107–108.

129 Rehtori Ossi V. Lindqvistin pääkirjoitus, Kuopion yliopiston tiedotuslehti 6/1992; hallintojohtaja Tuomo Teittinen: ”Siirrosta selvää säästää”, Kuopion yliopiston tiedotuslehti 7/1992; Kuopion yliopiston lausunto OPM:lle 30.9.1992, Kuopion yliopiston tiedotuslehti 8/1992. Samasta asiasta lisäksi Kuopion yliopiston lausunto Kuopion yliopiston lain muuttamisesta. Hall.siv.pol.mvk:n ptk. n:o 33, 3.12. 1993 (OPMA). Katso myös Vanttaja & Ketonen 1995, 107–108.

130 Vanttaja & Ketonen 1995, 108.

131 Katso Eläinlääketieteen työryhmä 1992: Eläinlääketieteellisen korkeakouluopetuksen siirtosuunnitelma ja -aikatalu. OPM:n työryhmien muistioita 1992:54; Hammas- ja eläinlääketieteen opetuksen uudelleen järjestelyistä aiheutuvia henkilöstöjärjestelyjä selvit-

Seuraava näytös farssin piirteitä saaneessa lakkautuspelissä oli uuden korkeakouluneuvoston huhtikuussa 1993 tekemä esitys korkeakoululaitoksen rakenteelliseksi kehittämiseksi. Neuvosto esitti – äänestyksen jälkeen – Oulun yliopiston hammaslääketieteellisen opetuksen lakkauttamista. Oulu puolestaan tarvitsisi 30 virkaa biotekniikan alalle korvaamaan hammaslääketieteen menetyksiä. Korkeakouluneuvoston sisällä asiaa valmistellut jaosto oli esittänyt koulutuksen lakkauttamista Kuopiossa ja Turussa.¹³² Näin kaikkia hammaslääketieteen yksiköitä oli ainakin kerran esitetty lakkauttavaksi! Korkeakouluneuvoston mielestä Eläinlääketieteellinen korkeakoulu pitäisi siirtää Kuopioon. Lopullinen esitys Eläinlääketieteellisen korkeakoulun siirrosta tosin syntyi äänestyksen jälkeen puheenjohtajan äänen ratkaistessa.¹³³

Asian lopullinen ratkaisu siirtyi valtioneuvostolle. Sen sivistyspoliittinen ministerivaliokunta¹³⁴ käsitteli hammas- ja eläinlääketieteen tilannetta useaan otteeseen kevään 1993 aikana. Aluksi Eläinlääketieteellistä korkeakoulua kaavailtiin osaksi Kuopion yliopistoa edellisvuoden periaatepäätöksen mukaisesti. Sitten yhdistämisaikataulua pidennettiin ja päädyttiin toukokuun lopussa pysyttämään eläinlääketiede Helsingissä.¹³⁵ Lopullisen esityksen mukaan eläinlääketieteellinen korkeakoulu jäi Helsinkiin ja liitettiin osaksi Helsingin yliopistoa; Kuopion ja Turun hammaslääketieteen yksiköt puolestaan lakkautettiin.¹³⁶ Valtioneuvoston pöytäkirjaan tulivat ministeri Kanervan ja ministeri Huhntasen lausumat. Kanervan lausumassa korostettiin vapautuvien voimavarojen käyttöä Turun yliopiston hammaslääketieteen yksikön menestyksellisen tutkimus- ja tuotekehittelytoiminnan turvaamiseen. Huhntasen lausuma taas painotti uuden tohtorikoulutusohjelman aloittamista Kuopion yliopistossa ja yhteensä 46 viran saamista Pohjois-Savoon korvaamaan hammaslääketieteen menetyksen.¹³⁷

Kuopiolaiset, jotka olivat asettuneet hallituksen kesäkuussa 1992 tekemän periaatepäätöksen taakse, olivat luonnollisesti pettyneitä uusiin käänteisiin. Eriytyisen valitettavaa oli, että eläinlääketiedettä ei saatu Pohjois-Savoon korvauk-

.

täeen työryhmän muistio. OPM:n työryhmien muistioita 1992:56; Hammaslääketieteen työryhmän muistio. OPM:n työryhmien muistioita 1992:58.

132 Katso Korkeakouluneuvosto 1993, 128. Lääketieteen ja hammaslääketieteen kehittämissuunnitelmissa olivat mukana prof. Reijo Vihko, ylijohtaja Jussi Huttunen, HLTK Junnu Leikola, suunnittelija Marja-Liisa Niemi, dos. Heikki Tala sekä Matti Hosia. Ryhmä esitti mm. Kuopiolle 30 uutta virkaa biotekniikan ja ympäristölääketieteen alalle korvaamaan menetettävää hammaslääketiedettä.

133 KKN:n ptk. 8.4.1993, katso myös ptk:n asiaa koskeva liite 2 (OPMA). Korkeakouluneuvoston oululainen puheenjohtaja Reijo Vihkon erikoisala oli biotekniikka ja hän oli vahvasti mukana Oulun Biocenterin toiminnassa. Silti Vihko äänesti neuvoston istunnossa Oulun yksikön säilyttämisen puolesta (Vanttaja & Ketonen 1995, 112). Eläinlääketieteen osalta siirtoehdotuksen valmistelivat Vihko ja Matti Hosia (Korkeakouluneuvosto 1993, 130-131).

134 Ministerit Uosukainen, Isohooka-Asunmaa, Ole Norrback ja Toimi Kankaanniemi.

135 Hall. siv.pol.mvk:n ptk. n:o 8 (21.4.), n:o10 (6.5.) ja 17 (27.5.) vuodelta 1993 (OPMA).

136 Hall. siv.pol.mnvk:n ptk. n:o 22, 18.6.1993 (OPMA); katso myös Kehittämissuunnitelman tarkiste 1993, 41; Hallituksen esitys laiksi Kuopion yliopistosta annetun lain muuttamiseksi, HE n:o 323, VP1993, asiak. A6.

137 VN:n yleisistunnon ptk. 18.6.1993 (VNA).

seksi hammaslääketieteen lakkauttamisesta. Tosin Kuopion yliopisto päätettiin jättää lääketieteellisen koulutuksen supistusten ulkopuolelle.¹³⁸ Helsingin yliopistossa sen sijaan tervehdittiin päätöstä tyydytyksellä; ”*Eläinlääketieteellinen voi nyt sijoittua tiedepohjaltaan sille parhaaseen mahdolliseen ympäristöön*”.¹³⁹ Kuopioon siirtoa voimakkaasti vastustaneessa Eläinlääketieteellisessä korkeakoulussa siirtyminen maan suurimman yliopiston osaksi nähtiin kohtuullisen hyvänä vaihtoehtona. Kuopion yliopiston lakia muutettiin keväällä 1994 ja hammaslääketieteen lakkautus tuli voimaan vuoden 1996 alussa.¹⁴⁰ Eläinlääketieteellinen korkeakoulu yhdistettiin Helsingin yliopistoon elokuun 1995 alussa.¹⁴¹ Turun yliopisto sen sijaan kävi pitkän viivytystaistelun oman hammaslääkärikoulutuksensa puolesta. Lopulta Turkuun jäi 75 virkaa hammaslääkärikoulutusta ja täydennyskoulutusta varten; Turku saavutti selvän torjuntavoiton.¹⁴²

Oulussa tunteet kävivät kuumina keväällä ja alkukesällä 1993, jolloin korkeakouluneuvosto esitti yliopiston hammaslääketieteen lakkauttamista. Erityisesti neuvoston puheenjohtaja Reijo Vihko joutui kotikaupungissaan tulilinjalle, vaikka kiistikin päättäväisesti kaikki syytökset tieteenalojen välisestä kaupankäynnistä.¹⁴³ Kaikkiaan hammas- ja eläinlääketieteen kytkykauppa oli sekava ja hättäinen prosessi, joka ei ajoittain tuntunut olevan oikein kenenkään hallussa. Asia hajotti entisestään korkeakoulujen rintamaa, jota periaatteessa olisi tarvittu, jos todella olisi haluttu vastustaa ylimpään opetukseen kohdistuneita säästöjä. Tapahtuma oli joka tapauksessa historiallinen: ensimmäistä kertaa suomalaisen korkeakoulutuksen historiassa jokin yksikkö päätettiin lakkauttaa. Ja sattumaa tai ei: lakkautus kohdistui suurten korkeakoulujen sijasta pienehköön yliopistoon, jolla ei ollut riittävää poliittista vaikutusvaltaa kovassa pelissä.

Kehittämislakia muutetaan

Korkeakoulupoliittisen keskustelun hieman laannuttua valtioneuvosto teki toukokuussa 1993 periaatepäätöksen ”eräistä opetustoimen säästötoimenpiteistä”. Korkeakoululaitoksen osuudeksi tuli tehdä 200 milj. markan säästöt vuoden 1993 aikana. Pääosin säästöt jäivät toteutettavaksi korkeakoulujen omilla päätöksillä, sillä yksityiskohtaista toimintalistaa ei annettu.¹⁴⁴ Ahon hallituksen toimet julkisten menojen leikkaamiseksi kirvoittivat ankaraa arvostelua eri tahoilta. Oppositio käytti tilaisuutta hyväkseen ja jätti toukokuun 1992 lopussa välikysymyksen opetustoimien säästöistä. Vasemmisto-oppositio löi säälimättä

.

138 Rehtori Ossi V. Lindqvist: ”*Uusi tilanne*”, Kuopion yliopiston tiedotuslehti 5/1993 sekä ”*Katse eteenpäin*”, Kuopion yliopistolehti 3/1994.

139 Ihamuotila 1994, 75.

140 Laki n:o 379/1994.

141 Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi Helsingin yliopistoa ja Eläinlääketieteellistä korkeakoulua koskien, HE n:o 228, VP 1994, asiak. A7. Lait n:o 1357 ja 1358/1994.

142 Vanttaja & Ketonen 1995, 117–121.

143 Vanttaja & Ketonen 1995, 113–114.

144 Valtioneuvoston periaatepäätös 14.5.1992, Virallinen lehti n:o 55 ; Katso myös Hirvi 1996, 63–64.

valtiovarainministeri Viinasen sanoin ”löysien ottamista pois koulutusjärjestelmästä” kun taas hallituspuolueiden edustajat koettivat vaisusti todistella sinänsä ikävien leikkausten välttämättömyyttä. Koulutuksesta puhuttiin paljon ja kauniilla sanoilla, mutta päällimmäiseksi vaikutelmaksi jäi, ettei keskustelu kuulunut ”suuriin asioihin”, vaikka kyseessä oli periaatteessa hallituksen kaatamiseen tähdännyt välikysymys. Sen enempää pääministeri Aho kuin valtiovarainministeri Viinanenkaan eivät vaivautuneet puhujapönttöön. Eikä kovin moni tainnut tosissaan uskoa hallituksen haluun ”romuttaa koulutusjärjestelmämme”.¹⁴⁵

Korkeakoululaitoksen kehittämislaki pelasti ylimmän opetuksen vuoden 1992 budjetin valmisteluissa, vaikka koulutusmenoista kaikkiaan tuolloin leikattiin. Vuotta myöhemmin aavistelut kehittämislain kumoamisesta kävivät toteen. Syyskuussa 1992 hallitus antoi eduskunnalle esityksen ”laiksi korkeakoululaitoksen kehittämisestä annetun lain väliaikaisesta muuttamisesta”. Ehdotus kytkeytyi seuraavan vuoden budjetin säästötavoitteisiin. Sen keskeinen sisältö oli, että vuonna 1993 ei sovelleta kehittämislain määräystä korkeakoululaitoksen määrärahojen korottamisesta vähintään kustannustasoa vastaavasti. Samoihin aikoihin eduskunnalle annetussa valtion tulo- ja menoarviossa korkeakoululaitoksen määrärahat olivat 274 milj. markkaa pienemmät kuin edellisvuoden esityksessä (katso taulukko 2) ja peräti 559 milj. markkaa pienemmät kuin vuoden 1992 lopullisessa talousarviossa. Hallituksen käsityksen mukaan vuosina 1987–1991 korkeakoulujen määrärahojen yhteismäärän kasvu oli ollut noin 10 % vuodessa; ylimmällä opetuksella oli näin laskien siis mennyt hyvin ja nyt oli aika tinkiä.¹⁴⁶

Sivistysvaliokunta kuuli lokakuun lopulla ison joukon korkeakoulutuksen asiantuntijoita käsitellessään hallituksen esitystä. Asiantuntijoiden kannanottojen yleissävy oli tasapainoileva: toisaalta tunnuttiin ymmärtävän maan taloudellisen tilanteen vaatimukset, toisaalta taas korostettiin ylimmän opetuksen pitkäjänteistä ja tulevaisuuteen ulottuvaa luonnetta. Kaikesta huolimatta sivistysvaliokunta yhtyi kannanotossaan hallituksen esitykseen. Opposition edustajat tosin esittivät lakiehdotuksen hylkäämistä. Valiokunta hylkäsi ehdotetut viittaukset valtioneuvoston lokakuiseen periaatepäätökseen korkeakoulumäärärahojen leikkaamisesta vuosina 1994 ja 1995.¹⁴⁷ Hurskaasti valiokunta tosin edellytti, että jo seuraavana vuonna korkeakouluille tulisi jälleen taata kehittämislain mukaiset määrärahat. Lisäksi pitäisi saada kiireellisesti liikkeelle korkeakoulujen rakenteellisen kehittämisen ohjelma.¹⁴⁸ Lakiehdotus tuli eduskunnan käsittelyyn marraskuun puolivälissä.

Eduskunnassa käytiin kovaa keskustelua korkeakoululain muuttamisesta. Opposition edustajat liittivät sivistysvaliokunnan mietintöön vastalauseen, jossa laskettiin korkeakoululaitoksen joutuvan säästämään kolmen vuoden aikana

.

145 Välikysymyksestä katso VP 1992, asiak. D1, 1854–1856.

146 HE n:o 144, VP 1992, asiak. A5.

147 Edk:n SiVK:n ptk. 10.11.1992 (EDKA).

148 Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 10, VP 1992, asiak. C2.

noin miljardi markkaa.¹⁴⁹ Lisämausteen keskusteluun toi hallituksen lokakuussa tekemä periaatepäätös ”*toimenpiteistä julkisen talouden tasapainon parantamiseksi*”. Siinä päätettiin korkeakoulumenojen supistamisesta vuonna 1994 125 milj. markkaa ja seuraavana vuonna vielä 250 milj. markkaa. Painavin osa supistuksista kohdistui silti peruskoululaitokseen, lukioihin ja ammatillisiin oppilaitoksiin, joista etenkin jälkimmäisten verkostoa karsittiin rajusti.¹⁵⁰ Täysistuntokäsittelyssä hallituspuolueiden edustajat korostivat suorasukaisesti, että joka puolelta on säästettävä, eikä korkeakoululaitos voi olla sen paremmassa asemassa kuin muutkaan koulutuksen osa-alueet. Ellei säästöjä tehdä ylimmissä opetuksessa, ne on tehtävä jollain muulla sektorilla. Lisäksi katsottiin, että ylimmissä opetuksessa on rationalisoinnin mahdollisuuksia, ja päällekkäisyyksiä poistamalla voidaan myös säästää kuluissa, samoin tiivistämällä korkeakoulujen välistä yhteistyötä.¹⁵¹

Korkeakoulupolitiikkaa sivuttiin täysistuntokeskustelussa myös yleisemmälä tasolla, sillä hallitusta moitittiin johdonmukaisen linjan puutteesta esim. hammas- ja eläinlääketieteellisen opetuksen siirtämisessä¹⁵² Ylimmän opetuksen osuutta säästöjen kokonaisuudessa pidettiin – ainakin opposition riveissä – kohtuuttomana, sillä kolmen vuoden aikana leikattaisiin noin miljardi korkeakoulujen rahoitusta. Vuositasolla supistukset olisivat kymmenen prosentin luokkaa eli suhteellisesti ottaen suurimpia budjetista löytyviä; vuoden 1993 korkeakoulubudjettihan kaikkiaan oli noin viisi miljardia markkaa.¹⁵³ Kyse oli siis arvoalainnoista, sillä ”*säästöt olisi voitu ottaa, vaikka jättämällä yksi moottoritiehanke rakentamatta*”.¹⁵⁴

Keskustelusta ja vastaesityksistä huolimatta hallituksen esitys tuli valtiopäivillä hyväksytyksi lähes muuttamattomana.¹⁵⁵ Näin ensimmäiset todella merkittävät päätökset ylimmän opetuksen määrärahojen leikkaamisesta vietiin läpi. Laki koski vain vuotta 1993, mutta oli selvää, että määrärahoihin puututtaisiin myöhemminkin. Kehittämislain turvan murruttua jatko olisi helpompaa.¹⁵⁶ Olennaisin koko prosessista korkeakoululaitoksen osalta taitaa tiivistyä eduskuntakeskustelun loppuvaiheessa heitettyyn kommenttiin: ”*Tulee sellainen epäily, että osittain hallitus on kohdistanut supistuksensa sinne, missä odotettavissa oleva vastarinta on vähäisintä*”¹⁵⁷.

Syksyn 1992 päätökset osoittivat karusti käytännön realiteetit annettuja lupauksia ja tehtyjä julistuksia väkevämmiksi. Koulutus, tutkimus ja kulttuuri ei-

.

149 Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 10. VP 1992, asiak. C2.

150 Valtioneuvoston periaatepäätös 14.10.1992 toimenpiteistä julkisen talouden tasapainon parantamiseksi. Virallinen lehti 19.10.1992, 30–34.

151 Ed. Lehtisen puhe eduskunnassa 17.11.1992; Ed. Aulan puhe eduskunnassa 17.11.1992, VP 1992, ptk. 5, 4553–4554.

152 Ed. Ojalan ja ed. Tykkyläisen puheet eduskunnassa 20.11.1992, VP 1992, ptk. 5, 4614–4615.

153 Ed. Tykkyläisen puhe eduskunnassa 17.11.1992; ed. Astalan puhe eduskunnassa 20.11.1992; ed. Hassin puhe eduskunnassa 20.11.1992, VP 1992, ptk. 5, 4552, 4616, 4621.

154 Ed. Ojalan puhe eduskunnassa 17.11.1992, VP 1992, ptk. 5, 4555.

155 VP 1992, ptk. 5, 4623.

156 Esim. ed. Laakson puhe eduskunnassa 20.11.1992, VP 1992, ptk. 5, 4621.

157 Ed. Hassin puhe eduskunnassa 20.11.1992, VP 1992, ptk. 5, 4621.

vät suinkaan olleet missään erityisasemassa valtiotalouden tervehdyttämistal-koissa, vaikka niitä kaunopuheisesti hallitusohjelmassa painotettiin. Toi-saalta on myös vaikea osoittaa korkeakoulutuksen joutuneen kovimpien säästövaatimusten eteen, vaikka tällaisia kannanottoja esiintyi niin opposition kansanedustajien puheissa kuin julkisuudessa yleisemminkin.¹⁵⁸ Lisäksi kor-keakouluilla oli vaikeuksia löytää selkeää linjaa hallituksen toimia vastaan. Tutkimustyön pitkäjänteistä luonnetta näyttää olleen vaikea puolustella tilan-teessa, jossa menoja oli leikattava nopeasti ja tehokkaasti. Marja Alestalo puntarointi tieteen ja sivistyksen asemasta tiivistää hyvin syksyn 1992 tilan-teen: ”*Jotta hyvinvointivaltiota voidaan ylipäätään rakentaa, on markkinavoi-mien toiminnan oltava esteetöntä, kansainvälinen kilpailukyky turvattu ja ta-loudellinen kasvu toteutunut. Vain näitä kovia taloudellisia päämääriä vasten sosiaalireformistiset toimenpiteet ovat mahdollisia. Kulttuuriset ja inhimilliset arvot voivat silloin hyvin kun taloudellinen kehitys etenee. Ne heitetään ensim-mäisinä yli laidan silloin kun taloudelliset uhat ilmestyvät näköpiiriin*”.¹⁵⁹

Korkeakouluneuvosto ja ”rakenteellisen kehittämisen toimenpideohjelma”

Korkeakoululaitoksen kehittämislain osittaisen kumoamisen lisäksi vuoden-vaihteeseen 1992–93 ajoittui toinenkin tärkeä muutos. Tuolloin aloitti työnsä uusi, prof. Reijo Vihkon johtama korkeakouluneuvosto. Se otti alusta alkaen edeltäjiään aktiivisemmän roolin ylimmän opetuksen asiantuntijaelimenä.¹⁶⁰ Opetusministeriö antoi neuvostolle myös selkeästi aikaisempaa näkyvämmän roolin korkeakoulutuksen kehittämisessä. Ylijohtaja Markku Linnan mukaan neuvoston tehtävänä oli toimia mm. korkeakoulutuksen kehittämislinjojen ja painopistealueiden hahmottelussa, koulutuksen mitoituksessa, tutkinto- ja kou-lutusrakenteen kehittämisessä, tuloksellisuusmittarien kehittämisessä jne.¹⁶¹

.

158 Hirvi (1996, 136) ja Ihamuotila (1994, 85) esittävät erilaiset näkemykset ylimmän opetuksen säästöjen suuruudesta. Kansliapäällikkö Hirven mukaan ”*Tuolloinakaan (1993–94) yliopis-tolaitoksen ei kuitenkaan voida sanoa joutuneen erityisen mittaviin säästöihin muihin julkisin varoin hoidettuihin toimintoihin verrattuna*”. Ihamuotilan käsityksen mukaan taas ”*Silti valtion kahdessa viime budjetissa (1992–94) on erityisesti rangaistu korkeakoulu-laitosta*”. Ihamuotila käyttää vertailukohtanaan valtion vuosien 1992-94 reaali budjettia ilman lainanottoa. Hirvi taas muistuttaa (1996, 65), että valtion velan korot ja valtiovarain-ministeriön pääluokka on ohittanut suuruudessa opetusministeriön hallinnonalan meno-kehysten.

159 Alestalo 1991.

160 Vuosina 1993–95 työskennelleen korkeakouluneuvoston kokoonpano oli: prof. Reijo Vihko (pj.), prof. Fred Karlsson (vpj.), rehtori Juhani Honka, korkeakoulupoliittinen sihteeri Mikko Huhtala (v:sta 1994 Juha Tuunainen, SYL), prof. Soili Hämäläinen, henkilöstöjohtaja Kirs-i-Maria Kuivalainen, dos. Caj-Gunnar Lindström, prof. Pekka Neittaanmäki, vararehtori Pauli Niemelä, apul.prof. Hannele Niemi, dos. Matti Parjanen, prof. Pentti Talonen, vararehtori Paavo Uronen. Pääsihteerinä jatkoi DI Martti Hosia ja sihteerinä VTM Tapio Rajavuori. Ensimmäistä kertaa neuvoston historiassa mukana oli myös edustajia myös korkeakoululai-toksen ulkopuolelta. (KKN:n toimintakertomus vv. 1993–1995, KKN:n ptk:n 13.12.1995, OPMA).

161 Ylijohtaja Markku Linnan puhe uuden korkeakouluneuvoston ensimmäisessä kokouksessa 15.1.1993 KKN:n ptk. 15.1.1993 (OPMA).

Neuvoston uusi puheenjohtaja Reijo Vihko asetti ensimmäisiksi tehtäviksi *”...sellaisten ehdotusten tuottamisen, joiden avulla turha päällekkäiskoulutus saadaan poistetuksi ja samalla päästään tieteellisesti vahvoihin yksiköihin. Keskeisiä keinoja tulee olemaan koulutusohjelmien lukumäärän selkeä vähentäminen ja näiden profiloituminen vahvojen alueiden mukaisesti. Samoin laitoksia tulee yhdistää, myös korkeakoulurajojen yli niin, että tuloksena vahvat alat vahvistuvat ja varsinaista heikentymistä ei tapahtuisi.”*¹⁶² Vihko lähti linjauksissaan selkeästi uusille urille: vahvoja tulee vahvistaa ja profiloitumista pitää rohkaista, eikä korkeakouluverkkoakaan ehkä voi pitää koskemattomana. Edellisen neuvoston varovaiseen ja puolustelevaan linjaan verrattuna ero oli suuri.

Uusi neuvosto sai ensitöikseen ryhtyä uusimaan korkeakoululaitoksen tavoitteita, vaikka voimassa oleva kehittämissuunnitelma oli vuodelta 1991. Kehittämissuunnitelman ”tarkistamista” perusteltiin ensisijaisesti taloudellisten ehtojen muuttumisella, mutta myös työttömyyden odottamattomalla kasvulla sekä kansainvälisen toimintaympäristön muutoksella. Suunnittelun lähtökohdissa puhuttiin itse asiassa *”koko korkeakoulupolitiikan uudelleen arvioinnista ja toiminnan tarkastelusta myös määräraikaissuunnittelua pidemmällä aikavälillä”*.¹⁶³ Kysymys ei siis ollut tavoitteiden ”tarkistamisesta” vaan korkeakoulupolitiikan selkeästä uuslinjauksesta yhteiskuntapolitiikan painotusten mukaisesti. Neuvosto suoritti valmistelutyönsä nopealla aikataululla kevään 1993 kuluessa ja joutui ottamaan kantaa kiperiin kysymyksiin, joten yksimielisyyteen ei aina päästy. Kannanottojen valmistelu tehtiin neuvoston sisällä erityisissä kehittämisprojekteissa, joita oli yhteensä seitsemän.

Korkeakouluneuvosto julkaisi ehdotuksensa, *”Korkeakoululaitoksen rakenteellisen kehittämisen toimenpideohjelman vuosiksi 1993–1996”*, huhtikuussa 1993. Siinä se totesi, ettei rakenteellisella kehittämisellä ole saavutettavissa kovin nopeita markkamääräisiä säästöjä vuoden 1994 budjettiin; tuloksiin päästään vasta pitemmällä aikavälillä. Ylimmän opetuksen rakennemuutoksen keskeinen tavoite on laitokseen selkeä kasvattaminen. Lisäksi hallintoa pitäisi joustavoittaa ja rationalisoida sekä liitännäistoimintoja arvioida uudelleen. Varsinaista korkeakouluverkkoa ei neuvoston mielestä tarvitse purkaa, mutta korkeakoulujen yhdistäminen ja sivutoimipisteiden lakkauttaminen saattaisi tulla kysymykseen.

Tieteenalakohtaisissa kannanotoissa korkeakouluneuvosto teki runsaasti esityksiä uudelleenjärjestelyistä. Humanistisella alalla neuvosto ehdotti kääntäjä-

.

162 Reijo Vihko KKN:n kokouksessa 15.1.1993. KKN:n ptk. 15.1.1993, liite 4 (OPMA). Neuvoston tehtäväkenttää oli uusittava jo siksikin, että budjettivastuu oli siirtynyt yliopistoille itselleen, eikä korkeakouluneuvoston enää tarvinnut niitä omalta osaltaan valmistella. Juhani Kärjän johtama neuvosto ”testamenttasi” seuraajalleen paljolti niitä periaatteita, joiden mukaan uuden korkeakouluneuvoston tehtäviä määriteltiin. (Korkeakouluneuvosto 1990–92, 2.)

163 Kehittämissuunnitelman tarkiste 1993, 5; OPM:n korkeakoulu- ja tiedeosasto: Korkeakoululaitoksen kehittäminen – tilanne vuoden 1993 alussa. KKN:n ptk 15.1.1993, liite 3 (OPMA); Hall.siv.pol.mvk:n ptk. n:o 8, 21.4.1993 (OPMA). Katso myös Hirvi 1996, 49–50.

koulutuslaitosten ja ainelaitosten tiukempaa integrointia sekä a.o. laitosten lopettamista Savonlinnassa ja Kouvolassa. Kauppätieteissä koulutusyksiköjä oli neuvoston mielestä liikaa ja se ehdotti sivuosastojen lopettamista, Helsingin ja Turun kauppätieteellisen koulutuksen yhdistämistä ja integrointia sekä Vaasaan muodostettavan kaksikielisen yliopiston keskittymistä kauppätieteelliseen opetukseen.

Kasvatustieteen erillisen kehittämisprojektin työ oli vielä kesken huhtikuussa 1993. Siksi olisi selvitettävä, onko maassa liikaa kasvatustieteellisiä tiedekuntia ja opettajankoulutuslaitoksia. Lisäksi lastentarhanopettajien koulutus pitäisi yliopistollistaa. Psykologiassa suurin muutos olisi pääaineopetuksen lopettaminen Joensuussa. Yhteiskuntatieteissä tärkeintä olisi yhteistyön kehittäminen laitosten välillä sekä Rauhan- ja konfliktitutkimuslaitoksen yhdistäminen Tampereen yliopistoon.

Luonnontieteissä painopistettä tulisi siirtää perinteisistä luonnontieteen aloista (matematiikka, kemia, fysiikka) biotekniikan ja molekyylibiologian suuntaan. Kenttä- ja koeasemaverkkoa pitäisi rationalisoida, yhteistyötä useilla aloilla lisätä yliopistojen välillä sekä tarkistaa opetuksen ja tutkimuksen painoituksia. Tekniikan tutkimuksen osalta todettiin, ettei uusia yksiköitä enää tarvita. Nykyisten laitosten tulisi sen sijaan selvemmin erikoistua ja suunnata resurssejaan uudelleen. Alan koulutuksen sivutoimipisteitä pitäisi laajentamisen sijasta vähentää.

Lääke-, hammaslääke- ja eläinlääketieteellinen koulutus oli jo etukäteen arvioiden mielenkiintoisin osio korkeakouluneuvoston työssä, olihan hammaslääketieteen opetuksen supistamisesta ja eläinlääketieteellisen koulutuksen siirtämisestä käyty keskustelua jo syksystä 1991 lähtien. Korkeakouluneuvoston esitys oli lopulta Oulun yksikön lakkauttaminen. Korvaukseksi Oulun pitäisi saada noin 30 virkaa biotekniikan alalle. Eläinlääketiede puolestaan pitäisi siirtää Kuopioon jolloin ”*monet edellä esitetyt myönteiset näkökohdat ... toteutuvat*”. Varsinaista lääketieteen opetusta esitettiin keskitettäväksi neljään yksiköön, jolloin peruskoulutus lopetettaisiin Tampereen yliopistossa.

Terveystieteiden koulutusta ehdotettiin vähennettäväksi ja voimavaroja keskitettäväksi. Koulutusyksiköiksi jäisivät Kuopion, Oulun, Tampereen ja Turun yliopistot sekä Åbo Akademi. Vähimmällä korkeakouluneuvoston käsittelyssä selvisivät oikeustiede, maa- ja metsätieteet, liikuntatiede ja taidekorkeakoulut. Näillä aloilla ei todettu olevan mainittavia rakenteellisia epäkohtia, vaikka yhteistyötä esimerkiksi taidekorkeakouluissa voitaisiin lisätä mm. hallinnon ja tukipalveluiden osalta.¹⁶⁴

Korkeakouluneuvoston kehittämisohjelmaa on pakko pitää erittäin rohkeana ja radikaalina. Selvää tietysti oli, etteivät esitetyt toimet toteutuisi sellaisinaan; olihan korkeakoulupolitiikka lopulta tiukasti kytköksissä puolue- ja yhteiskuntapolitiikkaan. Joka tapauksessa edes osan toteuttaminen olisi merkinnyt ylim-

.

164 Lähde yhteenvetoon KKN:n rakenteellisen kehittämisen ohjelmasta: KKN:n ptk. 8.4.1993; erityisesti liite 2 (OPMA).

män opetuksen historian suurinta remonttia Suomessa. Korkeakouluneuvoston rakenteellisen kehittämisen ohjelma liikkui aivan eri tasolla kuin opetusministeriön vuotta aikaisemmin julkaisema paperi. Tämä oli tietysti ymmärrettävää, koska ministeriö oli antanut neuvostolle tehtäväksi nimenomaan yksityiskohtaisten ehdotusten tekemisen. Korkeakouluneuvosto siirsi selvästi korkeakoulupoliittisen keskustelun yleisistä ”olisi”, ”pitäisi”, ”tutkitaan” ja ”selvitetään” – tasolta yksityiskohtaisiin ja jokaisen korkeakoulun rakennetta koskeviin ehdotuksiin. Näin ollen ei ollut yllätys, että neuvosto itse joutui useista asioista äänestämään ja tehtyihin ehdotuksiin suhtauduttiin hyvin ristiriitaisesti.

Korkeakouluneuvoston valmistelutyö oli avainasemassa valtioneuvoston hyväksyessä kesäkuussa 1993 *Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelman tarkisteen*. Lopulliset päätökset ylimmän opetuksen tulevaisuuden linjoista olivat viime kädessä poliittisia. Niistä käytiinkin viime hetkeen asti neuvotteluja hallituksen sivistyspoliittisessa ministerivaliokunnassa, joka muotoili kehittämissuunnitelman tarkisteen lopullisesti.¹⁶⁵

Koulutuksen ja tutkimuksen päälinjoiksi julistettiin ”*Tiedon ja osaamisen Suomi*” sekä ”*Koulutus- ja tutkintojärjestelmän rakenteen ja sisältöjen kehittäminen*”. Aiemmat pääperiaatteet – jatkuva koulutus, tason nostaminen, sisältöjen uudistaminen sekä yksilöllisyyden ja valinnaisuuden lisääminen – olivat edelleen muuttumattomat. Tarkistettu suunnitelma oli kuitenkin huomattavasti yksityiskohtaisempi kuin vuoden 1991 asiakirja. Tarkastelu ulotettiin jopa koulutusyksiköiden tasoille. Toinen piirre oli rakenteiden purkaminen, yhdistäminen ja sopeuttaminen taloudellisiin realiteetteihin. Koska ”*valtiotalouden tilan kehitystä koskevat arviot eivät anna edellytyksiä rakentaa koulutuksen ja tutkimuksen tulevien vuosien kehittämissuunnitelmaa lisäresurssien varaan*”. Mutta ”*kehittämistyöstä ei voida kuitenkaan luopua. Se on toteutettava pääosin nykyisiä resursseja uudelleen kohdentamalla.*”¹⁶⁶

Korkeimman opetuksen kehittämisen päälinjaksi hallitus nosti toiminnan arvioinnin. Lisäksi koulutusyksiköitä vähennetään liikkakoulutusaloilla. Samalla paikkakunnalla toimivien yksiköiden yhteistyötä myös lisätään. Edelleen tutkintojen ja koulutusohjelmien rakennetta kehitetään arviointien pohjalta ja koulutusohjelmien määrää supistetaan.¹⁶⁷ Keskeisiä elementtejä tavoitteiden saavuttamiseksi olivat erikoistuminen ja huippuosaaminen. Kansainvälisesti korkeatasoisiin huippuyksiköihin panostetaan tulevaisuudessa, samoin tutkijan koulutuksen yhteistyöverkostoihin.¹⁶⁸ Hallintoa, tulosohjausta ja kansainvälistymistä painotettiin edelleen.¹⁶⁹ Koulutusta mitoitettaessa asetettiin tavoitteeksi kouluttaa 60–65% ikäluokasta korkea-asteella, tiede-, taide- tai ammattikorkeakouluissa.

.

165 Esimerkiksi hall.siv.pol.mvk:n ptk. n:o 8 (21.4.), n:o 10 (6.5.), n:o 12 (18.5.), n:o 11 (13.5.), n:o 14 (25.5.), 16 (27.5.), n:o 17 (27.5.), 18 (9.6.) ja n:o 20 (15.6.) vuodelta 1993 (OPMA).

166 Kehittämissuunnitelma 1993, 27.

167 Kehittämissuunnitelma 1993, 8.

168 Kehittämissuunnitelma 1993, 12–13.

169 Kehittämissuunnitelma 1993, 15–17, 22, 24–25.

Kehittämissuunnitelman liitteenä oli yksityiskohtainen ”*Korkeakoululaitoksen rakenteellisen kehittämisen toimenpideohjelma vuosina 1993–1996*”, jonka pohjatyön teki korkeakouluneuvosto. Siinä merkittävimpinä asioina nousivat - vastoin korkeakouluneuvoston esityksiä – esille Eläinlääketieteellisen korkeakoulun yhdistäminen Helsingin yliopistoon sekä Turun ja Kuopion yliopistojen hammaslääketieteellisten yksiköiden lakkauttaminen. Lääketieteellisen koulutuksen resursseja puolestaan vähennetään 20 %. Terveystieteiden koulutusta keskitettiin korkeakouluneuvoston esittämällä tavalla.

Svenska Handelshögskolan sekä Åbo Akademi puolestaan päätettiin yhdistää ruotsinkieliseksi yliopistoksi, joka toimii Helsingissä, Turussa ja Vaasassa. Tämänkin esitys poikkesi neuvoston kehittämissuunnitelmasta. Mahdollisuutta yhdistää Tampereen yliopisto ja teknillinen korkeakoulu myös väläyteltiin; samoin rakennusalan diplomi-insinöörikoulutuksen lopettamista yhdessä laitoksessa. Näitäkään esityksiä ei löytynyt korkeakouluneuvoston papereista. Muilta osin valtioneuvoston hyväksymä toimenpideohjelma jäi yleisluontoiseksi ”tutkitaan, selvitetään” -sävyiseksi. Rinnakkaisten ja päällekkäisten toimien yhdistäminen ja karsiminen tosin toistui esimerkiksi humanistisella, kasvatustieteellisellä, yhteiskuntatieteellisellä alalla sekä psykologiassa. Luonnontieteissä hallitus kirjasi kehittämissuunnitelmaansa korkeakouluneuvoston esittämät painopisteiden muutokset.¹⁷⁰

Valtioneuvoston päätös eli Kehittämissuunnitelman ”tarkiste” oli uudenlaisen korkeakoulupolitiikan tiivistelmä. Se päätti tavallaan vuodesta 1986 alkaneen kauden. Tuolle kaudelle oli tyypillistä ylimmän opetuksen suhteellisen suuri itsenäisyys, joka pohjautui taloudelliseen nousukauteen ja uusien resurssien saamiseen. Uudessa tilanteessa korkeakoulutuksen oli sopeuduttava talous- ja yhteiskuntapolitiikan uusiin päämääriin ja suunnattava toimintansa uusille urille. Opetusministeriö periaatteessa edelleen valmisteli ja yksilöi koulutuspoliittiset ratkaisut. Kaiken takana olivat kuitenkin valtiovarainministeriön asettamat raamit, johon toiminta oli sopeutettava. Valtiovarainministeriön raamien taustalla puolestaan olivat talous- ja yhteiskuntapolitiikan uudet priorisoinnit; ennen kaikkea avoimen sektorin vahvistaminen julkista taloutta supistamalla.

Uuteen korkeakoulupolitiikkaan kuului kaksi paradoksia. Korkeakoulu itse saivat periaatteessa lisää autonomiaa esimerkiksi toimintameno- ja budjetoinnin myötä, mutta toisaalta opetusministeriön ote tiukkeni tulohajauksen, tulosopimusten ja rakenteellisen kehittämisen takia. Korkeakoulutuksen perusrahoitusta puolestaan leikattiin varsinaisessa budjettiesityksessä voimakkaasti, mutta samaan aikaan ylimmän opetuksen muuta rahoitusta lisättiin. Ns. Relanderin rahoituksen turvin lisättiin sisäänottomääriä ja yliopistojen täydennyskoulutusta ja uusteollistamiseen tähtävää toimintaa kasvatettiin.¹⁷¹ Korkeakoulujen itsenäiseksi rooliksi jäi lähinnä ikävien päätösten toteuttaminen ja toiminnan sopeuttaminen.

170 Kehittämissuunnitelma 1993, 8-9 sekä 41–45.

171 Ihamuotila 1994, 84–85. Kinnunen ja Malkki (1996, 54–60) osittavat, että perusrahoituksen vähenemisestä huolimatta korkeakoulu saivat ”vaikeina” vuosina aikaisempaa enemmän ulkopuolista rahaa.

Valtioneuvoston päätökset korkeakoululaitoksen rakenteellisesta kehittämisestä etenivät vuoden 1994 aikana. Turun ja Kuopion yliopistojen osalta tehtiin tarvittavat asetusmuutokset hammaslääketieteellisen koulutuksen lopettamiseksi. Kumpaankaan koulutusyksikköön ei enää otettu uusia opiskelijoita syksyllä 1994. Eläinlääketieteellisen korkeakoulun liittäminen Helsingin yliopiston tiedekunnaksi sinetöitiin; samoin terveydenhuoltoalan koulutuksen keskitäminen neljään yksikköön.¹⁷²

Varsinaisen lääketieteen opetuksen osalta valtioneuvoston hyväksymässä kehittämissuunnitelmassa todettiin vain, että ”... *resursseja vähennetään 20 %:lla vuoteen 1998 mennessä ... Selvitetään vaihtoehdot resurssivähennyksen kohdentamiseksi.*”¹⁷³ Vaihtoehtoja selvitti loppuvuoden 1993 aikana Kansanterveyslaitoksen ylijohtaja, professori Jussi Huttunen. Hän päätyi ehdotukseensa korkeakouluneuvoston hahmottelemaan vaihtoehtoon: teoreettinen prekliininen lääkärikoulutus lopetettaisiin Tampereen yliopistossa ja tiedekunta erikoistuisi lääkäreiden sekä terveydenhuoltoalan monitieteiseen jatko- ja täydennyskoulutukseen. Käytännössä esitys merkitsi, ettei Tampereen yliopiston lääketieteelliseen tiedekuntaan enää otettaisi uusia opiskelijoita.¹⁷⁴

Huttusen esitys nostatti voimakkaan vastustuksen Tampereella, aivan kuten korkeakouluneuvoston vastaavansisältöinen ehdotus keväällä 1993¹⁷⁵. Sen sijaan muut lääketieteelliset tiedekunnat pitivät Huttusen esitystä pääosin oikeaan osuneena.¹⁷⁶ Huttusen esitys ei kuitenkaan toteutunut, vaan lääkärikoulutus jatkui Tampereella vaikkakin pienentyneellä sisäänotolla.¹⁷⁷

Kasvatustieteeseen kaavailtiin merkittäviä rakenteellisia muutoksia kevään 1993 aikana. Professori Hannele Niemen johdolla työskennellyt kehittämisprojekti ei kuitenkaan ehtinyt saada työtään valmiiksi ennen kuin valtioneuvosto teki periaateratkaisun, jonka jälkeen projektin työ jäi vaille alkuperäistä merkitystä. Hallituksen sivistyspoliittinen ministerivaliokunta päätyi ministerien Uosukainen ja Isohookana-Asunmaa kädenväännön jälkeen vesittämään alan rakenteellisen kehittämisen. Valtioneuvoston kannanottoon kirjattiin vain, että koulutusmääriä tarkistetaan, mutta sivutoimipisteet säilytetään. Lisäksi työnjako asiassa jäi korkeakoulujen itsensä päätettäväksi.¹⁷⁸ Näin kasvatustieteellisen alan uudistamisen pohja romutettiin, eikä myöhemmin toteutettu arviointi juuri

172 Laki n:o 379/1994; Lait n:o 1357 ja 1358/1994; HE n:o 323, VP 1993, asiak. A6; HE n:o 228 VP 1994, asiak. A7. Katso myös Hallituksen kertomus 1994, VP 1995, asiak. B.

173 Kehittämissuunnitelman tarkiste 1993, 41.

174 Jussi Huttunen: ”*Selvitys korkeakoulujen lääketieteellisten yksiköiden resursseista ja ehdotus valtioneuvoston päättämien resurssivähennyksen kohdentamiseksi*”, OPM:n työryhmien muistioita 1993:38; Huttunen esitti kaikkiaan viittä vaihtoehtoa, joista hän itse piti yllä esitettyä parhaana. Katso myös esim. Yliopistoutiset 1/1994, 3 sekä Vanttaja ja Ketosen (1995, 152–154) esitystä asiaan liittyneistä kytkennöistä.

175 Esim. Yliopistoutiset 16/1993, 1, 14; 17/1993, 7, 18/1993, 3; 2/1994, 9.

176 Vanttaja & Ketonen 1995, 155–157.

177 Yliopistoutiset 21/1994, 1; rehtori Jarmo Visakorven lukuvuoden avajaispuhe Tampereen yliopistossa 5.9.1994, Yliopistoutiset 21/1994, 6–7. Katso myös Vanttajan ja Ketosen (1995, 157–171) seikkaperäinen selvitys lääketieteen supistamisen vaiheisiin.

178 Hall.siv.pol.mvk:n ptk. n:o 16, 27.5. 1993 (OPMA). Kehittämissuunnitelman tarkiste 1993, 44.

tilannetta muuttanut: ”Kasvatusalan rakenteellisen kehittämisen välitilinpäätös on opettajankoulutuslaitosten saama torjuntavoitto”.¹⁷⁹

Aallonpohjasta nousuun

Vuosi 1993 oli korkeakoulupolitiikassa kiihkeä ja värikäs. Alkukesän suurten linjausten jälkeen keskustelu hiljeni. Tosin syksyllä 1993 korkeakoululaitoksen kehittämislain määräraahapöytäkirjalla päätettiin edellisvuoden tapaan kumota. Tällä kertaa lain muutos hyväksyttiin ilman pitkiä keskusteluja.¹⁸⁰ Valtion tulo- ja menoarviossa vuodelle 1994 korkeakoululaitoksen määrärahat laskivat edellisvuoden toteutuneeseen tasoon verrattuna 1 072 milj. markkaa eli 21 %. Budjettiesitysten välinen ero puolestaan oli 937 milj. markkaa eli noin 19 %.¹⁸¹ Määrärahojen pieneneminen oli suhteellisesti laskien suurimpia koko valtion menosektorilla. Hallitus itse tosin laski vähennyksen vain runsaan 400 milj. markan suuruiseksi, kun otetaan huomioon maksullisen palvelutoiminnan nettobudjetointi.¹⁸² Joka tapauksessa korkeakoulutukseen osoitetut rahat olivat vuoden 1994 budjettiesityksessä lähes 1 500 milj. markkaa pienemmät kuin vastaavassa esityksessä kaksi vuotta aikaisemmin. Prosentuaalisesti laskien korkeakoulutukseen osoitetut määrärahat olivat syksyn 1994 esityksessä yli 27 % pienemmät kuin syksyllä 1992.¹⁸³ Kaikki menoluokat budjetissa eivät ole vuosittain vertailukelpoisia, joten on vaikea tehdä eri menoluokkien välisiä vertailuja säästötoimien vaikutuksista. Silti budjettikirjaan sisältyvän vertailun perusteella voi sanoa, ettei korkeakoulutus mitenkään vähällä selvinnyt vuosien 1993-94 menoleikkauksista. Eduskunta tosin lisäsi hyväksytyyn budjettiin vielä lausuman, jonka mukaan ”... korkeakoulujen ja Suomen Akatemian voimavaroja lisätään viimeistään vuodesta 1995 alkaen ...”.¹⁸⁴

Korkeakoulupolitiikan ”korkeasuhdanteen” loppunäytös oli kevät-kesällä 1994, kun oppositio jätti hallituksen vastattavaksi välikysymyksen korkeakoulujen toimintaedellytysten turvaamiseksi tarvittavista toimenpiteistä. Välikysymyksen ensimmäinen allekirjoittaja oli vihreiden Ulla Anttila. Hallitus oli jälleen keväällä tekemässä esitystä korkeakoululaitoksen kehittämislain määrärahapöytäkirjan kumoamisesta vuodeksi 1995. Budjetin valmistelu oli myös käynnissä. Välikysymyksen tarkoituksena ei todellisuudessa ollut kaataa hallitusta, vaan luoda paineita opetusministeriölle budjettineuvotteluissa. Tähän asetelmaan viitattiin myös selkeästi välikysymyksen keskustelussa.¹⁸⁵ Tilanne opetusalan välikysymykselle oli sikäli otollinen, että virassa oli nyt uusi, helmikuussa 1994 nimitetty, opetusministeri Olli-Pekka Heinonen. Häntä saatettiin pitää vielä

179 Vanttaja & Ketonen 1995, 212; Vanttaja (1996) tarkastelee laajasti kasvatusalan rakenteellisen kehittämisen vastaanottoa laitoksissa ja tiedekunnissa. Näkökulma täydentää Vanttaja ja Ketosen esitystä rakenteellisen kehittämisen toimenpiteistä ja niiden taustoista.

180 HE 149, VP 1993, Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 17, VP 1993

181 HE n:o 126, VP 1993, asiak. 4. Katso myös taulukko 2.

182 HE n:o 149, VP 1993, asiak. 4.

183 HE n:o 126, VP 1993, asiak. 4.

184 Valtioapäiväpäätökset 1993, VP 1993, asiak. D1, 54.

185 Ed. Nikulan puhe eduskunnassa 15.6.1994, VP 1994, pöytäk. 2, 1989.

kokemattomana, mutta toisaalta ehkä edeltäjänsä joustavampana. Välikysymyskeskustelu oli laaja ja varsin asiallinen. Kahden vuoden takaiseen vastavaan keskusteluun verrattuna äänessä olivat jälleen paljolti samat henkilöt ja samoissa asetelmissä. Opetusministeri Heinonen tosin osallistui keskusteluun aktiivisemmin ja sovittelevammin kuin aiempi opetusministeri Uosukainen.¹⁸⁶

Välikysymyksessä nostettiin esiin Ahon hallituksen ohjelman sivistystä ja koulutusta korostava lähtökohta. Välikysyjien mielestä hallitus ei ohjelmansa korulauseiden jälkeen ollut myönteisesti muistanut korkeakouluja. Lisäksi ihmeteltiin hallituksen tapaa kuristaa korkeakouluja varsinaisessa budjettiesityksessä, mutta toisaalta antaa rahaa etenkin teknologiseen tutkimukseen lisäbudjeteissa. Menettelyä pidettiin hallituksen tutkimuspoliittisena arvovalintana.¹⁸⁷ Hallituspuolueiden edustajat puolustelivat säästöjä valtiontalouden heikolla tilalla, ylimmän opetuksen rahoituksen kohtuuttomalla kasvulla 1980–90-lukujen vaihteessa ja korkeakoulutuksen rakenteellisen kehittämisen tarpeellisuudella. Periaatteellisempiakin kannanottoja kuultiin: ”Maallemme elintärkeän huippuosaamisen ja huipputeknologian merkitystä ei voi liikaa korostaa” tai ”Välikysyjät pelkäävät, että tulostittarit tuovat esille nykyistä tehokkaammin korkeakoulumaailman mahdolliset suojatyöpaikat”.¹⁸⁸ Toki hallituspuolueiden edustajatkin arvioivat korkeakoulutuksen säästöjen olevan jo ”riskirajoilla” ja pitivät lisäsäästöjä kohtuuttomina.¹⁸⁹

Kaikkiaan hallituksen ja opposition edustajat painottivat asioita jonkin verran eri tavoin, mutta yhteisymmärrys tuntui olevan uusien säästöjen kohtalokkuudesta. Oleellisimmat erot löytyivät korkeakoulupolitiikan painopisteen asettamisesta – yleistäen tekniikka vai humanismi –, säästöjen todellisesta määrästä sekä ylimmän opetuksen arviointimenetelmien käyttökelpoisuudesta. Silti välikysymyskeskustelu ei näytä kuuluneen ”suuriin asioihin”. Välikysymyskeskusteluun myös päättyi korkeakoululaitoksen syvin kriisivaihe. Selkeään nousuun ei tosin heti päästy, mutta muutaman vuoden kestänyt alaspäinmeno sentään tasaantui.

Korkeakoululaitoksen ilmapiirin kannalta keskeinen asia koko kriisivuosien ajan oli ollut kysymys oli korkeakoulujen, tiedekuntien tai laitosten yhdistämisestä tai sulkemisesta. Konkreettiset toimet jäivät tässä suhteessa lopulta vähäisiksi, mutta huhuja ja pelkoja liikkui sitäkin enemmän. Korkeakouluneuvosto tarttui asiaan keväällä 1994. Tuolloin puheenjohtaja Reijo Vihko keskusteli korkeakoulupolitiikasta pääministeri Esko Ahon ja oppositiojohtaja Paavo Lipposen kanssa. Lisäksi asia oli esillä myös sivistyspoliittisessa ministerivalio-

.

186 Käyty välikysymyskeskustelu kokonaisuudessaan VP 1994, pöytäk. 2, 1355–1991.

187 Ed. Anttilan, ed. Luhtasen, ed. Laakson ja ed. Pykäläisen puheet eduskunnassa 15.6.1994, VP 1994, pöytäk. 2, 1932–1935, 1939–1943, 1948–1950, 1952–1955. Myös suomalaisen korkeakoulupolitiikan arvioinut kansainvälinen ryhmä piti yhtenä ongelmana perustutkimuksen rahoituksen vähenemistä samaan aikaan kuin soveltavan teknologisen tutkimuksen määrärahat nousivat (OECD 1995, 187).

188 Ed. Jouppilan puhe eduskunnassa 15.6.1994, VP 1994, pöytäk. 2, 1944–1947.

189 Ed. Ryynäsen ja Ed. Jouppilan puheet eduskunnassa 15.6.1994, VP 1994, pöytäk. 2, 1938 ja 1946.

kunnassa.¹⁹⁰ Korkeakouluneuvosto lähetti korkeakoulujen rehtoreille kyselyn toimintojen yhdistämisestä, niistä aiheutuvista säästöistä, haitoista sekä vaikutuksesta rakenteelliseen kehittämiseen.¹⁹¹

Rehtoreiden vastauksista kävi selvästi ilmi, ettei korkeakoulujen yhdistämisellä juuri ollut kannatusta. Ainoa ”sauma” näytti olevan samalla paikkakunnalla toimivien yksikköjen vapaaehtoinen yhdistyminen. Rehtorit korostivat sen sijaan vapaaehtoista yhteistyötä erityisesti päällekkäisten toimintojen järjeistämiseksi. Helsingin yliopiston rehtori Risto Ihamuotila tiivistä omassa vastauksessaan olennaisimman korkeakoulujen yhdistämisestä: ”... *ainoa rationaalinen vaihtoehto olisi kohdentaa supistukset samalla paikkakunnalla sijaitseviin yksikköihin. Maamme tiheä korkeakouluverkko lienee sellainen poliittinen realiteetti, johon ei helposti voida puuttua*”. Yhdistymisen suurimpina haittoina nähtiin pitkät välimatkat, sekä dynaamisuuden, omaleimaisuuden ja kilpailun väheneminen; taloudelliset säästötkin taitaisivat jäädä marginaalisiksi. Kilpailukykykään ei rehtorien mukaan olennaisesti paranisi, sillä sen ei katsottu riippuvan yksikön koosta. Sen sijaan sisäisten palvelujen yhdistämisellä saatettaisiin joissain tapauksissa päästä kustannusten säästöön. Korkeakouluneuvosto jätti kyselyn jälkeen yhdistämisen tai lakkauttamisen valmistelun sikseen, vaikka lähtökohtana oli ollut pohtia asiaa perusteellisemmin.¹⁹² Periaatelinjaus – korkeakouluverkon säilyttäminen – oli näin tehty.

Pienin askelin kohti ”tiedon ja osaamisen Suomea”

Korkeakoulutuksen pohjakosketuksen jälkeen ensimmäinen viite paremmasta oli syksyn 1994 budjettiriihi. Vuoden 1995 budjettiesitys antoi korkeakouluille pientä toivoa. Määrärahat olivat 711 milj. markkaa korkeammat kuin edellisvuoden talousarviossa. Budjettiesitysten vertailu osoittaa korkeakouluopetuksen määrärahojen kasvaneen noin 18 %. Tosin vertailussa on huomioitava, että vuonna 1995 budjetin laskentaperusteet muuttuivat, sillä valtion kiinteistölaitosten vuokrat liitettiin korkeakoulujen saamiin toimintamenoihin. Tosiasiallisesti ylimmän opetuksen budjettirahoituksen kasvu jäi pienemmäksi kuin taulukosta 2 voi suoraan nähdä.¹⁹³ Vähintään yhtä tärkeää periaatteellisesti oli, että valtioneuvosto perui antamansa esityksen korkeakoululaitoksen kehittämislain kumoamisesta vuoden 1995 osalta.¹⁹⁴ Näin lainsäädännöllinen tilanne ”normalisoitui” kahden poikkeusvuoden jälkeen.

Hallitusvalta vaihtui Suomessa keväällä 1995, kun neljä vuotta työskennellyt

190 Hall.siv.pol.mvk:n ptk. n:o 5, 7.4. 1994 (OPMA). Pöytäkirjaan sisältyy myös liite, jossa esitellään korkeakoulujen rakenteellisen kehittämisen senhetkinen tilanne.

191 KKN:n ptk. 15.3. ja 28.4.1994 (OPMA).

192 KKN:n ptk. 15.3.1994 (OPMA).

193 HE n:o 152, VP 1994, asiak. A6, Y33, 159–162. Katso myös taulukko 2. Valtion kiinteistöhallinnon uudelleenjärjestelyjen johdosta korkeakoulujen toimintamenoille siirrettiin vuodeksi 1995 runsaat 486 milj.mk. Katso myös Malkki & Kinnunen 1996, 55.

194 HE n:o 82, VP 1994, asiak. A2.; VN:n yleisistunnon esittelylista 22.9. 1994, VNA

Esko Ahon keskusta-oikeistolainen hallitus jätti paikkansa Paavo Lipposen johdolle ”sateenkaarihallitukselle”. Opetusministerinä jatkoi kesken edellisen hallituskauden paikalle tullut Olli-Pekka Heinonen (kok). Uuden valtioneuvoston keskeiset puolueet olivat vaalivoittaja SDP, Kokoomus, Vasemmistoliitto sekä vihreät. Hallitus nimesi itsensä ohjelmansa aluksi ”*työllisyyden ja yhteisvastuun hallitukseksi*”.

Lipposen hallitus lähti koulutuksen osalta liikkeelle edeltäjänsä matalammalla profiililla. Koulutus, tiede ja kulttuuri olivat omana osanaan hallitusohjelmassa, mutta suuria lupauksia ei esitetty. Yleisenä tavoitteena kirjattiin väestön koulutustason nostaminen ja koulutuksellisen perusturvan takaaminen kaikille. Ammattikorkeakoulujärjestelmä luvattiin vakiinnuttaa ”laadullisesti korkeatasoiseksi”. Tiedekorkeakoulujen osalta luvattiin jatkaa rakenteellista kehittämistä ja yhteistyötä ammattikorkeakoulujen kanssa. Ylimmän opetuksen määrärahakehityksen osalta todettiin pyöreästi: ”*Korkeakoulujen rahoitus järjestetään niin, että korkeakoulut kykenevät tulokselliseen ja pitkäjänteiseen toimintaan*”. Huippuyksiköt ja valmistuneiden työllistäminen saivat myös ohjelmassa huomiota.¹⁹⁵

Lipposen hallituksen ohjelma ei luvannut yhtä suorasukaisesti julkisen talouden hevoskuuria kuin edellisen hallituksen ohjelma, mutta mittavia säästötavoitteita silti oli. Edelliseltä hallituskaudelta peräisin olevia noin 12 miljardin markan säästöjä luvattiin jatkaa ja lisäksi leikata vielä noin 10 miljardia vuoden 1996 budjetista. Vaalikauden ja vuosituhannen loppuun mennessä rakenteelliset menojen supistukset olisivat yhteensä noin 20 miljardia markkaa. Yksilöidyt säästöt eivät kohdistuneen suoraan korkeakoululaitokseen, mutta esimerkiksi opintotuesta päätettiin säästää jo elokuun 1995 alusta lähtien yhteensä 300 milj. markkaa. Vuodelle 1995 näistä säästöistä ajoittui 125 milj. markkaa.¹⁹⁶

Lipposen hallituksen ensimmäinen tulo- ja menoarvioesitys jatkoi edellisenä vuonna alkanutta linjaa: ylimmän opetuksen määrärahaosuus kasvoi lähes 400 milj. mk eli noin kahdeksan prosenttia. Korkeakouluopetukselle budjetoitiin vuodeksi 1996 yhteensä 5 274 milj. markkaa.¹⁹⁷ Kokonaismääräraha oli jotta-kuinkin sama kuin vuonna vuodeksi 1991 budjetoitu summa. Muutamia vuosia jatkunut negatiivinen määrärahakehitys oli kääntynyt nousevaksi. Sama kehitys jatkui vuoden 1997 tulo- ja menoarvioesityksessä, jossa korkeakouluopetuksen määrärahat nousivat yli 6 300 milj. markan. Muutos oli merkittävä nimenomaan opetusministeriön oman menokehityksen sisällä, sillä esimerkiksi ammattikorkeakoulut menestyivät rahanjaossa tiedekorkeakouluja huonommin. Lisäksi hallitus lupasi antaa piakkoin esityksen korkeakoululaitoksen päättymässä olevan kehittämislain 3 §:n eli ns. määrärahapykälän voimassaolon jatkamisesta vuosituhannen loppuun.¹⁹⁸ Edelleen hallituksen talouspoliittinen ministerivaliokunta teki syyskuussa 1996 pitkällisen kädenväännön jälkeen peri-

.

195 Pääministeri Paavo Lipposen hallituksen ohjelma 13.4.1995 (www.vn.fi).

196 Ibid. Sekä HE n:o 21, VP 1995.

197 HE n:o 72, VP 1995, katso myös taulukko 2.

198 HE n:o 103, VP 1996.

aatepäätöksen valtionyhtiöiden myynnistä saatujen tulojen kanavoimisesta merkittäviltä osin tutkimuksen ja tuotekehittelyyn. Vuoteen 1999 mennessä valtion tutkimus- ja tuotekehityspanostuksen on määrä kasvaa 1,5 mrd. markkaa eli noin 500 milj. markkaa vuodessa. Panostuksella oli tarkoitus nostaa tutkimusrahoitusta lähemmäs länsieurooppalaista huipputasoa.¹⁹⁹

Vuoden 1995 lopulla valmistui opetusministeriön valmisteleva uusi koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelma. Edellinen suunnitelma oli hyväksytty 1991 ja tarkistettu – tai itse asiassa täysin uusittu – kesällä 1993. Uusi suunnitelma oli yleisluontoisempi kuin yksityiskohtaisia toimenpiteitä sisältänyt kesän 1993 paperi. Silti parin vuoden takaiset linjaukset olivat edelleen ylimmän opetuksen kehittämisen pohjana.²⁰⁰ Yleis- tavoitteena oli edelleen ”*Tiedon ja osaamisen Suomi*”. Koulutuksen kehittämissessä löytyi peräti yksitoista painopistettä eri koulutustasoilta ja koulutusaloilta. Nyt tavoiteltiin yhtä hyvin kehitystason mukaista perusopetusta, kansainvälisyyttä kuin kestäväää kehitystäkin.²⁰¹

Ylimmän opetuksen osalta painotettiin huippuyksiköitä ja tutkijakoulutusta; rakenteellista kehittämistä jatketaan myös vuosituhannen lopulla ja keskitytään tutkimuksen ja opetuksen laadun parantamiseen. Yliopistojen sisäänottoa esitettiin kasvatettavaksi aina 20 000 opiskelijaan asti; samalla aikuiskoulutusta laajennetaan ja suunnataan enemmän tutkintoja kohti. Sisäänotto kasvaa vuosituhannen lopussa eniten tekniikan ja liikenteen sekä hallinnon ja kaupan lohkoilla. Sen sijaan esimerkiksi humanistisella ja opetuslalla aloittajien määrä vuosituhannen vaihteessa voisi olla jopa pienempi kuin 1990-luvun alussa. Merkittävää lisärahoitusta ei kuitenkaan ollut luvassa: ”*yliopistot sopeuttavat koulutus- ja tutkimustoimintansa taloudellisiin toimintaedellytyksiin*”. Näin ollen myös voimassa olevaa korkeakoululaitoksen kehittämislakia on muutettava. Kaikkiaan korkeakoulutus oli uudessa kehittämissuunnitelmassa oleellinen osa suomalaisen innovaatiojärjestelmän kehittämistä. Laatu, kansainvälistyminen, tehokkuus ja työelämän tarpeet olivat edelleen avainkäsitteitä vuoden 1995 kehittämissuunnitelmassa.²⁰²

Kehittämissuunnitelman uusimiseen vuoden 1995 lopussa päättyi lähes kolme vuosikymmentä toimineen korkeakouluneuvoston työ opetusministeriön asiantuntijaelimenä. Opetusministeriö päätti perustaa tilalle uuden korkeakoulujen arviointineuvoston.²⁰³ Sen tehtävä sisälsi mm. ammattikorkeakoulujen toimilupahakemusten ja perustamishankkeiden puntaroinnin. Jäseniksi kutsutaan neljäksi vuodeksi kerrallaan ”*12 korkeakoulujen arviointiin perehtynyttä henkilöä*”, joista enemmistön tulee kuulua korkeakouluihin.²⁰⁴ Uusi toimielin

199 Katso esim. HE n:o 132, VP 1996 sekä HS 7.9. ja 10.9. 1996.

200 VN:n yleisistunnon esittelylista 21.12.1995, apul.osastopäällikkö Simo Juvan muistio kehittämissuunnitelman uusimisesta (OPMA).

201 Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelma vuosille 1995–2000 (jatkossa Kehittämissuunnitelma 1995), 5–8.

202 Kehittämissuunnitelma 1995, 9–10 ja 11.

203 KKN:n toimintakertomus vv. 1993–1995, KKN:n ptk 13.12.1995, liite (OPMA).

204 Asetus korkeakoulujen arviointineuvostosta. Asetus n:o 1320/1995.

aloitti työnsä Tampereen yliopiston entisen rehtorin Jarmo Visakorven johdolla vuoden 1996 alussa.

Kehittämislain uudistamisen valmistelu eteni opetusministeriössä ja syksyllä 1996 hallitus saattoi antaa eduskunnalle esityksen uudeksi laiksi korkeakoululaitoksen kehittämisestä. Lain oleellisinta kohtaa, määräraahapöytäkirjaa, hallitus esitti muutettavaksi niin, että ”...*valtion talousarviossa vuosina 1997–2000 yliopistojen toimintamenomomentille osoitettua määrärahaa korotetaan vuosittain vähintään määrällä, joka vastaa valtion keskustason palkkauksia koskevista sopimusratkaisuisista aiheutuvaa palkkausmenojen kasvua*”. Vuoden 1997 talousarvioesityksessä palkankorotusten vaikutus arvioitiin yliopistoissa 1.35 %:n suuruisiksi, mikä tietäisi 43 milj. markan lisäystä yliopistolaitoksen menoihin. Määrärahojen kasvu tulevaisuudessa riippui palkkausmenojen kehityksestä eli valtion ja työntekijäjärjestöjen välisten neuvottelujen tuloksesta.²⁰⁵ Lopullisessa muodossa lakiteksti noudatti määräraahapöytäkirjan osalta hallituksen esitystä.²⁰⁶

Uudessa kehittämislainissa on merkillepantavaa kaksi asiaa. Yhtäältä määrärahoja laskettaessa otettiin nyt mukaan vain palkkauksen sopimusratkaisuisista johtuva kustannusten nousu. Toisaalta korotuksen kytkeminen palkkauksen sopimusratkaisuihin varmistaa, ettei lisäys vuosittain pääse nousemaan kovin suureksi. Julkisen sektorin palkankorotukset kun eivät ole tavanneet kulkea eturintamassa. Kehittämislain muutos takaa korkeakouluille tulevaisuudessa pienet vuosittaiset määrärahakorotukset, semminkin, kun laskelmien pohjana ovat varsinaisen talousarvion palkkausmenot ilman lisätalousarvioissa mahdollisesti tehtyjä muutoksia.²⁰⁷ Korkeakoulujen kehittämislaki ei enää ole ”menoauto-maatti”, jollaiseksi valtiovarainministeriön virkamiehet sen 1990-luvun alun la-mavuosina leimasivat.

Huippuyksiköt ja tutkijakoulut hapuillen alkuun

Merkittävä osa korkeakoulutuksen uudistamista oli opetuksen ja tutkimuksen huippuyksiköiden luominen. Opetusministeriö käynnisti huippuyksiköiden etsintätöiden vuoden 1993 alussa ja valtuutti työhön korkeakouluneuvoston. Neuvostolle huippuyksiköiden etsiminen näyttää tulleen yllätyksenä, ja koko valmistelutyö jouduttiin tekemään erittäin kiireellisellä aikataululla. Lopulta neuvosto päätti esittää opetusministeriölle neljäntoista huippuyksikön nimeämistä vuodelle 1994. Lyhyestä valmisteluajataulusta johtuen huippuyksikköjen ”ehdokasasettelu” oli sattumanvaraista ja valintatapaakin voi luonnehtia ”huutoäänestykseksi”.²⁰⁸

205 HE n:o 137, VP 1996.

206 Laki n:o 943/1996.

207 Katso myös Linna 1996.

208 Huippuyksiköiden valinnasta katso Ketosen ja Nyssölään (1996) perusteellinen selvitys, erityisesti sivut 78–83, 99 ja 104. Ketonen ja Nyssölään käyttävät lähteistönään pääasiassa korkeakouluneuvoston ja opetusministeriön asiakirjoja. Tämän takia he keskittyvät pääasiassa opetuksen ja koulutuksen huippuyksiköiden valinnan analysointiin, sillä vain vuoden 1994 osalta sekä opetuksen että tutkimuksen huippuyksiköt valitsi Korkeakouluneuvosto.

Seuraavina vuosina huippuyksiköiden valitsemiskäytäntöä muutettiin. Opetus ja tutkimus erotettiin toisistaan: opetuksen ja koulutuksen huippuyksiköiden osalta ehdotukset teki korkeakouluneuvosto, mutta tutkimuksen huippuyksiköiden etsiminen jäi Suomen Akatemian harteille. Tieteen keskustoimikunta esitti yksimielisesti alkuvuodesta 1994 opetusministeriölle 12 tuloksellisen tutkimusyksikön nimeämistä ja palkitsemista huippuyksikköinä. Mukana oli mm. Oulun Biocenter, joka edellisenä vuonna oli jäävyssyistä jätetty korkeakouluneuvoston tekemän esityksen ulkopuolelle.²⁰⁹

Seuraavan kerran tutkimuksen huippuyksiköitä ryhdyttiin kartoittamaan vuoden 1995 lopulla. Akatemia pyysi esityksiä tieteellisiltä toimikunnilta ja korkeakoulujen lausunnot ehdolle pannuista. Valintakriteerit olivat pääosin samat kuin edellisellä kerralla. Perusteissa korostettiin mm. tutkimuksen merkitystä ja sovellettavuutta sekä toiminnan laajuutta.²¹⁰ Akatemian hallitus esitti opetusministeriölle alkuvuodesta 1996, että kaikki 12 aikaisemmin nimettyä huippuyksikköä säilyttäisivät edelleen asemansa. Niiden lisäksi tulisi nimetä viisi uutta huippuyksikköä, jotka pääsisivät osallisiksi tuloksellisuusrahoituksen jakamisesta vuosina 1997–98. Yhteensä valittuja oli siis 17. Tieteenaloitain tarkasteltuna painotus on selvästi luonnon- ja lääketieteissä sekä teknillisessä tutkimuksessa. Puhtaasti humanistisia tai yhteiskuntatieteellisiä hankkeita oli mukana vain pari.²¹¹

Huippuyksiköiden valinta ei sujunut ilman keskustelua. Erityisesti ensimmäiset valinnat 1994 nostattivat arvostelua, mutta myöhemmin opetuksen huippuyksiköiden valinta näyttää osuneen paremmin kohdalleen. Sen sijaan valintaprosessia on edelleen arvosteltu. Ketonen ja Nyysölä luonnehtivat valintaa osuvasti näin: *”Huippuyksiköiden valintaan on vaikuttanut yhtä lailla yksikön taso ja mielikuvat siitä sekä korkeakouluneuvoston jäsenten koulutuspoliittiset mielipiteet ja kolmessa valinnassa neljästä jäsenten arvovalta korkeakouluneuvostossa tai sen työjaostossa. Korkeakouluneuvoston valinta on perusteelltaan ollut viimekädessä poliittinen ratkaisu ...”*²¹² Tutkimuksellisten huippuyksiköiden valinta sujui ensimmäisellä kerralla hyvin sopuisasti, *”maltillisessa ja rakentavassa hengessä”*²¹³. Toisella kerralla sen sijaan kritisoitiin huippuyksiköiden valintaa ja erityisesti sitä, että aikaisemmin valitut ikään kuin automaattisesti säilyttivät paikkansa huippuyksiköiden joukossa.²¹⁴

209 SA tiedottaa 2/1994, 2-6. Katso myös Ketonen & Nyysölä 1996, 80. Korkeakouluneuvoston puheenjohtaja, professori Reijo Vihko oli Oulun yliopiston lääketieteellisen tiedekunnan dekaani ja vahvasti mukana Oulun Biocenterin toiminnassa (katso esim. Vanttaja & Ketonen 1995, 113).

210 SA tiedottaa 5/1995, 4–5.

211 SA tiedottaa 2/1996, 1–3.

212 Ketonen & Nyysölä 1996, 101.

213 Antti Tanskasen pääkirjoitus, SA tiedottaa 2/1994, 1.

214 Ketosen ja Nyysölä 1996 (125) korkeakoulujen kaikille laitoksille tekemän kyselyn mukaan huippuyksiköiden palkitsemisen huonoimmaksi puoleksi nousi tyytymättömyys valintamenettelyyn. Lähes kolmannes (32.3 %) vastanneista piti mainittua seikkaa huonoimpana puolena. Katso myös *”Yliopistojen tulosohjauksen kehittäminen”* (OPM:n työryhmien muistioita 1996:36). Selvitysmies Olli V. Lounasmaa tarkastelee raportissaan laajasti huippuyksiköitä teknillisissä tieteissä ja luonnontieteissä. Hänen mielestään ehdotet-

Toinen merkittävä korkeakoulupoliittinen linjaus oli tutkijankoulutusohjelmien käynnistäminen. Näiden valmistelutyön suoritti Suomen Akatemia kesän ja syksyn 1994 aikana. Tohtorikoulutusohjelmien aloittamisen vuoden 1995 alusta mahdollisti valtion lisämenoarvioon sisällytetty määräraha. Akatemia ehdotti yhteensä 64 ohjelman aloittamista; niissä oli noin 700 koulutuspaikkaa. Lopullisessa päätöksessään opetusministeriö lisäsi mukaan vielä kolme uutta hanketta, jotka suunnattiin erityisesti biotekniikan ja koulutustutkimuksen alalle.²¹⁵ Vuoden 1995 aikana vahvistettiin budjettirahoituksella 24 toiminutta koulutusohjelmaa ja lisäksi aloitettiin yhtä monta uutta tutkijakoulua. Akatemia sai jälleen valmistella ehdotukset rahojen jakamisesta. Tutkijakoulut suunniteltiin yleensä nelivuotisiksi. Akatemian käsityksen mukaan tutkijakoulujärjestelmästä tulee pysyvä tapa kouluttaa uusia tohtoreita, samalla kun perinteisestä Akatemian rahoittamasta tutkimusassistenttijärjestelmästä luovutaan.²¹⁶

Tutkijakoulutuksen tehostaminen sai periaatteessa myönteisen vastaanoton. Tutkijakoulujen ensimmäinen valmistelu jouduttiin kuitenkin suorittamaan kiiressellä aikataululla ja vielä kaiken lisäksi kesäaikaan. Tämä herätti korkeakouluissa arvostelua, eikä valintoja pidetty kaikilta osin onnistuneina. Lisäksi epäselvyyttä ja kritiikkiä aiheutti tutkijakouluihin valittujen asema, palkkaus ja työtehtävien määrittely. Joka tapauksessa tutkijakoulujen perustaminen oli merkittävä ja kauaskantoinen korkeakoulupoliittinen linjaus, jolla tutkijakoulutus siirrettiin tavallaan uudelle tasolle. Alkuvaiheissa ei sen sijaan kiinnitetty paljoakaan huomiota esimerkiksi tutkijakouluista valmistuvien sijoittumiseen työmarkkinoille, joka myöhemmin nousi keskustelussa esille.²¹⁷

Jähmeästä akateemisuudesta nopearytmiseen tulostavuuksiin

Korkeakoulupolitiikan suurimmat muutokset runsaan kolmen ja puolen vuosisadan tarkastelujaksolla ajoittuvat vasta 1900-luvulle. Seuraavassa on tiivistetty korkeakoulupolitiikan kausien keskeisiä piirteitä.

Suomalaisen korkeakoulutuksen synnystä 1640 aina 1900-luvun alkuun saakka ylin opetus oli autonominen ja sisäänpäin kääntynyt instituutio, jota eivät yhteiskunnan muutokset juuri heilautelleet. Sääty-yhteiskunnan murtuminen 1800-luvun puolivälin jälkeen muuttui kuitenkin yhteiskuntaa ja yliopiston toimintaedellytyksiä niin, että korkein opetuskin alkoi – tosin erittäin hitaasti –

.

tu 24 huippuyksikköä on aivan liian suuri määrä. ”*Ellei SA:n hallitus tai opetusministeriö suorita tiukkaa karsintaa, koko hanke on vesittymässä. Maassamme ei yksinkertaisesti ole kahtakymmentäneljää tutkimuksen huippupaikkaa*” (Lounasmaa 1996, 14).

215 SA tiedotta 9/1994, 15-28 ja 11/1994, 11.

216 SA tiedottaa 4/1995, 1-9.

217 Perusteellisesti akateemisten henkilöiden ja erityisesti tohtoreiden mahdollisuuksia sijoittua työmarkkinoille on selvitetty esimerkiksi seuraavissa tutkimuksissa: Lehti & Metsä-Tokila 1996 ja Kivinen, Lehti & Metsä-Tokila 1997.

Kaavio 2. Korkeakoulupolitiikan kauden Suomessa.

Akateemistraditionalistinen kausi

(1640–1950)

- autonomisuus
- yhtenäisyys
- yksi vahva keskus
- heikko yhteiskunnallinen kytkentä

Modernin ja perinteisen rinnakkaisvaihe

(1950–1960-luvun puoliväli)

- yhteiskuntakytkentöjen esiin nousu
- alueellisen laajentamisen idea
- suunnitelmallisuus vähäistä

Moderni korkeakoulupolitiikka (1960-luvun puoliväli – 1980-luvun puoliväli)

- kytkentä yhteiskuntapolitiikkaan
- lakisäätöinen, määrällinen suunnittelu
- alueellinen laajentuminen
- Human Capital -ajattelu

Siirtymävaihe (n.1986–n.1992)

- laadullinen kehittäminen
- tutkimuksen uudet painopisteet
- resurssien lisäys
- tulosvastuu
- kansainvälistyminen

Nopearytmisen tulosvastuun kausi (1992 →)

- koulutuspolitiikan kokonaislinjaukset
- ”rakenteellinen kehittäminen”
- ”kiireen logiikka”
- sitoutuminen taloudelliseen kasvuun
- sisäinen eriytyminen

muuttua. Suomen korkeakoululaitoksen kehitys tällä vuosisadalla on perustunut vahvoihin kansallisiin erityispiirteisiin, mutta toisaalta löydettävissä on paljolti samoja muutossuuntia kuin muissa länsimaissa. 1900-luvun alun suomalaista korkeakoululaitosta muovasi kolme ristiriita-asetelmaa: kansallisesta valankumouksesta kummunnut kielitaistelu, teollistuminen sekä yhteiskuntaluokkapohjainen konflikti. Nämä tekijät toivat teknillisen, kaupallisen ja maatalous-metsätieteellisen koulutuksen korkeakoululaitokseen, aiheuttivat suomen- ja ruotsinkielisen opetuksen eriytyksen ja johtivat myös 1920-luvulla Yhteis-

kunnallisen korkeakoulun (myöh. Tampereen yliopisto) perustamiseen.²¹⁸

Perusluonteeltaan 1900-luvun alun korkeakoulutus oli jähmeää ja sisäänlämpiävää; ylin opetus asetti pitkälti itsenäisesti omat tavoitteensa ”tieteellisistä” lähtökohdista käsin. Yhteiskunnalliset kytkennät tai vastuu yhteiskunnan kehittämistä olivat vielä tuolloin vähäistä. Silti korkeakoulutuksella oli merkittävä yhteiskunnallinen painoarvo. Se johtui ennen kaikkea useiden yliopiston professoreiden merkittävästä asemasta nuoren valtion poliittisessa elämässä; ei itse korkeakoulutuksen yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta.

Toisen maailmansodan jälkeen Suomessa jouduttiin useiden Länsi-Euroopan maiden tapaan sopeutumaan suurten ikäluokkien tuloon koulutusmarkkinoille. Se johti ylimmän opetuksen nopeaan määrälliseen ja alueelliseen laajentumiseen sekä modernin, valtiojohtoisen ja lakisääteilyyn perustuvan korkeakoulupolitiikan syntyyn. Korkeakoulutuksesta tuli tuolloin suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamisen ja vankistamisen tärkeä osatekijä. Ylin opetus sai aikaisempaa suuremman painoarvon yhteiskunnan yleisessä kehittämisessä. Toisaalta – vahvan koulutususkon ja koulutusseudistusten takia – koulutussektorin mahdollisuus osallistua yhteiskuntapolitiikan yleisten tavoitteiden asetteluun oli parempi kuin aikaisemmin.

Korkeakoulupolitiikka sai uuden sisällön 1980-luvun lopulta lähtien tavoitteiden painottuessa mm. kansainvälistymiseen, tulosvastuuseen ja erikoistumiseen. Ylin opetus tosin sanoen sitoutui entistä selvemmin taloudellisen kasvun edistämiseen ja muiden yhteiskuntapolitiittisten tavoitteiden saavuttamiseen. Itse koulutussektorin vaikutusvalta yhteiskunnalliseen tavoitteenasetteluun sen sijaan alkoi talouspolitiikan mahdin kasvun myötä kaventua. Etenkin 1980-luvun loppuvuosina korkeimman opetuksen kehitystä vauhdittivat vielä poikkeuksellisen hyvä taloudellinen tilanne ja määrärahojen lisäys.²¹⁹ Viimeisimpään vaiheeseen – sanottakoon vaikka nopearytmisen tulosvastuun kaudeksi – siirryttiin Suomessa 1990-luvun alkupuolella, myöhemmin kuin useissa Länsi-Euroopan maissa.²²⁰

Korkeakoulupolitiikan näkyvimpiä muutoksia on ollut 1990-luvulla alistaisuus talous- ja yhteiskuntapolitiikan linjalle. Ylimmän opetuksen ja sen ohessa

.

218 Nevala 1991, 22–29.

219 Esim. Nevala 1991, 48-50; Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 134-158; Jäppinen 1995, 21–22.

220 Kivinen, Rinne ja Ketonen (1993) ovat jaotelleet korkeakoulutuksen kehityskaudet Akateemis-traditionalistiseen aikaan, joka ulottui Turun Akatemian perustamisesta 1960-luvulle; lakisääteisen kehittämisen kauteen, joka päättyi 1980-luvulla sekä tulosvastuullisen yliopistoon siirtymisen vaiheeseen. Ari Jolkkonen (1985) nimeää toisen maailmansodan jälkeiset aallot teknis-taloudelliseksi, hyvinvointivaltioon liittyväksi ja koulutusaalloksi. Ari Antikaisen (1979b) koko suomalaisen korkeakoulutuksen laajentumisen esittely perustuu eri korkeakoulujen perustamisen analysointiin; hän ei erota siinä varsinaisia kausia, mutta luonnehtii kunkin korkeakoulun perustamisen yhteiskunnallisia kytkentöjä. Osmo Lampinen (1998) puolestaan jakaa koko koulutuspolitiikan kolmeen kauteen: Kansallisen koulutuspolitiikkaan 1800-luvun lopulta 1960-luvulle, järjestelmäkeskeiseen vaiheeseen 1960-luvulta 1980-luvun lopulle sekä tuloskeskeisen koulutuspolitiikan kauteen. Lehtisalon ja Raivolan (1986) syklijaottelu taas muodostuu ensimmäisestä, noin 1800-luvun puoliväliin jatkuneesta kaudesta, 1800-luvun lopun kattaneesta jaksosta, 1900-luvun alkupuolen syklistä sekä toisen maailmansodan jälkeen alkaneesta neljännessä aikakaudesta.

koko koulutussektorin itsenäinen päätäntävalta on supistunut, koska toiminta on jouduttu mitoittamaan valtiovarainministeriöstä annettuihin kehyyksiin. Valtioneuvoston 1987 tekemä periaatepäätös eräiden keskeisten korkeakoulumäärärahojen kasvattamisesta raukesi vuoden 1991 lopussa ja samalla päättyi myös korkeakoulutusmäärärahojen vuosittainen kasvu. Marja Alestalon esittämä tulkinta kulttuurimäärärahojen joutumisesta ensimmäisenä karsintalistalle valtionalouden tilan huonontuessa näyttää pitävän paikkansa. Näin kävi myös 1970-luvun puolivälin öljykriisin aikoihin, jolloin korkeakoululaitoksen ensimmäistä kehittämislakia muutettiin. Tuolloin sen voimassaoloaikaa jatkettiin ja asetetut tavoitteet oli määrä saavuttaa venyneellä aikataululla. Muutos ei siis ollut yhtä jyrkkä kuin 1990-luvun alkuvuosina.

Parin vuosikymmenen takaisilla tapahtumilla oli kuitenkin suuri periaatteellinen merkitys. Valtiovarainministeriö saavutti vähitellen valta-aseman, koska tosiasiallinen vallankäyttö alkoi yhä enemmän painottua budjetin valmisteluun. Eduskunnan budjettivaltaa siirtyi ministeriölle, sillä merkittäviä lisäyksiä tai muutoksia esitettyyn tulo- ja menoarvioon ei enää ole tavattu tehdä. Valtiovarainministeriö saavutti pikku hiljaa ”superministeriön” aseman. Tämä asema korostui valtionalouden kiristyessä. ”Hyvinä aikoina” tilanne oli helpompi, vaikka valtiovarainministeriö ei esimerkiksi pitänyt korkeakoululaitoksen kehittämislain sisältämästä määrärahojen lisäyspykälästä sen enempää 1970- kuin 1990-luvuillakaan.²²¹ 1990-luvun korkeakoulupolitiikan keskeisimmät linjapäätökset tehtiinkin valtiovarainministeriössä budjetin raameja laadittaessa ja toisaalta budjetin ulkopuolisia lisäsästöjä kohdennettaessa. Opetusministeriön tehtäväksi jäi sopeuttaa toimintansa annettuihin raameihin.

Syntynyt asetelma muutti opetusministeriön ja korkeakoulujen suhteita. Ministeriö noudatti 1990-luvulla laajasti ns. juustohöyläperiaatetta supistusten toteuttamiseksi. Näin pallo – ja ikävien päätösten teko – siirtyi eteenpäin korkeakouluihin, jotka joutuivat usein erittäin nopealla aikataululla etsimään säästö- ja supistamiskohteita. Opetusministeriön valta korkeakouluihin nähden siis kasvoi, vaikka kokonaisbudjetointiin siirtyminen kasvatti periaatteessa yliopistojen itsenäistä päätösvaltaa taloudellisissa asioissa. Tosin opetusministeriö kontrolloi yliopistojen toimintaa entistä tarkemmin esim. uusien tulossopimusten muodossa. Kokonaisbudjetoinnin eduista osa hupeni siihen, että taloudellinen tilanne koko ajan huononi ja korkeakoulut joutuivat toimimaan supistuvilla resursseilla. Korkeakoulujen autonomia – jota toki pidettiin yleisenä tavoiteltavana – yhtä aikaa kasvoi pienissä asioissa, mutta väheni suurten linjapäätösten osalta.

Korkeakoulutukseen kohdistuneiden budjettileikkausten suuruutta ja vaikutuksia on vaikea täsmällisesti laskea. Malkki ja Kinnunen ovat analysoineet kymmenen korkeakoulun osalta tilanteen muutoksia 1990-luvun alkupuolella. Heidän mukaansa korkeakoulujen toimintamenobudjetit pienenivät selvästi vuosikymmenen alussa, mutta toisaalta leikkauksia pystyttiin kompensoimaan

221 Haavio 1985, 73.

maksullisesta palvelutoiminnasta ja muusta ulkopuolisesta rahoituksesta saaduilla tuloilla. Kokonaisarvionaan Malkki ja Kinnunen toteavat: ”*Suomalaisen korkeakoululaitoksen kokonaisrahoitustilanteen tarkastelusta voidaan päätellä, ettei tutkimuksen ja opetuksen edellytyksiä ole ainakaan kokonaan poistettu.*” Toisaalta eri korkeakoulujen ja tieteenalojen välillä näyttää olevan selviä eroja rahoitusrakenteen muuttumisessa 1990-luvulla.²²² Silti johtopäätökseksi jää, että korkeakoulut selviytyivät 1990-luvun rahoituskriisistä paremmin kuin yleensä on luultu.

Toinen merkittävä muutos on ollut korkeakoulupoliittisen päätöksen teon rytmin nopeutuminen. Tämä oli seurausta taloudellisen tilanteen nopeasta heikkenemisestä erityisesti vuosina 1992–1993. Talouspoliittinen päätöksenteko oli ajoittain lähes paniikkimaista. Samaa nopeaa tempoa oli noudatettava yhteiskuntapolitiikan muillakin lohkoilla. Korkeakoulut ja opetusministeriö valittivat useaan otteeseen joutuvansa tekemään pitkälle ulottuvia linjauksia ja päätöksiä erittäin nopealla aikataululla ja ilman kunnollista tietoa tai valmistelua.²²³ Kärkevin esimerkki kiireestä oli keväällä 1993 tehty korkeakoululaitoksen rakenteellisen kehittämisen valmistelutyö. Koko korkeakoulupoliittikan suunnan muutos valmisteltiin muutamassa kuukaudessa. Useissa puheenvuoroissa tuotiinkin esiin pelko, että nopeasti ja hataralla pohjalla tehtyjä päätöksiä saataisiin myöhemmin katua. Korkeakoulut korostivat moneen otteeseen, että rakenteellista kehittämistä toki pitää tehdä, mutta huomattavasti pitemmällä aikataululla ja paremmalla valmistelulla. Ylin opetus on perinteisesti ollut iso ja jäykkä järjestelmä, jossa muutokset ovat tapahtuneet hitaasti ja pitkällisen harkinnan jälkeen.

Sopeutuminen koulutuksen ”rytminvaihdokseen” oli vaikeaa, koska tieteellisen tutkimuksen perusluonteeseen kuuluu pitkäjänteisyys ja jatkuvuus.²²⁴ Niinpä korkeakoulujen säästöt kohdistuivat usein ns. tukipalveluihin tai järjestelyt olivat väliaikaisluontoisia. Tämän voi toisaalta tulkita olleen korkeakouluille ominaista ”odotuspeliä”, jolla vaikeita ratkaisuja pyrittiin siirtämään tulevaisuuteen ja ehkä välttämään ne kokonaan.²²⁵ Toisaalta pitää muistaa, että suuret korkeakoulupoliittiset ratkaisut olivat viime kädessä poliittisia päätöksiä, jotka saattoivat vaatia jopa lain tai asetuksen muutoksia. Isoja linjauksia ei siis voinut tehdä pelkästään korkeakoulujen päätöksillä – kysymys ei voinut olla vain ”odotuspelistä”, vaikka se toimintaa usein väritti.

Paniikissa sorruttiin korkeakoulupoliitikassa myös selviin virhearviointeihin. Tällaisesta käy esimerkiksi Eläinlääketieteellisen korkeakoulun siirtämisen ja hammaslääketieteen lakkauttamisen prosessi. Kiistatta periaatepäätös eläinlääketieteen siirtämisestä oli huonosti valmisteltu. Sen perustui oleellisilta

.

222 Malkki & Kinnunen 1996, 54–60.

223 Marja Alestalo (1993) puhuu osuvasti ”*kiireen logiikasta yhteiskunnan kehittämisen metodina*”.

224 Katso esim. Jäppinen 1993.

225 Esim. Vantaja & Ketonen 1995, 216. Malkin ja Kinnusen (1996, 82–83) mukaan voimavaroja on supistettu eniten tukipalveluista, joka puolestaan on luonut vastakkainasettelua tukihenkilöstön ja muun korkeakouluväen kesken.

osiltaan parin vuosikymmentä aikaisemmin laadittuihin asiakirjoihin eikä niin muodoin voinut vastata ajan vaatimuksia. Samoin esitys Helsingin yliopiston hammaslääketieteen lakkauttamisesta vaikuttaa huonosti perustellulta, olihan kysymys alan johtavasta koulutusyksiköstä. Vaikutelmaksi jää, että taloudellisten ja poliittisten paineiden luomassa pakkotilanteessa korkeakoulupolitiikan linjauksia tehtiin summittaisesti, ikään kuin hakuammunnalla, ja pyrittiin löytämään toimintamalli, joka menisi poliittisessa päätöksenteossa läpi.

Korkeakoulutus jäi suurina talous- ja yhteiskuntapoliittisina päätöksinä tehtäessä ”jalkoihin”. Korkeakoulutuksella ei ollut sellaista yhteiskunnallista painoarvoa tai poliittisesti palkitsevaa imagoa, josta politiikan vaikuttajat olisivat voineet hyötyä. Selkeä osoitus koulutuksen vähäisestä painoarvosta oli hallituksen sivistyspoliittisen ministerivaliokunnan kokoonpano. Valiokunnan, jossa esimerkiksi vuosien 1992 ja 1993 suuret ratkaisut viimekädessä linjattiin, jäseninä olivat opetusministerit Uosukainen ja Isohookana-Asunmaa, kehitys- ja yhteistyöministeri Kankaanniemi sekä liikenneministeri Norrback. Mukana ei siis ollut hallituksen todellista päätösvaltaa käyttävän sisäpiirin ministereitä. Näin ollen kulttuuri- tai koulutuspoliittiset näkökannat eivät juuri painaneet isoja ratkaisuja tehtäessä. Ylin opetus oli esillä eduskunnassa kehittämislain määräraha-työkaluina kumottaessa ja toisaalta välikysymyksessä kesällä 1994. Missään vaiheessa ei puhujapöytäkirjoihin kuitenkaan saatu hallituspuolueiden tai opposition ”suuria nimiä”; keskustelu käytiin lähinnä rivikansanedustajien ja puolueiden ”koulutuseksperttien” kesken.

Korkeakoulutuksella oli kaiken aikaa vaikeuksia osoittaa yhteiskunnallista merkitystään päättäjille. Viestit eivät kaikesta päätellen menneet perille. Ylimmän opetuksen tulokset eivät useinkaan ole välittömästi havaittavia tai hyödynnettäviä ja tämä vaikeutti asemien puolustamista julkisen sektorin menoja supistettaessa. Hallituksen piti monissa tilanteissa saada nopeita ja markkoissa mitattavia tuloksia. Siksi oli erittäin vaikea puolustaa toimintaa, jonka tulokset ehkä näkyisivät vasta vuosien kuluttua tai eivät ehkä suoranaisesti millään tavalla vaikuttaisi tavallisten ihmisten tai markkinavoimien elämään.

Korkeakouluilla oli myös suuria vaikeuksia löytää selkeää toimintalinjaa niin valtiovallan suuntaan kuin keskenäänkin. Yhtenäistä rintamaa säästöjä vastaan ei missään vaiheessa syntynyt, vaikka esimerkiksi korkeakouluneuvosto tai rehtorien neuvosto ottivat instituutioina kantaa leikkauksia vastaan. Korkeakoulujen edustajat korostivat yksi toisensa jälkeen leikkausten haitallisuutta ja toistivat vanhaa fraasia, että *”nyt ollaan tultu äärirajalle, eikä enempää enää kestä”*. Silti supistustoimet jatkuivat, eikä yliopistoissa noustu barrikadeille, vaikka ”ääri raja” ylitettiin useaan kertaan. Syksyn 1992 eduskuntakeskustelussa heitetty ajatus korkeakoulujen vastarinnan heikkoudesta piti aika pitkälle paikkansa.

Yliopistot ovat omaksuneet hämmästyttävän nopeasti uuden korkeakoulupolitiikan ydinkäsitteisiin kuuluvat tehokkuus- ja tulosajattelun sekä yrittäjyyden painottamisen. Osa korkeakouluista oivalsi nopeasti uusien tuulien suunnan ja mahdollisuuden päästä muutoksen ”eturintamaan”. Tällä tavalla uskottiin saatavuttavan etuja kilpailtaessa niukoista resursseista. Useat korkeakoulujen

edustajat vastustivat vielä syksyllä 1992 korkeakoulujen kehittämislain kumoamista ja säästöjen tekemistä. Seuraavana syksynä tuotiin useissa eduskunnan sivistysvaliokunnalle osoitetuissa kannanotoissa esille, kuinka hyvin kyseinen korkeakoulu oli omaksunut uusia toimintalinjoja.²²⁶ Yliopistojen hanakkuus omaksua uusia toimintalinjoja herätti kysymyksen, onko niiden toiminnan perusajatus – laadukas tutkimus ja opetus – hämärtynyt ja ottavatko ne uusia tehtäviä vain taktisista syistä menestyäkseen paremmin kilpailuissa muiden yksiköiden kanssa. Tai vielä pahempaa: puuttuuko niiltä kyky kriittisesti analysoida omaa toimintaansa ja tuloksiaan?²²⁷

Yrittäjäyys ja yhteydet elinkeinoelämään on nostettu vahvasti esille uuden korkeakoulupolitiikan linjauksissa.²²⁸ Erittäin vähän sen sijaan on pohdittu tieteenalojen erilaisuutta tässä suhteessa. Humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen alan ihmiset ovat perinteisesti sijoittuneet suureksi osaksi julkiselle sektorille. Ei näytä olevan selvää, millaisen erityisosaamisen varassa näiltä aloilta valmistuneet opiskelijat voisivat ryhtyä itsenäisiksi yrittäjiksi. Yrittäjäyden ja itsensä työllistämisen korostaminen vaikuttaa enemmän muoti-ilmiöltä, jonka avulla vastuu yhdestä koulutuspolitiikan kulmakivestä, koulutuksen jälkeisestä työllistymisestä, voidaan sysätä ihmiselle itselleen. Ylipäätään työllistymistä ei uuden korkeakoulupolitiikan kaudella ole juuri lainkaan kriittisesti arvioitu. Taivoitteena on vain ollut tuottaa entistä enemmän perus- ja jatkotutkintoja entistä nopeammin. Vasta aivan viime aikoina on havahduttu miettimään mihin nopeasti kasvava tohtoritulva tulevaisuudessa sijoitetaan.

Ylimmän opetuksen säästötoimet murensivat korkeakoulujen yhteisrintamaa, jos sellainen nyt oli päässyt syntymään. Korkeakoulut joutuivat jakamaan aikaisemman runsauden sijasta niukkuutta, jolloin vanhat asetelmat nousivat helposti esille. Esimerkiksi Helsingin yliopiston kannanotoissa korostettiin useaan otteeseen maan suurimman opinahjon kärsineen viime vuosikymmeninä harjoitetusta alueellisesta korkeakoulupolitiikasta. Nyt tavallaan maksettiin tuolloin tehdyistä virheistä ja ylimitoituksesta. Erityisen kärjekästä kritiikkiä korkeakoulupolitiikkaan kohdisti Helsingin yliopiston ylioppilaskunta. Opetusministeri Riitta Uosukainenkin arvosteli uransa alkuvaiheissa voimakkaasti alueelliseen kehittämiseen kytkettyä korkeakoulupolitiikkaa ja Helsingin yliopiston jäämistä voimavarojen jaossa taka-alalle.

Korkeakoulujen vastakkainasettelu näkyi erityisen voimakkaasti niiden jouduessa ottamaan kantaa toimintojen supistamiseen tai lopettamiseen. Hammaslääketieteen supistamisprosessissa esitettiin ”muiden äänin” Helsingin yksikön lakkauttamista. Helsingin yliopiston mielestä taas Turun yksikkö sopi parhaiten lakkautettavaksi. Helpoimmin rationalisoitavaa tai karsittavaa tuntui löytyvän muiden korkeakoulujen toiminnasta. ”Vanhat yliopistot” näkivät mieluiten uusien, vielä toimintalinjojaan hakevien korkeakoulujen joutuvan karsimaan toi-

.

226 Edk:n SiVK:n ptk. 20.10 ja 22.10.1992 sekä 9.11. Ja 11.11.1993 (EDKA).

227 Katso esim. Alestalo 1995, 139, 145 ja 151–152.

228 Korkeakoulupoliittisen retoriikan muutoksia 1990-luvulla analysoi hyvin Jolkkonen (1995).

minnastaan. Pohjoisempana puolestaan kiinnitettiin huomiota etelässä samalla paikkakunnalla toimivien yksiköiden päällekkäisyyksiin. Kaikki periaatteessa kannattivat päällekkäisten toimintojen karsimista, mutta vain siinä tapauksessa, että karsiminen kohdistuisi toiseen korkeakouluun. Ei siis ollut yllättävää, etteivät korkeakoulut omaehtoisesti saaneet toimintojaan karsittua, vaan päätökset jäivät valtiovallan tehtäväksi.

Korkeakoulujen reagointia valtiovallan supistustoimiin voi pitää vaisuna. Ylimmässä opetuksessa ilmeisesti pitkälle ymmärrettiin valtiontalouden säästöjen välttämättömyys. Määrärahojen supistuksia arvosteltiin, mutta usein lähes samaan hengenvetoon todettiin maan talouden tervehdyttämisen vaativan ripeitä toimia. Tämä tuli selvästi esille eduskunnan sivistysvaliokunnan syksyllä 1992 ja 1993 kuulemien korkeakouluasiantuntijoiden lausunnoissa. Syksyllä 1992 korkeakoulut tosin korostivat hyväksyvänsä säästöt vain yhden vuoden osalta. Ilmeisesti osa korkeakouluista toisissaan uskoi, että supistustoimet rajoittuisivat vain yhteen vuoteen. Opposition kansanedustajat olivat paremmin selvillä poliittisen pelin säännöistä. He korostivat jatkuvasti, etteivät säästöt pysähdy yhteen vuoteen, jos sille tielle lähdetään.

Julkinen sektori joutui melkoisen ryöpytyksen kohteeksi Esko Ahon hallituksen aikana. Valitun ja ainoaksi oikeaksi julistetun talouspoliittisen linjan päämäärä oli suosia avointa sektoria, erityisesti vientiteollisuutta, sekä supistaa julkisen talouden menoja. Lama oli tämän ajattelutavan mukaan seurausta myös talouden ylikuumenemisestä ja lainanottoon perustuneesta kulutushysteriasta 1980-luvun lopulla; kaikki kansalaiset olivat osaltaan syyllisiä talouden tasapainottomuuteen. Tällainen ”kollektiivinen syyllisyys” tai julkisen sektorin leimaaminen talouden epätasapainon avaintekijäksi ei näyttänyt korkeakouluissa juuri herättävän kriittisiä kannanottoja. Julkisen sektorin asemaa ja merkitystä käsiteltiin varsin vähän, eikä korkeakouluissa käyty arvokeskustelua säästöjen kohdentamisesta. Hallituksen valitsemaa talouspoliittista linjaa ei laajasti asetettu kyseenalaiseksi. Tiedeyhteisön kritiikki ja aktiivisuus olivat 1990-luvun Suomessa kaukana edellisen laman aikaan 1970-80-lukujen taitteen tasta²²⁹.

Korkeakoulujen merkityksen arvioinnissa on lopulta kyse poliittisen päätöksenteon ja asiantuntijuuden välisestä suhteesta. Asiaan perehtynyt Marja Alestalo pitää suomalaisen tiedeyhteisön kehitystä hitaana ja sen poliittista painoarvoa sen vuoksi heikkona. Sille onkin jäänyt lähinnä sivusta seuraajan rooli, kun yhteiskuntapoliittinen tavoitteenasettelu on 1990-luvulla liukunut täydellisesti hallituksen haltuun. Arvojen tai yhteiskunnallisten tavoitteiden kyseenalaistamiselle ei ole jäänyt juuri sijaa, eikä tiedeyhteisö näytä siihen oikein pystyvänkään. Se on jäänyt taustalle vaikeroimaan, kun rahoitusta leikataan ja tutkimuksen painopisteitä asetetaan uudelleen yhteiskunta- ja talouspolitiikan toteuttamisen vaatimaan suuntaan.²³⁰ Muutamat kriittiset kannanotot on

229 Alestalo 1991.

230 Ibid.

päätöksenteossa jätetty huomiotta tai tyrmätty tylästi. Näin kävi esimerkiksi hallituksen linjaa arvostelleille taloustieteilijöille. Heidän arvostelunsa valtiovarainministeri Viinanen kuittasi toteamalla, että ”käytössä on toki parempia-kin asiantuntijoita”.

Suomessa korkeakoulut on 1990-luvulla sidottu aikaisempaa tiukemmin tukemaan talous- ja yhteiskuntapolitiikan päämääriä, vaikka ne itse eivät tavoitteenasettelussa juuri ole olleet mukana. Sama kehityspiirre voidaan löytää myös useista muista läntisistä maista. Yliopistojen resursseja leikattiin rajusti jo 1980-luvulla. Korkeimman opetuksen laitokset joutuivat kilpailemaan rahoituksesta keskenään ja myös muiden oppi- ja tutkimuslaitosten kanssa. Niinpä ajaututtiin tilanteeseen, jossa korkeakoulujen oli jatkuvasti osoitettava olevansa valtiovallan investointien arvoisia. Tieteellisen työn luonteesta johtuen tässä on ollut jatkuvasti melkoisia vaikeuksia. Yleisenä linjana on ollut vähentää valtiovallan suoraa, byrokraattista kontrollia ja siirtää päätösvaltaa entistä enemmän yliopistoille itselleen. Lamavuosina korkeakoulujen todellinen liikkumavara Suomessakin kaventui, vaikka ne muodollisesti voivat päättää asioista aikaisempaa itsenäisemmin.

Korkeakoulutuksen supistusten alkaessa meillä 1990-luvun alussa valtiovalta korosti toistuvasti rahoituksen voimakasta kasvua edellisen vuosikymmenen lopulla. Samoin painotettiin, että leikkauksia on tehty myös muissa Länsi-Euroopan maissa.²³¹ Useissa maissa olosuhteet olivat 1970-80-luvuilla samanlaiset kuin Suomessa myöhemmin: julkisen talouden supistukset jouduttiin tekemään nopeasti kriisitunnelmissa. Erityisen tuskallinen korkeakoulujen tilanne oli Englannissa, jossa oikeistoliberalistinen hallitus määrätietoisesti ”ajoi alas” maan ylintä opetusta. Myöhemmissä arvioissa on osoittautunut, että supistukset Englannissa menivät liian pitkälle ja vaurioita joudutaan korjaamaan pitkään.²³² Englannin korkeakoulutuksen muutokset oikeistoliberalistisen hallituksen aikana ovatkin olleet tutkimuksen kiinnostuksen kohteena laajalti. Miriam E. David tiivistää kärkevästi, mutta oikeansuuntaisesti ”uuden oikeiston” koulutuspolitiikan periaatteen Englannissa: ”*In other words, the aims of the right in their educational reforms have been to widen social differences between schools and therefore social inequalities*”.²³³ Samansuuntainen, tosin lievämpi, kehitys käytiin läpi 1980-luvulla myös Hollannissa, Itävallassa, Belgiassa, Ranskassa, Irlannissa ja Norjassa. Osittain taustalla on ollut ikäluokkien pieneneminen ja sen myötä halu käyttää korkeakoulutuksesta ”vapautuvia” resursseja muilla yhteiskuntapolitiikan sektoreilla.²³⁴

.

231 Esim. HE n:o 144, VP 1992, asiak. A5.

232 Englannin osalta katso esim. Stewartin (1989) yleisesitys ja Roy Lowen (1997) kirja koulutuksesta Englannissa 1960-luvulta nykypäiviin. Yleisemmin korkeakoulutuksen muutoslinjoja eri maiden osalta voi tutkailla teoksesta *Higher Education in Europe* (1993), johon on koottu artikkeleita 13 maan korkeakoulutuksen muutoksista toisen maailmansodan jälkeen.

233 David 1995, 73. Artikkelin löytyy kirjasta *Equality and Inequality in Education Policy*, joka on erinomainen ja kriittinen katsaus koulutuksen kehityslinjoihin.

234 Perusteellisempi selvitys asiasta esim. Neave & van Vught 1991, 240–243.

Suomalaisen korkeakoululaitoksen kehitys kriiseineen ja supistuksineen ei kansainvälisesti vertaillen ollut poikkeuksellinen. Eri maissa tehtyjen ratkaisujen vaikutuksia on tosin vaikea vertailla. Tuskin suomalainen korkeakoulutus kuitenkaan joutui yhtä pahasti alasajetuksi kuin esimerkiksi Englannissa. Laajemmin katsoen muutosten tietynlainen samatahtisuus ja yhdensuuntaisuus Länsi-Euroopassa on ollut tyypillistä koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan. Tämä johtuu muutosten samanlaisesta taustasta: koulutusikäluokkien supistumisesta, valtiontalouden kriisiytymisestä ja Euroopan yhdentymisen aiheuttamasta talous- ja yhteiskuntapolitiikan uudelleen suuntaamisesta. Asiaan on vaikuttanut myös sosialismin romahdus, sillä toisen maailmansodan jälkeen se on ollut tavallaan läntisen yhteiskuntakehityksen tasapainottava voima. Kun tämä pidike poistui, korkeakoulu- ja yhteiskuntapolitiikkaa voitiin laajemmin suunnata ja arvottaa uudelleen.

■ Korkeakoulupolitiikan tavoitteet ja todellisuus

Opiskelijamäärän kasvu ja ylioppilassuma

Talvisodan syttyessä oli Suomen korkeakouluissa yhteensä hieman yli 9 000 opiskelijaa. Uusia tulokkaita otettiin 1930-luvulla vuosittain vähän alle 2 000 eli lähes kaikki valmistuneet ylioppilaat saattoivat halutessaan aloittaa korkeakouluopinnot. Lukion suorittaminen oli vuodesta 1852 lähtien ehto yliopistoon kirjoittautumiseen ja käytännössä kaikki ylioppilaat kirjattiin opiskelijoiksi, vaikka opiskelija ei olisi aloitettukaan. Vuonna 1919 ylioppilastutkinto muutettiin itsenäiseksi lukioasteen päättötutkinnoksi. Tuolloin yliopistoon kirjoittautumisen käytäntöä myös muutettiin niin, että vain opiskelunsa todella aloittaneet kirjoitettiin yliopiston opiskelijoiksi. 1930-luvun lopulla vielä uusista opiskelijoista noin kolmeneljännestä aloitti opintonsa Helsingin yliopistossa, jonka ylivalta siis oli ehdoton. Sisäänpääsy oli vapaata lähes kaikilla aloilla, sillä vain Teknillisessä korkeakoulussa sekä muutamissa Helsingin yliopiston opiaineissa oli käytössä pääsyä rajoittava numerus clausus-järjestelmä. Tosin 1930-luvulla oli vilkkaasti keskusteltu ylioppilastulvasta ja asiaa oli pohtinut komiteakin, mutta laajoihin rajoitustoimiin eivät komitean ehdotukset johtaneet.¹

Uusien opiskelijoiden ja vuosittain valmistuneiden ylioppilaiden määrät toisen maailmansodan jälkeen löytyvät oheisesta kuviosta 1. Jatkosodan päätyttyä lukuvuonna 1945/46 kirjoittautui korkeakouluihin yli 4 300 uutta opiskelijaa. 1930-luvun lopun tilanteeseen verrattuna kyseessä oli todellinen "ylioppilastulva". Kuvaavaa on, että vuoden 1945 taso sisäänotettujen määrässä saavutettiin vasta 1950-luvun lopulla.² Tulokkaiden tulva oli kriisivuosien patoutumien jälkeen luonnollista etenkin, kun vuosina 1944-1946 järjestettiin normaalien ylioppilastutkintojen lisäksi kuudet ns. sotilaskirjoitukset, joissa hyväksyttiin yhteensä 3 853 valkolakkaa.³ He olivat myös kelpollisia hakeutumaan ylimpään opetukseen.

Uusien opiskelijoiden määrä laski 1940-luvun lopulla runsaaseen 2 600:een ja nousi siitä seuraavalla kymmenluvulla aluksi vain hitaasti. Ylioppilaspatoutuman purkautumisen ohella taantumana toisena syynä oli karsintajärjestelmien yleistyminen useilla opintoaloilla. Niinpä 1950-luvun alkupuolella työskennellyt Korkeakoulukomitea saattoi todeta, että maan suurimassa korkeakoulussa,

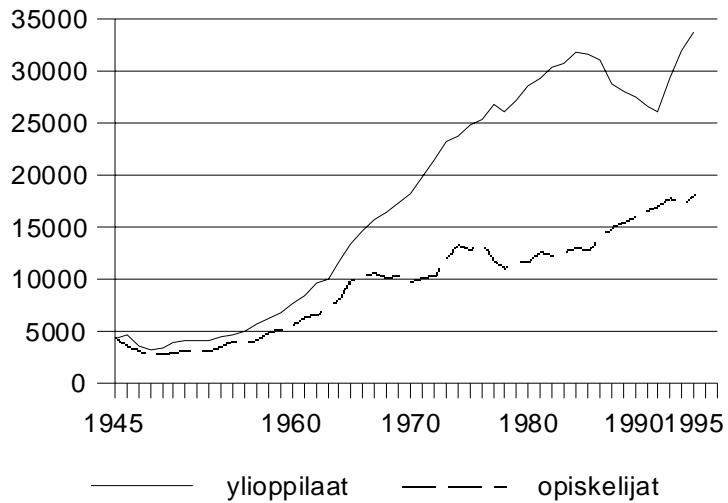
.

1 Nevala 1991, 63 ja liitetaulukko 3; Ronkainen 1992, 37–32 ja Kom 1935:12 passim.

2 Nevala 1991, liitetaulukko 3; Heikkilä 1991, liitetaulukko 3.

3 Kiuasmaa 1982, 338.

KUVIO 1. Uudet ylioppilaat ja uudet korkeakouluopiskelijat Suomessa 1945–1995.

Kuvion lähteet: Nevala 1991, liitetaulukko 3; SVT, Koulutus ja tutkimus n:o 1988:5, 1989:5, 1990:4 ja SVT, Koulutus 1993:10, 1995:14.

Helsingin yliopistossa, vain teologiseen ja valtiotieteelliseen tiedekuntaan sekä historiallis-kielitieteelliseen osastoon sisäänpääsy oli vapaata.⁴ Karsinta ei kuitenkaan vielä ollut kovin voimakasta. Lisäksi loppuututkinnon suorittaneita oli 1940-50-luvuilla lähes yhtä paljon kuin sisään otettuja. Niinpä korkeakouluissa opiskelien kokonaismäärä ei sanottavasti kohonnut: vuosien 1946 ja 1953 välillä nousu oli itse asiassa vain runsaat 1 000 opiskelijaa (6.4%).⁵

Asetelma alkoi muuttua ja uusien opiskelijoiden määrä kasvaa aikaisempaa nopeammin 1950-luvun loppuvuosina. 1950–60 -lukujen vaihteessa ylitettiin ensimmäisen kerran 5 000 uuden opiskelijan raja. Kasvuvauhti kiihtyi, sillä seuraava tasaluku, 10 000, ylittyi jo kuuden vuoden kuluttua, lukuvuonna 1965/66. Noina vuosina sisäänotettujen opiskelijoiden määrä oli kasvoi enimmillään 16 %:n vuosivauhdilla. Vielä nopeammin kasvoi kuitenkin valmistuneiden ylioppilaiden määrä: 5 000 valkolakin määrä ylittyi 1956 ja kuuden vuoden kuluttua määrä oli jo kaksinkertaistunut.

Uusien opiskelijoiden kasvukäyrä tasaantui selvästi 1960-luvun puolivälin jälkeen kääntyen vuosikymmenen vaihteessa lieväksi laskuksi. Uusien ylioppilaiden luku jatkoi kuitenkin voimakasta kasvuaan, joten ns. ylioppilassuma tai "pullistuma" alkoi syntyä. Valkolakkien määrä kääntyi ikäluokkien pienentyes-

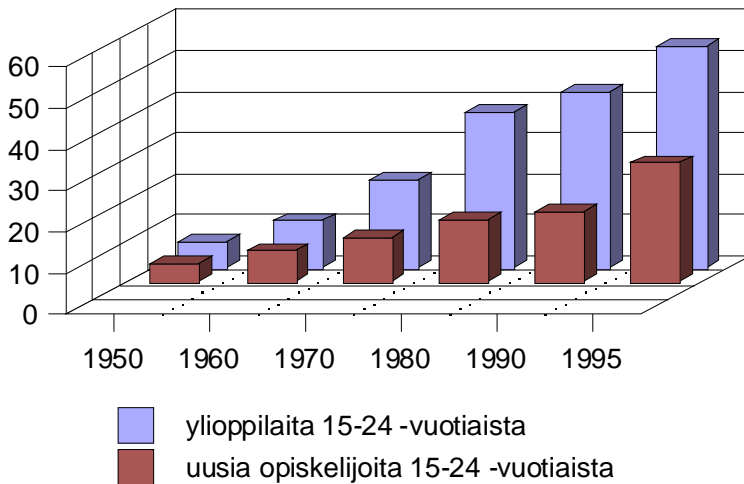
4 Kom 1956:7, 10. Katso myös Ronkainen 1992, 42–49 ja Heikkilä 1991, 105–107.

5 Nevala 1991, liitetaulukko 3.

sä tilapäiseen laskuun vasta 1980-luvun puolivälissä, jolloin ero uusiin opiskelijoihin oli ehtinyt revetä tavoittamattoman suureksi. Näin kävi vaikka 1970-luvulla uusien opiskelijoiden määrä kohosi ja vuosikymmenen puolivälissä ylimpään opetukseen kirjoittautui aloittajia ennätysmäärä, noin 13 000. Tuolla tasolla tulokkaiden luku pysyi 1980-luvulle saakka. Sen jälkeen vuosikymmenen lopulta lähtien uusien opiskelijoiden luku on jälleen merkittävästi kasvanut: vuonna 1995 aloitti korkeakouluopintonsa jo noin 18 000 nuorta. Silti ylioppilassuma ei pienentynyt kuin hetkellisesti 1980–90-lukujen vaihteessa. Valkolakkien luku kääntyi 1990-luvun alussa jyrkkään nousuun: vuonna 1995 valmistuneita ylioppilaita oli lähes 30 % enemmän kuin kolme vuotta aikaisemmin. Kilpailu korkeakoulutuspaikoista siis kiristyi, vaikka ammattikorkeakoulujen tulo toi uusia kouluttautumismahdollisuuksia. Ylioppilassumaa ammattikorkeakoulutkaan eivät pysty purkamaan, sillä ylioppilaksi valmistuvien osuus ikäluokasta kohosi nopeasti 1990-luvulla.

Oheinen kuvio kertoo ylioppilaksi valmistumisen sekä toisaalta korkeakoulutukseen hakeutumisen yleistymistä 15–24 -vuotiaiden nuorten ikäluokassa.

KUVIO 2. Uusien ylioppilaiden ja uusien korkeakouluopiskelijoiden osuus (%) 15–24 -vuotiaasta väestöstä 1950–1995.

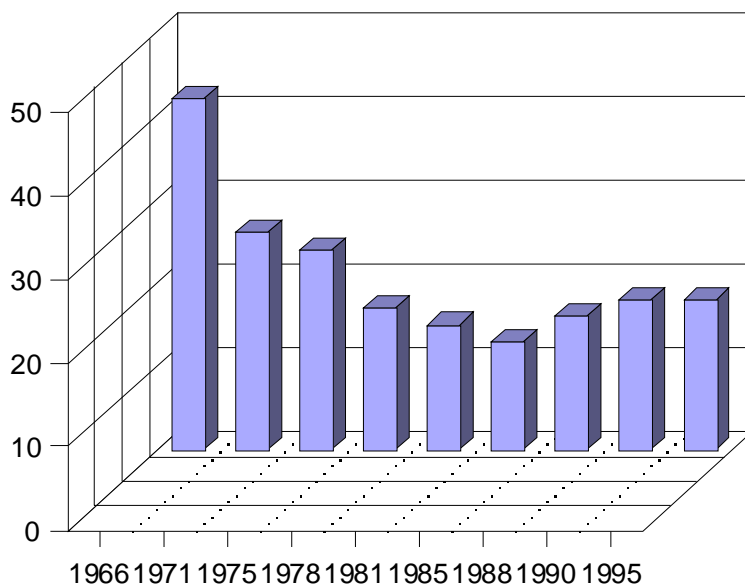

Kuvion lähteet: Nevala 1991, liitetaulukko 3; SVT, Koulutus 1996:2, Yleissivistävät oppilaitokset 1995; Koulutus 1995:14, Korkeakoulut 1995; SVT VI C 102, väestölaskenta 1950, I nide; SVT VI C 103, väestölaskenta 1960, nide II; SVT VI C 104, väestölaskenta 1970, osa II A 1; SVT VI C 106, väestölaskenta 1980, osa I A; STV 1992; STV 1996.

Ylioppilaiden määrä kasvoi suhteellisesti eniten 1960- ja 1970-luvuilla, mutta korkeakouluihin päässeiden osuus lisääntyi selvästi hitaammin. Uusien opiskelijoiden suhteellinen määrä kasvoi 1990-luvun alkupuolella, mutta ylioppilaiden osuus nousi lähes yhtä nopeasti, joten hakukilpailu ei juuri helpottunut. Voimakkaat kasvuluvut 1990-luvulla selittyvät osaltaan ikäluokkien koon pienenemisellä. Esimerkiksi vuonna 1995 15–24 -vuotiaiden ikäluokkaan kuului noin 632 000 nuorta, kun vuonna 1970 vastaavan ikäisiä oli yli 840 000. Toisaalta uusien opiskelijoiden määrä 1970 oli noin 9 700 ja 1995 jo yli 18 000; muutoskäyrät ovat siis kulkeneet vastakkaisiin suuntiin.

Ylioppilassuman synnyn perussyynä piilee siinä, että koulutukseen hakeutuvien nuorten ja tehtyjen koulutussuunnitelmien tavoitteet eivät kohtaa. Ylioppilaaksi on valmistunut jo pitkän aikaa selvästi suurempi osa ikäluokasta kuin on laskettu.⁶ ”Suman” tai ”pullistuman” seurauksena ylioppilaiden sijoittuminen jatkokoulutukseen hidastui 1960-luvulta lähtien: yhä harvempi nuori pääsi aloittamaan opiskelunsa ylioppilaaksitulovuotena kuten oheisesta käy ilmi.

KUVIO 3. Ylioppilaaksitulovuotenaan korkeakouluopinnot aloittaneiden osuus (%) kyseisen vuoden uusista ylioppilaista.

Kuvion lähteet: Tilastokeskuksen painamattomat konetaulut n:o 10a (1966/67) ja 10 (1971/72), SVT, Koulutus ja tutkimus 1992:12, Koulutus 1996:13.

6 Katso esimerkiksi Ylioppilassumatyöryhmän muistio 1988, 6–7; Kivinen, Rinne & Ahola 1989, 13–23, Numminen 1987, 147–149.

Tilanne oli vaikein 1980-luvun puolivälissä, jolloin vain runsas seitsemäsosa uusista ylioppilaista pääsi aloittamaan korkeakouluopinnot ylioppilassyksynään. Opiskelijoiden sijoittuminen korkeimpaan opetukseen ei ole sanottavasti nopeutunut 1900-luvullakaan, sillä alle viidennes pääsee aloittamaan korkeakouluissa välittömästi ylioppilaaksi tulon jälkeen. Ylioppilassumasta kertoo osaltaan myös se, että 1980 valmistuneista ylioppilaista viiden vuoden kuluttua vain runsas kolmannes (36 %) oli sijoittunut korkeakoulutukseen.⁷ Kilpailu korkeakoulupaikoista on säilynyt kovana. Ylioppilassuman toinen puoli on moninkertaisen koulutuksen lisääntyminen. Korkeakoulujen porteilla "odottelevat" nuoret hankkivat itselleen jonkun muun, useimmiten keskiasteen ammatillisen, koulutuksen. Ylioppilaiden määrä keskiasteen ammatillisissa oppilaitoksissa nousi pitkin 1980-lukua. Samalla uusien korkeakouluopiskelijoiden pohjakoulutuksessa tapahtui selvä muutos: kun 1978 vielä noin 93 %:lla aloittaneista oli takanaan vain ylioppilastutkinto, vastaava luku vuosikymmentä myöhemmin oli enää noin 74 %.⁸

Ylioppilastulvasta keskusteltiin vilkkaasti 1980-luvun loppupuolella ja etsittiin ratkaisua tilanteeseen. Asiaa pohtinut työryhmä esitti keskeisenä keinona ensimmäistä koulutuspaikkaa hakevien aseman parantamista opiskelijavalinnoissa. Lisäksi ylioppilassumaa voitaisiin laukaista väliaikaisesti ammatillisen erikoiskoulutuksen sekä alueellisten erityistoimenpiteiden avulla. Pysyvästi asiaan voidaan kuitenkin vaikuttaa vain kokonaisvaltaisilla koulutuspoliittisilla toimilla ja koko koulutusjärjestelmän rakenteen korjaamisella.⁹

Vuosittaisen sisäänoton kasvu ja tutkintoaikojen piteneminen kasvattivat opiskelijakunnan kokonaismäärää 1950-luvun lopulta lähtien: se kaksinkertaistui vuosien 1960 ja 1970 välillä eli nousi lähes 60 000:een. 1960-luvun loppu oli kasvussa ennätyskautta, mutta seuraavalla vuosikymmenellä tahti selvästi hidastui. 1980-luvulla kasvukäyrä jyrkkeni uudelleen ja vuonna 1988 rikottiin Suomessa ensimmäisen kerran 100 000 korkeakouluopiskelijan raja. Vuonna 1995 tiede- ja taidekorkeakouluissa oli lähes 131 000 nuorta.¹⁰

Korkeakouluopiskelijoiden kokonaismäärä on Suomessa kymmenkertaistunut toisen maailmansodan päättymisen ja 1990-luvun puolivälin välillä. Uusien opiskelijoiden luku on yli nelinkertaistunut ja uusien ylioppilaita oli vuonna 1995 lähes kahdeksan kertaa enemmän kuin vuonna 1945. Väestömäärä on samaan aikaan lisääntynyt vain 1,3-kertaiseksi ja 15–24 -vuotiaan väestön määrä oli vuonna 1995 jopa hieman pienempi kuin vuonna 1950. Ylimmän opetuksen saavutettavuus on siis rajusti kasvanut. Kiihkeimmät kasvukaudet ajoittuvat 1960-luvun alkupuoliskolle, 1970-luvun alkuun sekä vielä 1980-luvun puoli-

7 Mäkinen & Valkonen 1988, 31.

8 Heikkilä 1991, 123–125. Katso myös Mäkinen & Valkonen 1988, 26–27.

9 Ylioppilassumatyöryhmän muistio 1988, 17–24; katso myös esim. Kivinen, Rinne & Ahola 1989, 146–155.

10 Nevala 1991, liitetaulukko 3 sekä SVT 1995:14, Korkeakoulut 1995. Korkeakoulutuksen määrällisen laajenemisen "aalloista" toisen maailmansodan jälkeen katso myös Jolkkonen 1985.

välisestä alkaneeseen vaiheeseen. Niinpä Suomessa oli vuonna 1995 2 498 korkeakouluopiskelijaa 100 000 asukasta kohti, kun vastaava luku neljä ja puoli vuosikymmentä aikaisemmin oli 325.

Tiheä verkosto – paljon opiskelijoita?

Kansainvälisesti vertaillen Suomen korkeakouluverkkoa on totuttu pitämään tiheänä sekä korkeakouluopiskelijoiden määrää ja ikäluokasta korkeinta opetusta saavien osuutta suurena.¹¹ Eri maiden koulutuslukujen tarkka vertailu on kuitenkin hyvin ongelmallista. Tilastointiperusteissa on suuria maittaisia vaihteluita: monissa maissa korkeakoulutukseen luetaan sellaista koulutusta, joka meillä on tilastoitu opistoasteen koulutukseksi. Toisaalta muutama oppiaine tilastoidaan eri maissa eri kokonaisuuksiin kuuluvaksi: mm. psykologia voi löytyä joko kasvatustai yhteiskuntatieteiden lipun alta. Edelleen tieteenaloja on yhdistelty suomalaisesta käytännöstä poikkeavasti: mm. laki-, yhteiskunta- ja kauppatieteet luetaan usein yhdeksi kokonaisuudeksi.¹²

Vertailun mahdollistamiseksi ja pahimpien karikoiden kiertämiseksi on eri lähteiden tietoja yhdisteltävä suuriksi kokonaisuuksiksi ja suomalaisia tilastoja on muokattava kansainvälisen käytännön mukaisiksi. Silti korkeakouluopiskelijoita koskevien tietojen sijasta on usein tyytyminen ns. tertiääritason koulutuksen tietoihin. Tämä taso määritellään yleensä niin, että sille siirtymisen edellytyksenä on keskiasteen suorittaminen. Tertiääritaso sisältää – joskus huonosti eroteltuina – yliopistosektorin, non university -sektorin sekä korkeakoulututkinnon jälkeiset jatko-opinnot koulutuksen pituudella luokiteltuna.¹³

Korkeakouluyksiköiden määrän vertailussakin on oltava varovainen. Pohjoismaista Ruotsissa korkeakoululaitos on jakaantunut osapuilleen yhtä kattavasti maan eri puolille kuin Suomessa. Vaikka jätämme tarkastelun ulkopuolelle taide- ja hoitoalan laitokset keskittyen vain yliopistoihin ja aluekorkeakouluihin (universitet och högskolor), länsinaapurista löytyi yhteensä 31 näiden nimikkeiden alle luettavaa laitosta vuonna 1996. Ruotsin yliopistot ja korkeakoulut sijoittuvat yhteensä 29 paikkakunnalle.¹⁴ Näin tarkasteltuna Suomen 21 korkeakoulua kymmenellä paikkakunnalla sisältävä ylimmän opetuksen verkko ei vaikuta "uskomattomalta" tai poikkeukselliselta. Edellä mainittujen laitosten lisäksi Ruotsissa toimii yhteensä nelisenkymmentä taide- ja hoitoalan korkeakoulua, joiden ylläpidosta vastaavat pääosin kunnat ja joilla ei kaikilla ole pysyviä professuureja tai tutkimusresursseja. Toisaalta Ruotsista löytyy

11 Katso esimerkiksi OECD 1995, 164.

12 esimerkiksi UNESCO Statistical Yearbook 1993. Tilastojen käyttö vaikeuksista katso myös Palonen, Kivinen & Rinne 1992, 13.

13 Palonen, Kivinen & Rinne 1992, 161–162. Koulutusasteiden määrittelystä katso myös esimerkiksi Higher Education, international trends 1960–1970, 5 sekä UNESCO:n vuosittaiset tilastokirjat (Statistical Yearbook).

14 Universitet och högskolor: Grundutbildning: Social bakgrund bland högskolenybörjare 1996/97.

tarkkaan ottaen vain 13 tiedekorkeakoulua, joilla on pysyvät tutkimukseen osoitetut voimavarat.

Länsinaapurin korkeakoulutusta kehitettiin 1960- ja 1970-luvuilla pitkälti samojen periaatteiden mukaisesti kuin meillä: maan eri osien tasapuolinen kehittäminen ja yhteiskunnallisen tasa-arvon lisääminen olivat keskeisiä päämääriä. Lisäksi Ruotsissa pyrittiin tietoisesti lisäämään aikuisväestön osallistumista korkeakoulutukseen ja suosimaan ilman varsinaista tutkintotavoitetta tapahtuvaa opiskelua. Erityisesti 1970-luvun lopulla käyttöön otettu ns. 25:4 -sääntö teki korkeakoulukelpoisiksi ihmisiä, joilla ei ollut aikaisemmin keskeisenä kelpoisuusvaatimuksen ollut ylioppilastutkintoa. Sääntö koski ihmisiä, jotka olivat täyttäneet 25 vuotta ja olleet lisäksi vähintään neljä vuotta työelämässä. Tosin henkilöiden oli vielä täytettävä tieteenalakohtaiset pääsykriteerit aloittaessaan korkeakouluopinnot. Joka tapauksessa nämä uudistukset lisäsivät merkittävästi korkeakoulutuksessa olevien määrää ja laajensivat verkostoa alueellisesti.¹⁵

Norjan korkeakouluverkko on alueellisesti vielä kattavampi kuin Suomessa tai Ruotsissa. Maassa on lähes parisen sataa korkeakoulu-otsakkeen alle kuuluvaa laitosta, joita löytyy valtakunnan jokaiselta 17 koulutusalueelta. Korkeakouluyksiköt eivät kuitenkaan ole statukseltaan, resursseiltaan tai opetus- ja tutkimustarjonnaltaan samanlaisia. Varsinainen yliopistosektori sisältää vain neljä yliopistoa ja kahdeksan erikoistunutta korkeakoulua. Ne sijoittuvat neljälle paikkakunnalle, Osloon, Bergeniin, Trondheimiin ja Tromsaan. Nämä laitokset ovat kansainvälisen mittapuun mukaan yliopistoja ("universities and specialized institutions with university status").¹⁶

Varsinaisen yliopistosektorin lisäksi Norjassa on laaja non-university -sektori (tai korkeakoulusektori tai college-sektori), johon kuuluu 110 aluekorkeakoulua (regional colleges) sekä lisäksi iso joukko erikoistuneita oppilaitoksia. Nimenomaan tämän sektorin laitokset tekevät Norjan korkeakoululaitoksesta alueellisesti erittäin kattavan.

Non-university -sektorin instituutioista 14 aluekorkeakoulua tarjoaa pääosin maisteritasoa alemmaa koulutusta ja kursseja. Opintoja on yleensä mahdollisuus päästä jatkamaan yliopistotason laitoksessa. Joissain tapauksissa – esimerkiksi tekniikan ja talouselämän aloilla – näissä aluekorkeakouluissa tarjotaan myös ylempään korkeakoulututkintoon tähtäävää opetusta. Viime vuosikymmenenä aluekorkeakoulut ovat pyrkineet lisäämään yliopistotasoisista koulutustaan ja te-

15 Ruotsin korkeakoulutuksen kehityksestä ja muutoksista on tarjolla tutkimustietoa runsaasti. Alueellisen laajentumisen osalta katso esimerkiksi Dahllöf 1990a (erityisesti 133-146); Dahllöf 1990b, Premfors 1982; Premfors 1980. Varhaisemmasta tutkimuksesta esim. Bergendal 1976 ja Holm & Häggström 1972. Yleiskatsaus Ruotsin korkeakoulutukseen kehittymiseen löytyy esim. teoksesta *Encyclopedia of Higher Education* (1992), vol. 1 (687-698).

Suomessa länsinaapurin korkeakoulusta on tutkittu vähän. Parhaimmasta päästä tässä suhteessa on Palosen, Kivisen ja Rinteen seitsemän maan vertailu, jossa myös Ruotsi on mukana (Palonen, Kivinen & Rinne 1992, 25-39). Katso myös Heikkonen 1986, 1-5.

16 Aamondt 1990, 172; Vangness & Jordell 1992, 525; *World List of Universities* 1990, 321.

kemään myös oman alan perustutkimusta.¹⁷ Nimestään ja organisatorisista kytkennoistään – aluekorkeakoulut toimivat hallinnollisesti maakunnallisten neuvostojen alaisuudessa – huolimatta näitä oppilaitoksia voi pitää luonteeltaan valtakunnallisina. Opiskelupaikat ovat avoimia kaikille, henkilökunnan rekrytointi tapahtuu kuten yliopistosektorilla, opetus on yhteen soveltuvaan yliopistojen kanssa ja toiminta rahoitetaan lähes yksinomaan valtakunnan budjetista.¹⁸

Non university -sektoriin kuuluu aluekorkeakoulujen lisäksi kaikkiaan yli 130 erikoistunutta oppilaitosta. Ne toimivat enimmäkseen insinöörikoulutuksen, terveydenhuollon, sosiaalitoimen ja opetustoimen aloilla. Lisäksi näissä laitoksissa annetaan koulutusta tiedotuksesta ja kirjastonhoidosta fysioterapiaan saakka. Erikoistuneet korkea-asteen oppilaitokset ovat opiskelijamäärältään hyvin pieniä, vain murto-osassa niistä opiskelee yli 1 000 oppilasta. Non university -sektorin opiskelijamäärä jääkin laitosten määrään suhteutettuna varsin pieneksi: opiskelijoita on vain hieman enemmän kuin 12 laitoksen yliopistosektorilla.¹⁹

Norjan korkeakoulupolitiikan keskeinen juonne 1960- ja 1970-luvuilla oli alueellinen desentralisaatio; ylimmän opetuksen verkon rakentaminen koko valtakuntaa kattavaksi. Oppilaitosten määrällä mitaten Norjassa edettiin Pohjoismaista pisimmälle. Silti norjalaista korkeakoulupolitiikkaa arvioineet OECD:n tutkijat pitivät alueellisen desentralisaation tuloksia pääosin hyvinä: aluekorkeakoulut ovat onnistuneet saavuttamaan asetetut tavoitteet kohtuullisen hyvin ja lisäksi ne ovat onnistuneet nostamaan tutkimuksellista profiiliaan.²⁰ Hyvistä tuloksista huolimatta Norjassakin ollaan suuntaamassa ylintä opetusta uusille urille. 1980-luvun lopulla käynnistyneen keskustelun tuloksena päätöksentekoa siirrettiin pienemmille toimielimille, strategista suunnittelua ja tulosvastuuta tehostettiin ja akateemisten johtajien asemaa vahvistettiin. Lisäksi korkeakoulutuksen alueellisen kattavuuden ohella painotettiin enemmän laitosten välistä työnjakoa, erikoistumista sekä suurempien perusyksiköiden luomista.²¹

Opiskelijamäärien vertailu korkea-asteella (tertiäärisektorilla) kertoo laajentumisen tapahtuneen Suomessa ja muissa Euroopan maissa kokolailla samanlaisesti (kuvio 4). Meillä on ollut oikeastaan koko vuosisadan ajan asukasluukuun suhteutettuna hieman enemmän korkea-asteella opiskelevia kuin maanosassa keskimäärin. Vasta 1970-luvulla ylimmän opetuksen laajentuessa ja sisäänottomäärien lisääntyessä ero selvästi kasvoi. Sama ilmiö näkyi uudelleen

17 Vangness & Jordell 1992, 525; Aamondt, Kyvik & Skoie 1991, 130–131.

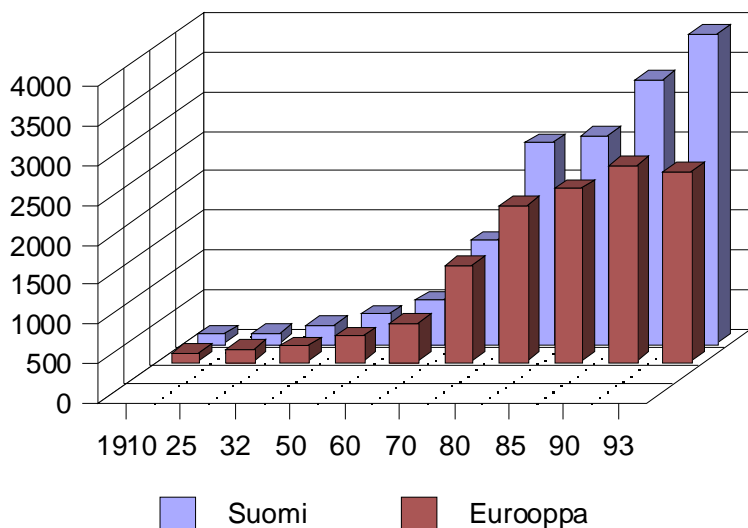
18 Palonen, Rinne & Kivinen 1992, 53–54.

19 Vuonna 1993 yliopistosektorilla oli 77 027 opiskelijaa ja muilla sektoreilla yhteensä 165 942 (Statistisk årsbok. Norges offisielle statistikk 1996). Katso myös esimerkiksi Vangness & Jordell 1992, 527; Aamondt, Kyvik & Skoie 1991, 131; Aamondt 1990, 173; sekä Palonen, Rinne & Kivinen 1992, 49.

20 Palonen, Rinne & Kivinen (1992, 52–54) siteeraavat OECD:n tekemää arviota Norjan korkeakoulupolitiikasta.

21 Aamondt, Kyvik & Skoie 1991, 140–144; Aamondt 1990, 176–184. Katso myös Palonen, Rinne & Kivinen 1992, 55.

KUVIO 4. Korkeakoulutuksen opiskelijamäärä 100 000 asukasta kohti Suomessa ja 15 Euroopan maassa keskimäärin.

Kuvion lähteet: Kom 1935:12, 9; Elovainio 1971, 262; Unesco Statistical Yearbooks 1974, 1984, 1994 ja 1995.

1980-luvun lopussa, jolloin korkeakoulujemme sisäänotto merkittävästi laajeni. Lisäksi eroa selittävät myös Suomen monia muita maita pitemmät opiskeluaajat.

Taluskriisin runnellissa vihjailtiin 1990-luvun alussa toistuvasti Suomessa olevan liikaa korkeakouluja. Taantumun kiristäessä ylimmän opetuksen julkista rahoitusta alettiin pohtia, onko koko maan kattava korkeakouluverkko tarpeellinen. Korkeakouluverkko nähtiin 1960-luvun alue- ja korkeakoulupolitiikan yhteenkietoutumisen tuloksena syntyneenä ylimitoitettuna tuotoksena, jota nyt uudessa tilanteessa olisi syytä purkaa tai ainakin järjeistää. Ajatusta puhtaista eliittikorkeakouluistakin väläyteltiin. Ne kun voisivat kerätä "yhteiskunnan lahjakkaimmat yksilöt" suojiinsa ja edistää täten kansainvälisesti merkittävän uuden tiedon ja osaamisen syntymistä.²²

22 Katso esimerkiksi "Minun yliopistoni", Opetusministeri Riitta Uosukaisen haastattelu, Yliopisto 15/1991: Latomaa & Vilen 1991; Viren 1991, 335; Ketonen 1993, 16–17; Michelsen 1993, 37; Kivinen & Rinne 1994, 42 ja 46–47; Wiberg 1995, 20. Kivisen, Rinteen ja Ketosen hahmottelema Leonardo-yliopiston malli puolestaan on – poleemisenakin – selkeä kannanotto tieteellispainotteisemman yliopistoinstituution luomiseksi. "Aidosti elitistisen" Leonardo yliopiston elitistisyys tarkoittaa nimenomaan erottumista nykyisestä massakorkeakoulutuksesta (Kivinen, Rinne & Ketonen 1993, 252–257).

Suomi sijoittui korkea-asteen opiskelijamäärällään eurooppalaisittain kärkipäähän vuoden 1993 tilanteessa kuten seuraavasta taulukosta voi nähdä.

TAULUKKO 3. Tertiärisektorilla opiskelevien määrä 100 000 asukasta kohti eräissä Euroopan maissa 1993.²³

Norja	4111
Suomi	3902
Tanska	3045
Ruotsi	2409
Islanti	2393
Ranska	3607
Pohjoismaat keskimäärin	3172 ²⁴
Eurooppa keskimäärin	2403

Pohjoismaissa, erityisesti Suomessa ja Norjassa, korkea-asteen opiskelijoita on muuhun Eurooppaan verrattuna paljon. Ruotsin vertailuluku jää tosin liian pieneksi tilastointiperusteiden takia. Norjan ja Suomen osalta suuret luvut taas selittyvät osin sillä, että tilastoissa on mukana muutakin kuin pelkästään yliopistosektorilla opiskelevia. Tilastoja voi "puhdistaa" laskemalla Suomen osalta pelkästään yliopistoissa ja korkeakouluissa opiskelevien määrä 100 000 asukasta kohti. Tällöin päädytään vertailulukuun 2 498 (v. 1995). Norjan kohdallakin pelkän yliopistosektorin mukaan ottaminen muuttaa tilanteen toisenlaiseksi, sillä vertailuluvuksi saadaan 1829 (lukuvuosina 1994/95). Korkeakoulusektori mukaan ottamalla Norjan vertailuluvuksi saadaan 3 894.²⁵ "Puhdistaminenkaan" ei muuta muuksi tosiseikkaa, että korkeakoulutuksessa, nimenomaan yliopistotasolla, opiskelee Suomessa asukasluvuun nähden varsin paljon ihmisiä muihin Euroopan maihin verrattuna.

Korkeakouluikäisten ikäluokkaan suhteutettuna Norjassa oli 1990-luvun alussa selvästi eniten opiskelijoista kuten oheinen taulukko 4 osoittaa. Pohjoismaiden yleinen kehityssuunta on ollut yhtäläinen, mutta muutos on kulkenut eri tahtiin. Suomessa korkeakouluopiskelijoiden määrän voimakkain kasvu ajoittui 1970-luvun alkuun sekä 1980-luvulta alkavalle jaksolle. Ruotsin kohdalla korkeakoulutusta saavien nuorten suhteellinen osuus pysyi jotakuinkin muuttumattomana 1980-luvun alusta lähtien, jolloin 1977 toteutetun uudistuksen (mm. 25:4 -säätö) vaikutukset olivat jo nähtävissä. Vasta 1990-luvulla opiskelijoiden suhteellinen määrä jälleen nousi. Toisaalta aikuisopiskelijoiden määrä Ruotsin korkeakoulutuksessa on jatkuvasti lisääntynyt, mutta heitä kaik-

23 Lähde: UNESCO Statistical Yearbook 1995. Tietoja löytyi yhteensä 25 valtiosta; Tiedot puuttuivat Belgiasta, Tanskasta, molemmista Saksoista, Kreikasta, Islannista, Italiasta, Luxemburgista, Maltasta, Hollannista, Portugalista, Romaniasta, Espanjasta, Ruotsista, Ukrainasta ja Englannista.

24 Tanskan, Islannin ja Ruotsin luvut ovat vuodelta 1992.

25 Statistisk årbok 1996 (Norges offisielle statistikk).

TAULUKKO 4. Korkeakouluopiskelijoiden osuus (%) 20–24-vuotiaiden ikäluokan määrästä Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa 1970–1994.²⁶

	Suomi	Norja	Ruotsi
1970	13.6	14.8	18.3
1975	18.4	22.1	19.6
1980	22.1	23.9	28.6
1985	24.4	29.3	27.7
1990	32.9	40.7	28.9
1993/94	39.7	50.6	42.1

kia tilastot eivät sisällä. Yliopisto-opiskelijoista vajaa puolet on enää alle 24-vuotiaita, tosin ”oikeiden” opiskelijoiden keski-ikä on 1980-luvun lopulta lähtien laskenut tavoitteiden mukaisesti.²⁷

Norjassa korkeakoulutuksessa olevien osuus nousi voimakkaimmin vasta 1980-luvun jälkipuoliskolla. Tämä johtui college-sektorin voimakkaasta kasvusta: esimerkiksi vuosien 1975 ja 1988 välillä sen opiskelijamäärä kasvoi 145 %. Aluekorkeakoulujen toiminta oli 1980-luvun lopulla jo vakiintunut ja korkeakoulutuksen uudistaminen oli saatu suurin piirtein päätökseen. Korkeakoulupolitiikan keskeisiä tavoitteitahan oli uusien opiskelumahdollisuuksien luominen, joten tavoitteet olivat toteutuneet hyvin.²⁸

Pohjoismaiden korkeakoulutuksen linjaukset ovat olleet sodan jälkeisinä vuosikymmeninä pitkälti yhteneviä. Ylimmän opetuksen levittäminen valtakunnan kaikkiin osiin on ollut yksi harjoitetun politiikan kulmakiviä. Niinpä Ruotsin, Suomen ja Norjan korkeakouluverkot muistuttavat pitkälti toisiaan. Suurin ero Pohjoismaiden välillä on, että Suomessa maan eri osiin sijoitetut laitokset ovat selkeästi yliopistosektorin instituutioita kun taas Norja ja Ruotsi ovat täydentäneet korkeakoulutusverkkoaan perustamalla lähinnä non university-sektorin laitoksia maan eri puolille. Yliopistokategoriaan laskettavat laitokset ovat etenkin Norjassa keskittyneet vain muutamalle paikkakunnalle.

Suomessa toisen maailmansodan jälkeen perustetut laitokset kuuluvat yliopistosektoriin. Lisäksi nämä ”uudet korkeakoulut” ovat pyrkineet systemaattisesti laajentamaan oppiainevalikoimaansa ja saavuttamaan siten ”yliopiston” nimen perustamisvaiheissa tulleen ”korkeakoulun” sijaan. Vasta 1990-

26 Vangness & Jordell 1992, 527; Statistisk årsbok för Sverige 1974-1993, 1996: Statistisk årbok, Norges offisielle statistikk 1994, 1996; Nevala 1991, liitetaulukko 3; SVT, Koulutus ja tutkimus Korkeakouluopiskelijat syyslukukaudella 1990 SVT, 1993:10; SVT VI C 104, osa IX A, taulu 5; SVT VI C:105, osa I B, taulu 1; SVT VI C:106, osa I A, taulu 4; SVT VI C:107, osa I, taulu 6; Väestölaskenta 1990, osa 8, taulu 9. Yearbook of Nordic Statistics 1996.

27 Palonen, Rinne & Kivinen 1992, 31; UHÄ:Högskolefakta nr 3/1991.

28 Vangness & Jordell 1992, 526; Aamondt 1990, 171.

luvulla meillekin on syntynyt ammattikorkeakoulujen myötä muita Pohjoismaita muistuttava non university-sektori. Toisaalta suuntaus sekä Norjassa että Ruotsissa on ollut meikäläistä kehitysmallia muistuttava: alemman kategorian korkeakoulut ovat innolla käynnistämässä yliopistollista opetusta, laajentamassa toimintaansa ja panostamassa perustutkimuksen tekemiseen. Siis kurkottamassa kohti yliopistosektorin statusta.

Suomenkieliset ja naiset valtaavat korkeakoulutuksen

Kielisuhteet tasoittuvat

Turun Akatemiaan kirjoittautuneista ylioppilaista vain murto-osa oli 1800-luvun alussa suomenkielisiä, koska suomenkielisen oppikoulutus vielä puuttui. Taistelua oppikoululaitoksen opetuskielestä käytiin 1860- ja 1870-luvuilla ja kiista kääntyi suomenkielisten voitoksi. 1870-luvulla oli toiminnassa kolme suomenkielistä yliopistoon johtavaa koulua ja seuraavalla vuosikymmenellä jo 18. Suomenkielisen opetuksen läpimurto merkitsi oppikoululaitoksen alueellista ja sosiaalista avautumista.²⁹ Oppikoulun kielisuhteiden muuttuminen heijastui vähitellen myös yliopistoon, vaikka siellä suomenkielisten määrän kasvuun suhtauduttiin nihkeästi: vasta vuosisadan vaihteessa julkaistiin opiskelijoiden äidinkielestä ensimmäistä kertaa tilastotietoja.³⁰

Kaikesta huolimatta väestön pääkieltä puhuvat nousivat enemmistöksi maan ainoassa yliopistossa. Opiskelijakunnan kielellisessä jakaumassa dramaattisimmat muutokset osuivat 1800-luvun lopulle ja vuosisadan vaihteeseen. Suomenkielisistä kouluista valmistuneita ylioppilaita oli enemmän kuin ruotsinkielisiä ensimmäisen kerran 1888, mutta vasta vuosisadan vaihteesta lähtien väestön enemmistön kieltä puhuvia alkoi pysyvästi olla suurin osa uusista ylioppilaisista.³¹ Tämän jälkeen suomalaisenemmistö kasvoi tasaisesti. Itsenäistymisen jälkeen 1918 sisään kirjoittautuneista uusista opiskelijoista jo 71 % oli suomenkielisiä ja 1930-luvun puolivälissä luku oli 78 %.³² Toisen maailmansodan jälkeen suomenkieliset ovat kasvattaneet etumatkaansa niin, että 1950-luvun alussa valtakieltä äidinkielenään puhuvia oli 86 % uusista opiskelijoista. Seuraavan vuosikymmenen lopulla päästiin jo 90 %:n tasolle, jossa luku on pysytellyt tälle vuosikymmenelle saakka. Vuonna 1994 koko opiskelijakunnasta 90,9 % oli suomenkielisiä, 7,2 % ruotsinkielisiä ja 1,9 % muuta kieltä puhuvia. Viimeksi mainittuun ryhmän osuus kasvoi vuosikymmenessä yli kaksinkertaiseksi.³³

29 Kiuasmaa 1982, 83–85; Katso myös Heikkinen 1983, 132–136.

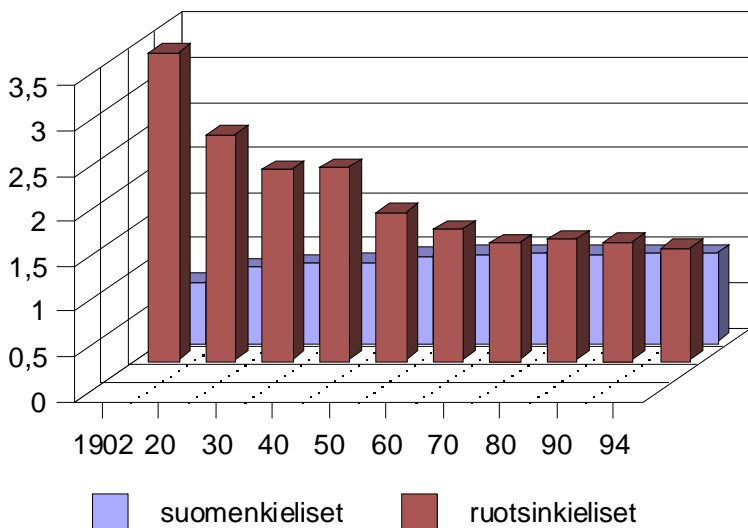
30 Strömberg 1989b, 772.

31 Tietoja opiskelijoiden kielijakaumasta löytyy esim. seuraavista lähteistä: Heikki Wariksen korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870–1940 koskeva numeroaineisto, HYK; Strömberg 1989b, STV 1916 ja 1923; Hjelt 1907.

32 STV 1923; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 11.

33 Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 11; Koulutus 1995:14.

KUVIO 5. Suomen- ja ruotsinkielisten osallisuuskertoimet korkeakoulutuksessa 1902–1994.

Kuvion lähteet: STV 1904, 1923, 1925, 1935, 1944-45, 1955, 1965, 1975, 1985/86, 1994; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940-1969, 86-87; SVT, väestö 1995:8, väestörakenne 1994; SVT XXXVII:5, 10; SVT koulutus ja tutkimus 1990:4; koulutus 1995:14. Osallisuuskertoimen on laskettu jakamalla kummankin kieliryhmän prosenttiosuus uusista opiskelijoista (vuosien 1902, 1920 ja 1970 osalta koko opiskelijakunnasta) kieliryhmän prosenttiosuudella koko väestöstä.

Ruotsinkieliset ovat jatkuvasti olleet opiskelijakunnassa yliedustettuna väestöosuuteensa verrattuna. Pitkin 1900-lukua yliedustus on vähentynyt, kuten oikeasta kuvioista voi havaita. Suomenkielisten opiskelijoiden määrä on tasaisesti noussut ja ruotsinkielisten laskenut koko vuosisadan ajan. Merkittävimmin kieliryhmien väliset suhteet muuttuivat jo 1900-luvun alkukymmeninä, jolloin kielikysymys muokkasi voimakkaasti suomalaista korkeakoululaitosta. Päivi Elovainio on luonnehtinut tuon ajan ylimmässä opetuksessa tapahtuneita muutoksia osuvasti kieli- ja sukupuolivallankumoukseksi.³⁴ Toinen kielisuhteiden murros tapahtui viime sotien jälkeen, jolloin suomenkielisten osallisuuskertoimen kohosi nykypäiviin asti säilyneelle tasolle. Toisaalta ruotsinkielisten osallistuminen ylipäätään opetukseen on vähentynyt korkeakoululaitoksen laajentumisen myötä. Ruotsinkielisten osallisuuskertoimen on pysynytkin korkealla väestömäärän vähentymisen seurauksena: ruotsinkielisten määrä on laskenut neljässä vuosikymmenessä noin 15 %.

34 Elovainio 1971, 274–275.

Ruotsinkielisillä on edelleen erittäin vahva asema muutamilla koulutusaloilla, esimerkiksi kauppatieteessä, vaikka heidän osuutensa korkeakoulutuksessa on laskenut toisen maailmansodan jälkeen. Ruotsinkielisten osuus kauppatieteen opiskelijoista on ollut kaksinkertainen koko opiskelijakunnan lukuun verrattuna. Tämä johtuu siitä, että maahan perustettiin vuosisadan alkupuolella kielitaistelun seurauksena kaksi ruotsinkielistä kauppakorkeakoulua, Svenska Handelshögskolan (1909) ja Handelshögskolan vid Åbo Akademi (1927). Alan ruotsinkielisiä koulutuspaikkoja oli siis tarjolla erittäin paljon. Toisen maailmansodan jälkeen ylimmän opetuksen laajentuessa tilanne tasoittui, mutta vielä vuonna 1995 kauppatieteellisellä alalla ruotsinkielisiä oli 17.1 %.³⁵ Lisäksi pitää muistaa kauppatieteellisen koulutusalan olevan yksi ns. statusaloista, joilta valikoidutaan yhteiskunnallisesti korkeampiin asemiin kuin esimerkiksi humanistiselta tai kasvatustieteelliseltä alalta.

Kieliryhmien väliset erot ovat vuosisadan kuluessa perusteellisesti muuttuneet ja vastaavat 1990-luvulla kokonaisuutena jotakuinkin väestön kielellistä jakaumaa. Ruotsinkielisyydestä on silti selvää etua ylimpään opetukseen hakeutumisessa. Heillä on tavallaan ”omat” korkeakoulunsa Åbo Akademi ja Svenska Handelshögskolan, joissa suomenkielisten hakijoiden on erikseen osoitettava kielitaitonsa.³⁶ Joissakin korkeakouluissa on lisäksi varattu oma valintakiintiö ruotsinkielisille: mm. Helsingin yliopistossa he voivat hakea erillisessä kiintiössä oikeustieteelliseen, lääketieteelliseen, humanistiseen, matemaattis-luonnontieteelliseen, kasvatustieteelliseen ja maatalous-metsätieteelliseen tiedekuntaan.³⁷

Ruotsinkieliset pääsevät myös sisään korkeakoulutukseen helpommin kuin suomenkieliset. Ekonomikoulutuksen pääsykokeisiin 1995 osallistuneista Åbo Akademihin pääsi 44.4 % ja Svenska Handelshögskolaniin 44.0 %; Turun kauppakorkeakoulussa vastaava luku oli 36.0 % ja Helsingin kauppakorkeakoulussa 23.4 %. Toisaalta Helsingin yliopiston lääketieteelliseen koulutukseen päässeiden suomen- ja ruotsinkielisten välillä ei ollut merkittäviä eroja pistemäärien osalta. Biologiassa erot taas olivat selviä; samoin historian koulutusaloilla.³⁸ Ruotsinkielisyys antaa siis paremmat lähtöasemat korkeakoulutukseen hakeuduttaessa. Tätä osoittaa myös se, että ruotsinkielisten osuus on suurin yhteiskunnallisesti korkean statuksen³⁹ koulutusaloilla, joilla sisäänpääsykilpailu on kova. Esimerkkinä käyvät teknillistieteellinen ja kauppatieteellinen koulutusala. Lisäksi tutkimustulokset osoittavat ruotsinkielisyyden edistävän korkeakoulutukseen hakeutumista siinäkin tapauksessa, että vanhempien koulutustaso

35 Katso Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 12 sekä Koulutus 1995:14.

36 Katso esim. Korkeakoulujen valintaopas 1995, 258 ja 326.

37 Korkeakoulujen valintaopas 1995, 14–15.

38 Korkeakouluihin hakeneet ja hyväksytyt 1995, SVT, Koulutus 1995:13.

39 Eri alojen ja korkeakoulujen statusta käsittelemällä myöhemmin luvussa ”Tieteenalojen profiilit ja voimasuhteet”. Korkeakoulutuskeskän eri osien statusulottuvuuksia ovat käsitelleet mm. Ahola (1995, 153–156) ja Liljander (1996, 49–54). Hekin päätyvät pitämään esimerkiksi tieteellisteknillistä ja kauppatieteellistä koulutusta korkean statuksen aloina.

on matala. Vanhempien korkea koulutustaso ja ruotsinkielisyys puolestaan takaavat suurella todennäköisyydellä korkeakoulutuspaikan.⁴⁰

Vähemmistöistä enemmistöksi

Korkeakoulutus oli Suomessa miehille varattu etuoikeus 230 vuotta. Ensimmäinen nainen, kauppaneuvoksen tytär Maria Tschetschulin, otettiin yliopiston kirjoihin erikoisluvalla 1870 ja hän sai ylioppilastutkinnossa laudatur-arvosanan. Kahta vuotta myöhemmin yliopistoon hyväksyttiin Emma Irene Åström, josta myöhemmin tuli maamme ensimmäinen naismaisteri.⁴¹ Naisten tulo ylimpään opetukseen herätti vastustusta ja senaatti pyysi Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston konsistorin lausuntoa, voiko nainen ylipäättään päästä yliopiston kirjoihin. Konsistorin myönteisestä vastauksesta huolimatta kesti 12 vuotta (vuoteen 1885) ennen kuin seuraavat naiset otettiin yliopiston kirjoihin. 1880-luvulla yhteensä 28 naista sai oikeuden yliopisto-opintoihin. Varsinainen naisten läpimurto sijoittui kuitenkin seuraavalle kymmenluvulle, jonka loppupuolella (vuosina 1896–1900) naisylioppilaita kirjattiin jo 450 eli runsas viidennes kaikista uusista opiskelijoista. Alkuaikoina selvä enemmistö uusista naisopiskelijoista oli ruotsinkielisiä, vaikka ensimmäiset suomenkieliset naiset tulivatkin Keisarilliseen Aleksanterin Yliopistoon jo vuonna 1886. Enemmistöksi suomenkieliset nousivat vasta 1900-luvun alkuvuosina.⁴²

Tämän vuosisadan alussa naiset vakiinnuttivat paikkansa yliopistossa ja heidän määränsä kohosi vuosittain. Niinpä 1901 keisari antoi asetuksen, joka takasi naisille tasa-arvoisen opiskeluoikeuden yliopistossa.⁴³ Asetus ei olennaisesti muuttanut tilannetta, mutta virallisti yliopiston omaksuman käytännön naisopiskelijoiden hyväksymisessä. Itsenäistymisen jälkeen, vuonna 1918, Helsingin yliopistoon kirjoittautuneista uusista opiskelijoista jo reilusti yli kolmannes (38 %) oli naisia ja heistä puolestaan lähes kolmenjännestä oli suomenkielisiä. Naisten osuus uusista opiskelijoista nousi 1930-luvulla jo 40 %:iin.⁴⁴ Korkeakouluopiskelijoiden määrä kasvoi tuolloin nopeasti, joten valtioneuvosto asetti erityisen komitean tutkimaan ilmiön taustoja ja seurauksia. Vuonna 1935 mietintönsä jättäneen ”*Ylioppilastulvan vastustamiskomitean*” vertailujen mukaan Suomessa oli 1932 suhteellisesti eniten naisopiskelijoita Euroopassa. Komitea piti tätä ilmiötä yhtenä syynä huolestuttavaan ”ylioppilastulvaan”.⁴⁵ Komitea ehdotti erilaisia toimia – mm. käytännöllisten alojen koulutuksen kehittämistä ja pääsykarsintojen tiukentamista – tulvan rajoittamiseksi, mutta naisten opis-

40 Johnson, Myrskylä & Pietiläinen 1997, 24–25 ja 32. Heidän käyttämänsä aineisto koskee vain Helsingin päivälukiosta 1992–94 ylioppilaksi kirjoittaneita. Ruotsinkielisten osuus siis korostuu aineistossa kohtuuttomasti koko maan tilanteeseen verrattuna. Silti tutkijoiden tekemät johtopäätökset ruotsinkielien vaikutuksista ovat epäilemättä oikeansuuntaisia ja yhteensopivia muista yhteyksistä tehtävien johtopäätösten kanssa.

41 Heikel 1940, 546–547. Heikki Wariksen aineistosta päätellen Åströmin tulleen yliopiston kirjoihin vasta vuonna 1873 (Heikki Wariksen korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870–1940 koskeva numeroaineisto).

42 Heikki Wariksen korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870–1940 koskeva numeroaineisto.

43 Hjelt 1907, 45–46.

44 Nevala 1991, 70.

45 Kom 1935:12, 19–20.

keluoikeuteen ei sinänsä haluttu puuttua.⁴⁶ Naisten osuus opiskelijoista laski väliaikaisesti 1930-luvun puolivälissä, mutta kohosi uudelleen vuosikymmenen lopulla. Vuonna 1938 Helsingin yliopistoon kirjoittautuneista uusista opiskelijoista 43 % olikin naisia.⁴⁷

Toisen maailmansodan jälkeen naiset ovat nousseet pysyvästi enemmistöksi korkeimmassa opetuksessa kuten käy ilmi seuraavasta taulukosta.

*TAULUKKO 5. Naisten osuus korkeakouluopiskelijoista Suomessa 1945–1995.*⁴⁸

	osuus uusista opiskelijoista		osuus kaikista opiskelijoista	
	%	N	%	N
1945	39	(1 627)	37	(3 601)
1950	46	(1 238)	36	(5 226)
1955	50	(1 878)	42	(7 013)
1960	51	(2 881)	46	(11 565)
1966	50	(5 308)	49	(22 709)
1970	46	(4 571)	48	(28 732)
1975	52	(6 866)	49	(37 509)
1980	52	(5 970)	50	(41 746)
1985	53	(6 517)	51	(45 626)
1990	56	(9 442)	52	(57 323)
1995	55	(10 039)	53	(68 859)

Heti sotavuosien jälkeen naisten edustus ylimmässä opetuksessa laski, kun rintamalla palanneet ja ns. sotilaskirjoituksiin osallistuneet miehet kirjoittautuivat korkeakouluihin. Naiset valtasivat asemansa takaisin 1950-luvun puoliväliin mennessä, eivätkä miehet sen jälkeen ole enää enemmistöksi yltäneet. Naisten osuus uusista opiskelijoista on viime vuosina vakiintunut selvästi yli puoleen. Naisten lukumääräkin on runsaassa neljässä vuosikymmenessä lähes kaksikymmenkertainnut ja 1990-luvun puolivälissä korkeakouluissa opiskeli jo lähes 70 000 naista.

Kansainvälisesti vertaillen Suomessa on ollut naisopiskelijoita jatkuvasti paljon. Päivi Elovainio toteaa naisopiskelijoiden suuren määrän olevan keskeinen tekijä maamme suuren korkeakouluopiskelijaluvun taustalla. Toisesta maail-

46 Kom 1935:12, 39–57.

47 Heikki Wariksen korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870–1940 koskeva numeroaineisto.

48 Taulukon lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta Suomessa 1940–1969, 74; Elovainio 1971, 268; Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö 1963; SVT XXXVII:9, Korkeakoulu 1950–1979; SVT XXXVII:12, Korkeakoulu 1980–82; Tilastotiedotus KO 1987:2; Koulutus 1990: Korkeakouluopiskelijat syyslukukaudella 1990; Koulutus 1995:14.

mansodasta 1960-luvun lopulle saakka Suomessa oli suhteellisesti eniten naisopiskelijoita Elovainion vertaamista maista. Tosin ero muihin maihin kaventui jatkuvasti.⁴⁹ 1990-luvun alussa Suomi ei enää erottunut muista Euroopan, sillä naisten prosentuaalinen osuus korkeakouluopiskelijoista Euroopan eri maissa vuosina 1989–1991 näytti seuraavalta.

TAULUKKO 6. Naisten osuus (%) korkeakouluopiskelijoista eri Euroopan maissa 1990-luvun alussa.⁵⁰

Albania	52	Jugoslavia	50
Itävalta	44	Iso-Britania	44
Belgia	44	Sveitsi	40
Bulgaria	51	Espanja	51
Tsekkoslovakia	44	Portugali	56
Tanska	51	Puola	52
Suomi	52	Norja	52
Ranska	55	Malta	44
Saksan LTV	45	Italia	49
DDR	38	Irlanti	51
Kreikka	53	Unkari	49

Muut Euroopan maat ovat saavuttaneet Suomen etumatkan ja osittain jopa menneet ohi. Korkeakoulujen opiskelijakunnan naisistuminen ei ole enää suomalainen ilmiö, vaikka meillä naisten opiskeluperinne onkin huomattavasti pitempi ja vahvempi kuin useimmissa muissa maissa. Päivi Elovainio selittää naisten laajaa korkeakouluopiskelua 1900-luvun alkupuolella vähäisellä ammatillisella koulutuksella. Lisäksi naisten asema oli Suomessa muuta Eurooppaa tasa-arvoisempi. Tämä edisti myös alempiin sosiaaliryhmiin kuuluneiden naisten opiskelua.⁵¹ Näiden tekijöiden lisäksi naisten opiskelua on epäilemättä edistänyt korkeimman opetuksen saavutettavuuden paraneminen, opiskelupaikkojen lisäys perinteisillä ”naisaloilla” sekä naisten hakeutuminen niiden ulkopuolelle. Samansuuntaiset tekijät lienevät edistäneet naisten korkeakouluopiskelua muuallakin Euroopassa; ovathan ylimmän opetuksen laajeneminen ja avautuminen tapahtuneet pitkälle yhtä aikaa lähes kaikissa länsimaissa.

Naisopiskelijavirtojen suuntautumisessa on sotien jälkeen tapahtunut selvä muutos kuten seuraavasta kuviosta ilmenee.

.

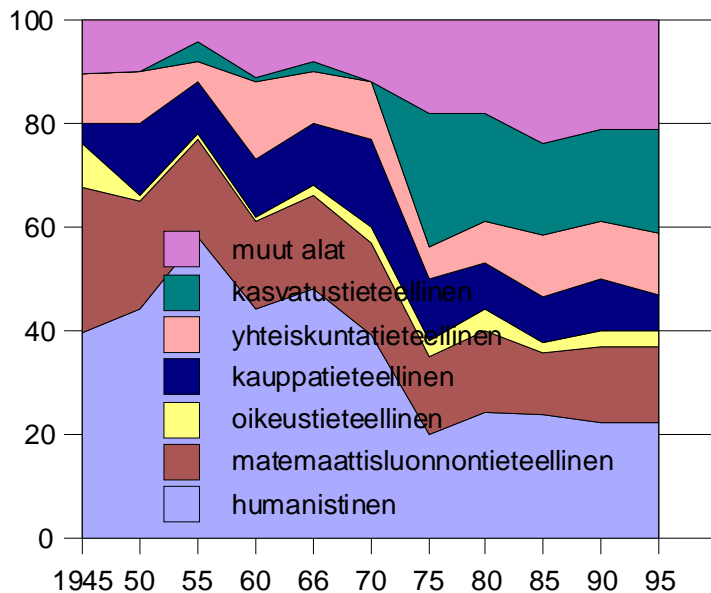
49 Elovainio 1971, 268. Elovainio käyttää lähteenään myös Unescon tilastollisia vuosikirjoja, joissa koulutustasojen luokitukset eroavat suomalaisesta tilastokäytännöstä. Silti luvut antavat kuvan naisopiskelun yleisyydestä eri maissa.

50 Lähde: Unesco Statistical Yearbook 1993. Mukana ovat vain ne maat, joiden osalta yliopistot on erotettu omaksi ryhmäkseen muista ns. kolmannen asteen koulutusmuodoista. Samasta asiasta ja osittain samoilla lähteillä kertoo myös Jacobs 1996, erityisesti 158–159. Hänen vertailussaan ei ole mukana Suomen lukuja.

51 Elovainio 1971, 268–270.

KUVIO 6. Naisten sijoittuminen (% uusista opiskelijoista) eri tieteenaloille Suomessa 1945–1995.

Prosenttiluku kuvaa uusien naisopiskelijoiden jakautumista eri aloille.

Kuvion lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 78; SVT XXXVII: 9 ja 12; Tilastotiedotus KO 1987:2; Koulutus 1990: Korkeakouluopiskelijat syysluku-kaudella 1990; Koulutus 1995:14.

Humanistinen koulutusala on ollut naisten suosikki toisen maailmansodan jälkeen, mutta sen suosio on vähitellen laskenut. Iso murros tapahtui 1970-luvun alussa, sillä tuolloinen opettajakoulutuksen yliopistollistaminen merkitsi naisopiskelun uusjakoa: humanistiselle alalle hakeutuneiden osuus putosi lähes puoleen ja kasvatustieteen osuus kasvoi 26-kertaiseksi. Näistä kahdesta opintosuunnasta onkin muodostunut naisten vankin tukilinnake korkeakoulutuksessa. Matemaattisluonnontieteellinen suunta oli suosituimmillaan heti sota-vuosien jälkeen. 1950-luvulla sisäänpääsyrajoitusten asettaminen vähensi alalle tulleiden osuutta ja siirsi hakeutumisen painopistettä humanistisiin tiedekuntiin. Yhteiskunta- ja kauppatieteellinen opetus on kiinnostanut enimmillään lähes viidennestä ja pienimmillään alle kymmenesosaa uusista naisopiskelijoista. Sen sijaan oikeustieteelliseen koulutukseen ei kovin suuri osa uusista naisopiskelijoista ole sijoittunut, sillä tieteenalan sisäänotto on ollut suhteellisen pieni. Naisten sijoittuminen eri koulutusaloille on sotien jälkeen tasaantunut. Naisia sijoittuu silti edelleen eniten aloille, joilla aloituspaikkojen määrä on suuri, mutta jotka eivät yhteiskunnalliselta painoarvoltaan ole vahvimpia.

Eri tieteenalojen naisistuminen ilmenee oheisesta taulukosta, jossa on laskettu naisten osuus sisään kirjoittautuneista uusista opiskelijoista eri tiedekunnissa.

TAULUKKO 7. Naisten osuus (%) uusista korkeakouluopiskelijoista eri tieteenaloilla Suomessa 1945–1994.⁵²

	45	50	55	60	68	75	80	85	90	94
teologinen	32	23	29	49	43	34	51	48	53	65
oikeustieteellinen	23	9	18	20	43	36	40	42	54	56
yhteiskuntatieteellinen	36	44	32	46	44	50	56	62	62	64
humanistinen	77	73	77	78	73	71	76	77	76	78
matemaattisluonnontieteel.	41	54	53	45	43	47	52	46	48	45
kasvatustieteellinen	0	0	0	66	53	72	71	72	80	80
liikuntatieteellinen	56	46	49	39	54	65	48	44	47	52
lääketieteellinen	58	28	30	35	36	56	63	70	69	75
terveydenhuolto	0	0	0	0	0	0	0	90	96	93
eläinlääketieteellinen	0	4	0	16	46	57	78	81	73	85
maatalousmetsätieteellinen	27	26	23	40	41	41	51	43	52	55
teknillistieteellinen	8	6	6	6	9	18	13	17	19	19
kauppätieteellinen	19	33	42	55	48	48	42	44	49	47
kaikki alat keskimäärin	39	46	50	51	49	52	52	53	56	56

Sukupuolten voimasuhteet ovat muuttuneet oleellisesti. Toisen maailmansodan jälkeen naisenemmistöisiä olivat vain humanistinen lohko sekä pienen sisäänoton liikunta- ja lääketiede. Viimeksi mainitun osalta tosin on muistettava, että erittäin naisvaltaisen farmasian opiskelijat sisältyvät lääketieteen uusien opiskelijoiden määrään. Tilanne muuttui sotavuosien kasaamien opiskelupaineiden purkaututtua 1950-luvun alkuun mennessä. Naiset nousivat enemmistöksi uusissa opiskelijoissa. Naisistuneimmat alat olivat humanistinen ja osin matemaattis-luonnontieteellinen koulutus, jotka olivat sisäänotoltaan suuria. Humanistisen alan sisäänotto kasvoi esimerkiksi vuosien 1945 ja 1960 välillä yli kaksinkertaiseksi, koska pääsykarsinnat eivät vielä kovin vahvasti pureet. Sen sijaan aloilla, joissa pääsykarsinnat vakiintuivat aikaisemmin ja sisään otettujen määrä kasvoi hitaasti, miesenemmistö säilyi. Tällaisia olivat oikeus- ja lääketiede sekä teknillinen koulutus. Pääsykarsintojen yleistyminen vahvisti siis naisten suuntautumista perinteisille aloille ja hidasti tiukan valinnan ja korkean yhteiskunnallisen statuksen alojen naisistumista.

52 Taulukon lähteet: katso kuvio 6.

Huomautuksia: Taulukossa eivät ole mukana taidealojen uudet opiskelijat. Niissäkin enemmistö uusista tulokkaista on naisia. Opintoalojen jako on muuttunut vuosien varrella ja yliopistoihin on tullut uusia aloja. Yhtenäisyyden vuoksi psykologia on laskettu koko ajanjaksolla osaksi yhteiskuntatieteellistä koulutusta riippumatta mihin tiedekuntaan se eri korkeakouluissa fyysisesti kuuluu. Lääketieteelliseen koulutukseen on puolestaan laskettu mukaan myös hammaslääketieteellinen ja farmasian alan koulutus; sen sijaan terveydenhuollon koulutus on laskettu – kuten painetuissa tilastoissakin – omaksi lohkokseen vuodesta 1985 lähtien.

Naisvaltaisten alojen luku lisääntyi rajusti 1960-luvulta nykypäiviin tultaessa. Vain tekninen sektori säilyi selkeästi miesten käsissä, sillä siellä naisten osuus on pysytellyt viidenneksen tuntumassa. Lukion selkeä tyttöenemmistö siirtyi näin korkeakoulujen opiskelijarakenteeseen. Naiset ovat nousseet enemmistöksi myös yhteiskunnalliselta painoarvoltaan merkittäville aloilla, kuten oikeus- tai lääketieteessä; kauppatieteellisessä koulutuksessa naisia ja miehiä on lähes yhtä paljon.

Lääketiede käy hyvänä esimerkkinä muutoksesta. Sotien jälkeen lääketieteen tulokkaista vain noin kolmannes oli naisia, mutta viimeisen puolentoista vuosikymmenen aikana tilanne kääntyi täysin päinvastaiseksi. Muutokseen tosin vaikutti farmasian koulutuksen tilastoiminen lääketieteelliseen opetukseen. Farmasian uusista opiskelijoista 1995 yli 83 % oli naisia, kun vastaava luku "oikean" lääkärikoulutuksen osalla oli 60 %.⁵³ Vielä rajummin jakauma kääntyi eläinlääketieteellisen korkeakoulun kohdalla: naisten osuus hyppäsi neljästä prosentista yli kahdeksaankymmeneen. Tosin tällä alalla sisäänotto pyörii vain 30–50 opiskelijan välillä. Perinteisistä miesvaltaisista tiedekunnista teologinen sekä maatalous-metsätieteellinen muuttuivat naisenemmistöisiksi, mutta kauppatieteellisellä ja matemaattisluonnontieteellisellä koulutusalueella miehet säilyttivät enemmistönsä. Naisten vahvimmat "linnakkeet" ovat silti suurilla aloilla humanistisessa, yhteiskuntatieteellisessä ja erityisesti 1970-luvun alusta lähtien paisuneessa kasvatustieteessä.

Korkeakouluopiskelijoiden naisistumisesta huolimatta miesvaltaisuus julkisen tai yksityisen sektorin huipulla ei ole juuri horjunut. Korkeakoululaitoksen sisällä naisenemmistö hupenee nopeasti uraportaita edettäessä: kansainvälisessä vertailussa naisten osuus professorikunnasta jäi alle viidenneksen, kun uusissa opiskelijoissa naisia oli selkeä enemmistö.⁵⁴ Toisaalta työelämän mekanismit pitävät edelleen yllä sukupuolten välistä eriarvoisuutta. Niinpä 1990-luvun alussa suomalaisen valtaeliittiin kuuluvista vain 13 % oli naisia.⁵⁵

Tieteenalojen profiloituminen miesten ja naisten suosimiksi lohkoiksi on muualla voimakkaampaa kuin Suomessa. Useimmissa maissa voimakkaimmin naisistuneet alat tosin ovat samoja kuin meillä: kasvatustieteet, kielet ja muut humanistiset alat ja terveydenhuolto. Luonnontieteissä ja erityisesti teknillisissä tieteissä sen sijaan naiset ovat kautta maailman selkeästi aliedustettuja. Syitä koulutusalojen spesialisoitumiseen sukupuolen mukaan on etsitty mm. pinttyneistä asenteista, niihin kytkeytyvästä alempien koulutusasteiden sosialisatioprosessista sekä tuen puutteesta naisten "poikkeuksellisille" koulutusvalinnoille.⁵⁶

Naisten osuus korkeakouluopiskelijoista lisääntyi jotakuinkin samaan tahtiin kuin ylipäätään opetukseen tulleiden sosioekonominen tausta tasoittui. Sosioekonomisten koulutuserojen tasoittuminen liittyi puolestaan koulutuksen

53 Koulutus 1995:14.

54 Stolte- Heiskanen 1993, 32–34, erityisen valaiseva on kuvio sivulla 33.

55 Ruostesaari 1992, 89.

56 Katso esim. Jacobs 1996, 168–170 sekä Jacobs 1995, 91–96.

saavutettavuuden parantumiseen kaikilla tasoilla: yhtenäinen peruskoulutus on tarjolla koko ikäluokalle ja ylioppilaaksi valmistuminen yleistyi. Koulutuksen saavutettavuuden parantuessa keskeisimmät karsinnan solmukohdat siirtyivät ylöspäin. Aikaisemmin oppikouluun siirtyminen oli mahdollista vain pienelle osalle ikäluokkaa, mutta nykyään kovaa kilpailua käydään pääsystä korkea-koulutukseen. Entistä suurempi osa ikäluokasta on korkeakoulukelpoisia ja entistä suurempi osa myös aloittaa opinnot korkeimmalla portaalla. Karsintaa tapahtuu yhä enemmän korkeakoulutuksessa ja toisaalta työmarkkinoille sijoittumisessa. Opiskelijakunnan naisistuminen ei siten automaattisesti tarkoita naisten aseman paranemista työmarkkinoilla. Koulutuspolitiikan keinot eivät myöskään yllä työmarkkinoille sijoittumisessa tai työuralla etenemisessä piilevään sukupuolisidonnaiseen karsintaan.

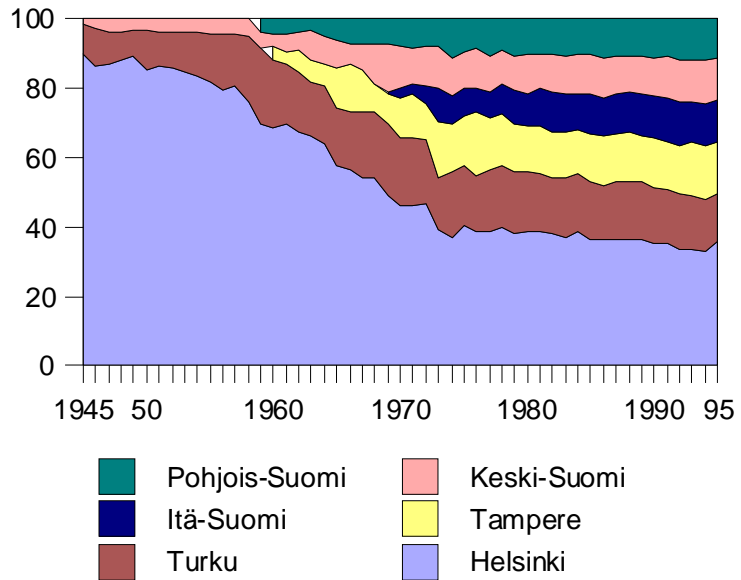
Pääkaupunkiseudun ylivallassa tasapainoisempaan sijoittumiseen

Korkeakoululaitoksen kasvun ja alueellisen laajentumisen myötä opiskelijoiden sijoittuminen eri yksiköihin on perusteellisesti muuttunut. Kuvio 7 kertoo uusien opiskelijoiden sijoittumisesta toisen maailmansodan jälkeen. Korkeakoulut on ryhmitelty sijaintinsa perusteella kuudeksi korkeakoulutusalueeksi. Näin saadaan paremmin näkyviin ylimmän opetuksen alueellisen leviämisen vaikutukset. Jokaisen korkeakoulun tarkasteleminen erikseen tekisi suurten muutoslinjojen havaitsemisen vaikeaksi. Vastaavaa ryhmittelyä ovat käyttäneet mm. Korkeakoululaitoksen alueellisen laajentamisen toimikunta sekä Alueellisen koulutustarjonnan työryhmä.⁵⁷ Kukin korkeakoulu on luokiteltu pääasiallisen sijoituspaikan perusteella. Näin ollen mahdollisen sivutoimipisteen opiskelijat kirjautuvat korkeakoulun kotilääniin, eivätkä toimipisteen sijaintilääniin perusteella. Tämän seikan vaikutus on kuitenkin pieni, sillä "emäkorkeakoulu" ja sivutoimipiste sijaitsevat yleensä samalla korkeakoulutusalueella.

Sijoittumisen muutos käynnistyi 1950-luvun alkupuolella. Painopisteen siirtyminen merkitsi Helsingin yliopistoon sijoittuneiden suhteellisen osuuden laskua. Maan suurimpaan korkeakouluun meni 1945 vielä lähes kolmeneljäsosa (72.3 %) uusista opiskelijoista, mutta viisi vuotta myöhemmin enää runsas puolet (58.8 %). Muiden pääkaupunkiseudun opinahjojen osuus pieneni samanaikaisesti. Pääkaupunkiseudun osuuden laskusta hyötyi Turun yliopisto, sillä sinne menneiden prosenttiluku nousi 1950-luvun kuluessa. Vuonna 1922 aloittaneen opinahjon kasvu käynnistyi todenteolla vasta sotien jälkeen. Åbo Akademin opiskelijaosuus puolestaan vakiintui parin prosentin tasolle, joten koko Turun korkeakoulutusalueen siivu uusista opiskelijoista nousi enemmillään viidennekseen. Pitkin 1970- ja 1980-lukuja Turun korkeakoulujen osuus hiljalleen laski niin, että 1990-luvulla se oli enää noin kuudennes.

57 Kom 1976:11, 28–29; Alueellisen koulutustarjonnan työryhmän muistio (OPM 1983:47), 16 ja 59–60.

KUVIO 7. Uusien opiskelijoiden sijoittuminen (%) eri alueiden korkeakoulu-
hin Suomessa 1945–1995.

Kuvion lähteet: Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö 1963; SVT XXXVII: 9–12. Korkeakoulut 1950-1983; Tilastollinen tiedonanto KO 1984:19, 1985:5 ja 1987:2; SVT, Koulutus ja tutkimus 1988:5, 1989:7, 1990:4; SVT, Koulutus 1993:10, 1994:10, 1995:14. Korkeakoulutus-alueet: katso liite 3.

Toiseen, 1960-luvulta, alkavaan muutosaaltoon sisältyi kolmen korkeakoulun yhtäaikaista kasvua. Vuonna 1960 Tampereelle siirretty Yhteiskunnallinen korkeakoulu kasvoi voimakkaasti vuosikymmenen puolivälin tienoilla ja nimikin muuttui vuonna 1966 Tampereen yliopistoksi. Opinahjon sisäänotto uudessa kotikaupungissa oli 1960 vain runsaat 200, mutta vuosikymmenen lopulla tulokkaita oli jo 1 200. Tampereen teknillinen korkeakoulu otti ensimmäiset opiskelijat 1965 ja vahvisti Hämeen teollisuuskaupungin asemaa korkeakoulu-keskuksena, vaikka sen opiskelijaosuus pysytteli alkuvuosina parin prosentin tasolla. Tampereesta kasvoi vähitellen merkittävä yliopistokaupunki, sillä 1970-luvun puolivälissä lähes viidennes (18,2 %) uusista opiskelijoista sijoittui sinne. Tuosta tasosta Tampereen korkeakoulutusalueen osuus laski niin, että 1990-luvun vaihteessa noin 14 % uusista korkeakouluopiskelijoista sijoittui kaupungin oppilaitoksiin.

Jyväskylän kasvatusopillinen korkeakoulu perustettiin 1934 ja sai yliopiston nimen vuodesta 1966 lähtien. Sekin kasvoi merkittävästi 1960-luvulla. Korkeakoulun tilastolliset kriteerit opinahjo täytti ensimmäisen kerran vuonna 1958, jolloin perustettiin filosofinen tiedekunta.⁵⁸ Keski-Suomen pääkaupun-

58 Rassi 174, 197–198; Kangas 1992, 203–205. Akateemisia tutkintoja Jyväskylässä oli tosin alettu myöntää jo vuodesta 1945 lähtien, ja esimerkiksi Rassi (1974, 86) katsoo laitoksen kuuluneen jo tuosta lähtien akateemisten korkeakoulujen joukkoon.

kiin tuli uusia opiskelijoita 1960-luvun alussa hieman runsaat pari sataa, mutta kymmenluvun lopussa jo toista tuhatta. Prosenttiosuus uusista opiskelijoista nousi lähelle kymmentä. Keski-Suomen korkeakoulutusalueen toinen oppilaitos, Vaasan kauppakorkeakoulu, myöhempi yliopisto, käynnistyi 1968. Pohjanmaan rannikkokaupungissa aloitti korkeakouluopinnot vuosittain parisen prosenttia uusista opiskelijoista. Keski-Suomen korkeakoulutusalueen kokonaisosuus on pysytellyt 1960-luvun lopulta lähtien 10–11 %:n tienoilla.

Korkeakoulutuksen alueellisen laajentumisen toiseen vaiheeseen ajoittui myös Oulun yliopiston kasvu 1960-luvulla. Sen uusien opiskelijoiden määrä kohosi runsaasta parista sadasta noin kahdeksaan sataan eli kahdeksaan prosenttiin. Oulun yliopiston alkutaival poikkesi Jyväskylän ja Tampereen laitoksista, sillä sinne perustettiin ”oikea” yliopisto tiedekuntineen ja professuureineen, eivätkä sisäänottomäärätkään hävenneet muiden laitosten rinnalla. Pohjois-Suomen korkeakoulutusalueen toinen opinahjo, Lapin yliopisto, aloitti toimintansa 1979. Se nosti alueen kokonaisosuuden uusista opiskelijoista runsaaseen kymmenesosaan, missä luku pysytteli vielä 1990-luvulla.

Kolmannessa ja viimeisessä vaiheessa, 1960-luvun lopulta lähtien, ylin opetus laajentui Itä-Suomeen. Alueen kolme korkeakoulua, Joensuun ja Kuopion yliopistot sekä Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu kasvattivat yhteistä opiskelijaosuuttaan vähitellen vajaan neljästä prosentista lähes 13 %:iin. Itäsuomalaisissa opinahjoissa on siis jotakuinkin yhtä paljon opiskelijoita kuin Keski- tai Pohjois-Suomen korkeakouluissa. Joensuun yliopiston osuus uusista opiskelijoista on liikkunut runsaan viiden, Kuopion yliopiston noin neljän ja Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun kolmen prosentin tasolla.

Helsingin yliopisto on kansainvälisenkin mittapuun mukaan poikkeuksellisen suuri. Runsaan viidenneksen osuus uusista opiskelijoista on esimerkiksi Ruotsiin verrattuna korkea. Perinteikkääseen Lundin yliopistoon, naapurimaan suurimpaan korkeakouluun, sijoittui lukuvuonna 1994/95 uusista korkeakouluopiskelijoista vain 16,8 %.⁵⁹ Helsingin yliopistossa opiskeli 1990-luvun puolivälissä yhtä paljon opiskelijoita kuin yhdeksässä pienemmässä tiedekorkeakoulussa yhteensä.

Helsingin yliopiston lisäksi maassamme toimii viisi suurehkoa yliopistoa, eli Turun, Tampereen, Jyväskylän ja Oulun yliopistot sekä Teknillinen korkeakoulu, joissa opiskelee noin 10–12 000 opiskelijaa. Seuraavan ryhmän muodostavat keskisuuret laitokset, Joensuun yliopisto, Åbo Akademi ja Tampereen teknillinen korkeakoulu, joiden kokonaisopiskelijamäärä liikkuu 5 000–7 000 välillä. ”Kolmen tonnin kerhoon” pääsevät Vaasan ja Kuopion yliopistot sekä Helsingin kauppakorkeakoulu ja Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu. Pienten korkeakoulujen ryhmään jäävät Lapin korkeakoulu, Svenska Handelshögskolan ja Turun kauppakorkeakoulu. Taidekorkeakouluista Sibelius Akateemiassa ja Taideteollisessa korkeakoulussa on toista tuhatta opiskelijaa, kun taas Teatterikorkeakoulu ja Kuvataideakatemia jäävät vain muutamaan sataan opiskelijaan.⁶⁰

.

59 Statistisk årsbok för Sverige 1997.

60 Opiskelijamäärien tiedot SVT, Koulutus 1995:14.

Korkeakouluverkon alueellinen laajentuminen toisen maailmansodan jälkeen on suunnannut opiskelijavirtoja uudelleen. Lähtötilanteesta, pääkaupunkiseudun lähes 90 %:n osuudesta, päädyttiin 1990-luvulla tilanteeseen, jossa pääkaupunkiseutu on edelleen selvästi suurin korkeakoulutusalue yli kolmannuksen siivullaan, mutta viisi muuta koulutusaluetta ovat sitten melko tasavahvoja. Laaja pinta-ala, harva asutus, alueiden tasapainoinen kehittäminen ja suuri opiskelijamäärä ovat muovanneet opiskelijavirtoja vuosikymmenten kuluessa ja synnyttäneet Suomeen kansainvälisesti vertaillen paljon pieniä korkeakouluja.

Toinen ominaispiirre ylimmälle opetuksellemme on monitieteisyys: oppiainevalikoimaltaan suppeana aloittaneet korkeakoulut ovat pyrkineet laajentumaan ja haalimaan suojiinsa uusia tieteenaloja. Tällaisesta käyvät hyvänä esimerkkinä Joensuun, Kuopion ja Vaasan yliopistot. Ne aloittivat tietylle alalle painottuneina, mutta ovat kolmessa vuosikymmenessä laajentuneet monitieteisiksi yleiskorkeakouluiksi. Varsinaiset erikoiskorkeakoulut puolestaan ovat Suomessa keskittyneet joko teknillistieteelliseen tai kauppatieteelliseen koulutukseen. Suomalaisessa tiedekorkeakouluissa on leimallista myös opetuksen ja tutkimuksen yhteys. Pelkästään toiseen keskittyneitä yksiköitä ei meillä ole. Joensuun yliopistosta tosin kaavailtiin perustamisvaiheessa vain opettajakoulutukseen keskittyvää laitosta ilman tutkimuspainotusta. Pian toiminnan aloittamisen jälkeen alkuperäinen päätehtävä kuitenkin ”unohtui”.⁶¹

Tieteenalojen profiilit ja voimasuhteet

Eri tieteenalojen opiskelijaosuuksien tarkastelussa olen yhdistellyt aloja neljäksi luokaksi.⁶² Tavoitteena on tiivistää tietoa ja toisaalta ottaa huomioon eri tieteenalojen toisistaan poikkeavat profiilit. Ensimmäiseen ryhmään, jota nimitetään ”*statusaloksi*”, kuuluvat oikeustiede, teknillistieteellinen koulutus, kauppatiede, lääketiede sekä eläinlääketiede. ”*Suuralat*” otsakkeen alle kuuluvat matemaattisluonnontieteellinen, humanistinen ja yhteiskuntatieteellinen koulutus. *Kasvatustiede* on otettu omaksi alakseen, koska sen merkitys opiskelijavirtojen suuntaajana erityisesti 1970-luvulta lähtien on ollut merkittävä. ”*Pienet alat*” eli liikuntatiede, maatalous-metsätieteellinen koulutus, teologia sekä esimerkiksi Tampereen yliopistossa toimineet opetusjaostot puolestaan erottuvat omaksi kategoriakseen, vaikka ryhmä ei välttämättä olekaan niin yhtenäinen kuin muut lohkot.

61 Nevala 1983, 91.

62 Korostan, että en ole ensin nimennyt aloja ja yritän sen jälkeen perustella jaottelua. Tutkimusprosessin aikana kävin läpi kaikki tieteenalat yksitellen niin, että selvitin pääsykarsintojen yleistymisen, karsinnan tiukkuuden, opiskelijamäärien kehityksen, uralla etenemisen, alan yhteiskunnallisen statuksen sekä opiskelijakunnan sosioekonomisen rakenteen. Vasta tämä jälkeen luokittelin alat tulosten perusteella statusaloihin, suuraloihin, kasvatustieteeseen sekä pienaloihin.

Luokittelun pohjana on eri tieteenalojen tarkastelu neljän kriteerin näkökulmasta. Ensimmäisen luokittelukriteerin eli **vapaasta sisäänpääsystä luopumisen ja pääsykarsintojen yleistymisen osalta** statusalat kulkivat selvästi muiden edellä. Teknillinen korkeakoulu rajoitti ensimmäisenä vapaata sisäänkirjoittautumista vuonna 1915 tilanahtauden vuoksi. Muut, myöhemmin perustetut, teknillistieteelliset koulutusyksiköt noudattivat samaa periaatetta alusta lähtien. Lääketieteellisellä koulutusosalalla rajoitettiin sisäänpääsyä vuonna 1933. Tosin jo vuodesta 1889 lähtien opiskelijoiden lukua rajoitti matemaattisluonnontieteellisessä tiedekunnassa suoritettava pakollinen alkukoe. Sen sisällön muuttaminen 1930-luvun alussa merkitsi sisäänpääsyn rajoittamista eli numerus clausus -järjestelmän käyttöönottoa.⁶³ Muihin, myöhemmin perustettuihin, lääketieteellisiin tiedekuntiinkaan ei päässyt ilman sisäänpääsykoetta. Kauppätieteen osalta pääsykarsinnat otettiin käyttöön ensimmäisenä Helsingin kauppa-
korkeakoulussa 1936. Oikeustieteessä Helsingin yliopiston lakitieteellinen tiedekunta joutui opiskelijatulvan takia rajoittamaan sisäänottoa 1947⁶⁴ ja näin viimeiselläkin statusalalla luovuttiin perinteiseen yliopistokäsitykseen kuuluneesta vapaasta sisäänpääsyoikeudesta. Statusalat kuuluivat ensimmäisessä vaiheessa sulkeutuneiden listaan ja pyrkivät näin estämään koulutusalaansa ”massoittumisen”, yhteiskunnallisen arvostuksen laskun ja säätelemään koulutusmääriä työmarkkinoiden tarpeita vastaavaksi. Alojen varhaista sulkeutumista osittaa se, että koko Helsingin yliopistoa koskeva rajoitusasetus tuli voimaan vasta 1962.⁶⁵

Luonteenomaista ensimmäisenä sisäänpääsyä säädelleille tieteenaloille oli pyrkimys säilyttää korkea yhteiskunnallinen status sekä opintojen selkeä ammattisuuntautuneisuus. Tiedekunnista toisin sanoen valmistuttiin tiettyihin ammatteihin vastapainoksi ns. vapaille tiedekunnille, joissa sisäänpääsy säilyi pitempään rajoittamattomana. Kuvioon sopii siten hyvin, että Helsingin yliopiston matemaattisluonnontieteellinen ja maatalousmetsätieteellinen tiedekunta ryhtyivät rajoittamaan sisäänpääsyä heti sotien jälkeen 1947.⁶⁶ Molemmathan edustavat selkeästi ammattisuuntautunutta alaa.

Sisäänpääsyrajoitusten yleistyminen 1940-luvun lopulla muutti opiskelijavirtojen suuntaa. Paine kasvoi ns. vapaissa tiedekunnissa, joista suurimpia olivat Helsingin yliopiston historialliskielitieteellinen osasto sekä toisen maailmansodan jälkeen aloittanut valtiotieteellinen tiedekunta. Helsingin yliopistossa väännettiin pitkin 1950-lukua kättä rajoituksista. Yhtäältä haluttiin puolustaa perinteistä ”vapaata” opiskeluoikeutta, mutta toisaalta pelättiin rajoittamattoman sisäänpääsyn alojen muuttuvan vähitellen ”toisen luokan” koulutuspaikoiksi. Lopulta historialliskielitieteellisessä osastossa oli 1950–60-lukujen vaihteessa pakko rajoittaa opiskelijoiden sisäänpääsyä ja valtiotieteellisen tiedekunnan oli seurattava perässä 1962. Näin maan johtavassa opinahjossa pää-

.

63 Ronkainen 1992, 39.

64 Ronkainen 1992, 45–46; Kom 1965:B 22, 18–21.

65 Katso Ronkaisen (1992, 37–49) perusteellinen esitys pääsykarsintojen yleistymisestä Helsingin yliopiston eri tiedekunnissa.

66 Ronkainen 1992, 42–44.

dyttiin rajoittamaan sisäänpääsyä lähes kaikilla opintoaloilla. Asia sinetöitiin vielä koko yliopistoa koskeneella asetuksella keväällä 1962, jolla kumottiin aikaisemmat säädökset ja luovutettiin päätösvalta asiassa tiedekunnille. Seuraavana vuonna säätely ulottui myös teologiseen tiedekuntaan.⁶⁷

Pääsykarsinnat yleistyivät lähes kaikissa korkeakouluissa ja opintoaloilla 1960-luvun puoliväliin mennessä. Tuolloin vain muutama Åbo Akademin tiedekuntiin voitiin ottaa suurin piirtein kaikki halukkaat. Suurissa linjoissa tilanne ei tuosta ajankohdasta nykypäiviin tultaessa ole ratkaisevasti muuttunut: sisäänpääsy on pysynyt säädeltyinä, vaikka paluuta vapaaseen sisään kirjoittautumiseen on joskus haikailtu. Tällöin on nostettu esiin korkeakoulujen valintajärjestelmän epäkohdat ja ns. preppauskurssit, joilla erityisesti tiukan valintaseulan aloilla on tärkeä merkitys.⁶⁸

Karsintajärjestelmän painoarvo on kasvanut muodollisen korkeakoulu-pätevyyden eli ylioppilastutkinnon yleistymisen myötä. Todenteolla korkeakoulujen karsintajärjestelmät alkoivat purra 1960-luvulta lähtien, kun ylioppilaiden määrä lisääntyi selvästi nopeammin kuin uusien opiskelijoiden luku.⁶⁹ Seuraavaksi tarkastellaan, **kuinka tiukkaa karsinta eri aloille on?** Heti aluksi on huomattava, että yhtenäistä tietoa eri aloille hakeneiden ja päässeiden määrästä on olemassa vasta 1980-luvun alusta lähtien. Ensimmäinen Tilastokeskuksen julkaisema hakeneet ja hyväksytyt -julkaisu ilmestyi 1981, josta lähtien jotakuinkin yhtenäistä aineistoa on käytettävissä. 1960- ja 1970-lukujen osalta on pakko tyytyä hajatietoihin.

Tiedot 1960- ja 1970-lukujen vaihteesta kertovat, että statusaloille pääsy ylisummaan edellytti parempaa menestystä ylioppilastutkinnossa kuin suur- tai pienaloille hakeuduttaessa. Esimerkiksi lukuvuonna 1970/71 statusaloille sisään päässeistä lähes kolmeneljännestä (72 %) oli saanut ylioppilastutkinnossa yleisarvosanan magna cum laude approbatur tai laudatur. Vastaava luku suuraloille päässeillä oli 59.6 % ja pienaloilla aloittaneilla 56.3 %. Sisäänpääsy korkeakoulutukseen vaikeutui yleisesti 1960-luvun lopulla: hyväksytyksi tulemiseen vaadittiin aikaisempaa parempaa menestystä ylioppilastutkinnossa. Yksittäisistä aloista lääketieteeseen tuli eniten magnan ja laudaturin opiskelijoita (91 %), kauppatieteessä heitä oli 69 % ja teknillistieteellisessä koulutuksessa 73 %. Suuraloista yhteiskuntatieteelliseen koulutukseen kahden ylimmän ylioppilasarvosanan saavuttaneita oli 66 % sisään otetuista.⁷⁰

Sisäänpääsyn eroja eri alojen välillä on 1970-luvulta lähtien mahdollista tarkastella pyrkineiden ja hyväksytyjen määristä kertovien tilastojen valossa. Niiden osalta on tehtävä muutamia varauksia. Ensinnäkin vuodelta 1972 olevia lukuja ei ole tilastoitu täysin samoilla perusteilla kuin myöhempinä vuosina. Toisaalta on hyvä muistaa, että pääsykokeisiin osallistuneiden ja hyväksytyjen

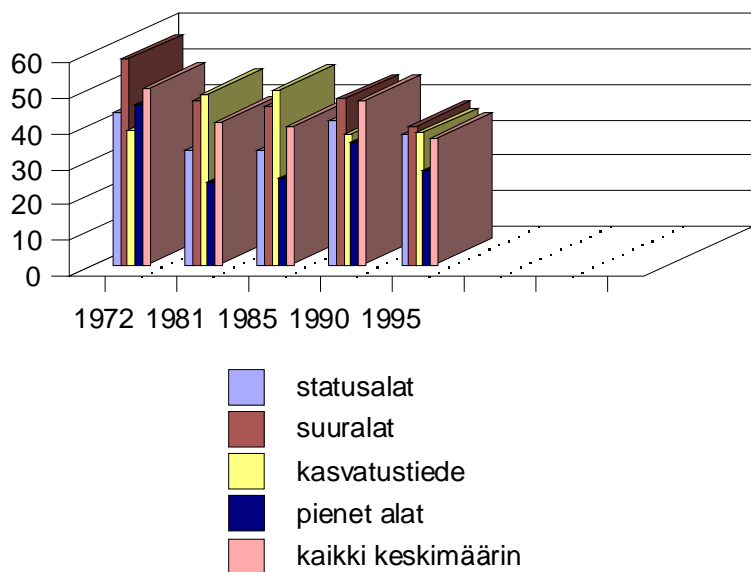
67 Asetus n:o 211/1962, SAK; Ronkainen 1992, 46–49. Katso myös Numminen 1987, 130–131.

68 Esim. Numminen 1987, 140.

69 Katso esim. Nevala 1996, 21 sekä kuvio 1.

70 Tiedot sisään päässeiden ylioppilastutkintoarvosanoista: SVT XXXVII:1, Korkeakoulut 1966/67 ja SVT XXXVII:5, Korkeakoulut 1970/71.

KUVIO 8. Eri tieteenaloille hyväksytyjen opiskelijoiden osuus (%) hakeneista 1972–1995.

Kuvion lähteet: Tilastotiedotus KO 1975:3, Korkeakoulujen ja ammatillisten oppilaitosten pyrkijämäärä ja päällekkäishakeminen vuonna 1972; Tilastotiedotus KO 1981:15, Korkeakouluihin pyrkineet ja hyväksytyt syyslukukaudella 1981; Tilastotiedotus KO 1985:16, Korkeakouluihin pyrkineet ja hyväksytyt syyslukukaudella 1985; SVT Koulutus ja tutkimus 1990:18, Korkeakouluihin hakeneet ja hyväksytyt 1990; SVT Koulutus 1995:13, Korkeakouluihin hakeneet ja hyväksytyt 1995.

määrän vertaaminen ei kaikilla aloilla anna täsmällistä kuvaa sisään pääsyn helppoudesta tai vaikeudesta. Joillakin – esimerkiksi teknillisellä – alalla valinta painottuu lukion ja ylioppilastutkinnon matemaattis-luonnontieteellisiin aineisiin. Tämän vuoksi teknillistieteelliseen koulutukseen hyväksyttiin esimerkiksi 1995 prosentuaalisesti suuri osa hakeneista. Tämä ei tosiasiaa kerro pääsyn helppoudesta, vaan myös hakijoiden menestyksestä lukion matemaattis-luonnontieteellisissä aineissa.

Korkeakoulutukseen pääsy vaikeutui 1970- ja 1980-luvuilla. Tosin eri vuosien luvut eivät ole täysin samoilla perusteilla laskettuja,⁷¹ mutta kokonaiskuvaan

71 Vuoden 1987 jälkeen laadituissa tilastoissa on aikaisempaan verrattuna pieniä käsitteellisiä muutoksia (SVT Koulutus ja tutkimus 1990:18, 6). Lisäksi vuosien 1981, 1985, 1990 ja 1995 osalta on laskettu hyväksytyjen osuus pääsykokeeseen osallistuneista. Vuoden 1972 luvut on saatu käyttämällä hyväksytyjen sekä ns. ”oppilaspaiikkojen kysyntä” -lukuja. Ne koostuvat koulutusalan kokonaiskysynnän osien summasta. Luvuista on siten pyritty eliminoimaan päällekkäishakeminen useaan koulutukseen. Toinen mahdollisuus olisi vuoden 1972 osalta ollut ottaa pyrkineiden eli hakemuksen lähettäneiden määrä vertailupohjaksi. Tuolloin tulokset olisivat kuitenkin vääristyneet, sillä pelkkä hakemuksen lähettäminen ei vielä osoita todellista aikomusta hakea kyseiseen koulutukseen. Sisään pääsy olisi näyttänyt suhteettoman vaikeana. Siksi ”oppilaspaiikkojen kysyntä” -luku on parempi vertailukohde semminkin, kun pääsykokeisiin osallistuneiden määriä, jotka muina vuosina ovat vertailupohjana, ei vuoden 1972 osalta ole saatavissa (Tilastotiedotus KO 1975:3, 4–6 ja 14–19).

varaukset eivät vaikuta. Opiskelemaan pääsy helpottui hetkellisesti 1990-luvun alussa, jolloin ylioppilassummaa yritettiin määrätietoisesti purkaa mm. sisäänottoa kasvattamalla. Pääsyyvaatimukset koventuivat kuitenkin jälleen 1990-luvulla.

Statusaloille on päässyt jokaisena vuonna pienempi osa opiskelijoista kuin suuraloille tai kasvatustieteeseen sen yliopistollistamisen (1973) jälkeen, poikkeuksena tosin vuosi 1990. Ero pienentyi 1990-luvun puoliväliin tultaessa; sisäänpääsy ylimpään opetukseen vaikeutui kaikilla lohkoilla. Tuolloin itse asiassa kovimman työn takana sisäänpääsy oli pienille aloille, erityisesti liikunta- ja maatalousmetsätieteelliseen koulutukseen. Statusalojen sisällä teknillistieteellisen koulutuksen luvut ovat kulkeneet jatkuvasti eri tasolla muiden kanssa: tekniikan opiskelun on päässyt aloittamaan alimmillaan runsas puolet pääsykokeeseen osallistuneista. Tulokinnassa on silti varottava liian yksinkertaisia johtopäätöksiä. Teknillistieteelliseen pääseminen edellyttää hyvää menestystä lukion matemaattisluonnontieteellisissä aineissa ja toisaalta tietyn vähimmäispistemäärän saavuttamista. Lisäksi tällä alalla toimii vahvasti sukupuolikarsinta: esimerkiksi 1995 pääsykokeisiin osallistuneista vain vajaa 17 % oli tyttöjä. Vaikka teknillistieteelliseen koulutukseen hyväksytään prosentuaalisesti suuri osa pääsykokeeseen osallistuneista, pääsykokeisiin osallistumisen kynnyks on korkea, joten sisään pääsemistä voi pitää helppona.

Hakukynnyks näyttää olevan korkea myös lääketieteeseen. Tähän viittaisi ainakin se, että hyväksytyjen osuus pääsykokeeseen osallistuneista on ollut jatkuvasti suhteellisen korkea, ajoittain jopa yli 40 %. Silti sisäänpääsy lääketieteen opintoihin ei ole helppoa: esimerkiksi Helsingin yliopiston lääketieteen koulutusohjelmaan päästäkseen oli 1995 saavutettava yli 86 % maksimipistemäärästä.⁷² Sen sijaan oikeus- ja kauppatieteelliseen koulutukseen on jatkuvasti ollut paljon hakijoita hyväksytyjen määrään verrattuna ja valikoituminen siten tiukkaa. Oikeustieteen opinnot on päässyt aloittamaan vajaa viidennes pääsykokeeseen osallistuneista ja kauppatieteissä vastaava luku on liikkunut neljänneksen molemmin puolin.

Ero status- ja suuraloille sisäänpääsyssä on ollut selvä vuoteen 1995 asti. Eriyisesti matemaattisluonnontieteellisellä koulutuksella on jatkuvasti ollut vaikeuksia saada riittävästi opiskelijoita. Niinpä suuri osa opiskelijoista on otettu ilman pääsykoetta. Esimerkiksi vuonna 1995 luonnontieteelliselle alalle hyväksytyistä 62 % pääsi aloittamaan opiskelunsa ilman valintakoetta. Matemaattisluonnontieteellisen alan prosenttiluvuilla ei siis ole juuri informaatioarvoa, koska hyväksytyjä on ollut useina vuosina enemmän kuin pääsykokeisiin osallistuneita. Suuralojen kokonaislukuihin on laskettu mukaan myös matemaattisluonnontieteelliseen koulutukseen hakeneet, mikä vääristää jonkin verran kuvaa: suuraloille pääseminen näyttää liian helpolta.

Kasvatustieteeseen sisäänpääsy helpottui pitkin 1970- ja 1980-lukuja, koska alan sisäänottoa lisättiin voimakkaasti luokanopettajakoulutuksen yliopistollistamisen jälkeen. Esimerkiksi vuonna 1973 sisäänotto oli runsaat 1 000 opiske-

.
72 SVT Koulutus 1995:13.

lijaa, mutta 1980-luvun lopulla liikuttiin jo lähes 2 000 opiskelijan tasolla. Sisäänottomäärien tasaantumisen jälkeen 1990-luvulla sisäänpääsy vaikeutui myös kasvatustieteessä. Pienalojen pääsykarsinta taas on ollut koko ajan keskimääräistä tiukempaa. Erityisesti liikuntatieteellisen ovien avautuminen on ollut kovan työn takana; hyväksytyjä on ollut vähimmillään vain 12 % pääsykoekseen osallistuneista. Maatalousmetsätieteelliseen opetukseen karsinta on myös ollut tiukkaa ja sen selvittäneitä oli esimerkiksi 1995 vain runsas viidennes pyrkijöistä. Sen sijaan teologian opintoihin pääseminen on tämän vuosikymmenen lopulle saakka ollut suhteellisen helppoa: hyväksytyjä on vähimmillään ollut yli 40 % hakeneista.

Erot pääsemisen helppoudessa tai vaikeudessa ovat säilyneet suhteellisen pysyvinä 1970-luvun alusta nykypäiviin. Tiukin karsinta on ollut statusaloista oikeus-, kauppa- ja eläinlääketieteelliseen koulutukseen sekä toisaalta liikuntatieteeseen. Luonnontieteellinen koulutus puolestaan on tarjonnut opiskelupaikan ajoittain jopa ilman pääsykoetta. Pääsyn vaikeus ei aivan johdonmukaisesti seuraa alojen tyypittelyä, mutta isoissa linjoissa voidaan kuitenkin sanoa pääsyn statusaloille olevan vaikeampaa kuin suuraloille tai kasvatustieteen opintoihin.

Koulutusmäärien osalta voi olettaa, että statusalat ovat halunneet kasvattaa hitaimmin opiskelijamäärää ja estää siten koulutuksen massoituminen ja yhteiskunnallisen statuksen lasku. Oheisessa kuviossa 9 verrataan eri lohkojen sisään otettujen opiskelijoiden määriä kolmena esimerkivuonna.

Statusalojen ja pienalojen sisäänotto on kuvion perusteella kasvanut hitaammin kuin suuraloilla. Korkeakoululaitoksen määrällinen laajentuminen 1960- ja 1970-luvuilla tapahtui pääasiassa lisäämällä opiskelupaikkoja suuraloille, erityisesti humanistiseen ja luonnontieteelliseen koulutukseen sekä myöhemmin kasvatustieteeseen. Humanistisen koulutuksen aloituspaikkamäärän lisääminen olikin helppo ja halpa tapa tyydyttää alueellisia korkeakouluvaatimuksia. Oiva Ketosen työryhmä laski 1960-luvun puolivälissä humanistisen opiskelijapaikan hinnaksi vain noin 9 000 markkaa, kun vastaava rahamäärä luonnontieteissä, lääketieteessä ja tekniikan alalla oli noin 38 000 markkaa.⁷³ Humanistisen koulutuksen sisäänoton kasvu osuikin yhteen juuri korkeakoulutuksen alueellisen ja määrällisen laajentumisen kanssa 1960- ja 1970-lukujen vaihteen molemmin puolin.

Eri aloilta valmistuneiden **sijoittumisesta työmarkkinoille** on tehty jo kohdullisen paljon tutkimusta⁷⁴, mutta **uralla etenemisestä** tietoa löytyy paljon vähemmän. Enemmän on tutkittu ns. valtaeliittiin rekrytoitumista ja siihen kuuluvien taustaa.⁷⁵ Koulutus näyttää olevan merkittävässä asemassa suomalaisen valtaeliittiin rekrytoituttaessa.⁷⁶ Asiaa tutkinut *Ilkka Ruostetsaari* pitää

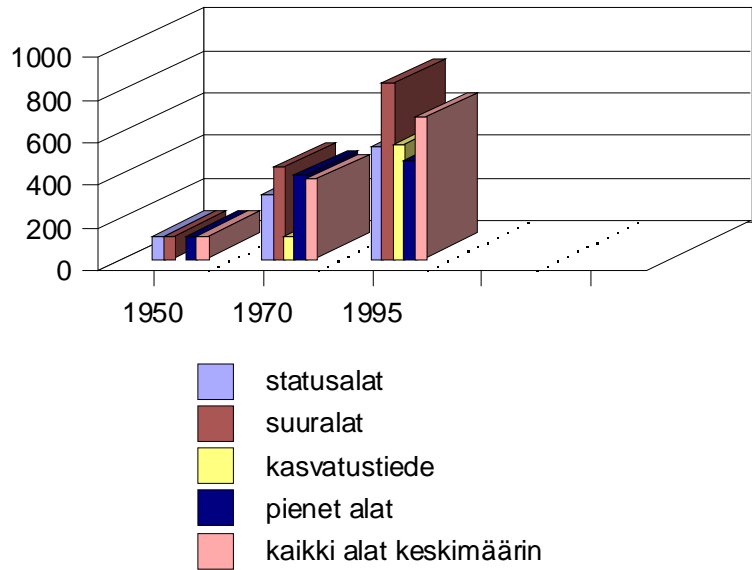
73 Tiede ja ylin opetus tulevien vuosien Suomessa, 28–29.

74 Katso esim. Ahola & Nurmi 1995 ja 1998.

75 Katso Ruostetsaaren (1992, 81) esittely tämän alan tutkimuksesta.

76 Ruostetsaari 1992, 91–92. Ruostetsaari jakaa suomalaisen valtaeliitin seitsemään lohkoon: poliittiseen, hallinnolliseen, elinkeinoelämän, järjestöelämän, joukkotiedotuksen, tieteen ja kulttuurin alueeseen.

KUVIO 9. Eri alojen uusien opiskelijoiden määrän kasvu indeksinä 1950–1995 (vuosi 1950 = 100)

Kuvion lähteet: SVT XXVII: korkeakoulut 1950–71, Koulutus 1995:14. Kasvatustieteen osalta perusvuodeksi on otettu 1973, jolloin luokanopettajakoulutus jo pääosin oli siirtynyt yliopistoissa tapahtuvaksi.

akateemista koulutusta keskeisenä edellytyksenä rekrytoitumisessa korkeimpiin yhteiskunnallisiin asemiin. Korkeakoulututkinto tai tutkijakoulutus oli peräti 82 %:lla eliitin jäsenistä. Tieteellinen eliitti oli luonnollisesti korkeimmin koulutettu ja vähiten korkeakoulutettuja löytyi joukkotiedotuksen eliittiryhmästä.⁷⁷

Tärkein yhteiskunnalliseen eliittiin johtava koulutusväylä näytti olevan yhteiskuntatieteellinen koulutus. Korkeakoulututkinnon suorittaneista eliitin jäsenistä lähes neljänneksellä oli tämän alan koulutus. Ilmiötä selittää se, että poliittiseen eliittiin kuuluvista peräti 38 %:lla ja joukkotiedotuksen puolella jopa lähes puolella oli yhteiskuntatieteellinen korkeakoulututkinto. Toinen eliitin suosima koulutusala oli oikeustiede noin viidenneksen osuudellaan. Oikeustieteen tutkinto avasi väylän hallinnolliseen eliittiin ja järjestöelämän huipulle. Talous- ja kauppatieteen, humanistisen alan tai teknillinen koulutus muodostavat seuraavan ryhmän. Kauppatieteen opinnot johtivat elinkeinoelämän eliittiin, humanistinen koulutus joukkotiedotuksen ja kulttuurin huipulle ja teknillinen korkeakoulututkinto elinkeino- ja järjestöelämän johtopaikoille. Muut koulutusalat jäivät vaatimattomalle tasolle eliitin rekrytoitumisen väylinä; esimerkik-

77 Ruostetsaari 1992, 94.

si lääketieteellinen koulutus oli vain noin 5 %:lla akateemisesti koulutetuilla valtaeliitin jäsenillä.⁷⁸

Statustaloksi luokittelemistani lohkoista oikeustiede, kauppätiede ja teknillinen koulutus ovat selkeästi valtaeliittiin rekrytoitumisen väyliä: lähes puolella valtaeliitin akateemisesti koulutetuista oli näiden lohkojen opinnot taustalla. Sen sijaan lääketiede ei kuulunut eliitin koulutusväyliin. Lääketieteen vaatimattomia lukuja voi selittää alan pienellä koulutusmäärällä sekä koulutuksen erityistaitoja korostavalla luonteella. Suuraloista yhteiskuntatiede oli tärkein eliitin koulutusväylä ja myös humanistinen koulutus oli tässä suhteessa kannattavaa. Sen sijaan matemaattis-luonnontieteellinen koulutus oli merkittävä väylä vain tieteelliseen eliittiin. Yhteiskuntatieteen merkitystä arvioitaessa pitää muistaa, että poliittisen eliitin kohdalla toiminta puolue- ja järjestöorganisaatioissa todennäköisesti on etenemisen kannalta vähintään yhtä tärkeää kuin akateemisen koulutuksen hankkiminen. Ja edelleen: elinkeinoelämän eliittiin kuuluvista vain kymmenesosalla oli yhteiskuntatieteellisen alan korkeakoulututkinto. Pienet alat puolestaan jäivät nimensä veroisiksi valtaeliittiin rekrytoitumisen väylinä.

Luokittelua status-, suur- ja pienaloihin sekä kasvatustieteeseen voi pitää käyttökelpoisena ja eri lohkojen erityispiirteet huomioivana. Poikkeuksia tosin on: sisäänpääsyn vaikeuden tai opiskelijakunnan taustan perusteella voisi liikuntatieteen luokitella statusaloihin. Toisaalta pieni koulutusmäärä ja huono yhteys yhteiskunnalliseen valtaeliittiin puoltavat liikuntatieteen paikkaa pienalojen joukossa. Esimerkiksi Ruotsissa ja Norjassa tehtyjen tutkimusten mukaan tieteenaloilla on hyvin selviä profiileja ja eroja yhteiskunnallisessa painoarvossa. Naapurimaissamme yhteiskunnalliselta arvostukseltaan painavimmiksi nousevat suurin piirtein samat alat kuin Suomessa.⁷⁹

Vaihtelu eri opintoalojen suosiossa on ollut toisen maailmansodan jälkeen varsin vähäistä. Mitä lähemmäksi nykypäivää on tultu, sitä vakiintuneemmalta tilanne näyttää kuten oheisesta kuviosta 10 voi nähdä. Tieteenalojen voimasuhteiden vakiintuminen johtuu siitä, että viimeistään 1960-luvun alkupuolella pääsykarsinnat yleistyivät lähes kaikissa oppiaineissa ja uusia tulokkaita otetaan vain kiintiön mukainen määrä. Niinpä opiskelijaluvun merkittävä kasvataminen ei ollut enää mahdollista ilman korkeakoulu- ja työmarkkinapoliittisia erityisperusteita. Toisaalta eri korkeakoulujen ja tieteenalojen opiskelijamäärä ensimmäisestä korkeakoululaitoksen kehittämislaita (1967) lähtien suunniteltiin ja kiintiöitiin vuosiksi eteenpäin, joten opiskelijavirran mittavat muutokset olivat tästäkin syytä mahdottomia. Tosin tehdyt suunnitelmat eivät ole läheskään aina toteutuneet: opiskelijamäärä on saattanut jollakin loholla nousta kaavavilua korkeammaksi.⁸⁰ Silti selkeitä painopisteen muutoksia eri tieteenalojen suosiossa ei enää ole tapahtunut.

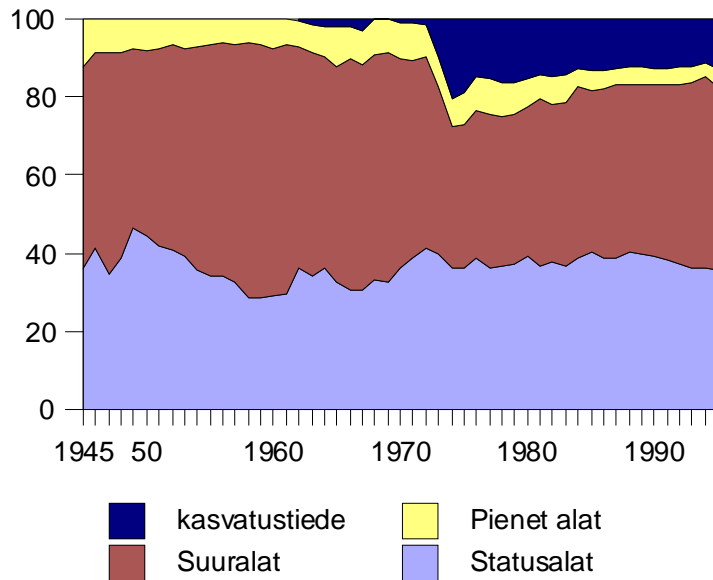
.

78 Ruotstetsaari 1992, 96.

79 Katso Erikson & Jonsson 1993, 170. He puhuvat arvostetuista aloista (prestigeutbildningar); Nordli Hansen 1997.

80 Ahola 1995, 100.

KUVIO 10. Uusien opiskelijoiden sijoittuminen (%) eri tieteenaloille 1945–1995.

Kuvion lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 59–63; Kululaitosten ja yleisten töiden ministeriö 1963; SVT XXXVII:9-12. Korkeakoulut 1950–1982; Tilastolliset tiedonannot KO 1984:19, 1985:5 ja 1987:2; SVT, Koulutus ja tutkimus 1988:5, 1989:7, 1990:4, 1993:10, 1995:14.

Ainoa näkyvä muutos tieteenalojen voimasuhteissa tapahtui 1970-luvun alkuvuosina. Tuolloin peruskoulun luokanopettajien koulutuksen uudistaminen ja yliopistollistaminen muutti asetelman. Kasvatustieteellisen koulutuksen osuus hyppäsi tyhjästä lähes viidennekseen ja samalla humanistisen, mutta myös yhteiskuntatieteellisen ja matemaattisluonnontieteellisen koulutuksen osuus laski voimakkaasti. Kasvatustieteellinen koulutus rekrytoi uudet opiskelijansa yhteiskuntaryhmistä, joista aikaisemmin oli hakeuduttu perinteisille suuraloille. Samaan viittaa kasvatus- ja humanististen tieteiden opiskelijoiden sosiaalisen taustan yhtäläisyys.⁸¹ Kasvatustieteellinen koulutus sijoittui pääosin korkeakouluihin, joissa jo annettiin humanistista koulutusta. Alkunousun jälkeen kasvatustieteen osuus vähitellen laski ja vakiintui noin 12 %:n tuntumaan uusista opiskelijoista. Suuralojen siivu kasvoi 1990-luvun alussa suhteellisesti lähes 1960-luvun lopun tasolle. Erityisesti matemaattisluonnontieteellinen ja yhteiskuntatieteellinen koulutus laajentuivat voimakkaasti 1980-luvun lopulta lähtien.

Statusaloille hakeutumisen suurimmat muutokset tapahtuivat heti sotien jälkeen. Pääsykarsintojen vakiintuminen näkyi alalle hakeutuneiden osuuden

81 Nevala 1991, 206 ja 211.

pienentymisenä: opiskelijavirrat siirtyivät vapaisiin tiedekuntiin. Statuslohkon sisällä muutostrendi on ollut teknillisen koulutuksen osuuden lisääntyminen ja oikeustieteellisen opetuksen suhteellisen osuuden lasku. Teknillistieteelliseen koulutukseen meni pienimmillään 1950–60-lukujen vaihteessa vain noin kymmenesosa kaikista uusista opiskelijoista, mutta 1980-luvun lopulla päästiin jo lähes viidenneksen siivuun. Ala olikin muutamana vuonna suurin korkeakoulutuslohko sisäänoton perusteella.

Oikeustieteen puolella kehitys on ollut päinvastainen: 1940-luvun lopun lähes 17 %:n osuudesta on päädytty 1990-luvun alun noin kolmeen prosenttiin. Juridiikan opetukseen otettiin 1960-luvun puolivälissä noin 450 opiskelijaa, eikä määrä 1990-luvun alussa ollut kuin viitisenkymmentä suurempi. Oikeustieteellisen koulutuksen osuus on siksi rajusti pudonnut. Ala ei ole "massoitunut", eikä sen yhteiskunnallinen status romahtanut.⁸² Kauppätieteellisen koulutuksen kohdalla heilahtelut olivat ajoittain suuria, mutta sittemmin osuus vaikiintui runsaan 10 %:n tasolle. Lääke- ja eläinlääketieteellisen koulutuksen kohdalla muutokset ovat olleet pieniä. Esimerkiksi lääketieteen osuus on neljän ja puolen vuosikymmenen aikana siirtynyt viiden ja seitsemän prosentin välillä.

Pienten alojen osuus on 1970-luvulta lähtien hiljalleen kaventunut vajaasta kymmenesosasta noin neljään prosenttiin, sillä sisäänottomäärät eivät juuri ole kasvaneet. Teologisella, liikuntatieteellisellä tai maatalousmetsätieteellisellä koulutuksella ei näin ollen ole pystytty helpottamaan ylioppilassuman purkamista.

Uusien opiskelijoiden tieteenaloittainen jakauma 1990-luvun alussa oli tasaisempi kuin koskaan toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina. Kehitys on ollut seurausta vapaan sisään kirjoittautumisoikeuden poistumisesta, mutta ennen kaikkea keskusjohtoiseen ja suunniteltuun korkeakoulupolitiikkaan siirtymisestä. Ylioppilaiden omat intressit opiskelusuunnan ohjaajana ovat osittain saaneet antaa tilaa ylimmän opetuksen rakenteen kokonaisvaltaiselle suunnittelulle sekä – ainakin teoriassa – koulutuksen mitoittamiselle työmarkkinoiden tarpeisiin.

Opiskelijavirrat ja korkeakoulupolitiikka

Korkeakoulutuksen opiskelijavirrat ovat muuttuneet perusteellisesti toisen maailmansodan jälkeen. Muutoksen voi tiivistää kolmeen keskeiseen piirteeseen. Ensinnäkin ylimmän opetuksen *opiskelijavirrat ovat viiden vuosikymmenen aikana moninkertaistuneet*. Korkeakouluopiskelijoita on Suomessa 1990-luvulla väestömäärään verrattuna lähes kahdeksan kertaa enemmän kuin 1940-luvun puolivälissä. Opiskelupaikkojen lisääntymisen seurauksena korkeimman koulutuksen saavutettavuus on rajusti kasvanut. Muodollisesti korkeakoululkelpoisten eli ylioppilaiden määrä on kasvanut vielä nopeammin. Näin Suomeen

82 Katso esim. Liljander 1995, 33.

1970-luvulta lähtien muodostui ns. ylioppilassuma ja ylioppilaiden pääsy korkeakouluihin on vaikeutui ja hidastui. Ongelmaa ei ole pystytty kokonaan ratkaisemaan, koska uusien ylioppilaiden osuus ikäluokasta on kasvanut. Joka tapauksessa ylioppilassuma kertoo selkeästi kahdesta suuresta koulutusmuutoksesta: ikäluokalle tyypillisen peruskoulutustason huikeasta noususta ja tutkintojen, erityisesti ylioppilastutkinnon kärsimästä inflaatiosta.

Vähälle pohtimiselle julkisessa ylioppilassumakeskustelussa on jäänyt, kuinka vakavasta ongelmasta todellisuudessa on kysymys; kuinka suuri osa ylioppilasta edes vakavasti harkitsee hakeutumista korkeakoulutukseen. Ylioppilastutkinto on säilynyt muodollisesti ja sisällöllisesti perinteisenä korkeakoulutukseen valmentavana kuulusteluna, vaikka tosiasiaa ehkä vain kolmannes tutkinnon suorittaneista aloittaa jossain vaiheessa opinnot tiede- tai taidekorkeakouluissa.⁸³ Ylioppilastutkintoa on viime vuosina sisällöllisesti uudistettu, mutta silti Suomessa on käyty vähän keskustelua tutkinnon poistamisesta tai sen aseman perusteellisesta uudistamisesta.⁸⁴ Ylioppilassuma pitää toki nähdä ongelmana silloin, kun se hidastaa korkeakoulutukseen haluavien sisäänpääsyä ja vaikuttaa osaltaan siihen, että Suomessa akateemisen loppututkinnon suorittavien keski-ikä on kansainvälisesti korkea. Yhtä paljon ylioppilaiden suurta osuutta ikäluokasta voi pitää myös varantona, hyvänä peruskoulutuksena, jonka pohjalta jatko-opinnot muuallakin kuin tiedekorkeakouluissa on hyvä rakentaa.

Toinen hallitseva piirre on ollut opiskelijakunnan kieli- ja sukupuolijakauman tasaantuminen. Tämän vuosisadan alussa korkeakoulutus oli vielä selkeästi miesten ja ruotsinkielisten etuoikeus. Ennen itsenäistymistä tilanne muuttui, mutta vasta toisen maailmansodan jälkeiset vuodet ovat vakiinnuttaneet muutokset. Ruotsinkieliset ovat tosin edelleen väestöosuuteensa verrattuna yliedustettuina korkeakoulujen opiskelijakunnassa. He ovat myös vahvimmin edustettuina yhteiskunnallisesti korkean statuksen koulutusaloilla kuten esimerkiksi kauppatieteissä. Kielellisen vähemmistön vahva korkeakoulutusperinne näkyy suomalaisen valtaeliitin rakenteessa, jossa ruotsi äidinkielenä on yleisempi kuin väestössä keskimäärin, tosin yliedustus ei ole kovin suuri.⁸⁵

Naiset nousivat enemmistöksi opintonsa aloittaneissa 1950-luvun jälkipuoliskolla ja vakiinnuttivat johtonsa seuraavalla vuosikymmenellä. Humanistinen koulutus on perinteisesti ollut ”naisala”, sillä jo toisen maailmansodan jälkeen

83 Mäkinen & Valkonen (1988, 13–31) selvittävät vuonna 1980 ylioppilastutkinnon suorittaneiden sijoittumista viiden vuoden kuluessa. Suoraan korkeakouluissa aloitti tutkintuista 31 %.

84 Katso esim. Kivinen & Rinne (1988) kirjoittavat, että ”ylioppilastutkinto joutaa poistettavaksi ... se vain vääristää koulutuskäytäntöjä.” Samalla he ehdottavat koulutuksen lyhentämistä kymmenvuotiseksi. Katso myös Kivinen, Rinne & Ahola 1989, 147. Eduskunnan lyödessä lukkoon koulutusjärjestelmän kehittämislinjat 1990-luvulle se samalla asettui kannattamaan ylioppilastutkinnon säilyttämistä (katso Eduskunnan kannanotot valtioneuvoston Suomen koulutusjärjestelmää, koulutuksen tasoja ja kehittämisen linjoja koskevaan selontekoon. Hallituksen kertomus vuoden 1991 toiminnasta, VP 1992, asiak. B1, 170–172).

85 Ruostetsaaren (1992, 102–103) mukaan puhtaasti ruotsinkielisiä oli valtaeliitistä 9 % ja kaksikielisiä 5 %. Koko väestöstä ruotsinkielisiä oli 1989 6 %.

yli kolmeneljännestä aloittaneista oli naisia. ”Naisaloja” tuli vähitellen lisää ja erityisesti 1960-luvulta lähtien naiset ovat hakeutuneet myös monille perinteisille ”miesaloille”. Lopputuloksena 1990-luvun puolivälissä vain teknillisessä korkeakoulutuksessa miehillä oli selvä enemmistö; esimerkiksi 1995 vain 18.2 % alan uusista opiskelijoista oli naisia.⁸⁶ Kauppatieteellisessä ja matemaattisluonnontieteellisessä opetuksessa sukupuolten osuudet olivat suurin piirtein yhtä suuria, mutta kaikilla muilla aloilla naisia on jo selvä enemmistö.

Opiskelijoiden sukupuolijakauman muuttaminen ei ole ollut korkeakoulupolitiikan nimenomaisena tavoitteena. Laajasti ottaen sen voi kyllä katsoa sisältyvän yleisiin tasa-arvotavoitteisiin. Korkeakoulutuksen naisistuminen on esimerkki siitä, kuinka koulutusvalinnat ja -virrat ovat osittain koulutuspoliittisten vaikutuskeinojen ulottumattomissa. Ilman teknillistieteellistä koulutusta uusista opiskelijoista 1995 oli lähes kaksikolmannesta (64.1 %) naisia. Teknillistieteellinen koulutus, jonka sisäänotto oli lähes viidennes, tasoitti siis merkittävästi sukupuolijakaumaa.⁸⁷ Ilman tätä tasapainottavaa tekijää naiset olisivat nykyistäkin selkeämmin yliedustettuina korkeakouluopiskelijoissa.

Merkittävin tekijä naisten opiskelun yleisyyden taustalla on vuosisadan alusta muotoutunut koulutusperinne. Naisopiskelijoita on Suomessa ollut koko tämän vuosisadan kansainvälisesti vertaillen paljon. Naisten opiskelun yleistyminen vuosisadan alkupuolella Päivi Elovainio selittää mm. naisten perinteisesti tasa-arvoisella yhteiskunnallisella asemalla, muun kuin yliopistoon johtavan oppikoulutuksen vähäisyydellä sekä naisasialiikkeen, työväenliikkeen ja suomalaisuusliikkeen herätystyöllä.⁸⁸

Naisopiskelun yleistyminen tapahtui samanaikaisesti oppikoululaitoksen kasvun kanssa, jolloin opettajatarve kasvoi jatkuvasti.⁸⁹ Naisten opiskelu painottuikin oppikoulun opettajia valmistaneille humanistisille ja luonnontieteellisille aloille, joissa naisista 1920-luvun puolivälissä opiskeli yli kolmeneljäsosa (76 %).⁹⁰ Nämä alat ovat nykypäiviin asti säilyneet naisten suosimina koulutuspaikkoina. Kolmanneksi ”naisalaksi” nousi kasvatustiede, kun luokanopettajakoulutus yliopistollistettiin. Reilusti yli puolet (57 %) naisopiskelijoista sijoittui 1990-luvun alussa näille kolmelle alalle.⁹¹ Humanistinen, matemaattisluonnontieteellinen ja kasvatustieteellinen koulutus ovat sisäänotoltaan suuria opintoaloja, sillä niille sijoittui 1995 yhteensä lähes puolet korkeakouluopiskelunsa aloittaneista.⁹² Naisten osuus on kasvanut 1960-luvulta lähtien myös yhteiskuntatieteellisessä, kaupallisessa ja lääketieteellisessä koulutuksessa. Naisten kouluttautumisperinne on muuttunut ja entisten suosikkialojen lisäksi he ovat hakeutuneet – ja nousseet enemmistöksi – uusilla aloilla.

86 SVT, Koulutus 1995:14, korkeakoulut 1995.

87 Ibid.

88 Elovainio 1971, 268–270.

89 Kiuasmaan (1982, 86 ja 89) mukaan oppikoulujen määrä kaksinkertaistui ja opettajien luku nousi yli kaksinkertaiseksi vuosien 1880 ja 1917 välisenä aikana.

90 Nevala 1991, 71.

91 SVT, Koulutus 1995:14, Korkeakoulut 1995.

92 Ibid.

Toisaalta naisten korkeakouluopiskelun taustalla on lukion teoreettista osaamista korostava ja yliopisto-opiskeluun valmentava luonne. Koulutusikäluokasta karsiutuu pois suhteellisesti ottaen suurempi osuus poikia kuin tyttöjä peruskoulutuksen jälkeen. Enemmistö uusista ylioppilaista on ollut tyttöjä kuten seuraavasta ilmenee.

TAULUKKO 8. Tyttöjen osuus (%) uusista ylioppilaista 1939–1995.⁹³

1939	44.4
1950	52.1
1960	57.0
1970	58.8
1980	62.4
1991	59.0
1995	58.6

Lukio on tyttöjen koulutusväylä ja tyttöenemmistö on siirtynyt myös korkeakouluihin. Ilmiötä voi selittää korkeakoulujen pääsykarsinnan rakenteella: lukiomenestyksellä ja ylioppilastutkintotodistuksella on valinnassa vahva osuus. Lisäksi useiden, vaikkapa humanististen ja matemaattisluonnontieteellisten aineiden, pääsykokeet pohjautuvat lukion oppimääriin ja ovat rakenteeltaan ja sisällöltään lukiosta tuttuja. Näin hyvä lukiomenestys helpottaa korkeakoulutukseen pääsyä.

Kolmantena syynä korkeakouluopiskelun naisistumiseen voi pitää pohjoismaisen hyvinvointivaltion peruspiirteisiin kuuluvaa sukupuolten tasa-arvoikäisyyttä. Ketään ei voi suosia tai syrjiä sukupuolen perusteella. Itse asiassa sukupuoleen perustuva syrjintä on lailla kielletty. Korkeakoulutukseen tulevia opiskelijoiden sukupuolijakaumaa ei siten ole mahdollista ”ohjailta” korkeakoulupolitiikan keinoin, eikä ylimmän opetuksen naisistumista ole mahdollista hidastaa. Sukupuolten koulutusvirtoja säätelevät vain ”näkymättömät” rakenteelliset tekijät, joiden seurauksena mies- ja naisvaltaiset alat ovat syntyneet. Rakenteelliset tekijät toimivat tehokkaasti myös korkeakoululaitoksen sisällä, sillä naisten osuus korkeakoulujen professorikunnasta on pysynyt pienenä. Naisten osuus korkeakoululaitoksen ylimmissä viroissa on toki jatkuvasti nousut, mutta tasa-arvosta ollaan vielä kaukana: esimerkiksi vuonna 1993 varsinaisista professoreista 11.6 % ja apulaisprofessoreista 22.1 % oli naisia.⁹⁴

Opiskelijakunnan sukupuolijakaumaa ei ylimmän opetuksen kehittämissuunnitelmissa juuri ole tarkasteltu. Sen sijaan ruotsinkielisen vähemmistön asema korkeakoulutusmarkkinoilla on saanut erityistä huomiota. Vuosiksi

93 Lähteet: SVT IX, Oppikoulut 1949–1950, 1960/61, 1970/71; STV 1981; SVT Koulutus ja tutkimus 1992:14; Koulutus 1996:2.

94 Sunimento & Pusa 1994, 153.

1979–86 hyväksytyssä korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelmassa todetaan, että ruotsinkielisillä on opiskelupaikkoja suhteessa väestömäärään jonkin verran enemmän kuin suomenkielisillä. Ruotsinkielisten osalta tilanne pyritään myös jatkossa pitämään samanlaisena.⁹⁵ Muutamaa vuotta myöhemmin kehittämissuunnitelma sisälsi jo oman osionsa ruotsinkielisten koulutuspaikkojen jakautumisesta. Ruotsinkielisiä opiskelijoita todettiin olevan suhteessa enemmän kuin suomenkielisiä: noin neljännes ruotsinkielisten ikäluokasta (n. 900 opiskelijaa) voi aloittaa korkeakouluopinnot, kun vastaava osuus suomenkielisten osalta jää alle viidennekseen.⁹⁶ Korkeakoulutuksen aloituspaikkojen kasvun seurauksena myös ruotsinkielisiä opiskelijoita tuli ylimpään opetukseen suunniteltua enemmän. Heidän osuutensa kasvoi 1980-luvun alkupuolella yhdeksään prosenttiin uusista opiskelijoista ja vuonna 1985 uusista opiskelijoista runsas 1 000 oli ruotsinkielisiä.⁹⁷ Ruotsinkielisten osuus nousi korkeammaksi kuin arvioitiin. Samalla ero suomen- ja ruotsinkielisten välillä kasvoi: 1980-luvun alkupuolella ruotsinkielisiä aloitti ikäluokasta jopa kaksi kertaa enemmän kuin suomenkielisiä eli lähes 30 %.⁹⁸

Kolmas opiskelijavirtojen näkyvä muutos toisen maailmansodan jälkeen on ollut eri korkeakoulujen ja tiedekuntien opiskelijaosuuksien tasaantuminen ja vakiintuminen. Ylimpään opetukseen tulevien opiskelijavirtojen suuntaaminen oli modernin korkeakoulupolitiikan keskeisiä tavoitteita. Tarkastelen seuraavassa eri yhteyksissä laadittuja suunnitelmia opiskelijapaikkojen jakaumasta eri alueiden ja tieteenalojen kesken ja vertailen laadittuja suunnitelmia todelliseen tilanteeseen.

Korkeakoulutukseen on jatkuvasti otettu sisään enemmän opiskelijoita kuin suunnitelmissa on oletettu. Asiaa valaisee kuvio 11, jossa laadittuja ennusteita on verrattu todellisiin lukuihin ylioppilaiden määrä sekä korkeakouluopiskelijoiden kokonaismäärän osalta.

Koulutusvirtojen määrällinen suunnittelu on vaikeaa. Erityisen hankalaa näyttää olleen ennakoida 1970- ja 1980-luvulla nopeasti kasvanutta ylioppilastulvaa. Nykypäivää kohti tultaessa ylioppilaiden määrän ennustaminen tarkentui, mutta vieläkin ennusteet pitkällä aikavälillä osuvat harhaan. Ennusteissa on yleensä oletettu lukioon siirtyvien osuus ikäluokasta pienemmäksi kuin se todellisuudessa on. Ylioppilaita on siis vuosittain valmistunut enemmän kuin on kaavailtu. Toisaalta kehittämissuunnitelmat ovat korkeakoulujen sisäänoton osalta olleet vain ohjeellisia, eivät sitovia. Jokainen korkeakoulu on periaatteessa itse voinut määrätä sisään otettavien tarkan lukumäärän. Opiskelemaan otettiinkin kaavailtua enemmän uusia tulokkaita, ja tätä seikkaa yritettiin käyttää perusteena lisävoimavarojen saamiselle. Toisaalta lukujen suureen haarukkaan 1980-luvun puolivälin jälkeen vaikutti opiskeluaikojen piteneminen.

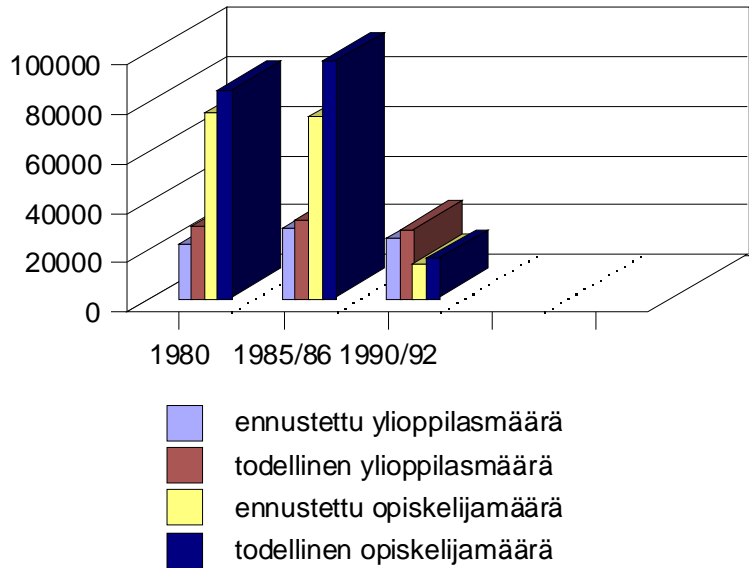
95 Kehittämissuunnitelma 1979–86, 19.

96 Kehittämissuunnitelma 1981–86, 35–37.

97 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1985. Kehittämissuunnitelma 1987–1992, 16–17.

98 Kehittämissuunnitelma 1987–1992, 16–17.

KUVIO 11. Ennustetut ja todelliset ylioppilas- ja opiskelijamäärät.

Kuvion lähteet: Ennusteet: Tiede ja ylin opetus 1965,15; Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma 1979–86, 38; Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma 1981–86, 52; Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma 1987–92, 12. Todellisuus: Nevala 1991, liitetaulukko 3; SVT, Koulutus 1993:10 ja 1995:6, Yleissivistävät oppilaitokset 1994. HUOM! Vuoden 1992 luvuksi on otettu kehittämissuunnitelmassa esitetty suositus uusien opiskelijoiden määräksi, koska opiskelijoiden kokonaismäärää ei enää ennustettu tai suositettu.

Opiskelijat ”viipyvät” opinahjoissa aikaisempaa pitempään ja siten ylimmässä opetuksessa olevien kokonaismäärä vähitellen kasvoi.

Korkeakoululaitoksen ensimmäinen kehittämlaki ja siihen liittynyt asetus eivät täsmällisesti määritelleet opiskelijapaikkojen alueellista jakaumaa. Asetuksessa todettiin vain, että ”... maan eri alueilla on väestömäärään nähden riittävästi opiskelupaikkoja”.⁹⁹ Korkeakoululaitoksen ensimmäisessä kehittämissuunnitelmassa, joka hyväksyttiin valtioneuvostossa alkuvuodesta 1979 esitettiin lääneittäiset aloituspaikkamäärät vuosiksi 1985/86. Laskelmat eivät kuitenkaan pitäneet täysin paikkaansa, kuten taulukko 9 osoittaa.

Opiskelijoita otettiin 1985 ylipäin opetukseen toista tuhatta enemmän kuin suunniteltiin. Opiskelijamäärän lisäys jakaantui suhteellisen tasaisesti eri alueiden kesken, joskin Keski-Suomen kasvu oli suurin. Yli kymmenyksen kaavailtua enemmän aloitti opintonsa myös Uudenmaan, Turun ja Porin, Hämeen sekä Kuopion läänin korkeakouluissa. Sen sijaan Pohjois-Suomen yliopistoissa aloittaneiden määrä jäi suunniteltua pienemmäksi. Suunnitteluväli oli suhteelli-

99 Asetus n:o 455/1966.

TAULUKKO 9. Suunnitellut ja todelliset korkeakoulutuksen aloituspaikkamäärät eri lääneissä 1985.¹⁰⁰

Lääni	suunnitellut	todelliset	erotus (%)
Uudenmaan	3 810	4 572	16.7
Turun ja Porin	1 860	2 071	10.2
Hämeen	1 480	1 688	12.3
Kymen	290	289	0.0
Mikkelin	125	125	0.0
Pohjois-Karjalan	530	577	8.1
Kuopion	370	426	13.1
Keski-Suomen	905	1 147	21.1
Vaasan	340	290	-11.7
Oulun	1 190	1 053	-13.0
Lapin	270	244	-12.5
Yhteensä	11 170	12 482	10.5

sen lyhyt, vain seitsemän vuotta, mutta silti opiskelijamäärät ehtivät kasvaa selvästi arvioitua nopeammin. Virhemarginaali johtuu vääristä oletuksista. Määrällinen suunnittelu perustui ajatukseen, että ikäluokkien pienentyessä ylimpään opetukseen hakeutuvien määrä ei oleellisesti kasva. Esimerkiksi vuoden 1985 aloituspaikkamäärää suunniteltaessa oletettiin noin 18 % aloitusikäisten luokasta (17–19 -vuotiaista) aloittavan opintonsa korkeakouluissa. Tarkkaa tietoa vuonna 1985 opintonsa aloittaneiden ikäluokkaosuudesta ei ole käytettävissä. Vuoden 1980 ylioppilaista tehdyn tutkimuksen perusteella voi kuitenkin karkeasti laskea, että jo tuolloin noin 21 % ikäluokasta aloitti viiden vuoden kuluessa korkeakouluopinnot.¹⁰¹ Laskettua suurempi osa ikäluokasta siirtyi siis ensin lukioon ja hakeutui korkeakoulutukseen 1980-luvun alkupuolella.

Eri tieteenalojen osalta tehdyt suunnitelmat ja todellisuudessa aloittaneiden määrät poikkeavat toisistaan vielä 1990-luvulla, kuten taulukosta 10 voi nähdä. Tiedekorkeakouluihin otettiin uusia opiskelijoita 1992 reilut 3 000 eli lähes neljännes enemmän kuin viisi vuotta aikaisemmin tehty kehittämissuunnitelma edellytti. Eniten kasvoivat humanistinen, teknillistieteellinen, kasvatustieteellinen ja luonnontieteellinen koulutusala. Viimeksi mainitun osalta lukujen suuri marginaali selittyi vaikeudella saada riittävästi opiskelijoita. Sisään oli otettava selvästi suunniteltua enemmän, jotta alan vaihtamisten ja keskeyttämisten jälkeen riittävä määrä opiskelijoita vielä valmistuisi. Tiukan karsinnan aloilla, ku-

100 Lähteet: Kehittämissuunnitelma 1979–86, 19; SVT, Koulutus ja tutkimus 1988:5, Korkeakoulut 1986.

101 Laskelman pohjana ovat Mäkisen & Valkosen (1988, 22–23 sekä liitetaulukot 4–6) tutkimuksesta saadut tiedot.

TAULUKKO 10. Suunnitellut ja todelliset uusien opiskelijoiden määrät eri tieteenaloilla 1992.¹⁰²

tieteenala	suunnitellut	todelliset	erotus (%)
teologinen	210	221	5.0
humanistinen	2 000	2 548	21.5
oikeustieteellinen	530	381	-39.0
yhteiskuntatieteellinen	1 560	1 323	-17.9
kauppatieteellinen	1 600	1 645	2.7
kasvatustieteellinen	1 400	1 594	12.1
luonnontieteellinen	1 750	3 017	42.0
liikuntatieteellinen	70	90	22.2
maa- ja metsätieteellinen	380	361	-5.2
teknillistieteellinen	2 550	2 859	10.8
lääketieteellinen	490	342	-43.3
hammaslääketieteellinen	130	100	-30.0
eläinlääketieteellinen	50	48	-4.6
terveydenhuolto	360	404	10.9
yhteensä	11 330	14 933	24.1

ten esimerkiksi oikeustieteessä, lääketieteessä sekä hammaslääketieteessä, sen sijaan sisäänotto jäi kaavailtua pienemmäksi. Kehittämissuunnitelmiin kirjatut tavoitteet tulivat lähes kaikilta osin ylityiksi ja korkeakouluopintoihin otettiin suunniteltua enemmän opiskelijoita, mutta eri tieteenalojen tai korkeakoulujen väliset suhteet sisäänotossa eivät suuresti muuttuneet. Lisäys jakaantui tasaisesti eri opinahjojen ja opintoalojen välillä. Kehittämissuunnitelmien opiskelijamääriä ei näin ollen pidä lukea ehdottomina lukuina, vaan suosituksina. Sillä: *... ”korkeakoulut voivat harkintansa mukaan ylittää suosituksia, mutta ... näitä ylityksiä ei voida käyttää perusteina lisävoimavarojen saamiseksi.”*¹⁰³

Korkeakoulupolitiikan keinoin on onnistuttu säätelemään opiskelijavirtojen suuria linjoja. Eri tieteenalojen keskinäiset suhteet eivät ole merkittävästi muuttuneet modernin korkeakoulupolitiikan aikakaudella, vaan opiskelijavirrat ovat kulkeneet vakiintuneesti. Korkeakoulupolitiikan merkittävin keino opiskelijavirtojen ohjailussa on ollut ylimmän opetuksen tarjonta. Opiskelupaikkojen kysyntä on jatkuvasti ylittänyt tarjonnan, joten opiskelijavirtoja on ollut mahdollista ohjata tarjonnan avulla. Selkeimpänä esimerkkinä tästä on luokanopettajakoulutuksen yliopistollistaminen 1970-luvun alussa, jolloin tieteenalo-

102 Lähteet: Kehittämissuunnitelma 1987–1992, 12; SVT Koulutus 1993:10, Korkeakoulut 1993.

103 Kehittämissuunnitelma 1987–1992, 11–12.

104 Yksiokohtaista päätöksentekoa koulutusvalintatilanteissa analysoi laajasti Gambetta (1987) sekä Ruotsin osalta vuoden 1977 korkeakoulu-uudistuksen jälkeen Kim (1998).

jen väliset opiskelijaosuudet muuttuvat eniten koko maailmansodan jälkeisenä kautena.

Korkeakoulupolitiikan keinot eivät kuitenkaan riitä opiskelijavirtojen hienojakoiseen ohjaamiseen. Sisäänoton määrälliset tavoitteet ovat vain ohjeellisia, joten jokainen oppilaitos päättää viime kädessä itse sisään otettavien määrästä. Lisäksi päätös hakeutua tai olla hakeutumatta korkeakoulutukseen on lopulta yksilöllisen harkinnan tulos, johon vaikuttavat monet perhe- ja kulttuuri-taustaan kytkeytyvät tekijät.¹⁰⁴ Korkeakoulupolitiikalla voidaan luoda raamit yksilön koulutusvalinnoille, mutta ei ohjata niitä loppuun asti.

Korkeimman opetuksen määrällisiä suunnitelmia tehtäessä on koulutusjärjestelmän kokonaisuus jäänyt vähälle huomiolle. Ylintä opetusta on tarkasteltu liian autonomisena järjestelmänä ja unohtettu, että alemmilla koulutusportailla tapahtuneet muutokset näkyvät ennen pitkää korkeakoulutuksessa. Suurten ikäluokkien tulo oppikouluikään ei herättänyt päätöksentekijöitä vielä 1950-luvulla ja seuraavalla kymmenluvulla jouduttiin isoja korkeakoulupoliittisia ratkaisuja tekemään nopealla aikataululla. Ylioppilaaksi valmistuvien osuus ikäluokasta taas arvioitiin 1970- ja 1980-luvuilla jatkuvasti liian alhaiseksi ja ali-arvioitiin lukion korkealle virittämien koulutusodotusten merkitystä. Ikäluokkien pienenemisen vaikutus eliminoitui, koska entistä suurempi osa peruskoulutuksen päättäneistä jatkoi opintojaan lukiossa. Näin pääsi vähitellen muodostumaan ylioppilassuma, vaikka korkeakoulutukseen otettiin vuosittain suunniteltua enemmän opiskelijoita. Koulutusjärjestelmän kokonaisuuden parempi hahmottaminen ja koulutuksen kulttuurisen kasautuvuuden huomioiminen olisi ehkä estänyt suman muodostumista.

■ Koulutuserojen vähentyminen, pysyvyys ja piiloutuminen

Lukio koulutusuran solmukohtana

Koulutusjärjestelmän ylimmälle portaalle kiivenneet ovat läpikäyneet useita valintatilanteita, joissa koulutusikäluokka on vähitellen karsiutunut. Korkeakouluopinnot aloittava joukko on monella tavalla valikoitunut opintien eri vaiheissa. Valikoituminen voidaan nähdä koko koulutusjärjestelmän mittaisena mekanismina, joka eri tekijöihin pohjautuen lajittelee ikäluokan koulutusportaalta toiselle siirryttäessä. Valikoitumisella on vankka yhteys vanhempien sosioekonomiseen asemaan. Erityisen selvä tämä yhteys Suomessa oli rinnakkaiskoulujärjestelmän aikana. Peruskouluun siirtymisen yhtenä isona tavoitteena olikin koulutuksellisen tasa-arvon lisääminen.¹ Uudistuksen jälkeen koko ikäluokka sai yhtenäisen peruskoulutuksen, mutta koulutuksen sosioekonomisiin eroihin kytkettyyn valikoituvuus ei silti poistunut. Korkeakoulutukseen valikoituneiden sosioekonomisen taustan analyysissä on siksi hyvä lähteä liikkeelle selvittämällä, miten koulutusikäluokka on valikoitunut ja erityisesti, millainen on korkeakoulutusta edeltävän tason, lukion, oppilaiden tausta. Tutkimustiedon valossa näyttää myös siltä, että vanhempien sosiaalisen aseman yhteys koulutusvalintoihin on voimakkaampi alemmilla kuin ylemmillä koulustasoilla.²

Ikäluokalle tyypillisen peruskoulutuksen taso on Suomessa tämän vuosisadan aikana noussut. Lähes kaikki käyvät nykyään läpi yhtenäisen peruskoulun ja suurin osa ikäluokasta valmistuu ylioppilaiksi. Aikaisemmin vain pieni osa ikäluokasta siirtyi kansakoulun jälkeen oppikouluun ja edelleen lukioon. Yksilö tekee nyt merkittävät koulutusvalintansa myöhemmin kuin 1900-luvun alkupuolella. Tai toisin päin ilmaistuna: entistä suurempi osa ikäluokasta pysyy mukana entistä pitempään koulutusportaita kiivettäessä. Ilmiö on yleismaailmallinen: useissa länsimaissa koulutuksen valikointipiste on siirtynyt ns. toisen

.

- 1 Katso esim. Rinteen (1996) tutkimus peruskouluun liittyvästä tasa-arvokeskustelusta ja Rinteen ja Vuorio-Lehden artikkeli peruskoulukeskustelusta ja peruskoulu-uudistuksen yhteiskunnallisista taustatekijöistä (Rinne & Vuorio-Lehti 1996) sekä Jorma Virtasen (1998) väitöskirja tasa-arvon koulutuspoliittisista ulottuvuuksista.
- 2 Esim. Müller & Karle 1993, 3 ja Silvennoinen 1973, 195. Erikson ja Jonsson (1993, 150–151) korostavat myös voimakkaasti korkeakoulutusportaan alapuolella tapahtuneiden valintojen ja karsintojen merkitystä. He toteavat, että Ruotsissa karsinta korkeakouluun oli pitkään lievempää kuin karsinta pakollisen koulutuksen jälkeisiin jatko-opintoihin, esimerkiksi lukioon. Sama toteamus pätee Suomessakin aina 1960-luvulle saakka (katso esim. Nevala 1991, 60; Nevala 1996, 20–21; Heikkilä 1991, 110–111 ja 123–125).

asteen koulutuksen jälkeen tapahtuvaksi.³ Silti peruskoulun jälkeen tehtävä koulutusuran valinta on edelleen merkittävässä asemassa. Karisto ja Monten tiivistävät valintatilanteen osuvasti näin: ”*Nuorten noin 16 vuoden iässä teke-
mät koulutusvalinnat ennustavat tehokkaasti heidän tulevaa työmarkkina-ase-
maansa ja sitä kautta heidän tulo-odotuksiaan ja aineellista elintasoaan.*”⁴ Lukioon siirtyneiden sosiaalinen ja alueellinen kokoonpano ennakoii siis korkeakoulutukseen kirjoittautuneiden taustaa.

Suomen ensimmäiset oppikoulut perustettiin 1600-luvulla. Vuosisadan puo-
livälissä oppikouluverkko kulki kapeana nauhana eteläisestä Karjalasta rannik-
koa pitkin Pohjanlahden perukoille saakka. Sisämaassa oppikouluja oli vain
muutama ja lukioita pitkään vain yksi, ensin Turussa ja sitten Viipurissa. Oppi-
koululaitosta uudistettiin perusteellisemmin vasta 1800-luvulla, jolloin järjes-
telmään kuuluivat klassiset ja reaalityseot, tyttökoulut ja lukiot. 1890-luvulla
reaalityseoiden viidestä alimmasta luokasta tehtiin päättyvä kurssi eli ns. keski-
koulu. Samoihin aikoihin yleistyi poikien ja tyttöjen opettaminen samassa oppi-
koulussa eli yhteiskoulussa. Tämä puolestaan edisti oppikoululaitoksen leviä-
mistä kaupungeista maaseudulle.⁵

Viime vuosisadan loppupuolelle asti oppikouluun siirtyminen riippui ratkai-
sevasti äidinkielestä. Koulutusjärjestelmä jarrutti osaltaan säätykiertoa eli
alempien luokkien lasten nousua koulutuksen avulla ylempiin sosiaaliryhmiin.
Esimerkiksi 1870-luvun alussa torppareiden ja talonpoikien lasten osuus oppi-
koululaisista oli vain noin kymmenesosa.⁶ Suomalaisuusliikkeen ansiosta
1900-luvun alussa suomenkielisiä oppikouluja oli jo enemmän kuin ruotsinkie-
lisiä. Samoin uusista ylioppilaista valtaosa puhui maan valtakieltä.⁷

Oppikoululaitos kasvoi voimakkaasti itsenäistymistä edeltäneinä vuosikym-
meninä. Samalla instituutio laajeni, suomalaistui ja avautui sosiaalisesti.
Itsenäistymisvuonna yli 70 % uusista ylioppilaista oli suomenkielisiä, vaikka
vain vajaa seitsemäsosa yliopistoon johtavista kouluista oli maaseudulla tai
kauppaloissa. Oppikoulutus siis avautui tuossa vaiheessa nimenomaan kaupun-
kien keskiluokalle. Käsityöläisten ja pikkuliikkeenharjoittajien osuus oppikou-
lulaisten vanhemmista nousi vuosisadan alussa noin 2.5 -kertaiseksi eli
40 %:iin. Sen sijaan pikkutilallisten ja torpparien lapsia oli oppikoululaisista
vain alle kymmenesosa.⁸

Maa-ilmansotien välisenä aikana oppikoulutuksen alueellinen kattavuus para-
ni, mutta maan eri osien väliset koulutuserot eivät ratkaisevasti muuttuneet.

.

3 Katso esim. Halsey 1993, 129 ja Jonsson & Mills 1993, erityisesti 227 ja 231. Viimeksi
mainitun sivun kuvio havainnollistaa hyvin toisen asteen koulutuksen yleistymistä
tutkimuksen kohteina olevissa Ruotsissa ja Englannissa.

4 Karisto & Monten 1997, 100. Katso myös Pöntinen 1990, 611.

5 Heikkinen 1983, 51–52 ja 126–129.

6 Waris 1947, 240. Talonpoikia ja torppareita oli lukuvuonna 1870–71 10.3 % oppikoulu-
laisten isistä.

7 Ibid. sekä Kivinen 1988, 41 ja Kiuasmaa 1982, 83–84. Myös Konttinen (1991, 191–203)
analysoi oppikoulutuksen muutoksia 1800-luvun jälkipuoliskolla.

8 Heikki Wariksen korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870–1940 koskeva numeroaineisto;
Kivinen 1988, 53 ja Kiuasmaa 1982, 97.

Kyösti Kiuasmaa tiivistää muutoksen näin: ”*Siellä missä oli aikaisemminkin maan parhaat koulutusmahdollisuudet, ne olivat nyt entistä paremmat ja koulutukselliset takamaat pysyivät takamaina.*”⁹ Yliopistoon johtavia kouluja perustettiin maaseudulle hitaasti, sillä 1937 vain runsas viidennes lukioista oli maaseudulla tai kauppaloissa. Sotien välisen ajan staattisuudesta kertoo myös oppilaiden sosiaalinen tausta: muutokset olivat pieniä, eikä oppikoululaitoksen sosiaalinen avautuminen juuri edennyt.¹⁰

Lukioverkon levittäytyminen maaseudulle ajoittui toisen maailmansodan jälkeisiin vuosikymmeniin. Sotavuosien jälkeen monet maaseutukunnat perustivat keskikouluja. Seuraavassa vaiheessa keskikoulut saivat jatkokseen lukio-
luokat ja kouluista tuli yliopistoon johtavia.¹¹ Vuonna 1950 runsas kolmannes (34.7 %) lukioon johtavista kouluista oli kaupunkien ulkopuolella, mutta kaksi vuosikymmentä myöhemmin vastaava maaseutu- ja kauppalakoulujen luku oli jo lähes puolet.¹² Oppikoulun käynnin alueelliset erot vähenivät 1960-luvulta lähtien. Tämä johtui uusien koulujen perustamisesta erityisesti maaseudulle. Toisaalta taustalla olivat ikäluokkien pieneneminen ja muuttoliike. Kun oppikoulutusta laajennettiin ns. suuria ikäluokkia varten, kouluun tulevien määrän pieneneminen helpotti myöhemmin opiskelemaan pääsyä. Erityisesti tämä ilmiö näkyi maan reuna-alueilla kuten liitteestä 4 voi nähdä.

Lukiolaisten suhteellinen osuus väestöstä kasvoi nopeimmin 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin määrä tuhatta asukasta kohti nousi lähes kolminkertaiseksi. Kasvussa näkyy maaseudulle perustettujen lukiodien panos, sillä alueelliset erot lukiolaisten määrässä supistuivat. 1980-luvun alussa suhteellisesti eniten lukiolaisia oli Itä- ja Pohjois-Suomen lääneissä. Selityksen tarjoavat lukiodien määrän kasvu ja ikäluokkien pieneneminen. Ikäluokkien supistuminen selittää myös lukiolaisten suhteellisen määrän vähenemistä 1980-luvulla. Lukioihin ei yksinkertaisesti riittänyt tulijoita aikaisempien vuosien tahtiin. 1990-luvulla lukiolaisten määrä kääntyi uudelleen nousuun, koska entistä suurempi osa ikäluokasta siirtyi lukioon ja toisaalta ikäluokkien koko hieman kasvoi. Alueelliset erot lukionkäynnissä sen sijaan säilyivät 1990-luvun puoliväliin asti lähes muuttumattomina: eniten lukiolaisia oli Keski- ja Pohjois-Suomen lääneissä.

Tarkemman kuvan lukionkäynnin alueellisista eroista saa vertaamalla vuosittain valmistuneiden ylioppilaiden määrää nuorten ikäluokkaan maan eri osissa. Valitettavasti ylioppilaiden alueellisesta jakaumasta saa tilastotietoja vasta 1970-luvulta lähtien (katso taulukko 11).

Ylioppilaiden osuus ikäluokasta nousi lähes kaksinkertaiseksi kahdessa vuosikymmenessä. Erityisen nopeaa ylioppilaiden suhteellisen osuuden kasvu oli

9 Kiuasmaa 1982, 233. Vuoden 1936–37 tilanteen mukaan Uudenmaan läänissä oli oppikoululaisia tuhatta asukasta kohti 26,94, kun vastaava luku Mikkelin läänissä oli 7,64 ja Oulun läänissä 7,71 (Kiuasmaa 1982, 240).

10 Kiuasmaa 1982, 243. Samaan johtopäätökseen oppikoululaisten sosiaalisen taustan osalta päätyvät myös Kivinen (1988, 55) sekä Huuhka (1955, 195), joka on laskenut eri väestörymistä tulneiden oppilaiden määrän 1 000 henkilöä kohti. Lukujen perusteella maanviljelijäväestön koulutushalukkuus näyttää jopa hieman hiipuneen 1930-luvulla.

11 Katso esim. Sysiharju 1966, 133–135.

12 Kivinen 1988, 45.

TAULUKKO 11. Ylioppilaiden määrä tuhatta 15–19 -vuotiasta nuorta kohti eri lääneissä 1975–1995.¹³

lääni	1975	1980	1985	1990	1995
Uudenmaan	78.0	87.2	103.4	102.0	113.6
Turun ja Porin	65.6	75.2	89.2	90.5	102.1
Ahvenanmaan	38.8	33.9	49.2	53.5	51.7
Hämeen	65.2	73.2	89.1	90.7	103.6
Kymen	60.3	73.8	89.4	86.6	100.9
Mikkelin	51.7	75.6	89.3	84.5	107.0
Pohjois-Karjalan	51.7	69.7	86.1	84.4	92.2
Kuopion	60.0	76.0	95.7	91.5	108.0
Keski-Suomen	56.6	74.5	92.1	82.3	94.0
Vaasan	61.2	71.8	82.7	89.1	97.8
Oulun	52.8	84.2	84.7	80.6	99.3
Lapin	51.9	103.8	87.9	83.6	97.4
Koko maa	62.8	75.3	91.3	90.5	103.5

1970- luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa.¹⁴ Tuolloin ylioppilaiden lukumäärä kasvoi neljänneksen: vuonna 1975 uusia valkolakkeja valmistui noin 25 000 ja vuosikymmentä myöhemmin yli 31 000. Samaan aikaan vertailuryhmänä olevan 15–19 -vuotiaan väestön määrä kuitenkin väheni. Suvantovaiheen jälkeen ylioppilaaksi valmistuneiden määrä ja osuus ikäluokasta kohosi uudelleen 1990-luvulla. Uusia ylioppilaita valmistui 1990 noin 28 000 ja viisi vuotta myöhemmin jo yli 32 000 (katso myös kuvio 1).

Läänien väliset koulutuserot eivät juurikaan tasoittuneet kahden vuosikymmenen aikana. Eniten uusia ylioppilaita on tullut Uudenmaan läänistä ja hyvin ovat menestyneet myös Turun ja Porin sekä Hämeen läänit. Sen sijaan Oulun ja Lapin läänit yltävät ylioppilaiden määrän vertailussa yllä kärkeen vain vuonna 1980. Sen jälkeen uusien ylioppilaiden määrä kasvu kääntyi laskuun: niinpä koko Suomessakin valmistui 1980 enemmän ylioppilaita kuin kymmenen vuotta myöhemmin. Ylioppilaiden määrän lisäys 1990-luvulla ei merkittävästi taasoittanut alueellisia koulutuseroja: Uudenmaan läänistä valmistui edelleen selvästi muita suurempi osa nuorisosta ylioppilaiksi. Kuopion ja Mikkelin läänien tilanne parantui, mutta Pohjois-Karjalassa ylioppilaita ikäluokasta oli selvästi alle koko maan keskiarvon.¹⁵

13 Lähteet: STV 1976, 1981 ja 1986; Tilastokeskus / aineisto: K052, liitetaulukko 6 (ylioppilastutkinnon vuosina 1990 ja 1995 suorittaneet yleisarvosana ja kuntamuodon mukaan).

14 Samaan viittaavat myös Kivisen tutkimustulokset (Kivinen 1988, 296).

15 Katso myös Dahllöf 1999, 68-73. Hänen mukaansa ylioppilastutkintojen määrä 19 vuotta aikaisemmin syntyneiden ikäluokkaan verrattuna jäi Itä-Suomessa koko maan tason alapuolelle. Erityisesti Kymen läänissä ylioppilaiden määrä kasvoi hitaammin kuin alueen muissa lääneissä tai koko maassa.

Itä- ja Pohjois-Suomen läänit menestyvät paremmin vertailtaessa lukiolaisten määrää asukasluvuun kuin verrattaessa ylioppilaiden määrää 15–19 -vuotiaaseen väestöön. Selitystä voi etsiä kahdesta suunnasta: joko maan reuna-alueilla keskeytetään lukio-opinnot tavallista useammin tai ero johtuu alueiden väestörakenteesta. Käytettävissä olevat tilastotiedot lukion keskeyttämisestä eivät viittaa suuriin alueellisiin eroihin. Lukion keskeyttäneitä oli 1980-luvulla koko maassa oli noin 5–6 % oppilasmäärästä. Eniten keskeyttäneitä oli Lapin läänissä, jossa heidän osuutensa vaihteli seitsemän ja kahdeksan prosentin välillä. Oulun läänissä keskeyttämisprosentti oli hieman koko maata korkeampi, mutta erot jäivät silti pieniksi. Uudellamaalla taasen keskeyttäneitä oli vuoroin enemmän ja vuoroin vähemmän kuin valtakunnassa keskimäärin.¹⁶ Lukion keskeyttämisen yleisyydellä ei siis voi selittää ylioppilaaksi valmistuneiden määrän alueellisia vaihteluja.

Selitys löytyykin läänien väestörakenteesta. Maan reuna-alueiden osuus 15-19 -vuotiaiden ikäluokasta on suhteellisesti suurempi kuin niiden osuus koko väestöstä. Näillä alueilla on nuorisoiäistä väestöä suhteellisesti enemmän kuin väestöä kaikkiaan. Tämän takia lukiolaisten määrän suhteuttaminen väestömäärään antaa vääristyneen kuvan, sillä muuttoliikkeen seurauksena erityisesti aikuisväestöä on siirtynyt maan reuna-alueilta asutuskeskuksiin ja Etelä-Suomeen. Muuttoliike on lisäksi koulutuksen suhteen valikoivaa: reuna-alueilta etelään muuttavat on keskimääräistä koulutetumpaa väestöä.¹⁷ Siksi 15–19 -vuotiasta väestöä voi pitää parempana vertailuryhmänä. Lisäksi suurin osa lukiolaisista ja uusista ylioppilaista kuuluu tähän ikäryhmään.¹⁸

Lukionkäynnin ja ylioppilaaksi valmistumisen alueelliset erot eivät ole parissa vuosikymmenessä oleellisesti muuttuneet. Uudenmaan läänistä ylioppilaaksi valmistuu suurempi osa nuorisosta kuin muilla alueilla. Toisaalta eri läänien välisiin koulutuseroihin vaikuttavat alueiden väestöpohjan ja sosioekonomisen rakenteen erot, jotka myös kertautuvat koulutusvalinnoissa. Seuraavaksi onkin syytä katsoa, millaisia tuloksia lukiolaisten sosiaalisesta taustasta tehdyt tutkimukset ovat antaneet.

Lukiolaisten sosioekonomisesta jakaumasta ei ole saatavilla yhtä kattavaa tietoa kuin korkeakouluopiskelijoiden taustasta. Yhtenäistä aikasarjaa ei ole ja koko maan lukiolaisia koskevia tietoja on vain muutamalta poikkeikkausvuodelta. Jonkinlaisen kokonaiskuvan lukiolaisten taustasta kuitenkin saa. Ohessa verrataan lukiolaisten sosiaalista taustaa 1960-luvun puolivälissä ja 1980-luvun alussa.

16 Tiedot lukion keskeyttämisestä: Tilastotiedotus KO 1986:8, Lukiot 1985 ja Koulutus ja tutkimus 1988:2, Lukiot 1987.

17 Esim. Pöntinen 1990, 600.

18 Tilastokeskuksen oppikoulutilastoissa sekä niihin perustuvassa Kiuasmaan tutkimuksessa vertailuryhmänä oli koko väestö (Kiuasmaa 1983, 395–396). Sen sijaa esimerkiksi Kivinen on verrannut lukiolaisten ja ylioppilaiden määriä 16- ja 18- vuotiaisiin nuoriin, tosin vain koko maan osalta eikä alueittain eroteltuna (Kivinen 1988, 295–296). Myös Tilastokeskus on myöhemmin siirtynyt vertaamaan lukiolaisten määrää nuorisoiäluokkaan eli esimerkiksi ensimmäisen luokan oppilasmäärää verrataan 16-vuotiaiden ikäluokkaan (esim. Koulutus ja tutkimus 1988:2, Lukiot 1987).

TAULUKKO 12. Lukiolaisten sosioekonominen tausta (%) 1965 ja 1980.¹⁹

	1965	1980
Työnantajat, yksinäisyrittäjät ja ylemmät toimihenkilöt	55.7	37.1
Alemmat toimihenkilöt	16.2	15.9
Työntekijät	25.6	24.9
Muut (eläkeläiset, työttömät ym.)	2.5	22.1
Yhteensä	100	100

Taulukkoa analysoitaessa on pidettävä mielessä muutamia varauksia. Ensinnäkin taulukon pohja-aineistoja ei ole koottu yhtenäisin perustein. Vuoden 1965 osalta tiedot koskevat 700 hengen otosta keskikoulusta lukioon siirtyneistä. Lisäksi Anna-Liisa Sysiharju on käyttänyt ns. Rauhalan sosiaaliluokituksen perustunutta neliluokkaista jaottelua, joka on erilainen kuin toisena otosvuonna käytetty tilastokeskuksen luokittelu. Siksi olen joutunut muokkaamaan Sysiharjun luokittelua.²⁰ Täysin yhteneviksi luokitteluja ei saa muokattua, vaan vuoden 1965 tietoja voi vertailla myöhempään suuntaa-antavasti. Lisäksi vuoden 1980 tiedot puolestaan koskevat ylioppilastutkinnon suorittaneita eli lukio-opintonsa päättäneitä nuoria.

Taulukosta voinee päätellä lukion sosiaalisen valikoivuuden vähentyneen 1960-luvun lopulta 1980-luvun alkuun. Työnantajien, yrittäjien ja ylempien toimihenkilöiden suhteellinen edustus lukiolaisten vanhemmissa laskee. Sen sijaan alempien toimihenkilöiden ja työväestön lapsia oli lukiossa 1960-luvun puolivälissä suhteellisesti jokseenkin yhtä paljon kuin 1980-luvun alussa. Eniten nousikin muut -ryhmän (eläkeläiset, työttömät tms.) lasten osallistuminen lukio-opetukseen. Osittain tämä selittyy tilastointitavan muutoksella, sillä eläkeläisiä ei enää 1980 luokiteltu entisen ammatin perusteella. Luvut kertovat lukio-opetuksen alueellisen laajentumisen ja lukioverkon tihentymisen vaikutuksista koulutusmahdollisuuksiin. Taustalle voi nostaa myös lukio-opiskelun ja ylioppilastutkinnon suosion yleisen nousun. Lukion suorittaminen ei enää 1980-luvulla taannut jatko-opiskelupaikkaa korkeakoulussa, mutta valkolakki alkoi olla jatkumahdollisuuksien kannalta silti ”välttämätön” yleissivistävä koulutus. Isoissa linjoissa lukio-opiskelijoiden sosioekonominen tausta oli vielä 1980-luvun alussa vinoutunut. Korkeakoulutukseen asti päässeiden tausta poikkesi kuitenkin vielä enemmän väestön sosioekonomisesta rakenteesta. Sosiaalisella taustalla oli joka tapauksessa tärkeä merkitys lukioon ja lukiosta korkeakoulutukseen siirryttäessä.

19 Taulukon lähteet: Sysiharju 1972a, 58; Hermunen 1984, 32;

Sosioekonominen ryhmittely on erilainen kuin korkeakouluopiskelijoiden taustaa analysoitaessa. Tämä johtuu siitä, että vuoden 1965 ja 1980 tiedoissa ei ole maatalousyksinäisyrittäjiä eroteltu omaksi ryhmäkseen.

20 Sysiharju 1972a, 2 ja 58.

Koko maan lukiolaisten tai ylioppilaiden sosiaalista taustaa ei erityistutkimuksissa ole selvitetty. Sen sijaan erityisesti peruskoulujärjestelmään siirtymisen vaiheessa tutkittiin ahkerasti keskikoulun tai peruskoulun aikana tehtyjä koulutusvalintoja sekä niiden kytkentöjä kotitaustaan. Tutkimusaineistot olivat yleensä suppeita ja otoksilla kerättyjä, eivätkä tulokset siten välttämättä ole yleistettävissä koko valtakuntaan. Toisaalta pienillä aineistoilla päästiin pureutumaan syvälle koulutusvalintojen taustatekijöihin. Otan seuraavassa esille keskeisimpiä lukioon valikoitumista valottavia erityistutkimuksia.

Anna-Liisa Sysiharjun 1960-70-lukujen vaihteessa tekemä laaja lukiotutkimus oli ensimmäinen perusselvitys rinnakkaiskoulujärjestelmän merkittävimmästä siirtymäkohdasta. Tutkimuksen tekoaikaan lukioon pääsy oli vielä suhteellisen helppoa etenkin, jos oli mahdollista vaihtaa paikkakuntaa. Karsinta lukioon mennessä oli Suomessa selvästi lievempää kuin muissa Pohjoismaissa.²¹ Silti keskikoulusta oppikouluun siirtyminen karsi melkoisesti nuorisoa opintieltä: erityisesti maalaiskuntien alempien kerrostumien lapset jäivät muita useammin oppikoulun ulkopuolelle.²² Koulutusvalintojen ja vanhempien sosioekonomisen taustan yhteys oli selvä ja kertautui edelleen siirryttäessä lukioon.

Sysiharju listasi painavimmiksi valintasyiksi lukioon siirryttäessä iän, opiskelukokemukset ja koulussa viihtymisen, motivaation ja tulevaisuudensuunnitelmien selkeyden sekä kotiolot ja vanhempien koulutustason.²³ Sosiaalisella taustalla ja koulutusvalinnoilla oli selvä yhteys: ylimmän ryhmän lapsista lukioon meni selvästi suurempi osa ja vanhempien koulutus korreloi positiivisesti lukioon siirtymisen kanssa. Ylimmän luokan pojat menivät lisäksi lukioon lähes keskiarvosta riippumatta, ylimmän luokan tyttöjen kohdalla opintomenetyksellä oli jo vaikutusta ja työväestöön kuuluvat tytöt päättivät muita useammin opintonsa keskikouluun hyvästä menestyksestä huolimatta.²⁴

Anneli Silvennoisen Vuoden 1971 koulutuskomitealle tekemä selvitys keskiasteen koulutukseen valikoitumisesta antoi samanlaisia tuloksia. Silvennoisen aineisto käsitti noin 4 000 vuonna 1952 syntynyttä eli tutkimushetkellä noin 20 -vuotiasta ihmistä. Koulutusuran kannalta kriittisiä kohtia olivat oppikouluun ja lukioon siirtyminen. Niissä sosioekonomisen taustan vaikutus valintoihin oli selvin. Isän ammatin arvostus, hänen koulutustaustansa sekä vanhempien tulotaso korreloivat koulutusvalintojen kanssa. Silvennoinen totesi, että huono koulumenestys ei yksinään ollut syy koulunkäynnin lopettamiseen vaan siihen vaikutti olennaisesti myös perheen sosioekonominen asema ja vanhempien koulutusasenteet. Vanhempien tulojen ja aseman vaikutus koulutusvalintoihin

21 Sysiharju 1972b, 2–3 ja 1966, 124.

22 Sysiharju 1972b, 45 ja 1972a, 37. Erityisesti työväestön lapset näyttivät vierastavan oppikouluun siirtymistä. Kalevi Kivistö (1968, 238) totesi lähinnä ulkomaisiin tutkimuksiin nojautuen: *”Yhtä hyvin koulussa menestyvistä oppikouluun siirtyvät selvästi todennäköisemmin ne, jotka ovat kotoisin ylempiin sosiaaliryhmiin ja korkeampiin tuloluokkiin kuuluvista kodeista.”*

23 Sysiharju 1972b, 36–37.

24 Sysiharju 1972b, 28–31. Katso myös taulukko Sysiharju 1972a, 58.

näytti Silvennoisen aineiston perusteella olevan jopa vahvempi kuin koulutusmahdollisuuksien tarjonnan.²⁵

Peruskoulujärjestelmän käynnistymisen jälkeen tutkijoiden mielenkiinto kohdistui siihen, kuinka uudistunut koulutus vaikutti perusopetuksen jälkeisiin valintoihin. Erityisesti Jyväskylässä tutkittiin 1970-luvun lopulla ja seuraavalla vuosikymmenellä aktiivisesti eri koulutusteille johtaneita oppilasvirtoja sekä koulutusvalintojen yhteiskunnallisia kytkentöjä. Tämän tutkimussuunnan perustyönä voi pitää Leimun, Oravaisen ja Saaren 1978 ilmestynyttä kirjaa ”*Koulutusteille valikoituminen ja sitä mää rä äviä taustatekijöitä Suomen koululaitoksessa*”. Siinä vedettiin näihin päiviin asti kestänyt johtopäätös: ”*Sosiaalisen taustan mukainen koulutukseen valikoituminen on kautta koko koulutusjärjestelmän etenevä prosessi ... peruskoulu-uudistus ei ole ... muuttanut tätä valikoitumisen rakennetta.*”²⁶ Leimun, Saaren ja Oravaisen luomaa kuvaa täydensivät muut jyväskyläläiset tutkijat. Hannu Jalkanen ja Pentti Määttä tutkivat keski- ja korkea-asteelle johtavien opiskelijavirtojen rakennetta koulutusikäluokan näkökulmasta. Tulosten mukaan ylioppilassuma oli jo muodostumassa 1970-luvulla, sillä lukioon siirtymisen ohella merkittäväksi solmukohdaksi muodostui ylioppilastutkinnon jälkeiseen koulutukseen rekrytoituminen.²⁷

Tulokset 1980-luvun alun useista valikoitumistutkimuksista voi tiivistää toteamukseen, ettei peruskoulu poistanut koulutuksellista eriarvoisuutta tai koulutusvalintojen ja perheen yhteiskunnallisen aseman välistä kytkentää. Erot vain piiloutuivat peruskoulun sisälle. Erityisesti tasokurssit siirsivät rinnakkaiskoulujärjestelmän uuden peruskoulun sisälle. Ylempien sosiaaliryhmien lapset valitsivat vaativampia kursseja, vaikka opintomenestys ei kovin hyvä olisi ollutkaan.²⁸ Airi Hautamäki päätyi samansuuntaisiin tuloksiin tutkiessaan perheen elinehtojen näkymistä lasten lukioon hakeutumisessa. Keski luokasta ha keuduttiin lukioon selvästi useammin kuin työväenluokasta. Merkittävä taustatekijä koulutusvalinnoille muodostui vanhempien antamasta mallista ja kodin toimintaympäristöstä. Keski- ja työväenluokasta lukioon siirtyneet nuoret olivat erityyppisiä: työväenluokan nuori irtaantui kodin kulttuuripiiristä kun taas keski luokan nuorelle lukioon meno merkitsi kodin kulttuuripiiriin mukautumista. Hautamäen käyttämä aineisto oli kuitenkin niin pieni – 95 joensuulaista nuorta – ettei sen perusteella voinut tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä lukioon menon ja vanhempien sosioekonomisen aseman välillä.²⁹

Jorma Kuusinen selvitti seurantatutkimuksessaan lähes 600 keskisuomalaisen nuoren lahjakkuuden ja koulutusvalintojen suhdetta. Hänen tuloksiinsa on

25 Silvennoinen 1973, 183, 185, 191–193 ja erityisesti 194–195.

26 Leimu, Oravainen & Saari 1978, esim. 94–96.

27 Jalkanen & Määttä 1982, 48; katso myös Jalkasen (1977) tekemä perusselvitys korkeakoulutukseen johtavista opiskelijavirroista sekä Saari 1980.

28 Katso Kankaisen (1982) perusteellinen tutkimus peruskoulun eriyttämisratkaisun vaikutuksista, erityisesti 145–174 sekä Kankainen 1977; Leimu, Oravainen ja Saari 1978, 59–61; Stenström 1981, 90–91; Stenström, Määttä & Jalkanen 1987, 271 sekä Kalavainen & Pulkinen 1988, 9 ja 20–21.

29 Hautamäki 1984, erityisesti 29, 33–34.

vedottu useaan otteeseen myöhemmin ja Kuusisen kahta artikkelia uskaltanee pitää suomalaisen valikoitumistutkimuksen klassikkoina.³⁰ Kuusinen osoitti vaakuuttavasti, että ”*molemmilla sukupuolilla sosiaaliluokan vaikutus lukioon siirtymisessä on voimakkaampaa kuin lahjakkuuden vaikutus*”. Niinpä ylimmästä sosiaaliryhmästä siirryttiin lukioon paljolti ”kyvyistä” riippumatta. Tulokset olivat siis yhteneviä aikaisempien tutkimusten kanssa. Kuusisen laaja aineisto ja pitkän aikavälin seuranta antoivat kuitenkin hänen tuloksilleen erityisen vahvan painoarvon. Tosin on huomattava, että Kuusisen tutkimus koski vain keskisuomalaisia nuoria, ei koko maan tilannetta. Johtopäätöksensä hän totesi peruskoulun vaikutuksen sosiaalisen rakenteen muuttajana olevan yllättävän vähäistä, eikä koulutuksellinen tasa-arvo näin mitaten ollut toteutunut. Perimmältään tämä johtui siitä, että koulun sisäiset mekanismit suosivat ylemmistä ryhmistä tulevia lapsia ja uusintavat siten yhteiskunnallisia ideologisia valtasuhteita.³¹

Lukiolaisten sosioekonomisesta taustasta ei 1980-luvun puolivälin jälkeen paljoa kirjoitettu. Antti Karisto ja Seppo Monten julkaisivat kuitenkin 1996 perusteellisen tutkimuksen lukionkäynnin alueellisista eroista Helsingissä. Tutkimus koskee vain pääkaupunkia, joten sen tuloksia ei voi suoraan yleistää koko maahan. Kariston ja Monten tulokset antavat kuitenkin viitteitä yleisistä kehityslinjoista. Helsinkiläislukiolaisten sosioekonomista taustaa ei tutkimuksessa suoranaisesti selvitetty; sen sijaan lukion sijaintialueen sosioekonominen status ja vanhempien koulutus ovat tarkastelussa mukana. Molemmat mainitut tekijät korreloivat erittäin voimakkaasti keskenään eli vanhempien koulutustaso selitti lasten lukioon menoa kaikissa kaupunginosissa.

Asuinalueen sosioekonomisella statuksella oli selvä vaikutus lukioon hakeutumiseen: korkean statuksen alueilla hakeutuminen oli yleisempää kuin matalan tulotason ja suurten työttömyyslukujen alueilla. Alueelliset ja niihin kytkeytyvät sosiaaliset erot lukionkäynnissä olivat huomattavan suuria pääkaupunkiseudulla. Tutkijat puhuvat alueille ominaisesta ”pedagogisesta eetoksesta”, joka he määrittelevät ”*viittaavan sisäistettyyn koulutushalukkuuteen ja sitä säätelevään kulttuuriympäristöön*”. Eetoksen vaihtelu selittyi alueille ja kodeille ominaisella koulutusmyönteisyydellä. Nuorten koulutushalukkuuteen vaikuttivat toisin sanoen myös naapurien valinnat.³² Kariston ja Monten tuloksista voisi varovasti päätellä, ettei lukioon siirtymisen ja vanhempien sosioekonomisen aseman välinen yhteys ole hävinnyt. Lukioon siirtymisessä toimii edelleen näkymätön sosiaalisiin lähtökohtiin perustuva karsinta, vaikka lukios-ta onkin tullut ikäluokan valtaosan koulutusväylä.

Kariston ja Monten tutkimukset viittaavat selkeästi lukioiden eriytymiseen ”hyviin” – arvostettuihin, hyvillä alueilla sijaitseviin sekä sosioekonomisesti

30 Kuusisen tuloksia ovat referoineet mm. Ahola 1995, 23–24; Liljander 1996, 4, Karisto & Monten 1996; 10–11.

31 Kuusinen 1985 ja 1986 passim. Kuusinen palasi aiheeseen vielä 1990-luvun alussa virkaan-astujaisesityksessään. Hän ei kuitenkaan tuonut esille mitään olennaisesti uutta, totesipa vain tulostensa kuvaavan yleisemminkin koulutuksen valikoivuutta (Kuusinen 1992, 54).

32 Karisto & Monten 1996, erityisesti 36, 48–54, 65–66 ja 90–93; Karisto & Monten 1997, erityisesti 107–111.

ylempien ryhmien suosimiin oppilaitoksiin – ja toisaalta arvostukseltaan matalammilla alueilla sijaitseviin ”rahvaan” lukioihin.³³ Tähän eriytymiskehitykseen liittyy olennaisesti erityislukioiden määrän nopea kasvu.³⁴ Erityislukioiden opiskelijakunnan koostumusta ei ole vielä kattavasti tutkittu, mutta suppea analyysi kertoo niiden olevan selvästi tavallisia lukioita elitistisempiä. Ylempien toimihenkilöiden lapset ovat erityislukioissa huomattavasti vahvemmin edustettuina kuin esimerkiksi työntekijöiden lapset. Samoin vanhempien korkea koulutustaso korreloi erityislukioon hakeutumisen kanssa. Erityislukioita voi siis pitää sosiaalisen rakenteen uusintajana; tosin lukioiden välillä oli tässä suhteessa eroja.³⁵ Suurin osa erityislukioista toimii lisäksi Etelä- ja Länsi-Suomessa, vaikka alueellinen kattavuus parantui kymmenessä vuodessa.³⁶ Erityislukiot näyttävät omalta osaltaan vahvistavat lukiolaitoksen eriytymiskehitystä.

Karisto ja Monten soveltavat ”pedagogista eetosta” selittäessään lukion käynnin alueellisia eroja Helsingissä. Laajemmassa mitassa voi ajatella, että tietynlainen kulttuuriympäristön erilaisuus kytkeytyy myös maan eri alueiden välisiin eroihin lukionkäynnissä. Sisäistetty koulutushalukkuus ja sitä säätelevä kulttuuriympäristö vaikuttavat myönteisesti koulutusvalintoihin suurissa asutuskeskuksissa. Niissä taloudelliset mahdollisuudet, väestön sosioekonominen rakenne sekä tarjolla olevat koulutuspalvelut luovat suotuisamman ja kannustavamman koulutusilmapiirin, luontaisen koulutusmyönteisyyden, verrattuna pieniin paikkakuntiin tai haja-asutusalueisiin. Edellä todetut läänien väliset erot ylioppilastutkinnon suorittamisessa selittyvät siten osittain sillä, että esimerkiksi Uudenmaan läänissä on muuta maata enemmän suuria, hyvät koulutusmahdollisuudet tarjoavia asutuskeskuksia, joissa vielä asuu keskimääräistä toimihenkilövaltaisempaa väestöä.

Lukioon meno näyttää 1990-luvulle asti säilyttäneen kytkennän vanhempien sosioekonomiseen asemaan. Tarkkoja tai koko valtakuntaa kattavia tilastotietoja ei ole käytettävissä, mutta tutkimuksista voi päätellä lukioon siirtymisen kynnyksen olevan edelleen korkeamman alemmissa kuin ylemissä sosiaaliryhmissä. Tämä ero palautuu eri sosiaaliryhmien erilaiseen pedagogiseen eetokseen, koulutuskokemuksiin ja koulutuksen arvostukseen.³⁷ Lukioon siirtymisessä on kysymys yksilön yhteiskunnallisten ja sosiaalisten reunaehtojen si-

33 Esimerkiksi Blom (1994a, 221) viittaa samaan asiaan tutkiessaan ylioppilastutkintoa erojen ilmentäjänä.

34 Erityislukioiden kehityksestä katso Blom 1994b.

35 Tirri 1997, 157,159, 164. Tirrin aineistona on Turun viisi erityislukiota. Yhteensä erityislukiolaisia ja vertailuryhmänä olleita ”tavallisia” lukiolaisia oli 303. Lukiolaisten vanhempien väliset koulutuserot olivat 1995 suurimmat Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa. Tämä liittyy osaltaan juuri erikoislukioihin, joissa vanhempien koulutustaso on korkeampi kuin ”tavallisissa” lukioissa (Koulutus Suomessa 1998, 64–65).

36 Blom 1994b, 312–313. Alueelliseen eriarvoistumiseen viittaa myös Tirri (1997, 164).

37 Yhtä hyvin voitaisiin puhua esimerkiksi Bourdieun termein kulttuuripääomasta. Ahola (1995, 25–26 sekä 28–30), Liljander (1996, 1–3) ja Tirri (1997, 156) soveltavat Bourdieun kulttuuripääoman käsitettä analysoidessaan suomalaisen koulutusjärjestelmän eri tasoilla tapahtuvaa valikointia. Käyhkön ja Tuupasen (1996, 129) mukaan työläistaustaisen nuoren hakeutuminen yliopistoon on itse asiassa monien tekijöiden, mm. menestymisen, opiskelumenestyksen ja saadun rohkaisun, kombinaatio.

sällä tekemästä koulutusvalinnasta. Yhteiskuntaryhmien väliset erot ovat Suomessa viime vuosikymmeninä merkittävästi kaventuneet, mutta silti pitkän teoreettisen koulutuksen valitseminen merkitsee edelleen työläistäustaisille nuorille irtautumista kodin kulttuuriperinnöstä.³⁸ Keski- ja yläluokan lapsille pitemmälle koulutielle lähteminen sen sijaan on kodin kulttuuri-ilmapiirin luomien vaatimusten täyttämistä ja niihin mukautumista.

Lukion oppilaiden sosioekonominen tausta on edelleen vinoutunut. Lisäksi lukiolaitoksen alueellinen eriytyminen näyttää johtavan tasoerojen kasvuun ja sosiaaliselta kokoonpanoltaan erilaisten lukioiden syntyyn. Tätä kehitystä vahvistavat viime vuosina yleistyneet erikoislukiot. Lukioiden välinen eriytyminen voi tulevaisuudessa kasvaa, mikäli uusien, vuoden 1999 alussa voimaan tulleiden, koululakien suoma mahdollisuus erikoiskoulujen perustamiseen tai lukion valitsemiseen ryhdytään laajamittaisesti käyttämään hyväksi.³⁹ Ääritapauksessa lukioiden eriytyminen on vaarassa johtaa rinnakkaiskoulun kaltaiseen tilanteeseen, jossa korkeimmat jatkokoulutusväylät ovat todellisuudessa avoinna vain osalle ylioppilaita.

Kehitysalueilta korkeakoulutukseen

Korkeakoulutuksen alueellinen rekrytointi on merkittävästi muuttunut vasta toisen maailmansodan jälkeen. Vanhassa Turun Akatemiassa valtaosa opiskelijoista oli kotoisin opinahjon lähiseudulta, Pohjanmaalta ja emämaa Ruotsista. Akatemian siirtyminen Helsinkiin muutti opiskelijakunnan alueellista taustaa: eteläisestä Suomesta kotoisin olevien osuus kohosi. 1800-luvun puolivälissä yliopistossa oli kolme opiskelijaosuudeltaan jokseenkin yhtä suurta rekrytointialuetta, Länsi-Suomi, Uusimaa sekä Pohjanmaa. Säätö-yhteiskunnan murentuminen 1800-luvun lopulta lähtien johti Keisarillisen Aleksanterin yliopiston opiskelijakunnan sosiaalisen taustan laventumiseen, mutta alueellisen jakautumisen muutokset jäivät pieniksi. Valtaosa opiskelijoista oli edelleen kotoisin yliopiston lähialueelta, Lounais-Suomesta ja Pohjanmaalta; tosin myös itäsuomalaisten nuorten opintie vei entistä useammin maan ainoaan yliopistoon.⁴⁰

Suomen itsenäistymisen aikoihin toimineiden korkeakoulujen⁴¹ opiskelijoista noin neljännes oli kotoisin Uudenmaan läänistä; Turun ja Porin lääniiä edusti

38 Katso esim. Käyhkö & Tuupanen 1996, 117–118.

39 Perusopetuslaki (n:o 628/1998) sisältää mahdollisuuden hakeutua muualle kuin lähikouluun, jolloin valinnan perusteena voi olla ”oppilaan taipumuksia”. Sekä perusopetus- että lukiolaki (n:o 629/1998) antavat kunnan lisäksi myös rekisteröidylle yhteisölle tai säätiölle mahdollisuuden anoa lupaa perus- tai lukio-opetuksen järjestämiseen.

40 Tiedot ylioppilaiden alueellisesta taustasta: Strömberg 1987, 308–309; Strömberg 1989b, 790–794; Waris 1940, 236–262 sekä Heikki Wariksen Korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870–1940 koskeva numeroaineisto. Katso myös Nevala 1991, liitetaulukko 1 sekä Hjelt 1907, Palander 1903. Tietoja ylioppilaista löytyy myös osakuntahistorioista (esim. Autio 1997, Kuusisto 1978, Teperi 1959, Toikkanen 1997, Tolvanen 1955, Waris 1939).

41 Helsingin yliopisto, 1908 perustettu Teknillinen korkeakoulu, 1911 aloittanut Kauppakorkeakoulu sekä 1909 käynnistynyt Svenska Handelshögskolan; viimeksi mainittua tosin voi pitää korkeakouluna vasta vuodesta 1927 lähtien (Westerlund 1984, 13–26).

noin 16 % ja Hämeen lääninä 13 % opiskelijoista, mutta muut osat maata jäivät alle kymmenesosaan. Opiskelijakunnan alueellinen tausta ei juuri muuttunut maailmansotien välisenä aikana, vaikka maahamme perustettiin tuona aikana peräti viisi uutta korkeakoulua. Uudet opinahjot olivat opiskelijamääriltään pieninä, eivätkä kaikki vielä edes olleet nykyisessä mielessä korkeakouluja.⁴² Uusista korkeakouluopiskelijoista sijoittui 1940-luvun alussa vain viisi prosenttia sotien välillä perustettuihin oppilaitoksiin. Korkeakoulutuksen painopiste oli vahvasti pääkaupunkiseudulla, joten opiskelijoiden rekrytointipohja muuttui vain vähän maailmansotien välissä.⁴³

Toisesta maailmansodasta 1990-luvun puoliväliin ulottuvana kautena on suomalainen korkeakoulutus käynyt läpi historiansa suurimmat muutokset. Mainittuna ajanjaksona korkeakouluihin on kirjoittautunut yhteensä lähes puoli miljoonaa uutta opiskelijaa. Heistä tässä tutkimuksessa on mahdollista analysoida 125 000 uuden opiskelijan tietoja.⁴⁴ Tutkimuksen otosvuosilta on saatavilla tietoja 109 002 opiskelijan syntymäkotikunnasta. Heidän lääneittäinen taustansa löytyy oheisesta taulukosta 13.

Taulukosta voi hahmottaa eri läänien osuuksien perusteella viisi erilaista koulutusaluetta.⁴⁵ Uudenmaan lääni on ollut kiistattomasti maan tärkein rekrytointialue, sillä keskimäärin joka neljäs opintonsa aloittanut nuori on syntynyt valtakunnan eteläisimmässä läänissä. Toisen koulutusalueen muodostavat Turun ja Porin sekä Hämeen läänit. Niiden molempien osuus uusista opiskelijoista on noin seitsemäsosa. Kaikkiaan ylimpään opetukseen rekrytoituminen on painottunut selvästi Etelä- ja Lounais-Suomeen, sillä yli puolet (52.7 %) tässä tutkituista uusista opiskelijoista on syntynyt Uudenmaan, Turun ja Porin tai Hämeen lääneissä.

Kolmanneksi koulutusalueeksi voi nimetä Pohjanmaan alueen, sillä sekä Vaasan että Oulun läänistä on kotoisin hieman alle kymmenesosa uusista opiskelijoista. Nämä kaksi lääninä muodostavat selvästi oman ryhmänsä. Neljanteen kategoriaan kuuluvat Kymen, Kuopion ja Keski-Suomen läänit, joiden osuus opiskelijakunnasta liikkuu 5–6 %:n tienoilla. Viimeiseen ryhmään jäävät Mikkelin, Pohjois-Karjalan ja Lapin läänit, joissa on syntynyt kolme, neljä prosenttia toisen maailmansodan jälkeen korkeakouluopintonsa aloittaneista ihmisistä.

Läänien suuruusluokissa ei lopulta ole tapahtunut kovin suuria muutoksia, vaikka luvut esimerkiksi Uudenmaan kohdalla ovat vaihdelleet enimmillään viisi prosenttiyksikköä. Näkyvin muutos toisen maailman sodan jälkeen on ol-

42 1925 aloittanut Kansalaiskorkeakoulu eli nykyinen Tampereen yliopisto sai korkeakoulutuksen toisen maailmansodan jälkeen, kun ensimmäiset professorit astuivat virkoihinsa 1946 (Rasila 1973, 113–114) ja 1934 käynnistynyt Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulu, nykyinen yliopisto, sai ensimmäisen varsinaisen tiedekuntansa 1958 (Rassi 1974, 197–198; Kangas 1992, 204).

43 Tiedot opiskelijoiden alueellisesta taustasta Nevala 1991, 77.

44 Kaikista opiskelijoista ei ole saatavilla täydellisiä tietoja, sillä esimerkiksi vanhempien sosioekonominen asema puuttuu enimmillään runsaalta viidennekseltä tutkituista.

45 Todettakoon selvyyden vuoksi, että tässä yhteydessä hahmoteltavia koulutusalueita ei pidä sekoittaa aikaisemmin kuviossa 3 käytettyihin korkeakoulutusalueisiin.

TAULUKKO 13. Uusien korkeakouluopiskelijoiden alueellisen taustan muutokset 1945–1995.*

	1945	1950	1955	1960	1970	1977	1980	1985	1990	1993	1995	yht.
Uudenmaan	29.7	26.1	23.7	24.8	25.2	26.0	25.9	27.9	24.4	25.8	27.7	25.6
Turun ja Porin	13.7	16.3	14.1	15.3	15.1	14.0	14.2	13.6	13.6	12.4	13.6	14.3
Ahvenanmaan	0.3	0.2	0.2	0.2	0.2	0.1	0.3	0.2	0.2	0.2	0.1	0.2
Hämeen	10.7	10.8	10.8	11.5	14.3	13.0	13.3	13.0	12.2	12.9	12.6	12.8
Kymen	6.0	5.7	6.2	5.9	5.8	6.2	6.0	5.5	5.6	6.0	5.4	6.1
Mikkelin	3.4	3.5	3.6	3.5	3.7	3.7	4.0	3.5	3.9	3.6	3.5	4.0
Pohjois-Karjalan	2.0	2.8	2.4	3.0	3.9	4.0	3.3	3.4	3.9	3.6	3.5	3.7
Kuopion	4.1	4.4	5.0	5.1	4.9	5.3	5.5	5.4	5.2	4.8	4.8	5.4
Keski-Suomen	2.9	2.3	3.0	4.5	6.2	4.9	5.0	5.0	4.9	4.8	4.6	5.1
Vaasan	7.7	7.8	8.9	9.2	7.7	8.6	8.9	8.9	9.2	8.8	9.3	9.4
Oulun	3.9	5.2	5.3	6.6	8.7	9.3	8.7	8.7	9.7	9.9	9.9	9.2
Lapin	2.1	2.2	2.5	2.9	3.4	4.1	3.9	3.6	4.5	4.2	3.8	4.2
Muut	13.5	12.7	14.3	7.5	0.9	0.8	1.0	1.3	2.7	3.0	1.2	-
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* Taulukon lähteet: Nevala 1991, liitetaulukko 4 ja 6B–19A; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedot vuosilta 1969–70, 1975, 1980, 1985, 1990, 1993 ja 1995. Taulukon pystysuoraan ”yhteensä” sarakkeeseen on laskettu mukaan vain nykyisten Suomen rajojen sisällä syntyneet opiskelijat. Mukaan ei ole otettu toisen maailmansodan jälkeen luovutetuilla alueilla syntyneitä eikä ulkomaisia opiskelijoita. Näihin kahteen ryhmään kuuluneita opiskelijoita on esimerkiksi vuosina ollut yhteensä 3 468.

lut luovutetuilla alueilla syntyneiden supistuminen yli kymmenesosasta olemattomiin. Pitkällä aikajänteellä lääneittäisestä rekrytoinnista voi erottaa aaltoliikkeen. Maailmansodan päättymisestä 1970-luvulle saakka opiskelijoiden lääneittäinen tausta tasoittui. Uudenmaan läänistä kotoisin olleiden suhteellinen osuus pieneni ja lähes kaikkien muiden alueiden prosenttiluvut kohosivat. Eniten kasvattivat osuuttaan Hämeen, Keski-Suomen ja Oulun läänit. Syykin on selvä: noissa lääneissä toimineet korkeakoulut kasvattivat opiskelijamääräänsä rajusti 1960-luvulla. Perinteisten ”kehitysalueiden” eli Mikkelin, Pohjois-Karjalan sekä Lapin osuudet opiskelijakunnasta pääsivät myös noina vuosikymmeninä hieman kasvamaan. Korkeakouluopiskelijoiden alueellisen taustan tasoittuminen osui yhteen ylimmän opetuksen sisäänoton rajun kasvun ja lukioiden voimallisen maaseudulle tunkeutumisen kanssa.

Lukioverkon laajentumisen pysähdyttyä ja korkeakoulujen sisäänottomäärien kasvun tasaantuessa opiskelijoiden alueellisen rekrytoinnin tasoittuminen hidastui 1970-luvulta lähtien. Siitä alkaen Uudenmaan lääni kasvatti eniten osuuttaan sisään kirjoittautuneista opiskelijoista. Kuopion, Vaasan sekä Lapin läänien prosenttiluku nousi myös hieman 1970-luvun alun tasosta, mutta kasvu oli Uudenmaan lääniä hitaampaa. Sen sijaan vahvojen koulutusalueiden Turun ja Porin sekä Hämeen läänien opiskelijaosuudet laskivat jonkin verran; samoin kävi Pohjois-Karjalan sekä Keski-Suomen kohdalla. 1980-luvun lopulla muutoksen suunta jälleen kääntyi: Uudenmaan opiskelijaosuus laski samanaikai-

sesti, kun erityisesti Mikkelin, Pohjois-Karjalan, Lapin ja erityisesti Oulun läänin prosenttiluku nousi. 1990-luvun alun selvin muutos oli Uudenmaan läänin osuuden nousu; samoin ulkomaalaisia opiskelijoita kirjoittautui korkeakouluihimme selvästi enemmän kuin vielä 1980-luvun puolivälissä.

Korkeakoulutuksen laajentuminen toisen maailmansodan jälkeen on hyödyttänyt eniten koulutuksellisten periferia-alueiden nuoria. Alueellinen tasa-arvo on isoissa linjoissa tarkastellen parantunut, mutta ei silti toteutunut. Läänien välisten kasvuerojen muuttuminen selviää oheisesta taulukosta ja sen pohjana olevasta liitteestä 5.

TAULUKKO 14. Uusien korkeakouluopiskelijoiden määrä indeksinä lääneittäin 1960 (= 100), 1980 ja 1995.⁴⁶

Lääni	1960	1980	1995
Uudenmaan	100	212	333
Turun ja Porin	100	187	263
Ahvenanmaan	100	309	145
Hämeen	100	236	328
Kymen	100	208	272
Mikkelin	100	237	298
Pohjois-Karjalan	100	229	349
Kuopion	100	218	281
Keski-Suomen	100	225	308
Vaasan	100	198	303
Oulun	100	268	448
Lapin	100	274	387
Koko maa	100	204	296

Taulukko ja liite 5 näyttävät todistavan korkeakoulutuksen alueellisten erojen tasoittuneen 1960-luvulta lähtien. Opiskelijakunta kasvoi vielä 1950-luvulla lopulta melko tasaisesti maan eri lääneissä, joten vuosisadan alkupuolella muodostuneet erot eivät juuri muuttuneet. Sen sijaan 1960-luvulla ylimmän opetuksen laajentuminen suosi syrjäalueita, Keski-Suomea, Pohjois-Karjalaa ja Oulun, mutta myös Hämeen lääniä.

Seuraavalla vuosikymmenellä, 1970-luvulla, voimakkaimmin uusien opiskelijoiden määrä kasvoi Mikkelin, Kuopion, Vaasan ja Lapin lääneissä. Tosin suhteellinen kasvu oli hitaampaa kuin 1960-luvulla. Selitys löytyy useissa yhteyksissä todennetusta halukkuudesta hakeutua lähimpään – tavallisesti omassa läänissä sijaitsevaan – korkeakouluun⁴⁷ sekä sisäänoton kasvusta. Su-

46 Taulukon lähteet ovat samat kuin edellisessä taulukossa. Vuosi 1960 = 100.

47 Katso esimerkiksi Antikainen 1974, 13; 1975, 38 ja 1979, 35. Ruotsissa vastaavanlaisiin tuloksiin on päädytty mm. tutkimuksissa Holm & Häggström 1972 (erityisesti 88-90) ja Högre utbildning 1972. Katso myös Clancy 1995, 134–135.

vantovaiheen jälkeen uusien opiskelijoiden luku kasvoi ripeästi 1980-luvun jälkipuoliskolla. Tälläkin kertaa sisäänoton lisääntyminen hyödytti nimenomaan maan reuna-alueiden nuorisoa, sillä suhteellisesti eniten uusien opiskelijoiden määrä lisääntyi Lapin, Oulun ja Pohjois-Karjalan lääneissä. Sen sijaan Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen lääneissä kasvuluvut jäivät huomattavasti pienemmiksi. Puhtaasti 1990-luvun tilannetta tarkasteltaessa näyttävät Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Oulun läänit lisännen eniten opiskelijamääräänsä; korkeakoulutuksen kasvun painopiste on siis jälleen siirtynyt.

Uusien korkeakouluopiskelijoiden määrä lisääntyi lähtötasoon verrattuna eniten Pohjois- ja Itä-Suomessa. Korkeakoulutustarjonnan laajentaminen maan reuna-alueilla lisäsi näin ollen läänien nuorison hakeutumista ylimpään opetukseen enemmän kuin valtakunnan muilla alueilla. Kuva muuttuu jonkin verran, kun uusien opiskelijoiden määrä suhteutetaan korkeakoulutukseen hakeutumisissä olevien nuorten määrään. Seuraavassa taulukossa on laskettu uusien opiskelijoiden osuus 15–25 -vuotiaiden nuorten ikäluokasta eri alueilla toisen maailmansodan jälkeen.

TAULUKKO 15. Uusien korkeakouluopiskelijoiden osuus 15-24- vuotiaasta väestöstä eri lääneissä (promilleja)⁴⁸

	1950	1960	1970	1980	1985	1990	1993	1995
Uudenmaan	8.3	11.1	13.4	18.1	20.6	24.0	26.6	30.1
Turun ja Porin	4.7	8.8	11.2	15.5	16.7	23.5	23.9	26.7
Ahvenanm.	1.6	3.4	6.5	10.8	9.0	11.1	10.6	5.5
Hämeen	3.8	7.4	11.8	15.1	16.7	22.3	24.3	24.4
Kymen	3.3	6.6	9.6	12.7	13.7	21.4	25.2	23.4
Mikkelin	2.6	5.5	10.2	13.0	14.1	24.0	26.0	25.4
Pohjois-K	2.4	5.1	9.7	12.2	16.1	28.9	27.9	27.5
Kuopion	2.7	6.9	8.9	14.6	17.2	25.5	25.2	25.8
Keski-S.	1.9	6.6	12.3	14.2	16.9	24.1	24.1	23.8
Vaasan	3.1	7.5	8.9	15.0	16.7	24.5	24.5	26.6
Oulun	2.4	5.5	9.8	13.1	15.8	25.3	25.9	26.4
Lapin	2.1	5.0	7.8	12.0	13.2	26.5	26.5	24.3
KOKO MAA	4.5	7.6	10.8	14.9	17.0	24.0	25.3	26.3

48 Taulukon lähteet: Nevala 1991, liitetaulukko 4; SVT VI C:102, 103/II, 104/II A, 106/I A; SVT, Väestö 1996:9, väestörakenne 1995; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1990, 1993 ja 1995. Tilastokeskuksen painamaton konetaulu K 02 (1985): Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan 17.11.1985; Tilastokeskuksen painamaton konetaulu K 02 (1990): Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan 31.12.1990; Tilastokeskus, Työssäkäyntitilasto 1993: K 02, Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan 31.12.1993. Tilastokeskuksen julkaisematon konetaulu 1995/KO02: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.

Ylimpään opetukseen hakeutuminen kasvoi viidessä vuosikymmenessä yli viisinkertaiseksi. Nopein kasvu ajoittui 1970-luvulle sekä toisaalta 1980-luvun jälkipuoliskolta alkavalle kaudelle. Selitys löytyy osittain ikäluokkien koosta: 1960-luvulla ns. suurten ikäluokkien tullessa korkeakouluikään opinahjojen ovien leveneminen kohotti suhdelukua vähän, kun taas seuraavalla kymmenluvulla sisäänoton pienempi kasvu yhdessä ikäluokkien voimakkaan kutistumisen kanssa nosti suhdelukua selvästi.⁴⁹

Uudenmaan läänistä oli 1980-luvun puoliväliin asti kotoisin eniten uusia korkeakouluopiskelijoita 15–24 -vuotiaaseen väestöön suhteutuna. Siihen saakka myös Turun ja Porin sekä Hämeen läänit pysyttelivät suurin piirtein koko valtakunnan keskiarvoissa. Vaasan, Keski-Suomen ja Kuopion lääneissä taas nuorison korkeakoulutusaktiivisuus nousi vakaasti. Erityisen hyvin menestyi Kuopion lääni, jonka promilleluku oli 1985 jo toisella sijalla heti Uudenmaan jälkeen.

Kymen, Mikkelin, Pohjois-Karjalan ja Lapin sekä osin Oulun lääni olivat sen sijaan 1980-luvulle asti tässä vertailussa peränpitäjinä. Tilanne muuttui oleellisesti 1980-luvun jälkipuoliskolla. Vuonna 1990 suhteellisesti eniten uusia korkeakouluopiskelijoita 15–24 -vuotiaaseen väestöön verrattuna oli Pohjois-Karjalan läänissä ja kannoilla seurasivat Lapin, Kuopion ja Oulun läänit. Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen läänit puolestaan jäivät nyt selvästi jälkeen. Vuoden 1993 luvut muuttavat kuvaa vain vähän; eniten opiskelijoita ikäluokan kokoon suhteutettuna tuli edelleen Pohjois-Karjalasta, mutta myös Mikkelin, Lappi, Oulu ja Uusimaa menestyvät hyvin. Uusimmat, vuoden 1995, tiedot osoittavat kasvun hiipuneen reuna-alueilla, kun taas Uudenmaan läänin luvut kohosivat. Uudenmaan läänistä tuli 1995 lukumääräisesti viidenneksen enemmän uusia opiskelijoita kuin vuosikymmenen alussa. Pohjois-Karjalasta tai Mikkelin läänistä uusia opiskelijoita taas lähti 1995 vähemmän kuin viisi vuotta aikaisemmin. Näin mitattuna alueelliset koulutuserot ovat 1990-luvulla jälleen kasvaneet.

Uusien opiskelijoiden määrän kasvun lisäksi läänien suhdelukuihin vaikuttaa myös 15–24 -vuotiaan väestön määrän vähentyminen, josta liite 6 kertoo tarkemmin. Nuorisoikäluokkien koko kutistui rajusti ns. suurten ikäluokkien jälkeen. 1990-luvun puolivälissä 15–24 -vuotiaiden ikäluokka oli noin neljänneksen pienempi kuin 1970-luvun alussa. Huolestuttavaa tulevaisuuden kannalta on, että nuorisoikäluokkien koon pieneneminen yhdessä vanhusväestön määrän kasvun kanssa vinouttaa Suomen väestön ikärakennetta. Tavoiteltavana pidettävän pyramidin sijasta meikäläinen väestökuvaaja alkaa kohta muistuttaa kärjellään seisovaa kolmiota.

Nuorten määrän vähentyminen on aivan erityisesti Itä-Suomen ongelma. Tuolla alueella – Kymen, Mikkelin, Pohjois-Karjalan ja Kuopion lääneissä – nuorisoikäistä väestöä oli 1995 selvästi (29 %) vähemmän kuin 1950. Huippua-

49 Samanlaisiin johtopäätöksiin on tullut myös Ari Antikainen verratessaan vuosien 1960, 1970 ja 1974 uusien opiskelijoiden määrää lääneittäin 17–19 -vuotiaiden ikäluokkaan (Antikainen 1975, 53–55 ja Antikainen 1976, 24).

joista eli 1970-luvun alusta pudotus oli vielä suurempi (34 %). Vuosien 1980 ja 1990 välisenä aikana Pohjois-Karjalan 15–24 -vuotiaan väestön määrä romahti lähes kolmanneksella; Lapin läänissä lasku oli lähes yhtä suurta (27 %), eikä kauas jäänyt Oulun läänikään (20 %). Koko maassa 15–24 -vuotiaan väestön määrä väheni 15 %; Pohjois-Karjalan romahdus oli siis kaksinkertainen valtakunnan keskiarvoon verrattuna. Pohjoiskarjalaisten – ja yleisemminkin maan syrjäalueiden – suhteellisesti kasvaneen korkeakoulutusaktiivisuuden takaa löytyy kaksi yhtä aikaa tapahtunutta muutosta. Aikaisempaa pienemmille ikäluokille oli 1980-luvun jälkipuoliskolla tarjolla entistä enemmän korkeakoulutuspaikkoja niin koko valtakunnan tasolla kuin oman läänin korkeakouluissakin. Muuttoliike vinoutti väestörakennetta Itä-Suomessa ja hidasti nuorisoi-kuoluokkien pienentymistä eteläisessä Suomessa.

Koulutuksellisen tasa-arvotavoitteen kannalta 1990-luvun alun tilanne näytti hyvältä: suhteellisesti eniten opiskelijoita tuli maan reuna-alueilta, mutta erot eri läänien kesken eivät silti olleet kovin suuria. Tasa-arvo ei kuitenkaan parantunut yksinomaan korkeakoulupolitiikan ansiosta. Olennaisesti muutokseen vaikutti korkeakoulutusiässä olevan väestön määrän väheneminen maan reuna-alueilla. Lisäksi uusimmat luvut vuodelta 1995 (taulukossa 15) viittaavat alueellisen tasa-arvoistumiskehityksen hidastumiseen ja erityisesti Uudenmaan suhdeluvun kasvuun.

Uusien korkeakouluopiskelijoiden määrän suhteuttaminen 15–24 -vuotiaisiin suosii muuttotappioalueita. Eivätkä kaikki nuoret koskaan aiokaan hakeutua korkeakouluihin.⁵⁰ Siksi on syytä tutkia, löytyykö maan eri osien väliltä eroja verrattaessa uusien korkeakouluopiskelijoiden määrää muodollisesti korkeakoulukelpoisten eli ylioppilaiden lukuun. Tämä vertailu voidaan kuitenkin aloittaa vasta 1970-luvun puolivälistä, sillä ennen sitä ei ole saatavissa riittävän tarkkoja lääneittäisiä tietoja ylioppilaiden määristä.

Maan eri osien välillä ei näytä 1970-luvun puolivälin jälkeen olleen kovinkaan suuria koulutuksellisia eroja. Korkeakouluverkko ja lukioverkosto olivat rakentuneet jo lähes nykyiselleen ja koulutustarjonnan erot valtakunnan eri osien välillä olivat siten tasoittuneet. Eroja läänien välillä toki on, mutta suuresta yli- tai alieduksesta ei voida puhua. Taulukko 16 vahvistaakin aikaisemman havainnon: Uudenmaan lääni menetti koulutuksellisen johtoasemansa 1980-luvun lopulla, kun Itä- ja Pohjois-Suomen läänit kirivät ohi. Näiltä alueilta tuli 1990-luvulla suhteellisesti eniten uusia korkeakouluopiskelijoita valmistuneiden ylioppilaiden määrään verrattuna. Erityisesti Pohjois-Karjalasta tuli 1990-luvun alussa paljon opiskelijoita ylioppilaiden määrään suhteutettuna; muut itäsuomalaiset läänit menestyivät tässä suhteessa huonommin.⁵¹

Valmistuneiden ylioppilaiden sijoittumisesta korkeakoulutukseen on tehty tutkimusta, mutta käyttämäni aineisto ei kuitenkaan kerro, kuinka moni uusista

50 Vanttaja & Järvinen 1998, 352.

51 Dahllöf 1999, 74–75. Antikainen (1976, 24–25) puolestaan vertaa ylioppilaiden ja uusien korkeakouluopiskelijoiden määrää lääneittäin ja toteaa myös ylimmän opetuksen tarjonnan lisääntymisen vaikuttaneen opiskelemaan pääsyyn erityisesti uusien korkeakoulujen lähialueilla.

TAULUKKO 16. Uusien ylioppilaiden laskennallinen osallisuuskerroin korkeakoulutukseen eri lääneissä 1975–1995.⁵²

Lääni	1975	1980	1985	1990	1993	1995
Uudenmaan	1.07	1.08	1.11	0.92	0.97	1.08
Turun ja Porin	0.99	1.03	0.97	0.95	0.91	1.03
Ahvenanmaan	1.00	1.50	0.67	0.67	0.67	0.50
Hämeen	0.95	0.96	0.98	0.91	0.95	0.94
Kymen	0.89	0.86	0.94	0.89	0.98	0.88
Mikkelin	0.90	0.83	0.83	1.02	0.97	1.32
Pohjois-Karjalan	1.05	0.87	0.97	1.22	1.13	1.13
Kuopion	0.93	0.95	0.98	1.00	0.94	0.89
Keski-Suomen	0.94	0.94	0.96	1.04	0.94	1.02
Vaasan	0.96	1.01	1.02	0.96	0.94	1.02
Oulun	1.04	0.97	0.98	1.09	1.04	0.99
Lapin	0.95	0.85	0.80	1.12	1.05	0.92

opiskelijoista pääsi opiskelemaan ylioppilasvuotenaan. Siksi on tyydyttävä arvioimaan laskennallisen suhdeluvun perusteella eri lääneistä valmistuneiden ylioppilaiden ja uusien korkeakouluopiskelijoiden välistä siirtymää. Tiedot uusien opiskelijoiden laskennallisesta osuudesta samana vuonna valmistuneista ylioppilasta löytyvät liitteestä 7.

Uusia opiskelijoita ylioppilaiden määrään verrattuna tuli 1970- ja 1980-luvulla eniten Uudeltamaalta sekä Oulun ja Vaasan lääneistä. Sen sijaan Mikkelin ja 1980-luvulla myös Pohjois-Karjalan lääni jäivät tässä tilastossa jälkipäähän. Asetelma kääntyi kuitenkin 1990-luvun alussa päinvastaiseksi: Pohjois-Karjala, Mikkeli, Oulu ja Lappi menestyivät parhaiten korkeakoulutukseen hakeutumisessa. 1990-luvun tilanne jälleen muuttui: Uudenmaan läänistä pääsi korkeakoulutukseen suunnilleen yhtä suuri ylioppilaista kuin aikaisemminkin, mutta maan reuna-alueilla Itä- ja Pohjois-Suomessa opiskelijoiden osuus ylioppilaista vähentyi.⁵³ Uudenmaan läänin ylioppilaat menestyivät siis hyvin kokeneessa hakukilpailussa; toisaalta korkeakoulutustarjonta on kasvoi eniten juuri eteläisessä Suomessa.

52 Taulukon lähteet: STV 1976 1981, 1986; Tilastokeskus: Aineisto:KO52, liitetäulukko 6. Ylioppilastutkinnon vuonna 1990 suorittaneet yleisarvosanan ja kuntamuodon mukaan lääneittäin, Ylioppilastutkinnon vuonna 1993 suorittaneet yleisarvosanan ja kuntaryhmän mukaan lääneittäin; Ylioppilastutkinnon vuonna 1995 suorittaneet yleisarvosanan ja kuntaryhmän mukaan lääneittäin; Nevala 1991, liitetäulukko 4; korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1990,1993 ja 1995. Osallisuuskerroin on saatu jakamalla läänin prosentuaalinen osuus uusista korkeakouluopiskelijoista prosenttiosuudella uusista ylioppilaista. Ykköstä pienempi luku kertoo, että opiskelijoita on vähemmän kuin valmistuneiden ylioppilaiden määrä edellyttäisi; ykköstä suurempi luku puolestaan viestii opiskelijoita olevan enemmän kuin ylioppilaiden määrä edellyttäisi. Kysymyksessä on siis laskennallinen tunnusluku, joka perustuu tilastoihin, eikä tietoihin yksittäisen ylioppilaan mahdollisesta siirtymisestä korkeakouluun.

53 Myös Dahllöfin (1999, 74 ja 76) havainnot viittaavat samaan.

Korkeakouluopiskelijoiden alueellisessa taustassa päälinja toisen maailmansodan jälkeen on ollut reuna-alueiden suhteellisen osuuden kasvu. Lukio- ja korkeakouluverkon leviäminen yhdessä ikäluokkien supistumisen kanssa on mahdollistanut entistä useammalle itä- ja pohjoissuomalaiselle nuorelle pääsyn korkeimmalle opintielle. Muutos on kulkenut korkeakoulupolitiikan tavoitteiden suuntaan – alueellinen tasa-arvo edennyt.⁵⁴ Ansio kehityksestä ei silti lankea yksin korkeakoulupolitiikalle; vähintään yhtä paljon asiaan vaikuttaa väestörakenteen muutos. Toisaalta on muistettava, että suurin osa korkeakouluopiskelijoista on edelleen kotoisin maan etelä- ja lounaisosista. Nykyisen, hallitsemattoman muuttoliikkeen seurauksena korkeakoulutuksen alueellinen tasa-arvokehitys voi nopeastikin taantua.

Sosioekonomiset erot: tasoittumisesta kätkeytymiseen

Vuonna 1640 perustetun Turun Akatemian opiskelijoiden sosiaalisen tausta pysyi varsin muuttumattomana 1800-luvulle saakka. Suurin osa ylioppilaista kuului ylimpään luokkaan eli aateliisiin, oppineistoon ja upseereihin. Autonomian ajan ensimmäisinä vuosikymmeninäkin ylimpien ryhmien johtava asema säilyi ja jopa hieman vankistui. Korkeakoulutukseen tulleiden sosiaalinen tausta alkoi ensimmäisen kerran todella muuttua vasta sääty-yhteiskunnan mureneamisen myötä 1800-luvun lopulla. Tuolloin muutos oli vielä hidasta ja ylin opetus avautui sosiaalisesti ennen kaikkea kaupunkien keskiluokan nuorisolle. 1900-luvun alkupuolella ylin opetus säilytti vahvan sosiaalisen valikoinnin luonteensa. Vähittäistä tasoittumista toki tapahtui,⁵⁵ mutta itsenäistymisen ja toisen maailmansodan välisenä aikana toimihenkilö- ja yrittäjäperheistä oli lähtöisin noin kaksikolmannesta korkeakouluihin tulleista opiskelijoista. Työväestön jälkeläisiä oli noin 15 % ja maatalousväestön lapsia noin 17 % sisään kirjoittautuneista. Muutokset opiskelijoiden taustassa olivat 1920- ja 1930-luvuilla kaikkiaan vähäisiä.⁵⁶

Tarkasteltaessa korkeakouluihin tulleiden uusien opiskelijoiden sosiaalista kokoonpanoa tukeudun viiden tai kuuden sosiaaliryhmän käyttöön, jotka esitellin johdannossa ja jotka löytyvät myös liitteestä 1. Tässä tutkimuksessa käytetty aineisto sisältää tietoja kaikkiaan noin 125 000 uuden korkeakouluopiskelijan sosiaalisesta taustasta toisen maailmansodan jälkeen, vuosina 1945–1995. Heidän sosioekonominen taustansa näyttää seuraavalta.

54 Karisto ja Montén (1996, 15) sekä Pöntinen (1990,600–601) päättelivät lukionkäynnin yleisyyden perusteella alueellisen tasa-arvon koulutuksessa olevan meillä kohtuullisen hyvän. Samaan johtopäätökseen päätyy myös korkeakoulutuksen alueellista tasa-arvoa tutkinut Leinonen (1985, 100).

55 Tiedot opiskelijoiden sosiaalisesta taustasta: Strömberg 1987, 320–321; Waris 1940, 258–262; Strömberg 1989a, 317; Strömberg 1989b, 768–770; Nevala 1991, liitetaulukko 2.

56 Nevala 1991, liitetaulukko 5; katso myös Strömberg 1990.

TAULUKKO 17. Uusien korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen tausta Suomessa 1945–1995 (%).⁵⁷

	ylemmät toimi- henkilöt ja yrittäjät	alemmat toimi- henkilöt	työ- väestö	maatalous- väestö	muut	tuntemat- tomat	yht.
1945	43.5	29.6	15.3	10.7	0.0	0.9	100.0
1950	38.8	26.8	17.9	15.3	0.0	1.2	100.0
1955	37.2	26.3	16.8	18.8	0.0	0.9	100.0
1960	35.5	26.5	18.8	17.6	0.0	1.6	100.0
1966	32.1	29.2	19.5	17.7	0.0	1.5	100.0
1970	28.4	27.6	21.1	20.6	2.3	0.0	100.0
1975	31.9	17.5	19.2	15.2	14.4	1.8	100.0
1980	36.5	17.3	19.3	11.4	14.7	0.8	100.0
1985	39.0	19.0	16.4	8.4	16.8	0.4	100.0
1990	40.0	16.9	13.8	7.8	20.9	0.6	100.0
1993	39.0	14.5	11.1	6.1	28.7	0.6	100.0
1995	41.9	14.1	11.5	5.0	26.8	0.7	100.0
Kaikki	36.6	20.6	16.3	11.8	14.1	0.6	100.0

(N= 125 490)

Selvästi suurin osa – yli kolmannes – korkeakouluihin kirjoittautuneista uusista opiskelijoista on toisen maailmansodan jälkeen ollut ylimpään sosiaaliryhmään kuuluneiden vanhempien jälkeläisiä. Toimihenkilö- ja yrittäjäluokkiin on kuulunut lähes 60 % ylimpiin opintoihin valikoituneista. Työväestön edustus on jäänyt alle viidennekseen ja vielä vähemmän korkeakouluopintonsa aloittaneissa on ollut maatalousväestön lapsia. Ryhmään muut eli lähinnä eläkeläisiin, työttömiin ja muihin aktiivisen työelämän ulkopuolella oleviin on puolestaan lukeutunut noin 14 % tutkituista opiskelijoista. Opiskelijakunnan kokonaisjakauman perusteella suomalaista korkeakoululaitosta on pidettävä toisen maailmansodan jälkeen ensisijaisesti toimihenkilö- ja yrittäjäperheiden lasten koulutusväylänä.

Opiskelijoiden tausta on muuttunut karkeasti ottaen kahdessa aallossa. Toisesta maailmansodasta 1970-luvun alkuun saakka leimallinen piirre oli tasoittuminen. Erityisesti ylimmästä sosiaaliryhmästä lähtöisin olevien opiskelijoiden suhteellinen osuus laski. Työ- ja maatalousväestön jälkeläisten edustus korkeakouluissa puolestaan kasvoi samaan aikaan. Alempien toimihenkilöiden ja pienyrittäjien prosenttiluku sen sijaan muuttui runsaassa kahdessa vuosikymmenessä melko vähän. Korkeakoulutukseen tulleet nuoret edustivatkin tasaisimmin eri sosioekonomisia ryhmiä 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa.

57 Taulukon lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940-1969, 128-130; Korkeakouluopiskelijat lv. 1966-67, Tilastokeskuksen painamaton konetaulu n:o 8; SVT XXXVII:3 ja 5; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1975, 1980, 1985, 1990, 1993 ja 1995.

Kehityssuunta muuttui 1970-luvulta lähtien: ylimmän sosiaaliryhmän osuus kasvoi voimakkaasti. Niinpä 1990-luvulla jo noin 40 % uusista korkeakouluopiskelijoista oli ylempien toimihenkilöiden ja heitä vastaavien yrittäjien lapsia. Toinen osuuttaan kasvattanut ryhmä on ollut "muut" eli eläkeläiset, opiskelijat, työttömät yms. Heidän osuutensa 1990-luvulla oli jo yli neljännes. Tulosten tulkinnan kannalta olisi ollut kiintoisaa pystyä jaottelemaan eläkeläisväestö uudelleen entisen ammatin perusteella, mutta siihen ei aineiston keräämisen yhteydessä ollut mahdollisuuksia. Lisäksi muut ryhmän kasvun takana on tilastotekninen muutos. Vuoteen 1975 asti eläkeläisten osuus jäi pieneksi, koska heidät luokiteltiin entisen ammatin perusteella johonkin ryhmään. Vain eläkeläiset, joille ei löytynyt entistä ammattia jäivät viidenteen ryhmään. Vuoden 1975 jälkeen vastaavaa uudelleenluokittelua ei ole tehty. Tarkasti ottaen muut ryhmän prosenttiluvut ovat vertailukelpoisia muihin vasta vuodesta 1975 lähtien.

Opiskelijakunnan rakenne on vähitellen liukunut 1970-luvun alun neljän sosiaaliryhmän tasapainoisesta edustuksesta kohti kaksihuippuista mallia. Näin on käynyt ylempien toimihenkilöiden ja muut ryhmän osuuden kasvun takia. Alemmat toimihenkilöt ja pienyrittäjät, työväestö sekä maatalousväestö ovat toisaalta menettäneet asemiaan korkeakoulutusmarkkinoilla. Ryhmien suhteellista osuutta kuvaavat luvut ovatkin 1990-luvulla muuttuneet selkeästi parin vuosikymmen takaiseen tilanteeseen verrattuna.

Taulukon perusteella voi väittää sosiaalisen eriarvoisuuden kasvaneen suomalaisessa korkeakoulutuksessa 1970-luvulta nykypäivää kohti tultaessa. Korkeakouluopiskelijoiden taustaa tutkineet Osmo Kivinen ja Risto Rinne toteavat eriarvoisuuden joiltain osin kasvaneen 1980-luvun jälkipuoliskolla tai ainakaan *"...koulutuksen eriarvoisuus ei ole Suomessa mitenkään purkautunut 1980-luvun jälkipuoliskolla"*. Kivinen ja Rinne osoittavat, että ylempien toimihenkilöiden lapsista opiskeli 1990 korkeakouluissa suurempi osa kuin viisi vuotta aikaisemmin. Samoin Kivinen ja Rinne todistavat, että ylempien toimihenkilön lapsella on periaatteessa yli nelinkertainen todennäköisyys jatkaa opintoja korkeakoulussa maatalousyrittäjän lapseen verrattuna.⁵⁸

Kuva korkeakouluopiskelijoiden sosioekonomisesta taustasta tarkentuu ja muuttuu, kun sitä verrataan väestön sosiaaliseen rakenteeseen. Tällöin on ratkaistava, mihin väestöryhmään uusien korkeakoulutulokkaiden tausta tulisi suhteuttaa. Aikaisemmassa tutkimuksessani käytin vertailujoukkona koko väestöä.⁵⁹ Näin oli meneteltävä, koska toista maailmansotaa edeltävältä ajalta ei ollut mahdollista saada riittävän tarkkoja ja luotettavia tietoja väestön jakautumisesta eri sosiaaliryhmiin, eikä eri ikäryhmien sosioekonomisesta rakenteesta.⁶⁰ Vertailu jäi kovin summittaiseksi, eikä koko väestöön vertaaminen anna välttämättä oikeaa kuvaa.⁶¹ Väestötilastotkaan eivät toisaalta kerro eri sosiaa-

58 Kivinen ja Rinne 1995a, 88 ja 92.

59 Nevala 1991, 90.

60 Väestön sosiaalisesta rakenteesta katso esim. Kerkelä 1982, 17–19.

61 Samasta asiasta katso Määttä 1992, 114–115.

liryhmien välisistä eroista perhekoossa tai koulutushalukkuudessa. Tämä saattaa hieman vääristää sosiaalikerrostumien välisen vertailun tuloksia, mutta kokonaiskuvaa korkeakoulutukseen osallistumisen eroista se ei oleellisesti muuta.⁶²

Sosioekonomisten ryhmien välisiä eroja tarkastellessani lasken jokaiselle ryhmälle ns. osallisuuskertoimen.⁶³ Tällöin ykköstä pienempi luku kertoo ryhmän olevan periaatteessa aliedustettuna opiskelijakunnassa ja ykköstä suurempi luku taas osoittaa ryhmän olevan yliedustettuna uusissa korkeakouluopiskelijoissa.⁶⁴ Väestötilastot mahdollistavat osallisuuskertoimen laskemisen vuodesta 1950 alkaen; vuosien 1950 ja 1960 osalta vertailuryhmänä on käytettävä ammatissa toimivaa väestöä, sillä koko väestön sosioekonomisesta asemasta ei ole käytettävissä ikäryhmittäisiä tietoja.

*TAULUKKO 18. Eri sosioekonomisten ryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen Suomessa 1950–1995.*⁶⁵

	ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	alemmat toimihenkilöt	työväestö	maatalousväestö	muut ja tuntemattomat
1950 ⁶⁶	6.47	1.82	0.55	0.33	0.00
1960 ⁶⁷	3.20	1.51	0.51	0.51	0.00
1970	2.20	1.52	0.51	0.80	1.29
1975	2.45	0.96	0.57	0.87	0.83
1980	2.52	0.85	0.55	0.92	0.83
1985	2.31	0.78	0.51	0.85	1.00
1990	1.93	0.63	0.50	0.87	1.30
1993	1.86	0.58	0.48	0.98	1.11
1995	1.93	0.56	0.53	0.96	1.06

Ryhmien väliset erot korkeakoulutukseen osallistumisessa ovat tasoittuneen Suomessa toisen maailmansodan jälkeen, mutta ne eivät ole läheskään hävinneet. Ylimmän sosiaaliryhmän lapsia osallistui suhteellisesti 1990-luvullakin korkeakoulutukseen noin neljä kertaa enemmän kuin työväestön jälkeläisiä. Ylempien toimihenkilöiden ja heitä vastaavien yrittäjien osallisuuseroin on kuitenkin laskenut lähes koko ajan. Erityisen nopeaa lasku oli 1980-luvun lo-

62 Katso Määttä 1992, 115–116.

63 Kertoimen laskemisesta tarkemmin luvussa 1.3. Opiskelijoiden vertailuryhmänä eli vanhempien ydinjoukkona on 45–54 -vuotias väestö.

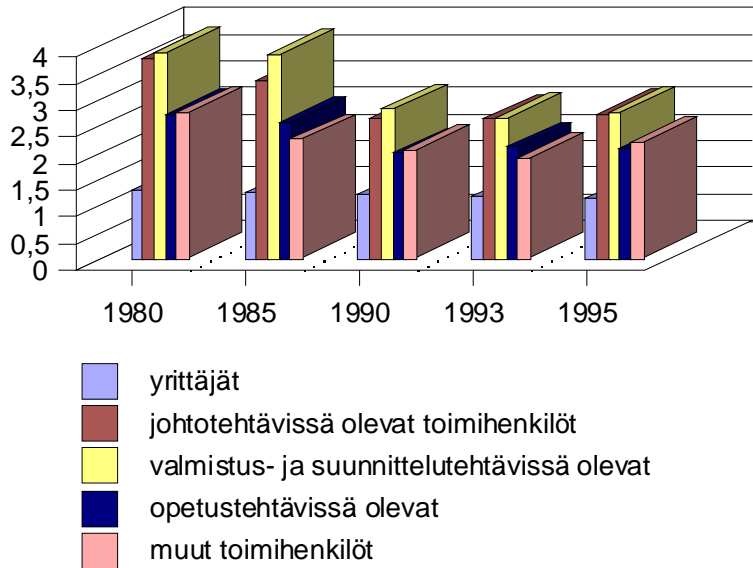
64 Katso Määttä 1992, 115, alaviite 3.

65 Taulukon lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 128–130; SVT XXXVII:3; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1975, 1980, 1985, 1990, 1993 ja 1995; SVT, VI C 102, osa IV, taulu 1; SVT, VI C: 103, osa VI, taulu 1; SVT, VI C: 104, osa IX A, taulu 5; SVT, VI C: 105, osa I B, taulu 1; SVT, VI C: 106, osa I A, taulu 4; SVT, VI C: 107, osa I, taulu 6; SVT, Väestölaskenta 1990, osa 8, taulu 9; Tilastokeskus: Työssäkäyntitilasto 1993: K 02, Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan 31.12.1993; Tilastokeskus: 1995/KO02: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.

66 Vertailuryhmänä on ammatissa toimiva väestö sekä ns. avustavat perheenjäsenet, ei 45–54-vuotias väestö, kuten muina esimerkkipuosina.

67 Ibid.

KUVIO 12. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien eri ryhmien osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.

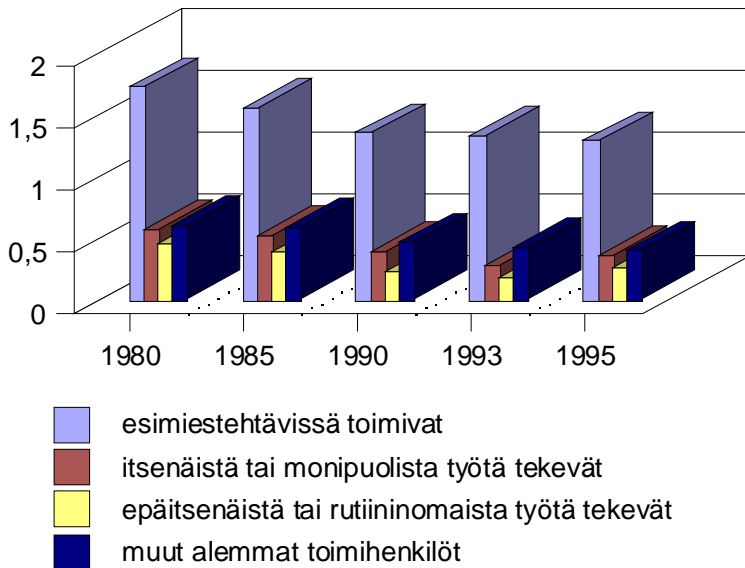
Kuvion lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1980, 1985, 1990, 1993 ja 1995 sekä SVT, VI C: 106, osa I A, taulu 4; SVT, VI C: 107, osa I, taulu 6; SVT, Väestölaskenta 1990, osa 8, taulu 9; Tilastokeskus: Työssäkäyntitilasto 1993: K 02, Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan 31.12.1993; Väestölaskennan painamaton konetaulu 1995/KO02: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.

pulta lähtien. Kertoimen lasku selittyy paljolti väestön sosioekonomisten ryhmien suuruuksissa tapahtuneilla muutoksilla. Entistä useampi 45–54-vuotias kuuluu ylempiin toimihenkilöihin ja yrittäjiin. Esimerkiksi vuonna 1975 tähän kerrokseen kuului vertailuperusjoukosta 13,0 %, mutta 1993 jo 21,1 %. Osallisuuskertoimen laskusta ei voi suoraan päätellä sosiaalisen eriarvoisuuden vähentyneen. Vuoden 1995 numerot voisivat lisäksi viitata ylimmän ryhmän osallistumisen lievään kasvuun. Tätä muutosta saattoi odottaa 1990-luvun alun taloudellisen laman takia.⁶⁸ Toisaalta työ- ja maatalousväestön jälkeläisiä näyttää löytyvän korkeakouluista 1995 suhteellisesti enemmän kuin vuosikymmenen alussa. Opiskelijakunnan yläluokkaistumisesta laman seurauksena ei siis vielä voi puhua. Taloudellisten suhdanteiden vaikutus korkeakoulutukseen haakeutumiseen näkyy vasta pitemmällä aikavälillä, eikä muutoksen pysyvyydestä voi vielä olla varma.

Koko toisen maailmansodan jälkeistä aikaa tarkasteltaessa sosiaaliryhmät on jouduttu rakentamaan sisällöllisesti väljiksi, jotta vertailu muuhun väestöön olisi mahdollista. 1980-luvun alusta lähtien aineisto antaa mahdollisuuden kurkistaa sosiaaliryhmien sisälle. Ylimmän luokan osalta muutokset osallisuuskertoimissa ilmenevät oheisesta kuviosta 12.

68 Katso esim. Nevala 1996, 32; Määttä & Malin 1995.

KUVIO13. Alempien toimihenkilöiden eri ryhmien osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.

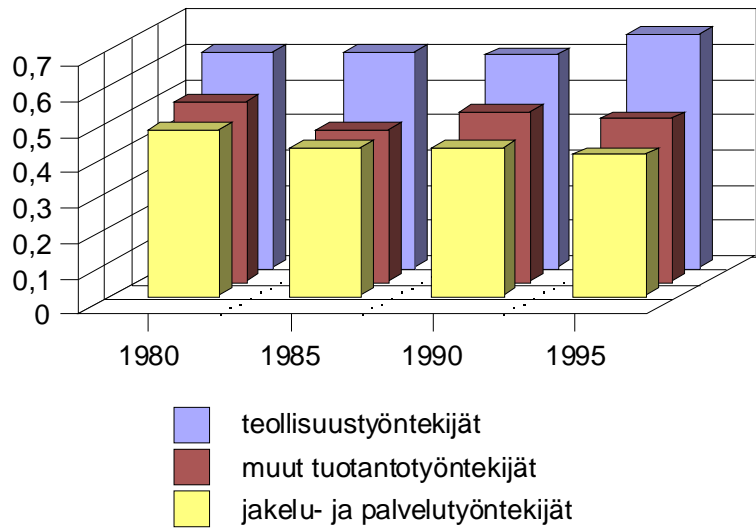
Kuvion lähteet: katso kuvio 12.

Ylempien toimihenkilöryhmien sisällä löytyy melkoisia eroja koulutusaktiivisuudessa. Johtotehtävissä olevat toimihenkilöt sekä valmistelu-, esittely-, tutkimus- ja suunnittelutyötä tekevät ovat selvästi parhaiten edustettuina korkeakouluhin kirjoittautuneiden vanhemmissa. Heidän yliedustuksensa oli 1990-luvullakin lähes kolminkertainen. Sen sijaan opetustehtävissä toimivien ylempien toimihenkilöiden osallisuuskertoimen on selvästi pienempi. Opettajien lapset eivät siis ole – päinvastoin kuin joskus kuulee väitettävän – vahvimmin edustettuina korkeakouluopiskelijoissa. Yrittäjien lasten osallisuuskertoimen taso taas on matala ja laskeva. Ilmiö selittyy yrittäjyyden luonteella: monissa tapauksissa jatketaan vanhempien aloittamaa yritystoimintaa, jonka osaksi kasvetaan jo lapsesta lähtien. Lisäksi yrittäjänä toimiminen perustuu oman alan erityisosaamiseen, joka hankitaan myös käytännön kokemuksen, ei ainoastaan pitkän teoreettisen koulutuksen, kautta.

Alempien toimihenkilöiden ja pienyrittäjien osallistumiskerroin on pudonnut koko ajan 1970-luvun alusta lähtien kuten taulukosta 18 voi nähdä. Ryhmän osuus korkeakouluun kirjoittautuneista ei ole kasvanut yhtä nopeasti kuin heidän osuutensa vertailuväestössä. Vuonna 1975 heitä oli vertailujoukossa 18 %, mutta puolitoista vuosikymmentä myöhemmin jo 27 %. Alempien toimihenkilöiden ja pienyrittäjien osallistuminen korkeakoulutukseen oli 1990-luvulla matalimmillaan toisen maailmansodan jälkeen. Alempi toimihenkilö- tai yrittäjätausta ei enää 1990-luvulla taannut yhtä varmasti paikkaa ylimmässä opetuksessa kuin vielä vaikkapa 1970-luvun alussa.

Alempien toimihenkilöiden ja yrittäjien ryhmän sisäiset erot osoittautuvat yllättävän suuriksi, kuten kuviosta 13 voi havaita.

KUVIO 14. Työväestön eri ryhmien osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.

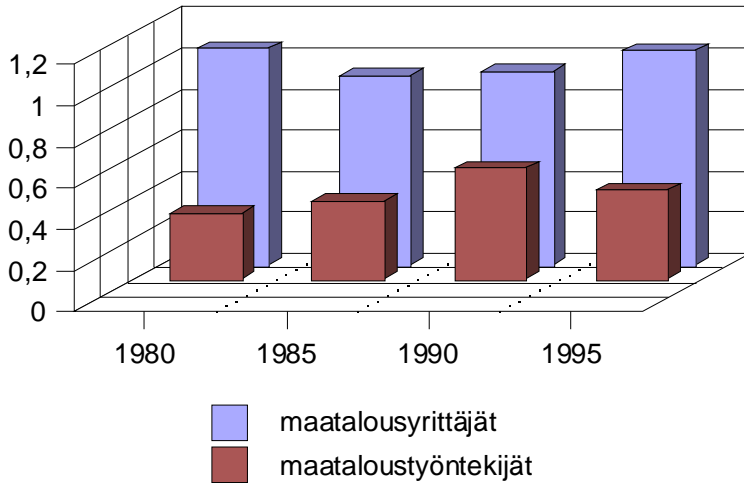
Kuvion lähteet: katso kuvio 12.

Esimiestehtävissä toimivat henkilöt, jotka ovat sosiaaliselta statukseltaan lähellä ylempiä toimihenkilöitä, ovat selvästi parhaiten edustettuina. Sen sijaan kolme muuta ryhmää osallistuvat todella vähän korkeakoulutukseen. Nämä ryhmät menestyvät vertailussa jopa huonommin kuin työväestö tai työttömät. Korkeakoulutukseen osallistumisen vedenjakajan kulkee alempien toimihenkilöryhmien sisällä, ei enää – kuten perinteisesti on ajateltu – toimihenkilöiden ja työväestön välillä.

Toimihenkilö- ja yrittäjäryhmien suhteellinen osallistuminen korkeakoulutukseen on laskenut. Se ei kuitenkaan ole hyödyttänyt työväestön jälkeläisiä. Työväestön lapset ovat olleet koko vertailtavan ajanjakson suhteellisesti heikoiten edustettuna korkeakoulutuksessa. Jopa 1970-luvun alussa, jolloin työväestön lasten prosentuaalinen osuus uusista opiskelijoista oli korkeimmillaan, heidän osallistumiskertoimensa pysyi matalalla (taulukko 18). Suomalaiseen korkeakoulutukseen ei vielä 1990-luvullakaan rekrytoitunut suhteellisesti juuri suurempaa osaa työväestön lapsia kuin pari vuosikymmentä aikaisemmin. He eivät siis ole oleellisesti hyötäneet koulutusmahdollisuuksien parantumisesta, vaikka uudistusten nimenomaan uskottiin koituvan alemmista kerrostumista lähtevien eduksi.⁶⁹ Korkeakoulutukseen pääsyn vaikeutuminen taas on purrut erityisesti työväenluokasta lähtöisin olevien opiskelijoiden koulutusvalintoihin.

⁶⁹ Katso esim. Kom 1973:52, 18–20.

KUVIO 15. Maatalousväestön eri ryhmien osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.

Kuvion lähteet: katso kuvio 12.

Samaan viittaa myös se, että työläistäustaisten opiskelijoiden määrä on pienin tiukan karsinnan ja korkean sosiaalisen statuksen opintoaloilla.⁷⁰

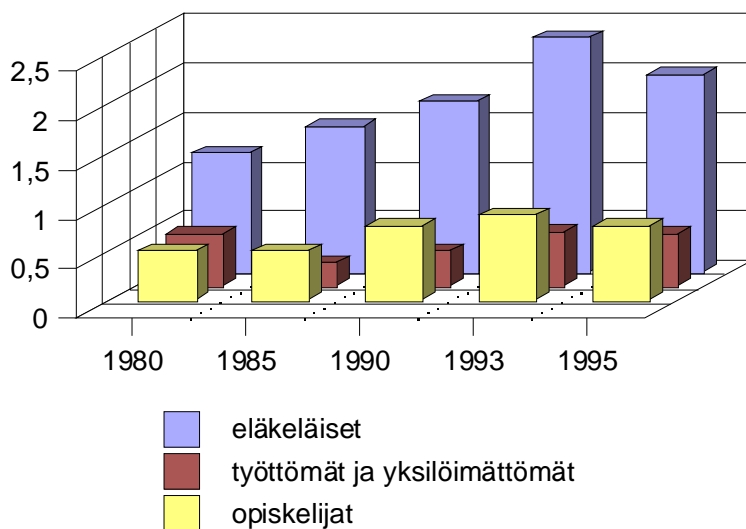
Työväestön sisällä ylipäätään opetukseen osallistumisen on ollut tasaisen vai-sua eri lohkoilla kuten oheisesta kuviosta 14 käy ilmi. Teollisuustyöntekijät ovat menestyneet parhaiten, kun taas jakelu- ja palvelualojen työntekijöiden lapsia löytyy ylimmästä opetuksesta vähiten. Teollisuustyöntekijöiden osuus on pysynyt varsin vakaana koko puolentoista vuosikymmenen ajan, muiden kerroin sen sijaan on hieman laskenut.

Maatalousväestökin on ollut aliedustettuna uusissa opiskelijoissa toisen maa-ilmansodan jälkeen. Takamatka ei silti ole ollut yhtä pitkä kuin työväestön koh-dalla. Maatalousväestön lasten osallistumiskerroin on lisäksi pysynyt 1970-lu-vun alusta lähtien varsin vakaana. Maatalousväestöä ei ole tilastoissa eroteltu tilakoon perusteella. Ryhmän sisäiset erot eivät siten pääse esiin. Oletettavasti kuitenkin yhteys koulutuksen pituuden sekä kotitilan koon ja tuloluokan välillä löytyy vielä 1990-luvullakin.⁷¹ Toisaalta 1980- ja 1990-lukujen tiedot viittaa-vat siihen, että maatalousväestön lapset ovat entistä enemmän irrottautumassa

70 Työläisopiskelijoiden opintiestä ja heidän odotuksistaan korkeakouluun hakeuduttaessa katso Käyhkö & Tuupanen 1996, 130–134.

71 Antikainen 1974, 30 ja Silvennoinen 1973, 181.

KUVIO 16. Muut sosiaaliryhmän (eläkeläiset, työttömät yms.) eri lohkojen osallisuuskertoimet korkeakoulutukseen 1980–1995.

Kuvion lähteet: katso kuvio 12.

kodin ammattiperinnöstä ja hankkimassa pitemmälle menevää koulutusta, joka ei välttämättä liity maatalouteen.⁷²

Maatalousväestö kuuluu kaksi ryhmää, yrittäjät ja työntekijät. Kuten olettaa sopii, yrittäjien lapset kouluttautuvat selvästi ahkerammin kuten kuviosta 15 selviää.

Maatalousyrittäjien lapsia on korkeakoulutuksessa 1980-luvulta lähtien osapuilleen väestöosuuden edellyttämä määrä. Sen sijaan maataloustyöntekijöiden jälkeläisiä korkeimmalle portaalle yltää suhteellisesti noin puolet maatalousyrittäjien lasten osuudesta. Koulutuksellinen kastijako maatalousväestön sisällä on näin hyvin selvä.

Muut sosiaaliryhmän osallisuuskertoimen on taulukossa 18 vertailukelpoinen muihin vuodesta 1975 lähtien. 1980-luvulla tämän kerrostuman osallistuminen ylipäätään opetukseen kasvoi ja vuonna 1990 ryhmä oli selvästi yliedustettuna väestöosuuteensa verrattuna. Myöhemmin osallisuuskertoimen laski, mutta silti yliedustus säilyi. Muut ryhmän sisällä osallistuminen ylipäätään opetukseen ilmenee kuviosta 16.

Eläkeläisväestön jälkeläisten asema korkeakoulutusmarkkinoilla on parantunut huomattavasti. Tämän ryhmän osallistumiskertoimen oli 1990-luvulla jo korkeimpia vertailussa mukana olleista ryhmistä. Eläkeläiset ja työttömät taas ero-

⁷² Kivinen ja Rinne (1996a, 79 ja 92) viittaavat myös maatalousväestön koulutusaktiivisuuden kasvamiseen.

avat korkeakoulutukseen osallistumisessa selvästi toisistaan. Työttömien lasten osallistuminen korkeakoulutukseen on ollut jatkuvasti vaatimatonta. Työttömiä voikin pitää syrjäytyneenä väestönosana myös korkeakoulutuksen kanalta. Tosin työttömät eivät osallistu ylimpään opetukseen sen vähempää kuin työväestön lapsetkaan. Eläkeläisväestön lasten korkeakoulutushalukkuudelle selitys löytyy, ainakin osalla eläkeläisistä, hyvästä taloudellisesta asemasta ja toisaalta Suomelle tyypillisestä varhaisesta eläkkeelle siirtymisiäst. Toisaalta eläkeläisten lasten vilkas osallistuminen korkeakoulutukseen painottuu selvästi maa-reuna-alueille kuten liitteestä 8 voi nähdä.

Eläkeläisväestön lapsia näet osallistuu korkeakoulutukseen suhteellisesti eniten Lapin, Pohjois-Karjalan, Vaasan ja Kymen lääneissä. Erityisesti Lapissa osallisuuskerroin on huomattavan korkea verrattuna maan keskitasoon. Ilmiötä selittää väestörakenne: sekä Lapin että Pohjois-Karjalan lääneissä eläkeläisväestön osuus 45–54 -vuotiaissa on poikkeuksellisen suuri. Kymen ja Vaasan lääneissäkin eläkeläisväestöä oli keskimääräistä enemmän, mutta ei koko valtakunnan tasoon suhteutettuna kuitenkaan erityisen runsaasti.⁷³ Toisaalta taas Uudellamaalla osallisuuskerroin jää alle maan keskiarvon. Keski-Suomen ja Oulun lääneissäkin eläkeläisten lapset osallistuvat ylimpään opetukseen muuta maata vähemmän, vaikka jälkimmäisessä eläkeläisväestöä on suhteellisesti enemmän kuin vaikkapa Vaasan läänissä.

Työkyvyttömyyseläkettä saavia oli tilastojen mukaan eniten Itä- ja Pohjois-Suomen lääneissä; näillä alueilla saadaan muuta maata enemmän myös työttömyyseläkettä ja maatalouden erityiseläkkeitä.⁷⁴ Eläkeläisväestön lasten korkeakoulutukseen osallistumisen taustalla ei siten ole pelkästään eläkkeensaajien määrän lisääntyminen tai korkea kohonnut tulotaso. Koulutusaktiivisuus kytkeytyi myös koulutuksen kysyntää ylläpitävään ilmiöön, haluan tarjota lapsille paremmat eväät elämään. Koulutuksella on Itä- ja Pohjois-Suomen eläkeläisväestön keskuudessa vahva arvostus: pitkän koulutuksen uskotaan takaavan paremmat asemat työmarkkinoilla kuin pelkästään peruskoulutuksen varaan jäämisellä.⁷⁵

Korkeakoulutukseen osallistumisen sosioekonomiset erot ovat isoissa linjoissa tasoittuneet toisen maailmansodan jälkeen. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien etumatka muihin on kaventunut. Heistä valikoituu silti edelleen väestöosuuteen suhteutettuna selvästi eniten opiskelijoita. Toisaalta vain muut ryhmä eli eläkeläiset, työttömät ym. on 1970-luvun jälkeen onnistunut oleellisesti parantamaan asemiaan korkeakoulutusmarkkinoilla. Osallistumiserojen

73 Esimerkiksi vuonna 1993 eläkeläisiä 45–54 -vuotiaista oli Pohjois-Karjalassa 28.3 % ja Lapissa 25.5, mutta Kymen läänissä vain 20.6 % ja Vaasan alueella 21.2 %, kun koko maan keskiarvo oli 18.7 %.

74 Tilastokeskus, Sosiaaliturva 1993:5, Työeläkemenotilasto alueittain vuonna 1992.

75 Koulutuksen tuottavuudesta katso esim. Helo & Uusitalo 1995, Uusitalo 1996 sekä Asplund 1993. Korkeakoulutettujen työttömyysaste on laman myötä noussut, mutta jäänyt silti selvästi kokonaistyöttömyysastetta pienemmäksi. Korkeakoulutettujen työttömyysaste oli 1990-luvun puolivälissä 11.3 %, kun se esimerkiksi perusasteen koulutuksen hankkineilla oli yli kolminkertainen. 1990-luvun alun lama vuosina erot olivat vieläkin suuremmat (SVT Koulutus 1997:6, Työttömyys tutkinnon jälkeen 1989–1996).

kaventuminen on ollut tavallaan näennäistä ja väestön sosioekonomisen rakenteen muutoksia heijastelevaa. Osallistumisessa näkyy myös opiskelijakunnan sosioekonomisen taustan muuttuminen kaksihuippuiseksi: ylempät toimihenkilöt ja eläkeläiset varustavat opiskelijoita selvästi muita enemmän.

Korkeakoulutukseen osallistumisen erojen tasoittuminen kytkeytyy lukio- ja korkeakouluverkon alueelliseen laajentumiseen ja toisaalta opiskelijamäärien voimakkaaseen kasvuun erityisesti 1960-luvulta lähtien. Koulutuksen saavutettavuuden parantuminen tasoitti toisin sanoen sosioekonomisten ryhmien välisiä eroja. Toisaalta alempien ryhmien korkeakoulutushalukkuuteen vaikutti varmasti opintotukijärjestelmän kehittäminen. Järjestelmään uusittiin 1960-luvun lopulla ja – hyvinvointivaltion periaatteiden mukaisesti – sillä oli merkitystä paitsi opintojen rahoituksessa myös yhteiskunnallisen tulonjaon tasaamisessa.

Sosiaaliryhmien väliset korkeakouluttautumiserot ovat 1990-luvun Suomessa suuria. Esimerkiksi valmistelu-, esittely-, suunnittelu- ja tutkimustehtävissä olevien toimihenkilöiden lapsia osallistui vuonna 1993 ylimpään opetukseen suhteellisella kertoimella mitattuna yli 14 kertaa enemmän kuin epäitsenäistä työtä tekevien alempien toimihenkilöiden.⁷⁶ Korkeakoulutukseen valikoitumisen perusasetelma on näin muuttunut: aikaisemmin juopa kulki toimihenkilöiden ja työväestön välillä, mutta nyt toimihenkilöluokan sisällä erot ovat suuria. Voi hyvin puhua toimihenkilöiden ”valkokaulusköyhälistöstä”, joiden jälkeläiset ovat osallistuvat korkeakoulutukseen jopa vähemmän kuin työttömien lapset. Työttömien jälkeläiset ovat myös ylimmässä opetuksessa aliedustettuina, mutta takamatka on lyhempi kuin osalla alempia toimihenkilöitä.

Korkeakoulutukseen osallistumisen erot ovat muuttuneet ja osittain piiloutuneet sosioekonomisten ryhmien sisälle. Toisaalta korkeakoulutuksen alueelliset osallistumiserot ovat tasoittuneet 1990-luvulle tultaessa. Johtopäätöksenä on, että korkeakoulutuksen alueellinen ja sosiaalinen tasa-arvo ovat irtautuneet toisistaan viime vuosikymmeninä. Aikaisemminhan ajateltiin korkeakoulutuksen alueellisen laajentumisen ilman muuta edistävän myös sosiaalista tasa-arvoa, koska maan reuna-alueilta ylimpään opetukseen hakeutuvat nuoret todennäköisesti edustavat useammin alempia sosiaaliluokkia kuin vaikkapa Uudelta maalta tulevat.⁷⁷ Tämä kytkentä on heikentynyt. Itä- ja Pohjois-Suomen korkeakoulujen opiskelijoiden tausta tasa-arvoisesti koko opiskelijakunnan rakennetta 1960- ja 1970-luvuilla, mutta myöhemmin tämä vaikutus on vähentynyt. Uusia opiskelupaikkoja on erityisesti 1990-luvulla syntynyt Etelä- ja Lounais-Suomeen ja toisaalta Itä- ja Pohjois-Suomen lääneistä rekrytoituneiden opiskelijoiden tausta on yläluokkaistunut. Lisäksi korkeakouluikäisen väestön määrä erityisesti Itä-Suomessa on vähentynyt.

Korkeakoulutukseen valikoitumisessa ammattikorkeakouluilla on jo oma merkityksensä. Tietoja kaikkien ammattikorkeakouluopiskelijoiden sosiaali-

76 Valmistelu-, esittely- ja suunnittelutehtävissä toimivien ylempien toimihenkilöiden osallisuuskerroin oli 2.63 ja epäitsenäistä työtä tekevien alempien toimihenkilöiden 0.18.

77 Katso esim. Määttä 1992, 118–119; Antikainen 1975, 57–58.

sesta taustasta ei kuitenkaan ole käytettävissä. Jouni Nurmi on selvittänyt tiede- ja ammattikorkeakouluihin hakeutuneiden eroja noin 2 500 opiskelijan otoksen perusteella.⁷⁸ Valikoituminen molemmille koulutuslinjoille on paljolti samansuuntaista; ammattikorkeakoulujen valintaprosessikin näyttää suosivan ylempien yhteiskuntaluokkien jäseniä.⁷⁹

Oman tutkimukseni kaltaista sosioekonomista jaottelua ei ammattikorkeakoulujen osalta ole, mutta sisään päässeitä voi analysoida vanhempien koulutustaustan perusteella. Tiedekorkeakouluihin näyttää valikoituvan enemmän nuoria, joiden molemmilla vanhemmilla on korkeakoulututkinto (15 %); ammattikorkeakouluihin päässeiden osalta luku jäi lähes puoleen (8 %). Vastaa- vasti taas nuoria, joiden vanhemmista vain toisella on ammattikoulutus pääsi tuli ammattikorkeakouluihin 28 %, mutta tiedekorkeakouluihin vain 20 %.⁸⁰ Nurmen tutkimuksen perusteella voi kuitenkin arvioida, että ammattikorkeakoulujen tulo ei olennaisesti muuta koulutusmarkkinoiden valikoitumista. Kirjoittaja itse tiivistää asian näin: *”Näiden tulosten valossa valikoituminen uudistuvalla korkeakoulukentällä tapahtuu huomattavassa määrin reproduktiomallin mukaisesti. Sosiaaliset taustatekijät vaikuttavat nuorten koulutusuraan kunnianhimoisen tavoitteenasettelun ja tavoitteen saavuttamisessa tärkeiden resurssien muodossa.”*⁸¹

Suomi ja Ruotsi – koulutuksellisen tasa-arvon edelläkävijät?

Korkeakouluopiskelijoiden tai yleensä jollekin koulutusportaalle valikoituvien taustan vertaaminen eri maiden kesken on ongelmallista. Koulutusjärjestelmien rakenne vaihtelee, portaalta toiselle johtavat väylät ovat erilaisia, valikoitumissysteemit poikkeavat toisistaan, osa-aikaisten tai lyhyillä kursseilla opiskelevien kirjaamiskäytäntö vaihtelee ja ”uuden opiskelijan” käsite voi olla erilainen. Saatavilla oleva tietoaines on usein eritasoista, eri tavalla luokiteltua ja joissain tapauksissa niin vanhaa, ettei sen perusteella voi vetää johtopäätöksiä esim. viimeisen kymmenen vuoden aikana tapahtuneista muutoksista.⁸² Ulkomaisissa tutkimuksissa on lisäksi seurattu ikäluokan valikoitumista eri koulutuspor-

.

78 Nurmi 1998, 9, 17–18.

79 Nurmi 1998, 127–128.

80 Nurmi 1998, 130.

81 Nurmi 1998, 164.

82 Katso esim. Shavit & Blossfeld 1993, x ja 11–12. Shavitin ja Blossfeldin teokseen *”Persistent inequality”* on koottu tutkimustuloksia 13 eri maasta. Tutkimus kohdistuu koko koulutusjärjestelmän sosiaaliseen valikointiin, mutta ongelmat ovat samanlaisia verrattaessa pelkästään ylimmälle portaalle valikoituneita. Myös Clancy (1995, 359) viittaa samanlaisiin ongelmiin erityisesti korkeimman opetuksen osalta. Jonsson & Mills (1993a, 214) puolestaan huomauttavat, että maakohtaisella, määrältään pienellä ja joskus vanhalla aineistolla on tehty liian rohkeita ja yleistäviä päätelmiä koulutuksellisen eriarvoisuuden muutoksista. Itse he pitävät noin 24 000 ihmistä käsittävää, Ruotsista ja Englannista kerättyä materiaaliaan tavallista parempana, jonka takia on ollut mahdollista ratkaista monia aikaisempia tutkimuksia vaivanneita ongelmia (Jonsson & Mills 1993b, 404).

taille.⁸³ Näin on voitu ottaa huomioon se, että korkeakoulutuksen aloittavat nuoret ovat jo moneen otteeseen valikoitua joukkoa. Analyysien mukaan sosioekonomisen taustan vaikutus koulutusvalintoihin on vahvempi alemmilla koulutusportilla ja vähenee esimerkiksi lukio-opintoja vastaavan koulutustason jälkeen. Ruotsin rekrytointiprosessia tutkineet Erikson ja Jonsson pitävät mahdollisimman pitkälle yhtenäisiä ja eriytymättömiä opintoja parhaana takeena sosiaalisesti epätasa-arvoista valikoitumista vastaan.⁸⁴

Tässä tutkimuksessa on tyydyttävä vertaamaan suomalaisten korkeakouluopiskelijoiden taustaa muihin maihin yleisellä tasolla. Mahdollista on vain karkeasti arvioida, millainen suomalaisten korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen kokoonpano on muihin maihin verrattuna. Käyttämäni aineistoni eivät anna mahdollisuutta vertailla sosioekonomisen taustan vaikutusta koulutusvalintoihin ennen korkeakoulutukseen tuloa. Käytettävissä ei ole tietoa koko ikäluokan ”lähtötilanteesta”. Suomen osalta voi laskea vain karkeasti korkeakoulutukseen siirtyvien osuuden ikäluokasta, sillä opintonsa aloittavien ikä on meillä useita muita Euroopan maita korkeampi ja ylioppilaiden sijoittuminen korkeakoulutukseen kestää pitempään, jopa useita vuosia.⁸⁵ Lisäksi korkeakoulutukseen siirtymistä ei voi meillä analysoida sosiaali- ja ikäryhmätiedot yhdistämällä, sillä käytettävissä ei ole aineistoa, joka kertoisi esim. 20–24 -vuotiaan väestön sosiaalisen jakauman vanhempien aseman perusteella. Suomen väestötilastoissa sosiaalinen asema määrittyy henkilön oman ammatin perusteella.⁸⁶

Ruotsi – tasa-arvon perinteinen tyyssija

Opiskelijakunnan kokoonpanon kansainvälinen vertailu on hyvä aloittaa länsinaapuri Ruotsista, jonka koulutuspolitiikkaa on rakennettu paljolti samanlaisen periaatteiden mukaan kuin Suomessa. Koulutuksellisen tasa-arvo yhteiskuntapolitiikan osana on ohjannut suurissa linjoissa Ruotsin koulutuspoliittisia ratkaisuja.⁸⁷ Taulukko 19 kertoo uusien korkeakouluopiskelijoiden sosiaalisen taustan muuttumisesta Ruotsissa 1960-luvulta lähtien.

Kaikki esimerkkivuodet eivät ole vertailukelpoisia keskenään, koska sosiaaliluokittelu on ehtinyt välillä muuttua. Lisäksi Ruotsissa tehtiin vuonna 1977

83 Esim. Shavit & Blossfedt 1993; Erikson & Jonsson 1993; Halsey, Heath & Ridge 1980; Müller & Karle 1993; Ishida, Müller & Ridge 1995. Jonsson & Mills (1993a, 214) puolestaan toteavat, että koulutusta ja siinä valikoitumista pitäisi tarkastella juuri järjestelmänä, jonka sisällä valikointi tapahtuu.

84 Erikson & Jonsson 1993, 379, katso myös sosioekonomisen valikoitumisen voimakkuuksista eri koulustasteilla (188-192). Varhaisten koulutusvalintojen eriarvoistavaa luonnetta ei juuri ole tuotu esille uusien koululakien ympärillä käydyssä suomalaisessa keskustelussa.

85 Esimerkiksi Irlannissa opiskelijoiden sisääntuloikä oli 1992 80 %: osalta 17 tai 18 vuotta (Clancy 1995, 42). Suomen uusien opiskelijoiden keskimääräinen aloitusikä samana vuonna oli 21.3 vuotta (SVT Koulutus 1993:10).

86 Esim Clancy (1995) on kerännyt aineistoa kyselytutkimuksella, jolloin opiskelijat on voitu luokitella vanhempien aseman perusteella ja verrata tulosta nuorisoiäluokan sosioekonomiseen jakaumaan. Suomen osalta sosioekonomisen aseman määrittelystä ja siihen liittyvistä käsitteistä katso esimerkiksi Väestölaskenta 1995, osa I, liitteet.

87 Ruotsin koulutuspolitiikasta ja korkeakoulutuksesta katso esim. Fremfors 1982, Murray 1988, Jonsson 1988, Erikson & Jonsson 1993 sekä Nousiainen 1994.

TAULUKKO 19. Opiskelijoiden sosiaalinen tausta Ruotsissa 1962/63–1994/95. (%)⁸⁸

A.	1962/63	1972/73
akateemiset, johtajat, yms.	30.0	21.0
ylemmät toimihenkilöt, opettajat, yms.	21.5	23.5
alemmat toimihenkilöt, kauppiaat	23.8	24.2
maanviljelijät	8.3	7.9
työntekijät	16.4	23.4
yhteensä	100	100

B.	1977/78	1980/81	1984/85
akateemiset	13	15	18
ylemmät toimihenkilöt	20	20	21
alemmat toimihenkilöt	30	28	27
ammattitaitoiset työntekijät	14	15	14
ammattitaidottomat työntekijät	23	22	20
yhteensä	100	100	100

C.	1990/91	1994/95
ylemmät toimihenkilöt	28	25
keskitason toimihenkilöt	28	29
alemmat toimihenkilöt	11	12
ammattikoulutetut työntekijät	11	13
ammattikouluttamattomat työntekijät	10	11
yrittäjät, maanviljelijät	12	10
yhteensä	100	100

iso korkeakoulu-uudistus. Sen seurauksena korkeakouluopintojen piiriin tulivat traditionaalisten yliopistojen lisäksi meillä osin opistotasoiksi luettavat opinnot. Varsinaiset yliopistot sekä ns. aluekorkeakoulut huolehtivat tieteellisestä tutkimuksesta; kunnalliset korkeakoulut sen sijaan keskittyvät esimerkiksi hoitoalan koulutukseen. Organisatorisen uudistuksen yhteydessä opiskelumahdollisuudet ylempällä portaalla laventuivat oleellisesti, kun opiskelemaan pääsyyn saattoi vaikuttaa myös työelämässä hankittu kokemus. Tilastoinnin kannalta uudistus oli käännekohta, josta lähtien on seurattu korkeakoulutukseen valikoitumisessa tapahtuneita muutoksia.⁸⁹

Taulukosta (kohta A) voi päätellä sosiaalisen eriarvoisuuden vähentyneen Ruotsissa 1960-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa. Ylimmän ryhmän

88 Lähteet: Högskestatistik II; Social bakgrund för studerade vid universitet och högskolor 1962/62–1972/73, 24; Utbildningsstatistik årsbok 1988, 110; Statistiska meddelanden: Högskolor 1985/86–1991/92, Universitets och högskolor 1994/95.

89 Katso esim. Heikkonen 1986, 1–3; Erikson & Jonsson 1993, 69–71; Kim 1983 ja 1998; Högskolans 1985/86–1990/91, 2.

osuus uusista opiskelijoista laski ja toisaalta työläistäustaisia opiskelijoita tuli korkeakoulutukseen 1970-luvun alussa enemmän kuin edellisen kymmenluvun alkupuolella. Taulukon lukuja ei ole suhteutettu väestörakenteen muutokseen. Peruslinja – eli sosiaaliryhmien välisten erojen tasoittuminen – on kuitenkin havaittu myös muissa tutkimuksissa. Anders Nilsson vertasi eri sosiaaliryhmistä korkeakoulutukseen hakeutuneiden osuuksia lukion suorittaneista. Hänen tuloksensa osoittivat koulutuksellisten erojen tasoittuneet 1960-luvulla, mutta myöhemmin erot jonkin verran kasvoivat.⁹⁰ Myös Allan Svensson päätyi otantaryhmänsä (noin 20 000 ihmistä) analyysin perusteella päättelemään, että 1970-luvun alkuun asti tapahtui tasoittumista korkeakouluopiskelijoiden sosiaalisessa taustassa.⁹¹

Eriarvoisuus näyttää lisääntyneen Ruotsin korkeakoulutuksessa 1970-luvun lopulla (kohta B). Akateemisista perheistä lähteneitä lapsia tuli korkeakoulutukseen 1980-luvun puolivälissä selvästi enemmän kuin seitsemän vuotta aikaisemmin. Toisaalta ammattitaidottomien työntekijöiden osuus laski. 1990-luvulla suunta on jälleen muuttunut (kohta C): ylempien toimihenkilöiden osuus laski ja alempien toimihenkilöiden sekä erityisesti työväestön luvut puolestaan nousivat. Luotettavaa pitkän aikavälin vertailua ei taulukon perusteella kuitenkaan voi tehdä, sillä luokittelut eivät ole yhtenäisiä. Opiskelijakunnan rakennetta ei myöskään ole suhteutettu väestörakenteen muutoksiin. Ruotsin osalta voidaan laskea sosiaaliryhmittäisiä osallisuuskertoimia muutaman vuoden osalta. Tosin niissäkin on tyydyttää yleiskuvaan valikoinnin muuttumisesta (taulukko 20).

Korkeakoulutuksen sosiaalinen valikoivuus Ruotsissa ei ole suuresti muuttunut 1980-luvun alkupuolella (kohta A). Osallistumiskertoimella mitattuna ylempien toimihenkilöiden osallistuminen korkeakoulutukseen laski 1980-luvun puolivälissä. Toisaalta mikään muu ryhmä ei kuitenkaan merkittävästi nostanut omaa osuuttaan; ammattitaidottoman työväestön osuus jopa laski. Tosin tarkasteluväli on vain pari vuotta, joten suuria muutoksia ei pidäkään odottaa.

Syntymävuoden mukainen analyysi (kohta B) ulottuu 1980-luvun lopussa opintonsa aloittaneisiin, mutta sekään ei osoita suuria muutoksia tapahtuneen. Ylimpään opetukseen siirtyminen lisääntyi tasaisesti eri sosioekonomisissa ryhmissä. Koulutuksellinen eriarvoisuus ei näin mitattuna ole juuri muuttunut. 1980-luvun lopun ja 1990-luvun alun vertailu (kohta C) kertoo ylimmän toimihenkilöryhmän aseman korkeakoulutuksessa hieman heikentyneen ja alempien toimihenkilöiden osallistumisen kasvaneen. Näin koulutuksellinen eriarvoisuus aavistuksen verran kaventui. Muutokset olivat kuitenkin erittäin pieniä. Vaikka ylempien toimihenkilöiden osallisuuseroin laski, minkään muun ryhmän luku ei silti olennaisesti noussut. Sama ilmiöhän näkyi myös Suomessa. Liian rohkeisiin tulkintoihin ei kuitenkaan kahden esimerkkivuoden perusteella voi kannata ryhtyä; muutossuunnan pysyvyys näkyy vasta myöhemmin.

.
90 Nilsson 1984, 120.

91 Svensson 1979, 18–20. Hänen aineistonsa käsitti vuonna 1948 ja 1953 syntyneitä henkilöitä, jotka siis aloittivat korkeakouluopintonsa 1960-luvun lopussa ja seuraavan kymmenluvun alussa.

TAULUKKO 20. Korkeakoulutukseen osallistuminen ja korkeakoulutukseen siirtyminen sosiaaliryhmittäin Ruotsissa.⁹²

A. Osallistumiskerroin korkeakoulutukseen	1982/83	1984/85	
akateemiset	3.00	2.57	
ylemmät toimihenkilöt	1.61	1.62	
alemmat toimihenkilöt	1.12	1.17	
ammattitaitoiset työntekijät	0.74	0.70	
ammattitaidottomat työntekijät	0.67	0.56	
B. Siirtymisfrekvenssi korkeakoulutukseen syntymävuoden perusteella (%)			
	1959	1963	1967
	syntyneet	syntyneet	syntyneet
ylemmät toimihenkilöt	48	49	49
keskitason toimihenkilöt	28	29	30
alemmat toimihenkilöt	18	19	18
ammattikoulutetut työntekijät	11	11	12
ammattikouluttamattomat työntekijät	9	9	10
yrittäjät, maanviljelijät	16	17	16
yhteensä	19	20	21
C. Osallistumiskerroin korkeakoulutukseen			
	1987/88	1994/95	
ylemmät toimihenkilöt	2.08	1.79	
keskitason toimihenkilöt	1.24	1.26	
alemmat toimihenkilöt	0.92	1.00	
ammattikoulutetut työntekijät	0.58	0.65	
ammattikouluttamattomat työntekijät	0.55	0.58	
yrittäjät, maanviljelijät	0.85	0.83	

Eriarvoisuuden vähenemisen voi havaita syntymävuosittain lasketuissa aloittamiskertoimissa. Ylimpien toimihenkilöiden lasten todennäköisyys aloittaa korkeakouluopinnot oli 1990-luvulla 9.2, kun ammattitaidottomien työntekijöiden lasten luku vakioitiin ykköseksi. Vuonna 1995 vastaava ylempien toimihenkilöiden todennäköisyysluku oli 8.5. Todennäköisyydet hakeutua korkeimpaan opetukseen tasoittuivat hieman.⁹³ Korkeakoulutukseen osallistumi-

92 Lähteet: Utbildningsstatistik årsbok 1988, 110; Högskolan 1985/86–1990/91; Siffrorna om högskolan n:o 8/1989; Universitet och högskolor 1994/95. Osallistumiskerroin on laskettu samalla tavoin kuin Suomen osalla. Vertailuryhmänä vuoden 1982/83 osalta on vuosina 1950–60 syntynyt väestö (Utbildningsstatistik årsbok 1988, 110). Vuoden 1984/85 osalta vertailuryhmänä on vuonna 1964 syntynyt väestö (Siffrorna om högskolan 8/1989, 39). 1987/88 luvuille vertailuryhmänä on vuonna 1968 syntyneiden ikäluokka ja vuoden 1994/95 osalta 1974 syntyneiden ikäluokka (Universitet och högskolor 1994/95, 65). Siirtymisfrekvenssit on laskettu tutkimalla, kuinka moni ikäluokasta opiskeli korkeakoulussa 23-vuotiaana.

93 Statistiska meddelanden: Universitets och högsskolor 1996, 18. Suhteellinen mahdollisuus aloittaa korkeakouluopinnot 21 vuoden iässä ("relativa chansen för påbörja högskoleutbild-

sen erot Ruotsissa juontuvat lukiovalinnoista. Esimerkiksi vuonna 1967 syntyneiden ikäluokassa 61 % ylimpiin toimihenkilöihin kuuluneiden vanhempien lapsista valitsi ns. pitkän, 3- tai 4 -vuotisen, korkeakouluopintoihin valmistavan linjan. Vastaava luku ammattikouluttamattomien työntekijöiden osalta oli vain 15 %.⁹⁴

Osallistumista kuvaavat luvut eivät näytä tukevan joissain yhteyksissä esitettyä olettamusta, että korkeakoulutukseen hakeutumisen sosiaaliset erot olisivat Ruotsissa 1980-luvun aikana kasvaneet.⁹⁵ Erikson ja Jonsson eivät omassa analyysissään löytäneet todisteita eriarvoisuuden yleisestä lisääntymisestä; sen sijaan eri koulutusaloilla sosiaaliset erot vähitellen levenivät.⁹⁶ Laaja 13 maan kansainvälinen vertailu kertoo myös koulutuksen sosiaalisen valikoinnin olevan Ruotsissa keskimääräistä vähäisempää. Länsinaapuri oli Hollannin ohella ainoa maa, jossa koulutuksellinen eriarvoisuus selkeästi vähentyi toisen maailmansodan jälkeen.⁹⁷ Jonssonin ja Millsin laaja tutkimus Englannin ja Ruotsin välisistä eroista kertoo eriarvoisuuden tasoittuneen 1900-luvun kuluessa. Erot sosiaaliryhmien välillä olivat kuitenkin huomattavia erityisesti koulutusuran varhaisessa vaiheissa; myöhemmin sosiaalinen tausta ei enää vaikuttanut yhtä voimakkaasti valintoihin. Jonsson ja Mills toteavat Englannin ja Ruotsin valikoitumisen muutoksien seurailevan paljolti samanlaisia linjoja.⁹⁸

Ruotsin lukuja on vaikeaa verrata Suomen tilanteeseen, koska sosiaaliluokitukset eroavat toisistaan. Korkeakoulutukseen osallistuminen sosiaaliryhmittäin ei kuitenkaan naapurimaissa kovin suuresti eroa toisistaan. Akateemiset ja ylemmät toimihenkilöt olivat molemmissa maissa yliedustettuina 1980- ja 1990-luvulla. Työväestö taas oli sekä Suomessa että Ruotsissa aliedustettuna korkeakoulutukseen tulleissa, eikä muutosta ole juuri tapahtunut. Ruotsin korkeakoulutus näyttää olevan Suomea toimihenkilövaltaisempaa, sillä alemmat toimihenkilöt osallistuvat länsinaapurissa korkeakoulutukseen aktiivisemmin kuin meillä. Suomessa eräät alemmat toimihenkilöryhmät olivat poikkeuksellisen huonosti edustettuina ylimmässä opetuksessa. Koulutuksellinen tasa-arvo on siis toteutunut Suomessa ja Ruotsissa lähes samalla tavalla, kutakuinkin yhtä hyvin. Tulosta ei voi pitää suurena yllätyksenä, ovathan maiden koulutusjärjestelmät vivahde-eroistaan huolimatta samanlaisia. Lisäksi sosiaalisen tasearvon edistäminen on ollut molempien maiden koulutuspolitiikan käyntivoimana. Juuri tämä seikka selittää kansainvälisen vertailun mukaan Ruotsin muita maita tasa-arvoisempia koulutusoloja.⁹⁹

...
ning”) on laskettu jakamalla ylimpien virkamiesten lasten osalta korkeakoulutukseen osallistuneiden ja osallistumattomien luvut keskenään ja jakamalla edelleen näin saatu luku ammattikouluttamattomien vanhempien lasten vastaavalla luvulla (emt, 25). Samansuuntaista menettelyä Suomessa käyttivät Kivinen & Rinne (1995a, 90–92) laskiessaan todennäköisyyttä opiskella korkeakoulussa 20–24 -vuotiaana. Kivisen ja Rinteen asetelmaa ja tuloksia kritisoivat Määttä ja Malin (1995).

94 Högskolans 1985/86–1990/91, 6.

95 Katso esim. Erikson & Jonsson 1993, 163.

96 Erikson & Jonsson 1993, 168, 172

97 Persistent Inequality 1993, yhteenveto tuloksista s. 12-20. Ruotsin osuuden teoksen kirjoitti Jan O. Jonsson (mt, 101–132).

98 Jonsson & Mills 1993a (erityisesti s. 242) ja 1993b (erityisesti s. 420–423).

99 Persistent Inequality 1993, 21.

Irlanti – osallistumiserot kaventuvat

Euroopan Unionin läntisen rajamaan Irlannin korkeakoulutus on kehittynyt eri tahtiin kuin Pohjoismaissa. Korkeakouluopiskelijoiden määrä Irlannissa kyllä kasvoi muiden teollisuusmaiden tapaan nopeasti 1960- ja 1970-luvuilla, mutta vihreän saaren kasvuluvut olivat kansainvälisesti verrattuna vain keskitasoa.¹⁰⁰ Poikkeuksellinen piirre sen sijaan on, että korkeakouluopiskelijoiden määrä Irlannissa kasvoi erittäin voimakkaasti vielä 1980-luvun lopulla ja tämän vuosikymmenen alussa. Vuonna 1992 ylimmän tason opinnot aloitti 47 % enemmän opiskelijoita kuin kuusi vuotta aikaisemmin (1986). Korkeakouluopiskelijoiden kokonaismäärä 1992 oli noin neljä kertaa suurempi kuin neljännesvuosisata aikaisemmin.¹⁰¹ Samalla korkein opetus on alueellisesti laajentunut kattamaan koko Irlannin saaren eteläisen osan. Vuonna 1992, jolloin viimeinen ”kansallinen tutkimus korkeakoulutukseen osallistumisesta” tehtiin, Irlannissa toimi yhteensä 44 korkeakoulua.¹⁰²

Irlannissa on tehty kolme laajaa selvitystä korkeakoulutukseen osallistumisesta.¹⁰³ Aineistot on kerätty samojen periaatteiden mukaisesti, joten tutkimukset ovat vertailukelpoisia keskenään. Irlannin tulosten perustella voi arvioida, kuinka ylimmän opetuksen voimakas laajentuminen vaikuttaa sosioekonomiseen ja alueelliseen osallistumiseen; edistääkö koulutusmahdollisuuksien kasvu automaattisesti myös koulutuksellista tasa-arvoa?¹⁰⁴

Eri sosiaaliryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen ilmenee oheisesta taulukosta 21 sekä liitteestä 9, joka on taulukon pohjana. Koulutuksellisen tasa-arvo on parantunut Irlannissa 1980-luvun alusta lähtien. Alempien toimihenkilöiden ja työntekijöiden osuus korkeakoulutukseen kirjoittautuneissa on kasvanut samalla, kun ylemmät toimihenkilö- ja johtajaryhmät sekä maatalousväestö ovat menettäneet asemiaan. Muutokset eivät ole olleet kovin suuria, mutta muutaman vuoden aikajaksollakin näyttää korkeakoulutuksen laajentuminen hyödyttäneen erityisesti alempia yhteiskuntaryhmiä. Osallistumisen erotkin ovat tasaottuneet, mutta eivät hävinneet.

Korkeakoulutukseen osallistuminen on Irlannissa vahvasti kaksijakoista: sosiaaliryhmä on joko selvästi aliedustettu tai näkyvästi yliedustettu. Ainoas-

.

100 Katso edellä kuvio 2 sekä esim. Clancy 1988, 9; Clancy 1991, 81–82; Clancy 1995, 20–21.

101 Clancy 1995, 22, 29.

102 Irlannin korkeakoulujen sijoittumisesta katso kartat Clancy 1988, 48 ja 1995, 23, 38 ja 105. Kaikkiaan 44:stä korkeakoulusta kahdeksan kuului yliopistosektoriin. Korkeakouluista 17 oli teknillistä koulusta antavaa, kasvatustieteeseen (eli lähinnä opettajakoulutukseen) oli erikoistunut yhdeksän korkeakoulua ja loput 10 edustivat muiden alojen erikoiskoulutusta (taiteet, kansainväliset suhteet, taloustieteet jne.) Merkittävin korkeakoulu-uudistus Irlannissa oli ns. alueellisten teknillisten korkeakoulujen perustaminen 1970-luvulta lähtien. Ne oli alunperin tarkoitettu alempien ja lyhyiden kurssien järjestämiseen, mutta nopeasti ne ”korkeakoulumaistuivat” ja hankkivat itselleen korkeakoulustatuksen.

103 Clancy 1982, 1988 ja 1995.

104 Kansainvälisissä valikointitutkimuksissa on pohdittu runsaasti mahdollisuuksien lisääntymisen ja tasa-arvon parantumisen välistä suhdetta, katso esim. Boudon 1973; Halsey, Heath & Ridge 1980; Treinman 1970. Raferty & Hout (1990) puolestaan eivät usko koulutusmahdollisuuksien kasvun automaattisesti parantavan alempien sosiaaliryhmien osallistumista korkeakoulutukseen. Heidän asemansa paranee vasta kun ylimpien ryhmien osallistuminen on saavuttanut tietyn ”kyllästympisteen” (saturation point).

TAULUKKO 21. Eri sosiaaliryhmien osallistuminen korkeakoulukseen Irlannissa 1980–1992.¹⁰⁵

	1980	1986	1992
Maanviljelijät	1.04	1.45	1.35
Muut maatalouden ammatit	0.21	0.48	0.60
Ylemmät akateemiset	3.93	3.00	2.47
Alemmat akateemiset	2.29	2.14	1.47
Työnantajat & johtajat	2.75	1.72	1.86
Toimihenkilöt, ylempi taso	2.93	2.30	1.48
Keskitason toimihenkilöt	1.11	1.21	0.91
Muut toimihenkilöt	0.50	0.45	0.72
Ammattityöntekijät	0.51	0.51	0.71
Puoliammattityöntekijät	0.49	0.42	0.44
Ammattitaidottomat työntekijät	0.11	0.16	0.37

taan keskitason virkamieskunta oli kaikkina esimerkkivuosina opiskelijakunnassa edustettuna lähes väestöosuutensa edellyttämällä volyyymilla. Akateemisten, ylempien toimihenkilöiden ja johtajien etumatka osallistumisessa on supistunut, mutta 1990-luvun alussa ylempään akateemiseen ryhmään kuuluvia osallistui korkeakoulutukseen vielä lähes kaksi ja puoli kertaa enemmän kuin väestöosuus edellyttäisi. Toisaalta alemmat toimihenkilöt, työntekijät ja maatalousväestö ovat jatkuvasti olleet aliedustettuina. Ammattitaidottomien työntekijöiden osallistuminen ylipäätään opetukseen nousi tarkasteluaikana lähes kolminkertaiseksi, mutta silti ryhmä on edelleen huonoimmassa asemassa. Ylempien akateemisten jälkeläisiä hakeutuu korkeakoulutukseen Irlannissa edelleen noin seitsemän kertaa enemmän kuin ammattitaidottomien työntekijöiden lapsia.

Koulutuserojen tasoittumista todistaa myös Patrick Clancyn sosiaaliryhmittäin laskema siirtymiskerroin. Korkeakoulutukseen meno lisääntyi lähes kaikissa sosiaaliryhmissä, mutta suhteellisesti eniten työntekijäryhmien kohdalla. Toisaalta ylempien akateemisten osallistumisluku nousi kahdentoista vuoden aikana selvästi. Clancy tulkitsee tämän ryhmän siirtymäkertoimen vuonna 1992 (0.89) olevan jo lähellä ”kyllästymispistettä”. Vastaava luku ammattitaidottomilla työntekijöillä oli 0.13, puoliammattityöntekijöillä 0.16 ja kaikilla ryhmillä yhteensä 0.36. Clancy laskee koulutuksellisen eriarvoisuuden vähentyneen tutkimallaan kaudella 22 %. Kehitys on siis ollut myönteistä ja ylimmän opetuksen voimakas laajentuminen on hyödyttänyt alempia sosiaaliryhmiä, vaikka

105 Lähteet: Katso liite 9. Osallistumiskerrointa laskettaessa väestön vertailuryhmänä on ollut vuoden 1981 osalta alle 14-vuotias väestö vuonna 1971; vuoden 1986 osalta alle 15-vuotias väestö vuonna 1981 ja vuoden 1992 osalta alle 15-vuotias väestö vuonna 1986. Kerroin on laskettu periaatteessa samalla tavalla kuin Suomen eri sosioekonomisten ryhmien osalta.

osallistumisen erot edelleen ovat suuria.¹⁰⁶

Koulutuserojen tasoittuminen ylimmällä tasolla on yhteydessä väestönkasvuun ja korkeakoulutuksen määrätietoiseen laajentamiseen ”aivoviennin” hilitsemiseksi. Lisäksi taustalla on toisen asteen koulutuksen voimakkaaseen laajentumiseen. Tämän koulutuksen muututtua etuoikeudesta universaaliksi peruskoulutuksen jälkeisen valinnan yhteys vanhempien sosiaaliseen taustaan hävisi lähes kokonaan. Sosiaalista liikkuvuutta tutkinut Michael Hout tiivistää valikoinnin muutoksen näin: ”*The educational systems became less selective as they grew*”.¹⁰⁷ Keskeisten valintojen siirtyminen yhtenäisen peruskoulutuksen ansiosta myöhempään ajankohtaan on Irlannissa tasoittanut koulutuksellisia eroja ja vähentänyt sosiaalisen taustan vaikutusta korkeakoulutukseen valikointumisessa.¹⁰⁸

Suomen ja Irlannin yhteinen piirre näyttää olevan, että alemmat toimihenkilöt ovat molemmissa maissa kokolailla huonosti edustettuina ylimpään opetukseen kirjoittautuneissa. Ruotsissa tilanne oli tässä suhteessa erilainen. Työväestö on myös Suomessa ja Irlannissa ollut selkeästi aliedustettuna korkeakoulutuksessa. Ylemmät ryhmät osallistuvat meillä korkeakoulutukseen suhteellisesti hieman vähemmän kuin Irlannissa. Tosin vertailu on tässä tapauksessa epätarkkaa, koska ryhmät ovat sisällöltään erilaisia ja luokittelu poikkeavaa. Verrattaessa Irlannin lukuja vuodelta 1992 ja Suomen lukuja vuodelta 1993, huomataan, että koulutukseen osallistumisen ääripäät ovat meillä kauempana toisistaan. Suomessa valmistelu- ja suunnittelutehtävissä olevien ylempien toimihenkilöiden osallistumiskerroin oli 2.61 ja epäitsenäistä työtä tekevien alempien toimihenkilöiden 0.18, joten ero oli noin 14-kertainen. Irlannissa ääripäiden ero puolestaan oli vain noin seitsenkertainen. Näin tarkasteluna voi eriarvoisuuden sanoa meillä olevan suurempaa. Tosin epäitsenäistä työtä tekevien toimihenkilöiden ryhmä Suomessa oli erittäin pieni. Kovin suurta tai olennaista eroa ei maiden välillä voi silti löytää ylimpään opetukseen osallistumisessa.

Englanti, Saksa ja Ranska – sosiaalisen taustan muutokset pieniä

Englantilainen korkeakoulutus on sotien jälkeisinä vuosina käynyt läpi suuret ja ristiriitaiset muutokset. Muiden länsimaiden tapaan ylin opetus laajeni voimakkaasti 1960-luvulla, jolloin sotien jälkeinen ”baby boom” tunki koulutusmarkkinoille. Uusia korkeakouluja perustettiin, vanhoja laajennettiin ja lisäksi

106 Clancy 1995, 54–56 sekä Clancy 1996, 363–365. Clancy korostaa, että sosiaaliryhmittäin laskettu siirtymäluku on arvio siitä, kuinka suuri osuus kuhunkin sosiaaliryhmään kuuluvista lapsista aloittaa opinnot korkeakoulutasolla. Arvionsa, että eriarvoisuus olisi vähentynyt 22 % Clancy perustaa kansainvälisessä tutkimuksessa käytetyn ns. odds ratio -kertoimen laskemiseen. Kerrointa laskettaessa on verrattu ylempien akateemisten sekä työnantajien ja johtajien lukuja puoliammattityöntekijöiden ja ammattitaidottomien työntekijöiden lukuihin. Kertoimen laskemista varten on täytynyt tietää, paljonko ikäluokasta siirtyy opiskelemaan korkeakouluihin ja paljon jää niiden ulkopuolelle. Vastaavanlaisesta suomalaisesta sovellutuksesta katso Kivinen & Rinne 1995, 89-93 sekä Määttä & Malin 1995.

107 Hout 1989, 221.

108 Hout 1989, 203–207. Itse asiassa Houtin mukaan taustan merkitys siirtymisessä toisen asteen koulutuksesta korkeakouluihin on lähes olematon.

TAULUKKO 22. *Opiskelijoiden sosiaalinen tausta Englannissa 1955-1989 (%)*.¹⁰⁹

	1955 ¹¹⁰	1960	1979	1984	1989
ylemmät toimihenkilöt ja johtajat	22	18	22	22	21
alemmat toimihenkilöt	41	41	42	45	49
virkaelijat	11	12	13	10	11
ammattityöntekijät	22	18	16	13	12
puoliammattityöntekijät	4	6	6	4	6
ammattitaidottomat työntekijät	1	5 ¹¹¹	1	6 ¹¹²	1
yhteensä	100	100	100	100	100

perustettiin uudet, meikäläistä ammattikorkeakoulusektoria vastaavat laitokset (polytechnic). Niinpä kokopäiväisten korkeakouluopiskelijoiden määrä kaksinkertaistui Englannissa vuosien 1963 ja 1970 välisenä aikana ja kasvu jatkui nopeana vielä 1970-luvullakin.¹¹³ Ylimmän opetuksen laajentaminen perustui 1960-luvun alkupuolella julkaistuun ns. Robbinsin komitean raporttiin, joka hahmotteli kehityslinjoja aina 1980-luvun alkuun asti.¹¹⁴ Konservatiivisen puolueen valtaan nousu 1970-luvun lopussa muutti Englannin korkeakoulupolitiikan linjan nopeasti. 1980-luku merkitsi ylimmälle opetukselle leikkauksia, supistuksia ja sulkemisia. Yliopistot ja valtiovalta olivat jatkuvasti törmäyskursilla ja korkein opetus kärsi suunnattomia ja vaikeasti korjattavia vaurioita.¹¹⁵

Opiskelijoiden sosiaalisen taustan muuttumisesta ei ole saatavilla kattavaa tietoa 1990-luvulta, jolloin viime vuosien tapahtumien vaikutuksia voisi luotettavasti arvioida. Vuonna 1993 voimaan tulleen lainsäädännön mukaanhan polytekniset (ammatti-) korkeakoulut voitiin muuttaa yliopistoiksi, minkä seu-

109 Lähteet: Anderson 1992, 63; Rudd 1987, 99; Williamson 1984, 260. Sosiaaliluokat englanniksi: Ylemmät toimihenkilöt ja johtajat (Higher professional and managerial); Alemmat toimihenkilöt (intermediate occupations); Virkaelijat (Non-manual skilled occupations); Ammattityöntekijät (Manual skilled occupation); Puoliammattityöntekijät (partly skilled occupations); Ammattitaidottomat työntekijät (unskilled occupation) sekä erikseen mainituissa tapauksissa myös tuntemattomat (unknown) ja luokittelemattomat (unclassified) tapaukset. Opiskelijoiden sosiaalisesta taustasta katso myös Davies, Walker & Tupman 1989, 280–281. Tulokset ovat hyvin pitkälle saman suuntaisia kuin taulukossakin.

110 Luvut kuvaavat miesopiskelijoiden sosiaalista jakaumaa vuonna 1955. Naisten tausta on jonkin verran yläluokkaisempi, sillä esimerkiksi ylimmästä ryhmästä tulleita oli naisissa tuolloin 27 % (Anderson 1992, 63).

111 Sisältää myös tuntemattomien ja luokittelemattomien osuuden, yhteensä 4 %.

112 Sisältää myös tuntemattomien ja luokittelemattomien osuuden, yhteensä 5 %.

113 Trow 1988, erityisesti 84–91; Trow 1993, 283 sekä David 1995.

114 Higher Education 1963. Englantilaisessa kirjallisuudessa 1960-luvun kasvusta korkeakoulutuksessa puhutaan usein nimellä ”Robbinsian expansion” (esim. Halsey, Heath & Ridge 1980, 193).

115 Williamson 1984, 254; Halsey 1993, 130–131; Jonsson & Mills 1993a, 221–222. 1960-luvulla perustettujen uusien yliopistojen kehityksestä katso Perkin 1991. Englannin korkeakoulutuksen kehityslinjoista laajemmin esim. Lowe 1997, Equality and Inequality in Education Policy 1995 ja Stewart 1989.

rauksena Englannin yliopistojen määrä kasvoi ja toisaalta kilpailu rahoituksesta koventui.¹¹⁶ Taulukko 22 kuitenkin kuvaa pitkän aikavälin muutoksen opiskelijoiden syntyperässä.

Taulukon perusteella voi yhtyä R.D. Andersonin päätelmään ”*Table does not show any strong trend to democratization*”.¹¹⁷ Englantilainen korkeakoulu on säilynyt pitkälti ylä- ja keskiluokan koulutusväylänä läpi sotien jälkeisten vuosikymmenten. Kahdesta ylimmästä luokasta tuli 1980-luvun lopussa jopa enemmän opiskelijoita kuin 1950-luvun puolivälissä. Silti on varottava liian suoraviivaisia johtopäätöksiä. Taulukon luvut kertovat vain korkeakouluissa opiskelleiden prosenttijakauman, eikä niitä ole suhteutettu yhteiskuntarakenteen muutoksiin. Englannista ei valitettavasti ole käytössä pitkän aikavälin materiaalia, jossa opiskelijoiden sosiaalisen jakauman muutoksia olisi verrattu väestörakenteen muuttumiseen. Vertailua voi tehdä vain muutaman esimerkki-vuoden osalta.

TAULUKKO 23. Eri sosiaaliryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen Englannissa 1961, 1980 ja 1984.¹¹⁸

	1960	1980	1984
ylemmät toimihenkilöt ja johtajat	4.50	3.19	3.67
alemmat toimihenkilöt	2.56	2.17	1.80
virkaileijat	0.60	1.04	1.00
ammattityöntekijät	0.60	0.36	0.37
puoliammattityöntekijät	0.30	0.24	0.25
ammattitaidottomat työntekijät	0.13	0.16	0.16

Ylimmän ryhmän johto kaventui runsaassa kahdessa vuosikymmenessä, mutta muiden osalta muutokset olivat pieniä. Alemmat toimihenkilöt menettivät myös asemiaan korkeakoulutuksessa, mutta silti yliopistoissa oli vielä 1980-luvun puolivälissä lähes kaksi kertaa enemmän tähän ryhmään kuuluvia opiskelijoita kuin väestöosuus olisi edellyttänyt. Suorittavana tason ammateissa on 1980-luvulla selvä ero virkaileijoiden ja ”varsinaisten”työntekijöiden välillä. Edelliset pärjäisivät hyvin koulutuskilpailussa ja jopa lisäsivät osallistumistaan, mutta jälkimmäisten asema pysyi heikkona. Heikosti menestyivät myös vähiten tai ei lainkaan ammatillista koulutusta saanut työväestö.

.

116 Katso esim. Nousiainen 1994.

117 Anderson 1993, 62.

118 Lähteet: Rudd 1987, 105, Williamson 1984, 260. Vuosien 1960 ja 1984 osalta vertailuryhmänä on 35–39 -vuotias miespuolinen väestö ja vuoden 1980 osalta 18 -vuotias väestö vuonna 1982.

Koulutuksellisen eriarvoisuuden juuret ovat syvällä englantilaisen yhteiskunnan rakenteissa ja juontuvat varhaisten koulutusvalintojen eriarvoistavasta luonteesta. Useat englantilaista koulutusjärjestelmää tutkineet ovat päätyneet samansuuntaisiin johtopäätöksiin koulutuksellisen eriarvoisuuden rakenteesta.¹¹⁹ Halsey, Heath ja Ridge tutkivat koulutusvalintoja ja valikoitumista neljän esimerkki-ikäluokan osalta. Heidän tuloksensa osoittivat, ettei koulutuksen laajentuminen merkinnyt juurikaan suhteellisten erojen kaventumista. Alempien ryhmien lapsia toki hakeutui korkeakoulutukseen 1970-luvulla selvästi enemmän kuin puoli vuosisataa aikaisemmin, mutta myös ylimmät ryhmät pystyivät kasvattamaan osuuttaan lähes yhtä paljon.¹²⁰ Tutkijat eivät voineet osoittaa selkeää linkkiä koulutustarjonnan kasvun ja tasa-arvoistumisen välillä, vaan korostivat, että kaikki riippuu lähtötasosta ja ns. kyllästymisasteesta.¹²¹ Halsey, Heath & Ridge pitävät alemmilla koulutusportailla tehtyjä valintoja eriarvoisuuden säilymisen kannalta keskeisinä: jos nuori – olipa hänen kotitaustansa kuinka ”matala” tahansa – ”pysyy” mukana koulutusportaita kiivettäessä vaikkapa 18 vuoden ikään asti, hänen mahdollisuutensa päästä korkeakoulutukseen eivät enää eroa olennaisesti ylempien sosiaaliryhmien lapsista.¹²²

Korkeakoulutukseen valikoitumisen on Suomessa sosiaalisesti tasa-arvoisempaa kuin Englannissa. Brittiläinen osallistuminen painottuu selvästi enemmän ylimpiin ryhmiin. Luvut eivät ole kaikilta osin yhtenäisiä tai suoraan verrattavia, mutta Suomelle koko sodan jälkeisen kauden tyypillistä ”isojen lukujen” tasa-arvoistumista ei Englannissa yhtä selvästi ole tapahtunut. Taustaksi täytyy muistaa yhteiskuntarakenteen, koulutuspolitiikan ja koulutusjärjestelmien erillaisuus. Suomen koulutuspolitiikan tavoitteena on ollut erojen tasoittaminen. Koulutusta yhtenäistämällä on myös pyritty takaamaan jokaiselle suurin piirtein samanlainen peruskoulutus ja mahdollisuudet koulutusvalinnoissa. Lisäksi Suomessa korkeakoulutus yliopistumuotoisena on ollut sosiaalisen kohoamisen väylä, kun sen merkitys tässä suhteessa on Englannissa ollut selvästi vähäisempi.¹²³

Brittiläinen korkeakoulutus on ollut perusluonteeltaan elitististä, Oxfordin ja Cambridgen luomien mallien hallitsemaa. Ylimpään opetukseen hakeutuminen onkin merkinnyt työväestöstä lähteneille nuorille suurta kulttuurista muutosta.¹²⁴ Englannissa 1960-luvulla perustetut ammattikorkeakoulut houkuttelivat alkuvaiheissa enemmän työväestön lapsia kuin ”oikeat” yliopistot.¹²⁵ Tilanne on tosin saattanut myöhemmin muuttua ammattikorkeakoulujen lähestyessä

119 Esimerkiksi Edwards 1982, Sanderson 1987 sekä Lowe 1988.

120 Halsey, Heath & Ridge 1980, 188–189.

121 Halsey, Heath & Ridge 1980, 217. Matalan lähtötason ansiosta esim. työväestön suhteelliset luvut saattavat kasvaa huomattavasti, vaikka absoluuttisesti korkeakoulutukseen hakeutuneiden määrä kasvaisi vähän, vähemmän kuin vaikkapa yläluokan kohdalla.

122 Halsey, Heath & Ridge 1980, erityisesti 182–183 sekä 193. Samaan johtopäätökseen päätyivät myös Jonsson & Mills (1993a, 241–242) verrattessaan koulutusta ja sosiaalistausta Englannissa ja Ruotsissa.

123 Trow 1988, 89.

124 Williamson 1984, 255.

125 Anderson 1992, 62–63.

”oikeita” yliopistoja myös hallinnollisesti; 1990-luvulla ammattikorkeakoulut saivat virallisestikin luvan yliopistollistua.¹²⁶ Suomessa ammattikorkeakoulut houkuttelivat 1990-luvulla enemmän vähäisemmän kulttuuri- ja koulutus-pääomaa perineitä lapsia kuin tiede- ja taidekorkeakoulut. Ero tosin ei ole kovin suuri ja tiedotkin perustuvat vasta pienehköön otokseen.¹²⁷

Saksan¹²⁸ korkeakoulutuksen muutokset ovat kulkeneet paljolti samoilla linjoilla kuin muuallakin. Saksalaisen koulutusjärjestelmän uudistaminen ja laajentaminen toisen maailmansodan jälkeen perustui pyrkimykseen tarjota mahdollisimman hyvät koulutusmahdollisuudet asuinpaikkaan ja sosiaaliseen asemaan katsomatta. Nopea teollistuminen ja hyvinvointivaltion rakentaminen puolestaan kasvattivat koulutetun väestön tarvetta. Opiskelijoiden määrä nousi voimakkaasti 1960-luvulta alkaen. Vuonna 1960 opiskelijoita oli noin 300 000, mutta 1990-luvulla ylettiin jo yli 2 miljoonaan. Valtaosa Saksan yliopistoista perustettiin vuoden 1960 jälkeen.¹²⁹ Varsinaisten tiedekorkeakoulujen lisäksi Saksaan perustettiin 1970-luvun alussa ammattikorkeakoulut (Fachhochschulen) vaihtoehtoisena koulutusreitteinä palvelemaan erityisesti teollisuuden ja tuotantoelämän tarpeita. Saksalaisen ammattikorkeakoulujärjestelmän arvioidaan yleensä toimivan hyvin. Alkuvaiheissa käytiin tiukkaa rajanvetoa tiedekorkeakoulujen kanssa ja ammattikorkeakoulut pyrkivät nostamaan statustaan yliopistojen tasolle (ns. academic drift -ilmiö). Nytemmin järjestelmä on vakiintunut ja löytänyt paikkansa niin koulutus- kuin työelämässään.¹³⁰

Muutokset koulutusjärjestelmän eri tasoilla ovat vaikuttaneet korkeakouluopiskelijoiden sosiaaliseen kokoonpanoon. Aivan viime vuosilta ei ole käytettävissä tietoja, joiden valossa voisi arvioida Saksan yhdistymisen vaikutuksia ylimpään opetukseen hakeutumiseen. Taulukko 24 kuitenkin kertoo opiskelijoiden sosiaalisen taustan muuttumisesta 1970- ja 1980-luvuilla.

Saksalainen opiskelijakunta valikoitui kokolailla tasaisesti eri sosiaaliryhmistä. Toimihenkilö- ja yrittäjäryhmät olivat kyllä vahvasti edustettuina, mutta erot eivät ole läheskään yhtä suuret kuin esimerkiksi Englannissa. Muutokset korkeakoulutukseen tulleiden sosioekonomisessa taustassa olivat pieniä 1970- ja 1980-luvuilla. Yrittäjien ja työntekijöiden lasten osuus laski muutama prosentti ja samanaikaisesti alempien toimihenkilöiden, virkailijoiden, osuus kohosi. Suurimmat muutokset opiskelijoiden sosiaalisessa rakenteessa tapahtuivatkin 1960-luvun loppupuolella korkeakoulutuksen voimakkaimpana kasvukautena. Tuolloin työväestön osuus kohosi vajaassa vuosikymmenessä yli kaksinkertaiseksi ja vastaavasti akateemisesti koulutettujen yrittäjien luku laski puoleen 1960-luvun puolivälin tasosta.¹³¹

126 Iso-Britannian ammattikorkeakouluista katso Pratt1995.

127 Nurmi 1998, 130.

128 Pääasiassa kysymys on entisestä Saksan Liittotasavallasta.

129 Gellert 1996, 311–312; Orelma 1992, 21–22; Dahlheimer 1995.

130 Gellert 1996, 312; Dahlheimer 1995.

131 Köhler 1992, 91. Työväestön lapsia oli korkeakouluissa 1964 6,0 % ja 1972 jo 14,4 %. Akateemisten yrittäjien vastaavat luvut ovat 12,7 % ja 6,2 %. Luvut eivät ole ihan vertailukelpoisia taulukon 24 numeroihin, koska luokittelu on poikkeava ja lisäksi taulukon 24 luvut kuvaavat miesopiskelijoiden taustaa ja tämän viitteen luvut koskevat kaikkia opiskelijoita (ei kuitenkaan ammattikorkeakouluja).

TAULUKKO 24. Korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen tausta Saksassa 1972–1987 (%).¹³²

	1972	1982	1987	1987(ak)
korkeakoulutetut yrittäjät	5.6	5.0	5.6	1.5
yrittäjät ilman korkeakoulutusta	18.5	15.2	15.5	17.7
ylemmän tutkinnon suorittaneet toimihenkilöt	11.5	12.1	14.5	5.9
keskitason tutkinnon suorittaneet toimihenkilöt	4.4	4.3	4.3	4.3
toimihenkilöt ilman tutkintoa ylemmän tutkinnon suorittaneet	6.7	4.8	4.0	5.5
virkaileijat keskitason tutkinnon suorittaneet	8.2	12.3	13.4	7.1
virkaileijat	10.4	13.0	14.3	12.8
virkaileijat ilman tutkintoa	17.7	17.4	16.2	21.4
ammattikoulutetut työntekijät	13.1	13.2	10.6	20.3
ammattikouluttamattomat työntekijät	3.9	2.7	1.6	3.5
yhteensä	100	100	100	100

Saksalainen ammattikorkeakoululaitos rekrytoi opiskelijansa tiedekorkeakouluja enemmän keskiluokasta ja työväestöstä. Yli 45 % opiskelijoista oli vuonna 1987 lähtöisin joko alemmista toimihenkilöperheistä tai työväestöstä, kun vastaava luku tavallisten korkeakoulujen kohdalla oli vain 27 %. Ammattikorkeakoulut näyttävät siten löytäneen rekrytointipohjansa tiedelaitosten rinnalla. Saksalainen korkeakoulutus rekrytoi opiskelijoita melko tasaisesti eri sosiaaliryhmistä, mutta kotitaustan merkitys opintiellä on vielä suuri. Edellä olevassa taulukossa ei ole suhteutettu opiskelijakunnan sosiaalista kokoonpanoa väestörakenteen muutoksiin, joten täsmällistä kuvaa eri ryhmien osallistumisesta ylimpään opetukseen ole käytettävissä. Hans-Peter Blossfeldin tekemä pitkittäisanalyysi kuitenkin osoittaa, että koulutuksen voimakas laajentuminen heikensi kytkentää sosiaalisen taustan ja ylimpiin opintoihin valikoitumisen välillä, mutta ei pystynyt sitä poistamaan. Sosiaalisen taustan vaikutus on vahvin koulutusuran alkuvaiheissa, eikä sen merkitys ei häviä jatkossakaan. Tähän vaikuttaa koulutusjärjestelmän rakenne: valikointi alkaa varhaisessa vaiheessa ja jatkuu läpi koulutusuran.¹³³ Kansainvälisesti vertaillen tosin varsin suuri osa saksalaisnuorista jatkaa opintojaan vielä pakollisen peruskoulutuksen jälkeen, mutta ensimmäiset koulutusvalinnat tehdään jo 8-9 vuoden iässä.¹³⁴

132 Lähde: Köhler 1992, 99. Taulukko kertoo miesopiskelijoiden taustan; naisopiskelijoiden sosiaalinen tausta ei kuitenkaan ole oleellisesti erilainen. 1987 (ak)= ammattikorkeakoulut.

133 Blossfeld 1993, 52–54 ja 71–73.

Ranskan koulutusjärjestelmää pidetään yleensä voimakkaasti valikoivana ja sosiaalisesti eriarvoistavana. Valikointi tapahtuu pitkin koulutusuraa ja korkeimmalle portaalle selvinneet edustavat yleensä ylempiä sosiaaliluokkia vahvemmin kuin muissa läntisen Euroopan maissa. Lisäksi Ranskassa toimii eliittikouluja, joiden opiskelijarakenne on poikkeuksellisen yläluokkainen, eikä työtai maatalousväestön lapsilla ole niihin juuri asiaa.¹³⁵ Tiedot 1970-luvun lopulta osoittavat, että maatalous- ja työväestön yhteenlaskettu osuus eliittisektorin korkeakouluissa, jotka usein olivat teknillistä opetusta antavia, oli enimmillään kymmenen prosentin luokkaa. Humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen alan koulutuksessa vain runsas viidennes opiskelijoista kuului työ- tai maatalousväestöön. Sen sijaan maan työssä käyvistä väestöstä reilusti yli puolet kuului näihin kahteen ryhmään. Työ- ja maatalousväestön aliedustus ja ylimmän toimihenkilöluokan yliedustus oli korkeakouluissa oli silmiinpistävä suuri.¹³⁶

Tuorempi kansainvälinen vertailu kertoo myös Ranskan korkeakoulutuksen elitistisyydestä. Ylimpien ja keskitason virkamiesten lasten osuus yliopistollisen loppututkinnon suorittaneista oli korkea, yli 50 %. Eriksonin ja Jonssonin eri sosiaaliryhmille laskema eriarvoisuuden vertailuluku taas oli Ranskassa ylimpien ryhmien kohdalla 3.34, kun se vaikkapa Ruotsin kohdalla oli 2.64. Johtopäätöksensä tutkijat kirjoittavatkin osuvasti: ” *I Frankrike, mer än något annat land, är universitetsexamen exklusivitet* ”.¹³⁷ Samoihin johtopäätöksiin päätyvät Jallade, Lamoure ja Rantopoulou. Heidän mukaansa korkeakoulutuksen laajentuminen ja yleinen koulutustason nousu peittävät alleen kytkennän koulutuksen ja vanhempien aseman välillä. Oleellista on, että valintamekanismi kätkeytyy koko koulutusjärjestelmän sisään ja vaikuttaa yksilön valintoihin jo peruskoulutuksesta lähtien.¹³⁸ Ranskalaista korkeakoulutusta voi siis pitää poikkeuksellisen yläluokkaisena ja toimihenkilövaltaisena. Erot sosiaaliryhmien välillä ovat toisen maailmansodan jälkeen jonkin verran tasoittuneet, mutta elitistinen pohjavire on edelleen jäljellä.¹³⁹

Koulutuksellisen tasa-arvon tilan vertailua Suomen ja muiden maiden välillä vaikeuttaa se, ettei Suomi ole mukana isoissa kansainvälisissä tutkimuksissa. Niissä tutkimusaineistot, luokittelut ja käsitteet on yhtenäistetty. Päätelmät korkeakoulutukseen hakeutumisen sosioekonomisista eroista onkin tehtävä epäyhtenäisen ja aukollisen aineiston varassa. Silti johtopäätöksenä on, että so-

.

134 Halsey 1993, 138; Blossfeld 1993, 53–53; katso myös Orelma 1992, 25.

135 Eliittikoulujen opiskelijarakenteesta katso tarkemmin Smith 1988, erityisesti 232 ja 234 ja lisäksi myös Jallade, Lamoure & Rantopoulou 1993, 59–60. Yleisesitys Ranskan koulutuksen muutoksista 1980- ja 1990-luvuilla on *Education in France* (1996). Korkeakoulutus jää siinä kuitenkin varsin vähälle huomiolle.

136 Millot 1981, 363. Halsey (1993, 137) arvioi toimihenkilöluokan osuuden ns. kolmannen asteen koulutukseen siirtyneissä olevan Ranskassa 55 %, kun vastaava luku esimerkiksi Englannissa oli 35 %.

137 Erikson & Jonsson 1993, 347–349. He ovat saaneet vertailuaineistonsa pääosin ns. CASMIN -projektista ja vertailu eri maiden kesken yliopistotutkinnon suorittaneiden osalta on tehty vuosina 1919–30 ja 1931–45 syntyneiden miesten osalta. Aivan viimeisten vuosien tilannetta ei tämäkään vertailu siis kerro.

138 Jallade, Lamoure & Rantopoulou 1993, 62–64.

139 Erikson & Jonsson 1993, 349.

siaalinen tasa-arvo on suomalaisessa korkeakoulutuksessa toteutunut paremmin kuin länsimaissa keskimäärin. Koulutuksellisen tasa-arvon tila on meillä melko pitkälle samanlainen kuin Ruotsissa. Länsinaapurin puolestaan on todistettu kuuluvan koulutuksen tasa-arvon toteutumisessa maailman eturiviin.¹⁴⁰ Ehtimiseen asti on tosin lisätty, ettei koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa – sen enempää kuin muuallakaan – ole toteutunut, vaan ylimmät sosiaaliryhmät ovat kaikilla koulutusportailta suhteellisesti ylliedustettuina. Ylliedustus on kuitenkin arvioni mukaan Suomessa vähäisempää kuin useissa muissa maissa.

Suomen keskimääräistä paremman tasa-arvon toteutumisen voi tulkita johtuvan kolmesta vahvasti toisiinsa kietoutuneesta seikasta. Ensinnäkin suomalaisen yhteiskunnan rakenne on sääty-yhteiskunnan hajoamisesta lähtien ollut sosiaalisesti homogeenisempi kuin monissa muissa maissa. Yhteiskuntaluokkien väliset erot eivät ole meillä yhtä suuria ja jyrkkiä kuin esimerkiksi Englannissa tai Ranskassa. Maanomistukseen tai teollisuuteen asemansa perustanut yläluokka on Suomessa jäänyt niin pieneksi, ettei se ole voinut suvereenisti hallita koulutusväyliä.

Toinen tärkeä seikka on koulutuksen merkitys sosiaalisen nousun väylänä. Koska Suomesta on puuttunut säätyyn pohjautunut yläluokka ja ylimmät kerrokset kaikkiaan ovat olleet lukumääräisesti pieniä, sosiaaliselle nousulle on 1800-luvun lopulta lähtien jäänyt sijaa. Koulutus on ollut merkittävä nousun väylä, jonka painoarvoa opiskelumahdollisuuksien määrätietoinen parantaminen on vielä korostanut. Koulutus on tarjonnut kaupunkien ja maaseudun alempien väestökerrosten lapsille mahdollisuuden nousta vanhempiaan parempaan sosiaaliseen asemaan. Koulutetuilla on myös ollut kysyntää; aluksi vilkastuneessa talouselämässä ja modernin kansallisvaltion rakentamisessa ja toisen maailmansodan jälkeen taloudellisen nousun ja hyvinvointivaltion laajentamisen takia.

Kolmantena tekijänä voi pitää koulutuksen kytkemistä osaksi yhteiskunnallisen tasa-arvon tavoittelua. Koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoistaminen oli tärkeä tekijä koko suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamisessa. Koulutusta käytettiin määrätietoisesti välineenä alueellisten ja sosiaalisten erojen vähentämisessä. Vaikka koulutuksen merkitystä selkeästi yliarvioitiin, meille rakennettiin ensin alueellisesti kattava oppikouluverkko ja myöhemmin kaikille yhteinen peruskoulujärjestelmä. Näin Suomessa päästiin varhaisessa vaiheessa koulutuksellisen tasa-arvon kannalta tärkeään vaiheeseen: toisen asteen koulutus muuttui etuoikeudesta koko ikäluokan kattavaksi järjestelmäksi. Tämän lisäksi laajennettiin vielä korkeakoulutuksen tarjontaa, jolloin mahdollisuudet opillisen sivistyksen hankkimiseen kohentuivat ja tasa-arvo isoissa linjoissa parani.

.
140 Persistent Inequality 1993, 21.

■ Alueellisesti erilaistunut korkeakoulutus

Koulutustarjonta ei tasapainotu?

Modernin korkeakoulupolitiikan alkuhämärässä työskennellyt Korkeakoulukomitea pohti ensimmäistä kertaa ylimmän opetuksen tulevaisuuden linjauksia koko valtakunnan näkökulmasta. Korkeakoulukomitea edusti akateemista lähestymistapaa ylimmän opetuksen kehittämiseen. Silti se nosti ensimmäisen kerran selkeästi ”aluepoliittisen” näkökulman korkeakoululaitoksen kehittämiseen kirjoittaessaan: ”... että syntyy toinen mahdollisimman monipuolinen kulttuurikeskus Helsingin rinnalle”. Ja edelleen: ”Toisaalta komitea on kiinnittänyt huomiota alueellisiin näkökohtiin ja todennut tällöin, että erityiset paikalliset kulttuuritarpeet ovat ilman epäilystä ilmeisimmät Pohjois-Suomessa.”¹ Periaatteellisella tasolla kannanotto oli tärkeä. Se näet sisälsi ajatuksen, ettei korkeakoulutusta enää voi, eikä tule, kehittää pelkästään ylimmän opetuksen omista, sisäisistä lähtökohdista. Valtakunnalliset ja alueelliset näkökohdat on myös otettava huomioon.

Korkeakoulukomitean työ johti ensimmäisen ”aluekorkeakoulun” Oulun yliopiston perustamiseen ja välillisesti koko ylimmän opetuksen alueelliseen laajenemiseen 1960- ja 1970-luvuilla. Korkeakoulutuksen sijoittamista maan eri osiin – ”hajasijoittamista” ei suoranaisesti kirjattu kehittämissuunnitelmiin, mutta silti siitä tuli ylimmän koulutuksen keskeinen periaate.² Kysymys oli ensisijaisesti poliittisesta periaatepäätöksestä, joka kiinnitti korkeakoulupolitiikan osaksi alueellisesti tasapainottavia kehittämishankkeita. Ne puolestaan olivat 1960- ja 1970-lukujen yhteiskuntapolitiikan keskeisiä elementtejä.³ Ylintä opetusta lähdettiin 1950-luvun lopulta alkaen määrätietoisesti kehittämään alueellisesti kattavammaksi. Käytännössä tämä merkitsi uusien korkeakoulujen perustamista perinteisten yliopistopaikkakuntien ulkopuolelle ja opiskelijapaikkojen kasvun suuntaamista niihin. Ylimmän opetuksen aloituspaikkojen lisääntymisestä eri korkeakoulutusalueilla kertoo oheinen taulukko.

.

1 Kom 1956: 7, 48.

2 Korkeakoululaitoksen ensimmäinen kehittämlaki (Laki n:o 228/1966) oli niukka puitelaki, joka ei maininnut mitään alueellisesta kehittämisestä. Myöskään ylimmän opetuksen ensimmäisenä kehittämissuunnitelmana pidettävä ”Tiede ja ylin opetus tulevien vuosien Suomessa” (1965) ei puutu alueellisiin näkökohtiin. Vasta ensimmäinen varsinainen Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma 1979-86 mainitsee lyhyesti: ”Korkeakoululaitosta on viime vuosina kehitetty ja sitä edelleen kehitetään alueellisesti tasapainoisemmaksi” (emt, 18).

3 Esimerkiksi vuonna 1966 hyväksytyt Itä-Suomen korkeakoululait olivat eduskuntakäsittelyssä yhdessä laajan kehitysaluelakipaketin kanssa (Nevala 1983,79).

TAULUKKO 25. Korkeakoulutuksen aloituspaikat koulutusalueittain 15–24 -vuotiaan väestön (tuhatta) määrään verrattuna 1950–1995.⁴

	1950	1960	1970	1980	1990	1995
Helsinki	28.6	30.7	24.4	26.7	32.3	40.0
Turku	3.4	11.4	15.3	19.0	29.4	29.6
Tampere	-	2.3	13.3	15.3	32.4	30.0
Itä-Suomi	-	-	1.4	6.4	16.2	18.4
Keski-Suomi	-	2.0	9.2	11.9	20.7	24.5
Pohjois-Suomi	-	2.4	6.4	10.6	21.3	22.1
Koko maa	4.5	8.2	11.8	15.1	25.3	28.3

Korkeakoulujen aloituspaikkojen suhteellinen määrä on runsaassa neljässä vuosikymmenessä kasvanut yli kuusinkertaiseksi. Samalla alueelliset erot ovat tasoittuneet ylimmän. Suhteellisesti eniten aloituspaikkojen määrä lisääntyi Tampereen sekä Keski- ja Pohjois-Suomen korkeakoulutusalueilla. Silti nekkään eivät saaneet kiinni pääkaupunkiseudun johtoasemaa, joka kaiken lisäksi 1990-luvulla vielä kasvoi. Helsingin korkeakoulutusalueella oli edelleen selvästi eniten aloituspaikkoja; sen sijaan Itä-Suomen laaja alue oli näin mitaten selvästi ylimmän opetuksen takamaata, vaikka aloituspaikkojen määrä siellä kasvoikin muuta maata nopeammin.⁵

Aloituspaikkojen alueellinen jakauma ei ole tasoittunut yhtä paljon kuin korkeakoulutukseen osallistumisen lääneittäiset erot. Itäsuomalaisten takamatkaa taulukossa 25 selittää tosin se, ettei Mikkelin läänissä ole omaa ”oikeaa” korkeakoulua. Lisäksi Kuopion yliopiston ja Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun opiskelijamäärät ovat pieninä. Vuonna 1995 näihin kahteen oppilaitokseen sijoittui yhteensä vain kuutisen prosenttia uusista opiskelijoista. Itä-Suomen lääneissä asusti samana vuonna runsas 18 % maan 15-24 -vuotiaasta väestöstä. Taulukosta näkyy julkisessa keskustelussa vähälle huomiolle jäänyt seikka: 1960-70-lukujen tasoittumisvaiheen jälkeen erityisesti Uudenmaan läänin osuus ylimmän opetuksen aloituspaikoista kasvoi selvästi. Eteläisen Suomen korkeakouluista – erityisesti Helsingin yliopistosta – aika-ajoin kuuluneet valitukset ”maakuntakorkeakoulujen” suosimisesta valtakunnan suurimman yliopiston kustannuksella eivät 1990-luvun tilanteen valossa enää olleet ajankoh-
taisia.⁶

4 Taulukon lähteet: Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö 1963; Tilastokeskus: Korkeakoulut 1950–1982, SVT XXXVII; Tilastolliset tiedonannot KO 1984:19, 1985:5, 1987:2; Koulutus ja tutkimus, SVT 1988:5, 1989:7, 1990:4; Koulutus, SVT 1993:10, SVT 1995:14; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 146–148. Korkeakoulutusalueet: katso liite 3.

5 Dahllöf (1999, 65–66) toteaa itäisen Suomen lääneihin syntyneet suhteellisesti enemmän aloituspaikkoja 1970-luvulta lähtien.

6 Katso esim. opetusministeri Riitta Uosukaisen haastattelu, Yliopisto 15/1991; ”Jos kansanedustaja saisi päättää ...”, Yliopisto 19/1995.

Alueelliset erot korkeakoulutuksen tarjonnassa eivät taulukon 25 perusteella ole maastamme hävinneet. Samaan viittaavat myös seuraavassa taulukossa olevat tiedot, jossa korkeakoulutuksen aloituspaikkamääriä on verrattu korkeakoulukelpoisten eli ylioppilaiden määrään.

TAULUKKO 26. Korkeakoulutuksen aloituspaikkojen määrä verrattuna valmistuneiden ylioppilaiden määrään lääneittäin Suomessa 1975–1995.⁷

	1975	1980	1985	1990	1995
Helsinki	0.89	0.64	0.59	0.72	0.75
Turku	0.62	0.50	0.47	0.70	0.56
Tampere	0.56	0.42	0.44	0.77	0.56
Itä-Suomi	0.20	0.17	0.23	0.36	0.34
Keski-Suomi	0.38	0.32	0.34	0.49	0.47
Pohjois-Suomi	0.39	0.33	0.35	0.53	0.41
koko maa	0.52	0.40	0.41	0.60	0.53

Koulutustarjonnan alueelliset erot säilyivät parin vuosikymmenen ajan kokoilla vakaina. Korkeakoulutuspaikkoja perustettiin melko tasaiseen tahtiin maan eri osiin, jolloin suuret säilyivät suurina ja pienet kohensivat asemiaan vain rahtusen. Uudenmaan läänissä on jatkuvasti ollut tarjolla korkeakoulutuspaikkoja enemmän kuin maassa keskimäärin. Ylioppilaiden sumautumisen aikaan 1980-luvulla Uudenmaan suhdelukukin laski, mutta kääntyi myöhemmin taas nousuun. Vuonna 1995 Uudenmaan läänissä oli noin 1 000 (21.6 %) aloituspaikkaa enemmän kuin viisi vuotta aikaisemmin. Aloituspaikkojen kokonaisuus kasvoi samaa aikaan koko ylimmässä opetuksessa vain noin 1 500, joten maan suurin korkeakoulutusalue haukkasi tästä kasvuboomista leijonanosan.

Tampereen sekä Turun korkeakoulutusalueilla on opiskelupaikkoja myös ollut jatkuvasti tarjolla maan keskiarvoa enemmän. Erityisen hyvä tilanne oli 1990-luvun alussa, mutta myöhemmin suhteellinen osuus laski. Molemmilla alueilla ylimmän opetuksen aloituspaikkoja oli 1995 hieman vähemmän kuin viisi vuotta aikaisemmin. Itä-, Keski- ja Pohjois-Suomen alueet sen sijaan ovat jääneet selvästi eteläisten läänien jälkeen, vaikka tunnusluku kasvoikin 1980-luvulla. Erityisesti Itä-Suomen laajalla korkeakoulutusalueella oli ylioppilaiden määrään suhteutettuna edelleen kohtuullisen vähän opiskelupaikkoja.

7 STV 1976, 1981, 1986; Tilastokeskus: Aineisto:KO52, liitetaulukko 6: Ylioppilastutkinnon vuonna 1990 suorittaneet yleisarvosanan ja kuntamuodon mukaan lääneittäin; Ylioppilastutkinnon vuonna 1995 suorittaneet yleisarvosanan ja kuntaryhmän mukaan lääneittäin; Tilastokeskus KO 1976:12, Korkeakouluopiskelijat syyslukukaudella 1975; SVT XXXVII:10, SVT, Koulutus ja tutkimus 1988:5; SVT, Korkeakouluopiskelijat syyslukukaudella 1990; SVT, Koulutus 1995:14.

Tarkennetaan kuvaa korkeakoulutuksen alueellisesta jakautumisesta vielä vertaamalla eri tieteenalojen paikkajakaumaa maan eri puolilla. Tämä tarkastelu perustuu liitteen 10 tietoihin. Helsingin alueella oli vielä 1990-luvulla enemmän opiskelupaikkoja kuin Uudenmaan läänistä oli kotoisin uusia opiskelijoita, vaikka ero olikin jatkuvasti supistunut. Turun ja Tampereen koulutusalueiden tilanne tasoittui 1970-luvulta lähtien, joten uusien opiskelijoiden ja opiskelupaikkojen osuudet lähentyivät toisiaan. Pitkälti samoin kävi Keski- ja Pohjois-Suomen osalta; tosin molempien opiskelijaosuutta kuvaava luku oli suurempi kuin aloituspaikkojen määrästä kertovat numerot. Sen sijaan Itä-Suomi jäi vertailussa selvästi peränpitäjäksi: opiskelijaosuus oli suurempi kuin siivu ylimmän opetuksen aloituspaikoista. Korkeakoulutuksen aloituspaikat ja opiskelijaosuus olivat lähellä tasapainoa Turun ja Tampereen sekä Keski- ja Pohjois-Suomen korkeakoulutusalueella. Helsingin alueella paikkoja sen sijaan oli selvästi enemmän kuin opiskelijoiden suhteellinen osuus antaisi luvan olettaa ja Itä-Suomessa puolestaan selvästi vähemmän.

Ylin opetus on sijoittunut entistä tasaisemmin maan eri osien kesken nykypäivää kohti tultaessa. Vauhdikkaimmin tämä kehitys eteni 1970-luvulta lähtien. 1990-luvun puolivälissä meillä oli yksi, tarjonnaltaan selvästi muita vahvempi koulutusalue eli Uusimaa, mutta neljä muuta aluetta olivatkin melko tasaisia. Uudenmaan osuus aloituspaikoista laski kaikilla lohkoilla, mutta silti se säilytti selvän johtoaseman status- ja suuralojen koulutuksessa. Statusalojen koulutuspaikoista oli vuonna 1995 kaksikolmannesta (68 %) kolmella eteläisellä koulutusalueella eli Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen lääneissä; suuralojen paikoista näissä lääneissä oli lähes yhtä paljon (66 %). Vain kasvatustieteellisen alan koulutus jakaantui tasaisesti maan eri osien kesken, sillä sen aloituspaikoista alle puolet (47 %) sijoittui kolmeen eteläiseen lääneeseen.

Suuralojen kohdalla Uudenmaan isoa osuutta voi pitää yllättävänä, semminkin kun se vielä nousi 1990-luvulla. Taustalla on matemaattisluonnontieteellisen koulutuksen kasvu Helsingin yliopistossa. Vuonna 1990 tämän alan opiskelijoista runsas kolmannes aloitti opintonsa maan suurimmassa korkeakoulussa, mutta viisi vuotta myöhemmin heitä oli jo puolet. Humanistisessa koulutuksessa Helsingin yliopiston osuuden kasvu oli selvästi hitaampaa ja se nousi 1995 vain kolmannekseen tieteenalan uusista opiskelijoista. Myös teologiassa ja maatalousmetsätieteessä pääkaupunkiseudun osuus opiskelijapaikoista lisääntyi, ja 1995 päästiin jo lähes kahdenkolmasosan tasolle. Näiden alojen sisäänotto on kuitenkin pieni, joten vaikutukset opiskelupaikkojen kokonaisjakamaan jäävät vähäisiksi.

Koulutusalueet muotoutuivat tarjonnaltaan selvästi erilaisiksi. Helsingin ja Tampereen alueita luonnehtii status- ja suuralojen voimakas panos. Tampereen korkeakoulutusalueen paikoista noin puolet oli 1990-luvun puolivälissä statusaloilla; Helsingin lohkokolla vastaava luku oli hieman pienempi, mutta koko maan tasoon verrattuna erittäin korkea. Tampereen teknillisen korkeakoulun opiskelijamäärä kasvoi 1980-luvulta alkaen reilusti yli kaksinkertaiseksi ja opilaitoksen sisäänotto oli jo lähes yhtä suuri kuin tämän alan perinteisen valtiaan, Espoossa sijaitsevan Teknillisen Korkeakoulun. Helsingin alueella

luonnontieteellinen koulutus puolestaan lisääntyi 1990-luvulla voimakkaasti. Tekniikan ja luonnontieteen koulutus keskittyikin meillä 1990-luvulla vahvasti pääkaupunkiseudulle ja Tampereelle.

Turun korkeakoulutusalueella statusalojen aloituspaikkamäärä oli pienempi kuin Helsingin seudulla tai Tampereella. Turun alueen vahvin koulutusala oli humanistinen opetus, mutta muille suuraloille eli luonnontieteelliseen ja yhteiskuntatieteelliseen koulutukseen riitti aloittajia. Kasvatustieteessäkin oli Turun alueella enemmän aloituspaikkoja kuin Helsingissä tai Tampereella. Voimakkaammin kasvatustieteen opetus silti valtasi alaa Keski-, Itä- ja erityisesti Pohjois-Suomessa. Suuraloilla – humanistisella lohkolla Keski-Suomessa ja luonnontieteellisellä opetuksella Itä- sekä Pohjois-Suomessa – oli merkittävä asema. Statusalojen koulutuspaikkoja oli vähiten Keski-Suomen alueella, joka profiloituikin selvästi ”pehmeämpien” lohkojen koulutukseen. Sen sijaan Oulun yliopiston vahva teknillinen sekä luonnon- ja lääketieteellinen osaaminen näkyi Pohjois-Suomen alueen aloituspaikkojen määrässä.⁸

Korkeakoulutustarjonta maan eri osissa tasoittui ja monipuolistui toisen maailmansodan jälkeen. Tasapainoisena tarjontaa ei silti voi pitää, sillä vielä 1990-luvun puolivälissäkin noin kolmasosa kaikista korkeakouluopiskelijoista opiskeli pääkaupunkiseudulla, vaikka korkeakoulujen aloitusikäisestä väestöstä Uudenmaan läänissä asui vain noin neljännes. Yhteiskunnallisesti arvotetuimpien alojen koulutuspaikkoja oli eniten tarjolla maan etelä- ja lounaisosissa. Kasvatus- tai humanististen alojen opetusta puolestaan tarjottiin suhteellisesti eniten Keski-, Itä- ja Pohjois-Suomessa.⁹

Toimihenkilöt kärjessä – työväestö hännillä

Korkeakoulutukseen osallistumisen erot alueiden välillä tasoittuivat Suomessa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Tosin vielä 1990-luvun puolivälissä Uudenmaan läänistä tuli uusia korkeakouluopiskelijoita suhteellisesti eniten, mutta etumatka oli supistunut. Seuraavaksi tarkastellaan, miten eri sosiaaliryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen erosi valtakunnan eri osissa. Asiasta kertoo tarkemmin liite 11, johon esitys jatkossa perustuu.

Ylin sosiaaliryhmä eli ylemmät toimihenkilöt ja heitä vastaavat yrittäjät on ollut väestöosuuteensa nähden yliedustettuna kaikissa lääneissä ja kaikkina vuosina. Yliedustus on kaventunut, mutta silti ylimmästä ryhmästä tuli 1995 lähes kaksinkertainen määrä korkeakouluopiskelijoita väestöosuuteen verrattuna. Työ- ja maatalousväestö puolestaan ovat olleet kautta linjan selvästi ali-edustettuina opiskelijakunnassa, eikä tilanne paljoa muuttunut. Alempien toimihenkilöiden ja pienyrittäjien suhteellinen osuus on myös heikentynyt: 1970-luvun yliedustuksesta on päädytty 1990-luvun selkeään aliedustukseen.

.

8 Tiedot aloituspaikkojen määristä: katso taulukon 26 lähteet sekä erityisesti SVT, Koulutus 1995:14.

9 SVT, Koulutus 1995:14.

Eläkeläiset, työttömät yms. ovat parantaneet asemiaan: he olivat vuonna 1990 yliedustettuna jo kaikissa lääneissä. Ryhmän osallistumisen nousun selittää eläkeläisväestön vahva panos, sillä heidän lapsiaan oli 1990-luvulla korkeakoulutuksessa lähes kaksinkertaisesti väestöosuuteen verrattuna. Työttömien ja muiden työvoimaan kuulumattomien lapsien osallisuuseroin oli koko Suomessa 1990 vain 0.55 ja viisi vuotta myöhemmin 0.53.¹⁰ Vastaavaa sisäistä erottelua viidennen sosiaaliryhmän osalta voi valitettavasti tehdä aikaisemmilta esimerkkivuosilta, koska korkeakouluopiskelijoista kerätyt tiedot eivät ole riittävän tarkkoja.

Seuraavassa taulukossa on tiivistetty liitteen 11 tietoja laskemalla ylempien toimihenkilöiden ja työväestön ero korkeakoulutukseen osallistumisessa. Ylemmät toimihenkilöt ovat kaikkina esimerkkivuosina ja kaikissa lääneissä osallistuneet eniten korkeakoulutukseen; työväestön jälkeläiset puolestaan ovat vähiten korkeakoulutukseen päässyt ryhmä.

TAULUKKO 27. Ylempien toimihenkilöiden ja työväestön välinen ero korkeakoulutukseen osallistumisessa lääneittäin 1960–1995.¹¹

	1960	1970	1975	1980	1985	1990	1993	1995
Uudenmaan	9.0	5.7	6.5	6.8	6.1	5.0	5.1	5.1
Turun ja Porin	6.0	3.6	4.2	4.3	4.8	4.6	5.4	4.6
Hämeen	5.6	3.7	3.8	4.7	4.1	3.9	3.5	3.0
Kymen	3.4	3.6	4.1	4.8	4.5	3.4	3.5	3.2
Mikkelin	5.3	2.4	3.3	2.7	3.3	2.6	2.3	2.4
Pohjois-Karjalan	6.4	2.4	2.8	3.4	4.2	3.4	2.7	3.5
Kuopion	2.9	4.0	3.5	4.0	3.2	3.1	2.7	3.0
Keski-Suomen	6.1	3.1	5.1	4.4	3.7	3.3	4.2	3.7
Vasan	5.1	2.9	3.4	4.3	4.2	3.3	2.8	2.4
Oulun	8.1	2.9	3.7	4.1	4.1	3.5	4.1	3.7
Lapin	5.8	3.1	3.7	3.5	3.5	2.8	2.6	4.0
Yhteensä	6.3	4.1	4.4	4.6	4.5	3.8	3.7	3.6

Koulutuserot ovat tasoittuneet, mutta silti muutokset 1970-luvun alun jälkeen ovat jääneet pieniksi. Vuonna 1970 ylempien toimihenkilöiden lapset osallistuivat korkeakoulutukseen noin neljä kertaa enemmän kuin työväestö eikä ero

10 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedostot vuosilta 1990 ja 1995 sekä Tilastokeskus: Ammatti ja sosioekonominen asema 1990 ja Tilastokeskus: KO02: Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan 1995. Vuoden 1995 osalta vertailuluku on laskettava koko ryhmälle, jolloin kertoimeen sisältyvät myös tuntemattomat ja työvoimaan kuulumattomat. Heidän osuutensa jää kuitenkin noin kuudennekseen koko ryhmästä.

11 Taulukko perustuu liitteeseen 11. Vertailuluku tarkoittaa, että esimerkiksi Uudenmaan läänissä vuonna 1970 ylempien toimihenkilöiden lapsien osallistuminen korkeakoulutukseen oli kertoimella mitattuna 5.7 kertaa suurempaa kuin työväestön jälkeläisten.

supistunut kahdessa ja puolessa vuosikymmenessä kuin 3.6:een. Suurimmat ryhmien väliset koulutuserot löytyvät Uudeltamaalta. Siellä ylemmät toimihenkilöt osallistuivat korkeakoulutukseen koko maan tilanteeseen verrattuna poikkeuksellisen paljon ja työväestön osallistuminen taas oli erittäin vähäistä. Työväestön osallistumiskerroin ei Uudenmaan läänissä yltänyt yhtenäkkään vuonna maan keskiarvon tasolle. Alemmat toimihenkilötkin osallistuvat korkeakoulutukseen Uudellamaalla selvästi valtakunnan keskiarvoa vähemmän. Uudenmaan työväestön oli pahiten korkeakoulutuksesta syrjäytyneitä väestöryhmiä Suomessa. Osallistumiserot pysyivät Uudellamaalla 1990-luvun alun suurin piirtein muuttumattomina, vaikka alueelta kotoisin olleiden opiskelijoiden lukumäärä kasvoi nopeasti.

Maatalousväestön lapset osallistuivat korkeakoulutukseen Uudenmaan läänissä aktiivisesti. Maatalouden tilakoko ja tulotaso ovat maan eteläosissa paremmissa kantimissa kuin muualla,¹² mikä osaltaan edistää ylimpään opetukseen hakeutumista. Toisaalta korkeakouluopetuksen tarjonta oli pääkaupunkiseudun läheisyydessä maan monipuolisinta, jolloin kynnyks ylimpään opetukseen hakeutumiseen madaltuu. Sijoittumisessa sen sijaan ei eroja juuri ollut: maatalousväestön lapset hakeutuvat mieluummin teknilliseen koulutukseen sekä humanistisille ja luonnontieteellisille aloille. Ainoastaan maatalous-metsätieteellinen koulutusala oli Uudenmaan läänin maatalousväestön lasten keskuudessa hieman suosittu kuin valtakunnassa keskimäärin.¹³ Eläkeläiset, työttömät yms. hakeutuivat ylimpään opetukseen Uudellamaalla vähemmän kuin maassa keskimäärin. Väestörakenne ei ole maan eteläisimmässä läänissä yhtä ”eläkeläisvaltainen” kuin vaikkapa Itä- tai Pohjois-Suomessa. Eläkeläisväestön lasten kouluttautumisasiivisuus on joka tapauksessa valtakunnan reuna-alueille tyypillisin ilmiö.

Turun ja Porin läänissä korkeakoulutukseen osallistumisen erot kasvoivat 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alkupuolella. Ylempien toimihenkilöiden lapset hakeutuivat korkeakoulutukseen enimmillään viisi kertaa useammin kuin työväestön jälkeläiset. Maatalousväestön lapset taas pärjäivät hyvin korkeakoulutus kilpailussa Turun ja Porin sekä Hämeen läänissä. Maatalousväestön keskimääräinen tulotaso oli näissäkin lääneissä korkeampi kuin valtakunnassa yleensä.¹⁴ Eläkeläisten, työttömien yms. ryhmä koulutti lapsiaan Turun ja Porin läänissä vähemmän kuin maassa keskimäärin. Läänien koko valtakuntaa maatalous- ja toimihenkilövaltaisempi väestörakenne heijastui myös korkeakoulutukseen osallistumiseen.

Keski-Suomen ja Oulun lääneissä sosioekonomisten ryhmien ero korkeakoulutukseen osallistumisessa supistui 1970-luvulla. Pari vuosikymmentä

12 Esimerkiksi vuonna 1995 maatalousyrittäjän keskimääräinen verotettava tulo valtionverotuksessa oli Uudenmaan läänissä yli 196 000 mk, kun koko maan keskiarvo oli noin 167 000 mk (SVT Maa- ja metsätalous 1997:3).

13 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995.

14 Katso viite n:o 12. Turun ja Porin läänissä maatalousyrittäjän keskimääräinen verotettava tulo valtionverotuksessa 1995 oli noin 179 000 mk.

myöhemmin erot ainakin tilapäisesti kasvoivat, vaikka pysyvästä muutossuunnasta ei 1990-luvun numeroiden perusteella voi vielä puhua. Ilmiö johtui molempien läänien väestörakenteen toimihenkilöitymisestä. Ylempien toimihenkilöiden määrä esimerkiksi Oulun läänissä kasvoi 45–54 -vuotiaiden ikäluokassa kymmenessä vuodessa lähes 70 %, kun ikäluokan koko kasvoi vain noin 30 %. Voimakas toimihenkilöistyminen näkyi korkeakoulutukseen osallistumisessa. Ylimpien ryhmien edustuksen kasvaessa heidän osuutensa korkeakoulutukseen hakeutuissa lisääntyi, sillä yleisesti ottaen ylimmät ryhmät menestyvät paremmin koulutuskilpailuissa.

Korkeakoulutukseen osallistumisen erot sosioekonomisten ryhmien välillä olivat pienimmät Mikkelin, Pohjois-Karjalan, Kuopion ja Vaasan lääneissä. Niissä ero ylempien toimihenkilöiden ja työväestön osallisuuskertoimien välillä ei yltänyt maan keskitasolle. Ylempiä toimihenkilöitä meni vähemmän ja työväestöä enemmän korkeakoulutukseen kuin muualla valtakunnassa. Koulutuksellinen tasa-arvo toteutui näin ollen parhaiten maan reuna-alueilla, sillä myös Lapissa osallistumiserot jäivät maan keskitason alapuolelle.

Toinen tyypillinen piirre korkeakoulutukseen osallistumisessa maan reuna-alueilla oli eläkeläisten, työttömien yms. ryhmän vahva panos. Lapin, Mikkelin ja Vaasan lääneissä eläkeläiset, työttömät yms. työelämän ulkopuolella olevat kouluttivat lapsiaan selvästi muuta maata aktiivisemmin. Näissä lääneissä – sekä myös Kuopion ja Pohjois-Karjalan alueella – osallistuminen muodostuikin kaksi huippuiseksi: ylempien toimihenkilöiden sekä eläkeläisten lapset osallistuivat aktiivisimmin korkeakoulutukseen. Alemmat toimihenkilöt ja työväestö sen sijaan jäivät muun valtakunnan tapaan peränpitäjän asemaan.

Sosiaaliryhmien vertailu paljastaa maan jakaantuneen eri tavalla profiloituneisiin alueisiin. Ylimmän sosiaaliryhmän yliedustus oli näkyvintä Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Oulun ja Keski-Suomen läänissä. Vastaavasti Mikkelin, Pohjois-Karjalan, Kuopion, Vaasan ja Lapin lääneissä eläkeläiset, työttömät yms. kouluttivat lapsiaan koko valtakunnan tasoon verrattuna paljon. Näissäkin lääneissä ylin ryhmä oli vahvimmin edustettuna, mutta ei yhtä selvästi kuin muualla. Muut läänit jäivät näiden ääripäiden – ”toimihenkilö-Suomen” ja ”eläkeläis-Suomen” väliin. Koulutuksellisen tasa-arvon voikin sanoa toteutuneen parhaiten maan reuna-alueilla ja huonoiten Etelä- ja Lounais-Suomessa.¹⁵

Korkeakoulutuksen aloittavien nuorten sosioekonominen jakauma noudatteli lopulta varsin pitkälle alueen väestön sosiaalista rakennetta. Tässä suhteessa tilanne ei olennaisesti muuttunut 1970-luvusta, jolloin alueellinen korkeakouluverkko oli jo hahmottunut nykymuotoiseksi.¹⁶ Osallistumiserojen tasoittuminen merkitsi ylimmän ryhmän yliedustuksen kaventumista, mutta muiden ryhmien osallistuminen ei silti – eläkeläisiä, työttömiä yms. lukuun ottamatta – olennaisesti noussut. Koulutukseen osallistumisen erot kaikkiaan kaventuivat,

15 Koulutuksen alueellisia ja sosiaalisia eroja yleisesti, kaikilla koulutustasoilla, 1970-luvulla 1980-luvun alussa tutkinut Leinonen (1985, 85) ei löydä läänien välillä kovin suuria eroja, mutta korkeakoulutuksessa ne ovat kuitenkin suurimmat.

16 Esim. Antikainen 1974, 56.

mutta kovin paljon eivät ääripäät enää 1970-luvun jälkeen toisiaan lähentyneet.

Ilmiö pitää nähdä suomalaisen yhteiskunnan rakenteen muuttumista vasten: ylempien toimihenkilöiden lukumäärä nousi vuosien 1970 ja 1990 välisenä aikana lähes kaksinkertaiseksi ja työväestön määrä taas laski noin neljänneksen.¹⁷ Ylimmästä toimihenkilö- ja yrittäjä luokasta löytyi siis jatkuvasti yhä enemmän koulutusmarkkinoille tulijoita, joiden lähtökohdat menestyä ja todennäköisyys päätyä korkeakoulutukseen olivat huomattavasti työväestön lapsia paremmat. Parhaiten muutos näkyy korkeakoulutukseen hakeutuneiden absoluuttisissa lukumäärissä. Ylimpään ryhmään kuuluneita oli vuoden 1970 uusissa opiskelijoissa noin 2 700 ja vuonna 1995 lähes 7 000; työväestön vastaavat luvut puolestaan olivat noin 2 000 (1970) ja 1 900 (1995).¹⁸ Ylimmän luokan osallistuminen korkeakoulutukseen ei siis Suomessa ole saavuttanut kyllästymispistettä (saturation point). Se merkitsisi, että lähes kaikki ylimmän luokan korkeakoulutukseen halukkaat jälkeläiset saisivat opiskelupaikan, jolloin korkeakoulutuksen sisäänoton kasvattaminen hyödyttäisi seuraavassa vaiheessa eniten alempien ryhmien lapsia.¹⁹ Yläluokan lasten määrän lisääntyminen korkeakoulutuksessa johtui sotavuosien jälkeen sosiaalisen nousun tehneiden väestöryhmien jälkeläisten tulosta korkeakouluikään. Ylä- ja keskiluokkaan kuuluvia yksinkertaisesti oli 1990-luvun Suomessa moninkertaisesti 1960-luvun tilanteeseen verrattuna.²⁰ Korkeakoulutuspaikkojen kasvusta hyötyi lopulta eniten ylin sosiaalikerros. Valikoitumisen ”suuri linja” siten ole oleellisesti muuttunut, vaikka alempien ryhmien suhteellinen takamatka onkin kaventunut.

Maan eri alueen eroavat toisistaan myös mies- ja naisopiskelijoiden suhteellisen edustuksen osalta, vaikka poikkeamat eivät olekaan kovin suuria. Naisten osuus läänin uusissa opiskelijoissa on joka tapauksessa jatkuvasti ollut korkein Itä- ja Pohjois-Suomen lääneissä sekä Vaasan läänissä, joissa myös sosioekonomisten ryhmien osallistumiserot ovat olleet pienimmät. Suhteellisesti eniten naisia uusissa korkeakouluopiskelijoissa oli vuoden 1980 tilanteen perusteella Mikkelin (59 %), Kuopion (57 %), Keski-Suomen (57 %), Vaasan (57 %), Pohjois-Karjalan (55 %) ja Lapin (55 %) lääneissä. Sen sijaan Uudenmaan läänin uusista opiskelijoista enemmistö oli miehiä, sillä naisten edustus ylsi vain 48 %:iin. Turun ja Porin läänissäkin naisten enemmistö oli niukka (52 % aloittaneista).²¹

Tultaessa 1990-luvun puoliväliin tilanne sukupuolten edustuksen osalta muuttui varsin vähän. Naisten osuus toki kasvoi kaikkien läänien kohdalla ja

17 Vertailuperusjoukossa, 45–54 -vuotiaassa väestössä ylimpään sosiaaliryhmään kuului vuonna 1970 noin 65 000 henkeä (13 % ikäluokasta) ja työväestöön 185 000 ihmistä (36 % ikäluokasta). Vuonna 1990 ylimpään ryhmään kuuluvia oli 124 000 (21 % ikäluokasta) ja työväestöä 165 000 (27 % ikäluokasta). Lähteet: SVT VI C: 104, osa IX, V, väestölaskenta 1970 ja SVT, väestölaskenta 1990, osa 8, taulu 9.

18 Nevala 1991, liitetaulukko 5; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto 1995.

19 Kyllästymispisteajattelu liittyy teoriaan korkeakoulutuksen sosiaalisten erojen pysyvyydestä tai voimassa pitämisestä. Katso esim. Shavit & Bloffeld 1993, 8. Myös Patrick Clancy (1995, 54–55) katsoo, että ylimpien toimihenkilöiden lasten edustus Irlannin korkeakouluissa alkaa jo lähestyä kyllästymispistettä.

20 Katso Matti Virtanen 1998, 74–75.

21 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1980.

Uudenmaan läänin uusista opiskelijoistakin oli 1995 enemmistö naisia (51 %). Vahvin naisten edustus oli Lapin (61 %), Oulun (60 %), Kuopion (59 %), Mikkelin (58 %), Vaasan (58 %) ja Pohjois-Karjalan (57 %) lääneissä.²² Naisopiskelijoiden osuus oli siis edelleen suurin Pohjois-, Keski- ja Itä-Suomen lääneissä. Naisenemmistö uusista opiskelijoista ja pienimmät sosioekonomisten ryhmien väliset osallistumiserot sijoittuvat siten samoille alueille. Itä-, Keski- ja Pohjois-Suomesta korkeakoulutukseen tulevat naiset ovat näin ollen sosioekonomiselta taustaltaan keskiluokkaisempia kuin uudet opiskelijat keskimäärin. Ilmiötä selittävät näiden alueiden väestön sosioekonominen rakenne sekä toisaalta humanistisen ja kasvatustieteellisen opetuksen vahva sijoittuminen juuri Itä-, Keski- ja Pohjois-Suomen korkeakouluihin. Kaikkien uusien opiskelijoiden tasolla tarkasteltuna sukupuolet eivät kovin merkittävästi eroa sosioekonomiselta taustaltaan tai sukupuolen, koulutusalat ja sosioekonomisen taustan yhteisvaikutuksen osalta.²³

Koulutusalueet eriytyvät

Korkeakoulutuksen leviäminen muutti eri alueilta lähtevien opiskelijavirtojen suuntaa. Aikaisemmin painokkaasti pääkaupunkiseudulle kulkenut virta hajaantui useiksi pieniksi osiksi, joista voimakkain pääsääntöisesti suuntautui lähimpään korkeakouluun. Jokaiselle korkeakoululle muodostui jo 1970-luvulla lähialueesta – omasta läänistä – pääasiallinen rekrytointialue, eikä tilanne tässä suhteessa oleellisesti muuttunut myöhemminkään.²⁴ Liite 12 kertoo eri lääneistä kotoisin olevien opiskelijoiden sijoittumisen muutoksista.

Opiskelijoiden sijoittumisessa tapahtuneet muutokset voi tiivistää kolmeen jaksoon: alkuvaiheissa, heti toisen maailmansodan jälkeen, tärkein koulutusyksikkö oli Helsingin yliopisto. Myöhemmin virta kääntyi alueen ”omaan” tai lähimpään korkeakouluun ja viime vuosina sijoittumisen kirjo jälleen muuttui. Nyt oman korkeakoulun asema heikentyi ja pääkaupunkiseudun korkeakoulujen asema hieman vahvistui. Lähin korkeakoulu oli toki edelleen tärkein rekrytoija kaikkialla Kymen, Kuopion ja Vaasan läänejä lukuun ottamatta. Kolmen edellä mainitun läänin poikkeuksellinen tilanne selittyi korkeakoulujen pienuudella. Lappeenrannan teknilliseen korkeakouluun sekä Kuopion ja Vaasan yliopistoihin sijoittui 1995 yhteensä noin 9 % kaikista uusista opiskelijoista.²⁵

Korkeakoulutuksen alueellisesta laajentumisesta huolimatta Helsingin yliopisto säilytti luonteensa ”valtakunnallisena” korkeakouluna. Maan suurim-

22 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995. Myös Dahllöf (1999, 80–81) toteaa Itä-Suomen läänien opiskelijakunnan olevan muuta maata naisvaltaisempaa.

23 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995; katso myös Hermunen 1984, 86 ja Ahola 1995, 133.

24 Esim. Antikainen 1975, 44–49 ja ulkomailta esim. Holm & Häggström 1972, 24–37; Siffrom högskolan 11; Clancy 1995, 134–135.

25 SVT, Koulutus 1995:14.

paan korkeakouluun menneiden määrä tosin laski kaikissa lääneissä alueellisen yliopistoverkon rakentamisen aikoihin. 1990-luvun puoliväliin tultaessa tilanne jälleen muuttui ja Helsingin yliopistoon hakeutuneiden osuus kasvoi melkein kaikissa lääneissä. Kymen, Mikkelin ja Vaasan lääneissä Helsingin yliopisto oli 1995 jopa suurin uusien opiskelijoiden rekrytoija ja Uudenmaan korkeakouluilla oli kaikissa lääneissä merkittävä asema opiskelijoiden sijoittumisessa. Kymen läänistä yli kolmannes, Hämeen läänistä kolmannes ja Mikkelin läänistäkin lähes 30 % uusista opiskelijoista hakeutui vuonna 1995 pääkaupunkiseudun korkeakouluihin.²⁶

Pääkaupunkiseudun korkeakoulujen suosion kasvua voi selittää opiskelutarjonnan monipuolisuudella; maan metropolissa voi opiskella lähes kaikkia opetettavia aloja. Korkeakoulupaikkojen tarjonta myös lisääntyi Uudellamaalla erityisesti 1990-luvulla kuten taulukosta 25 saattoi havaita. Toinen, empiirisesti tosin vaikeammin todennettava selitys ilmiölle voi olla opiskelu- ja kotipaikan välisen etäisyyden merkityksen väheneminen. Liikenneyhteyksien parantuminen, yhteydenpitomuotojen kehittyminen ja nuorison lisääntynyt matkustelu madaltavat kynnystä muuttaa pääkaupunkiseudulle, vaikka se olisi kauempana kotoa kuin ”oma” korkeakoulu. Edelleen pääkaupunkiseudulla on jatkuvasti ollut muuta maata enemmän työpaikkoja niin valmistuneille kuin opintojen aikana tilapäisiä töitä tarvitseville. Muuttoliikkeen yleinen suunta on ollut kohti pääkaupunkiseutua ja 1990-luvulla virta entisestään kiihtyi, koska valtaosa uusista työpaikoista syntyi sinne. Opiskelijoiden kasvanut kiinnostus Helsingin seudun korkeakouluja kohtaa myötäili näin väestön liikkumisen yleistä trendiä.²⁷

Uudenmaan läänin opiskelijoiden sijoittuminenkin muuttui: 1960-luvulla vielä yhdeksän kymmenestä uusimaalaisesta opiskelijasta meni oman läänin korkeakouluihin. 1990-luvun puolivälissä näin menetteli enää kaksi opiskelijaa kolmesta. Muutos selittyy Uudenmaan läänin poikkeuksellisen toimihenkilövaltaisella väestörakenteella. Alueella on muuta maata enemmän ylempiä toimihenkilöitä, joilla itsellään on korkea koulutustausta. He pyrkivät, koulutuksen kasautuvuuden periaatteen mukaisesti, tarjoamaan lapsilleen vähintään saman tasoisen koulutuksen. Pääkaupunkiseudun vetovoiman takia alueen korkeakoulupaikoista kilpailee tasokasta nuorisoa myös muualta Suomesta. Tällöin osa uusimaalaisista joutuu etsimään opiskelupaikkaa kauempaa.

Oman korkeakoulun merkitys sijoittumisessa on suurin pääkaupunkiseudulla, jossa opiskelupaikkoja on paljon. Oulun, Turun ja Porin ja Hämeen läänien

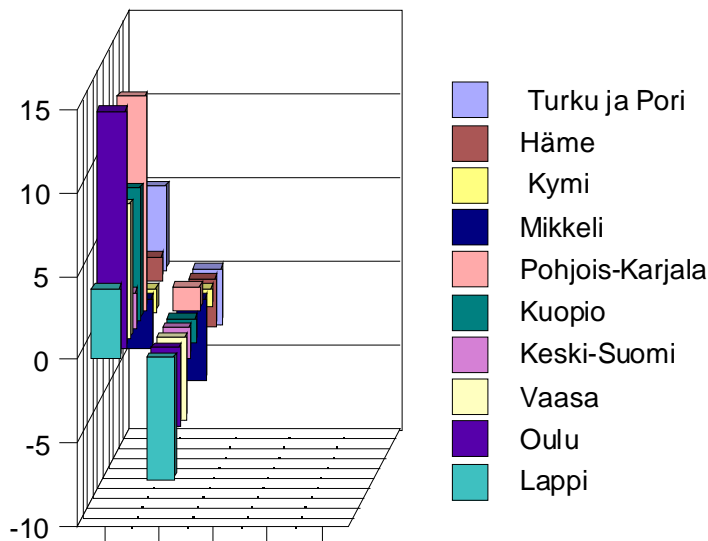
26 Dahllöfin (1999, 84–90) analyysin mukaan näyttää itäsuomalaisten opiskelijoiden hakeutuminen pääkaupunkiseudun korkeakouluihin vähentyneen koko ajan 1980-luvun alusta lähtien. Tutkimuksesta ei kuitenkaan käy ilmi, millaiseen aineistoon hän johtopäätöksensä perustaa.

27 Uudenmaan ja pääkaupunkiseudun saama nettomuutto lisääntyi 1990-luvun aikana noin yhdeksänkertaiseksi. Lisäksi Uudellemaalle muuttaneiden koulutustaso on jatkuvasti kohonnut: vuonna 1995 läänin muuttovoitto korkea-asteen koulutettujen osalta oli 70 % suurempi kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Pahimmat muuttotappiot korkea-asteen koulutettujen osalta olivat Pohjois-Karjala, Etelä-Pohjanmaa ja Lappi. (Suomi keskittyy ja autioituu 1997, 17, 30–31).

nuorisolle oman läänin korkeakoulut ovat myös tärkeitä sijoittumisväyliä. Samoin on asian laita Pohjois-Karjalan ja Keski-Suomen kohdalla, sillä niissä omaan korkeakouluun sijoittui yli kolmannes läänin uusista opiskelijoista. Sen sijaan Lapin, Vaasan, Kuopion ja Kymen lääneissä sijaitsevat korkeakoulut ovat pieniä, joten niiden merkitys sijaintiläänin opiskelijoiden sijoittajana ei enää ole huippuluokkaa. Lisäksi niissä opetetaan mm. lääketiedettä, tekniikkaa ja kauppatiedettä, joihin hakeutumisessa opinahjon sijaintipaikka ei ole perinteisesti ollut ratkaiseva.

Pääkaupunkiseudun vetovoiman lisääntyminen on heikentämässä aikaisempaa tiukkaa kytkentää opiskelijoiden alueellisen ja sosiaalisen taustan välillä. Asiasta kertoo oheinen kuvio sekä liite 13.

KUVIO 17. Ylimmästä sosiaaliryhmästä (vasemmalla olevat pylväät) ja työväestöstä (oikealla olevat pylväät) pääkaupunkiseudun korkeakouluihin menneiden prosenttiosuudet verrattuna kaikkiin lääniin uusiin opiskelijoihin vuonna 1995.

Selitys: positiivinen lukuarvo tarkoittaa kyseisen sosiaaliryhmän yliedustusta pääkaupunkiseudun korkeakouluihin menneissä opiskelijoissa verrattuna läänin kaikkien opiskelijoiden sosioekonomiseen taustaan. Negatiivinen luku puolestaan tarkoittaa ryhmän aliedustusta. Kuvion lähde: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995. Kuvio perustuu liitteeseen 13.

Opiskelijoiden sosioekonominen tausta vaihtelee korkeakoulun mukaan, vaikkakaan erot eivät ole valtavan suuria. Helsingin seudun korkeakouluihin tulleet opiskelijat painottuivat kuitenkin ylimpään sosiaaliryhmään Kymen ja Mikkelin läänejä lukuun ottamatta. Suurimmillaan ero oli Oulun ja Pohjois-Karjalan lääneissä, mutta myös Kuopion ja Vaasan lääneistä pääkaupunkiseudulle lähteineistä nuorista lähes 40 % oli ylimmän kerrostuman jälkeläisiä. Työväestön jäl-

keläisiä on taasen oli pääkaupunkiseudulle hakeutuneissa keskimääräistä vähemmän. Helsingin alueen korkeakouluihin hakeutuneet opiskelijat olivat siis usein lähtöisin ylimmästä sosiaaliryhmästä kotiläänistä riippumatta.

Pääkaupunkiseudun korkeakoulut ovatkin ensisijaisesti Uudenmaan läänin toimihenkilötaustaisen nuorison ja muun maan toimihenkilö- ja yrittäjäperheiden lasten koulutusväylä. Erityisen selvästi ilmiö näkyy Oulun läänin kohdalla: yli puolet pääkaupunkiseudun korkeakouluihin lähteneistä pohjoispohjalaisista oli ylimmän toimihenkilö- ja yrittäjäluokan jälkeläisiä. Opiskelijoiden vanhempien ydinryhmässä, 45–54-vuotiaassa väestössä, ylimpään ryhmään kuuluneita oli kuitenkin vain vajaa viidennes (18.7 %).²⁸ Ilmiö kytkeytyy väestön toimihenkilöistymiseen ja toisaalta korkeakoulutuksen eriytymiseen 1980-luvulta lähtien. Vuoden 1980 tilanteen perusteella näet esimerkiksi Oulun läänistä pääkaupunkiseudun korkeakouluihin lähteneet uudet opiskelijat eivät olleet taustaltaan juuri lainkaan yläluokkaisempia kuin läänin kaikki uudet opiskelijat. Pohjois-Karjalasta pääkaupunkiseudun opintoihin suunnanneet puolestaan olivat jopa harvemmin lähtöisin ylempistä toimihenkilöistä ja yrittäjistä kuin läänin uudet opiskelijat keskimäärin.²⁹

”Parempien perheiden” lasten hakeutumista entistä enemmän pääkaupunkiseudun korkeakouluihin selittävät osaltaan taloudelliset edellytykset. Samoin asiaan vaikuttaa opetustarjonnan luonne: statusalojen opetus painottui Uudenmaan lääniin, jossa oli noin kolmannes lohkon aloituspaikoista.³⁰ Läänit poikkeavatkin selkeästi toisistaan opiskelijoiden sijoittumisessa kuten oheinen taulukko 28 kertoo.

Suomen voi taulukon ja liitteen 14 perusteella jakaa karkeasti kahteen koulutusalueeseen. Uudenmaa, Turun ja Porin, Hämeen sekä Kymen lääneissä statusaloille sijoittuminen on ollut kautta linjan suurempaa kuin maan muissa osissa. Suunta on vain vahvistunut, sillä 1990-luvulla kaikissa edellä mainituissa lääneissä jo yli 40 % uusista opiskelijoista aloitti opintonsa statusaloilla eli oikeustieteessä, lääketieteessä, kauppatieteissä tai teknillistieteellisessä koulutuksessa. Suuraloillekin hakeudutaan näistä lääneistä hanakasti opiskelemaan, mutta kasvatustieteen opintoihin sijoittuneiden osuus ei yltänyt 1990-luvulla edes kymmenesosaan.

Toisen, Keski-, Itä- ja Pohjois-Suomen läänit kattavan, koulutusalueen opiskelijoiden sijoittumisen leimallinen piirre oli juuri kasvatustieteen suosio. Alalle hakeutui 1980-luvun huippuvuosina joka neljäs uusi korkeakouluopiskelija; 1990-luvulla kasvatustieteen suosio laski, mutta merkittävä koulutusväylä se edelleen on. Mikkelin, Pohjois-Karjalan, Kuopion, Keski-Suomen, Vaasan, Oulun ja Lapin läänien opiskelijakunnan sijoittumista hallitsivat myös suuralat. Humanistisiin, luonnon- tai yhteiskuntatieteisiin hakeutui vähimmillään noin

28 KO02, Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan 31.12.1995.

29 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1980. Toimihenkilö- ja työläisperheiden lääneittäisistä koulutusvalinnoista katso myös Ahola 1995, 196-197. Hänen tuloksensa kertovat myös ylempien toimihenkilöiden ja työläisperheiden lasten koulutusvalintojen olevan erilaisia esimerkiksi Oulun ja Pohjois-Karjalan lääneissä.

30 Katso liite 10.

TAULUKKO 28. Eri lääneistä kotoisin olevien uusien opiskelijoiden sijoittuminen (%) eri tieteenaloille Suomessa 1995.³¹

Lääni	status- aloille	suur- aloille	kasvatus- tieteeseen	pien- aloille	yhteensä
Uudenmaan	42.7	46.5	7.6	3.2	100
Turun ja Porin	45.9	40.2	9.7	4.2	100
Hämeen	43.5	40.8	9.8	5.9	100
Kymen	42.6	41.6	9.6	6.2	100
Mikkelin	33.9	49.5	11.4	5.2	100
Pohjois-Karjalan	32.1	53.1	10.5	4.3	100
Kuopion	31.2	55.5	9.7	3.6	100
Keski-Suomen	36.8	47.1	12.2	3.9	100
Vaasan	38.5	42.6	15.6	3.3	100
Oulun	36.7	48.3	10.6	4.4	100
Lapin	32.7	49.3	14.0	4.0	100

kolmasosa ja enimmillään reilusti yli puolet läänien opiskelijoista. Statusaloille sijoittuneiden osuuskin kasvoi lääneissä. Oikeus-, lääke-, ja kauppatieteisiin sekä teknillistieteelliseen koulutukseen hakeutuneiden suhteellinen osuus ei silti kohonnut eteläisen Suomen läänien tasolle.

Valikoitumisen muutoksesta kertoo myös, että ylimpien ryhmien lapset eivät ole enää erityisen voimakkaasti edustettuina statusaloilla. Tilanne muuttui nimenomaan 1990-luvulla, sillä vielä edellisellä vuosikymmenellä statusalat erottuivat selvästi muita opintolohkoista: ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien lapsia tuli näille aloille selkeästi muita lohkoja enemmän.³² Alojen välisten erojen tasoittumisesta kertoo taulukko 29.

Teknillistieteellinen koulutus säilytti elitistisen luonteensa, vaikka sisäänottomäärät kasvoivat voimakkaasti 1980-luvulta lähtien. Lähes kaikissa lääneistä tälle koulutusosalalle hakeutuneiden opiskelijoiden tausta oli yläluokkainempi kuin läänin uusien opiskelijoiden tausta keskimäärin. Kaupallisen koulutuksen yläluokkainen luonne oli yhtä selvä. Sen sijaan lääketieteessä valikoituminen oli tasaisempaa. Tosin ”oikean” lääke- tai eläinlääketieteen lisäksi mukana ovat terveydenhuollon koulutukseen tulleet. Tämä selittää sosiaalisen taustan keskiluokkaisuutta. Toisaalta lääke- ja oikeustieteeseen hakeutuu esimerkiksi Mikkelin, Pohjois-Karjalan tai Lapin lääneistä niin vähän opiskelijoita, että sattumalla voi olla vaikutusta heidän sosioekonomiseen jakaumaansa. Oikeustieteessä Uudenmaan läänistä tulneiden tausta oli poikkeuksellisen yläluokkainen ja sieltä oli 1993 kotoisin lähes noin kolmannes oikeustieteen

31 Taulukko perustuu liitteeseen 14.

32 Nevala 1991, 187–195 ja 198–201.

TAULUKKO 29. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien lasten osuus statusaloille sijoittuneista uusista opiskelijoista lääneittäin Suomessa 1993.³³

Lääni	oikeustiede	lääketiede	teknillinen	kauppa- tieteellinen	kaikki uudet opiskelijat
Uudenmaan	59.0	42.3	48.9	44.3	53.9
Turun ja Porin	39.6	41.7	44.0	45.9	40.5
Hämeen	49.2	27.1	40.1	34.5	36.5
Kymen	30.0	20.4	37.1	39.2	31.6
Mikkelin	14.0	12.0	34.1	34.0	25.7
Pohjois-Karjalan	20.0	15.4	28.0	36.1	26.9
Kuopion	14.3	37.1	40.3	30.1	28.5
Keski-Suomen	38.1	35.1	36.8	37.5	38.1
Vaasan	36.6	21.8	36.0	30.0	29.4
Oulun	36.7	25.9	36.1	38.1	37.2
Lapin	30.0	15.3	34.0	26.3	26.6

opiskelut aloittaneista. Ylimmän ryhmän lapset hakeutuivat kaikkinsa innokkaammin statusalojen opintoihin kuin muille aloille, mutta erot eivät enää olleet kovin suuria. Läänien väliset erot statusaloille hakeutumisessa puolestaan noudattelivat sosiaalisen taustan kokonaislinjoja: maan reuna-alueilta statusaloille tulleet olivat harvemmin ylemmästä ryhmästä kuin Uudenmaan läänistä kotoisin olleet.

Korkeakoulutusalueet muotoutuivat toisen maailmansodan jälkeisenä kautena erilaisiksi koulutustarjonnan, osallistumisen ja sijoittumisen osalta. Hallitsevana piirteenä voi siitä huolimatta pitää tasoittumista: määrällinen koulutustarjonta eri alueiden välillä tasoittui isoissa linjoissa, sosioekonomisten ryhmien väliset erot kaventuivat ja eri korkeakouluihin ja tiedekuntiin hakeuduttiin selvästi tasaisemmin. Korkeakoulupolitiikan tavoite, alueellisten erojen kaventaminen, onkin yleisellä tasolla lähentynyt. Korkeakoulutuksen näkyvä ”ulkoinen” kehittäminen eli uusien korkeakoulujen tai tieteenalojen käynnistäminen on kuitenkin hiipunut.

Korkeakoulupolitiikan keskeinen keino valikoitumisen ja opiskelijavirtojen ohjailussa on ollut tarjonnan säätely; uusien korkeakoulujen perustaminen, toimivien yksiköiden tarjonnan laajentaminen, uusien alojen yliopistollistaminen ja – aivan viime vuosina – jonkin tieteenalan opetuksen lakkauttaminen. Pääasiallinen keino on kuitenkin ollut opetustarjonnan kasvattaminen ja monipuolistaminen. Tarjonnan lisääminen on vaikuttanut opiskelijoiden hakeutumiseen joka kerta saman kaavan mukaisesti. Aluksi uusi korkeakoulu tai tieteenala on ollut suosittu ja houkutelut runsaasti opiskelijoita erityisesti sijaintipaikkansa

33 Taulukon lähde: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1993.

lähialueilta. Näin kävi jokaisen toisen maailmansodan jälkeen perustetun korkeakoulun alkutaipaleella. Korkeakoulun sijaintialueen opiskelijavirran suunta – joka aikaisemmin oli pääasiassa Helsingin yliopistoon – kääntyi selvästi.³⁴ Alueen oman korkeakoulun merkitys rekrytoinnissa säilyi korkeana 1980-1990-lukujen vaihteeseen saakka. Sen jälkeen sijoittuminen tasaantui ja pääkaupunkisedun opinahjojen merkitys nousi vähitellen.

Samantyyppinen muutos on tapahtui myös yksittäisten oppiaineiden yliopistollistamisessa. Selkein esimerkki tästä on kasvatustieteen opetuksen räjähdyksmäinen kasvu 1970-luvun alussa, kun peruskoulun luokanopettajien koulutus siirrettiin yliopistojen vastuulle. Kasvatustieteen suosio nousi jyrkästi ja vakiintui vähitellen suuralojen tasolle, noin 15 %:iin uusista opiskelijoista. Kasvatustieteen suosio vähensi nimenomaan humanistiseen opetukseen hakeutuneiden määrää, sillä kasvatustiedettä opetettiin pääosin samoissa yliopistoissa. Näiden alojen sosiaalinen rekrytointipohja oli lisäksi samanlainen, tavallista keskiluokkaisempi.³⁵ Pienemmässä mitassa ilmiö näkyy uuden oppiaineen aloittaessa yliopistossa. Kuopion läänistä yhteiskuntatieteelliseen koulutukseen hakeutuneiden osuus kaksinkertaistui Kuopion yliopiston aloittaessa tämän alan koulutuksen 1985. Samoin kävi Lapissa; yhteiskuntatieteellisen koulutuksen aloittaminen Rovaniemellä kaksinkertaisti yhteiskuntatieteitä opiskelleiden määrän. Eikä Pohjanmaallakaan jääty huonommaksi: Vaasan korkeakoulun yhteiskuntatieteellinen opetus houkutteli erityisesti lähialueen nuorisoa.³⁶

Korkeakoulupolitiikka pystyi siis vaikuttamaan sijoittumiseen tarjontaa säätelämällä. Tosin vaikutus heikkeni vuosien kuluessa ”uutuuden viehätysten” mentyä ohi: opiskelijavirrat alkoivat etsiä uusia väyliä. Korkeakoulupolitiikan säätelyvaikutus oli voimakkain suuralojen, erityisesti humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen koulutuksen sekä kasvatustieteen kohdalla. Niillä aloilla tarjonnan lisääminen vaikutti suoraan ja välittömästi aloille hakeutumiseen. Statusaloilla korkeakoulupolitiikan vaikuttamiskeinot olivat rajallisemmat. Näillä aloilla opiskelijamäärien kasvattaminen voimakkaasti ei ollut mahdollista. Alathan pitivät kiinni tiukasta säätelystä, jolla haluttiin turvata valmistuneiden työllistyminen ja alojen yhteiskunnallisen arvostuksen säilyminen. Statusalojen sisäänotto toki kasvoi vuosien 1960 ja 1995 välillä. Lähempi tarkastelu kuitenkin paljastaa, että 1980-luvun alun jälkeen vain teknillistieteellisen koulutuksen sisäänotto lisääntyi merkittävästi. Lääkäreitä, juristeja ja kauppatieteilijöitä koulutettiin 1990-luvun puolivälissä jotakuinkin samana verran kuin puolitoista vuosikymmentä aikaisemmin. Näiden alojen kohdalla väännettiin usein kättä opetusministeriön ja etujärjestöjen välillä koulutuksen laajentamisesta. Järjestöt onnistuivat pitämään puolensa, eikä merkittävää laajennusta

34 Esimerkiksi tuolloin vielä pieneen Joensuun korkeakouluun kirjoittautui lukuvuonna 1970–71 jo lähes kolmannes pohjoiskarjalaisista uusista opiskelijoista; Kuopion korkeakoulu houkutteli 1977 jo neljänneksen pohjoissavolaisista opiskelijoista ja Oulun yliopistoon hakeutui sen toisena toimintavuotena 1960 jo 26 % kotiläänin uusista opiskelijoista. (Nevala 1991, liitetaulukot 12a, 13a ja 16a)

35 Katso Nevala 1991, 66–68 ja 205 ja 211.

36 Nevala 1991, liitetaulukot 13b, 15b ja 17b.

sisäänottomääriin tehty.³⁷

Teknillistieteellisen koulutuksen sisäänottoa kasvatettiin voimakkaasti 1980-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Taustalla oli yhteiskunnan teknistymisen ja erityisesti tietotekniikan nopean kehittymisen kasvattama koulutustarve. Valtioneuvosto teki keväällä 1985 periaatepäätöksen tietotekniikan opetuksen kehittämiseksi,³⁸ ja teknillistieteelliseen koulutukseen otettavien määrä lähti kasvuun. Muutos oli nopea, sillä vielä 1981 vahvistetussa korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelmassa ei mainittu tietotekniikan opetuksen panostamisesta.³⁹ Periaatepäätöksen jälkeen teknillisiin korkeakouluihin ja tiedekuntiin syntyi nopeasti tietotekniikan osastoja ja jo vuonna 1990 niissä opiskeli yhteensä yli 2 600 opiskelijaa.⁴⁰ Yhteiskunnan nopea muuttuminen pakotti korkeakoululaitoksen reagoimaan ja lisäämään koulutusta alalla, jonka sisäänpääsyä säädeltiin tiukasti. Samalla koulutusmäärien kasvattamista vastustaneet etujärjestöt joutuivat antamaan periksi. Korkeakoulupolitiikan ”normaalit” vaikuttamiskeinot eivät välttämättä riittäneet aikaansaamaan isoja muutoksia statusalojen koulutuksessa; siihen tarvittiin poikkeuksellisen voimakas yhteiskuntapoliittinen taustatuki.

Lopuksi on vielä syytä tiivistää maamme eri alueiden korkeakoulutusprofiilien olennaiset piirteet. Uudenmaan läänin korkeakoulutusprofiilia luonnehtivat väestöpohjaan verrattuna runsas status- ja suuraloille painottunut tarjonta; näille aloille myös hakeutuu suuri osa alueen opiskelijoista. Opiskelijakunta sijoittuu oman läänin korkeakouluihin voimakkaammin kuin maan muissa osissa. Sosiaaliryhmien väliset erot ylimpään opetuksen osallistumisessa ovat Uudellamaalla suurimmat. Turun ja Porin sekä Hämeen lääneissä tilanne oli samanlainen: suur- ja statusalat tarjoavat suhteellisen paljon opiskelijapaikkoja ja myös vetävät uusia opiskelijoita. Poikkeuksellisesti tosin Turun ja Porin läänissä kasvatustieteellä on vahva jalansija. Pääkaupungin seudun korkeakoulut ovat myös Lounais-Suomen ja Hämeen opiskelijoiden sijoittumisessa tärkeässä asemassa. Erityisesti pääkaupunkiseudulle hakeudutaan ylimmästä sosiaaliryhmästä. Sosiaaliluokkien väliset erot osallistumisessa ovat maan keskitasoa isommat, mutta eivät yllä Uudenmaan tasolle.

37 1980-luvun alussa käytiin kiistaa esimerkiksi oikeus- ja lääketieteen sisäänottojen laajentamisesta. Erityisesti oikeustieteilijöiden ammattijärjestöt katsoivat pienekin, noin 40 opiskelijan, lisäyksen sisäänottoa johtavan ”huomattavaan ylitarjontaan”. Sisäänottoa ei lisätty Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelmassa esitetylle tasolle (Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma 1979–6, 22, 26–28).

38 VN:n periaatepäätös tietotekniikan opetuksen kehittämiseksi, VN:n ptk. N:o 34/1985, 21.3.1985, VNA. Päätöksessä korostetaan tietotekniikan käytön ja sovellutusten nopeaa lisääntymistä, jonka vuoksi alan perusopetus sisällytetään kaikkeen koulutukseen. Korkeakoulujen kohdalla lisätään varsinaisen ATK-alan koulutuksen ohella sovelletun tietojen käsittelyn opetusta kaikessa kauppa- ja luonnontieteiden sekä teknillistieteellisen alan koulutuksessa.

39 Koko teknillistieteellisen koulutuksen kasvuennuste vuosiksi 1981–1986 oli hyvin vaatimaton; sisäänottomäärät pysyisivät suunnilleen ennallaan, eikä koulutuslinjoissa vielä ollut erityistä tietotekniikan koulutusta (Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma 1981–1986, 20–21).

40 SVT, Korkeakouluopiskelijat syyslukukaudella 1990.

Kymen lääni jää eteläisen Suomen sekä Keski-, Itä- ja Pohjois-Suomen koulutusalueiden väliin. Sen koulutustarjonnassa ja sijoittumisessa statusaloilla on vahva asema; samoin pääkaupunkiseudun korkeakouluihin hakeudutaan paljon. Sen sijaan sosioekonomisten ryhmien väliset osallistumiserot ovat pieniä. Muut Itä-Suomen läänit, Kuopio, Pohjois-Karjala ja Mikkeli, sen sijaan erottuvat omaksi lohkokseen. Kasvatustieteen tarjonta ja sinne hakeutuminen ovat laajaa, omaan korkeakouluun ei riitä tulijoita Uudenmaan läänin malliin ja sosioekonomisten ryhmien väliset osallistumiserot ovat valtakunnan pienimpiä. Itä-Suomen eliittiperheiden lapsia kyllä tuntuu pääkaupunkiseudun korkeakoulutus houkuttavan, mutta määrällisesti sinne menijöitä on vähän.

Vaasan ja Keski-Suomen alueita leimaa statusalojen koulutustarjonnan vähäisyys; hakeutuminen tämän alan opintoihinkin on vähäistä. Kasvatustiede ja suuralat ovat parhaiten edustettuna ja suosittuja opiskelijoiden keskuudessa. Koulutukseen osallistumisen erot ovat alle valtakunnan keskiarvon, mutta pääkaupunkiseuduille hakeutuvat nuoret edustavat tavallista useammin ylintä sosiaaliryhmää. Pohjois-Suomen läänien (Oulu ja Lappi) eliitti näyttäisi hakevan koulutuspaikkoja hanakasti pääkaupunkiseudulta ja koulutukseen osallistumisen sosioekonomiset erotkin voivat olla kasvussa. Tätä ilmiötä selittää yhtäältä Oulun läänin väestön voimakas toimihenkilöistyminen sekä statusalojen hyvä koulutustarjonta. Toki Oulu ja Lappi kuitenkin lukeutuvat erottuvat eteläisestä Suomesta kasvatustieteen vahvan aseman perusteella.

■ Lohkoutunut korkeakoulutuskenttä

Toimihenkilöiden edustus kasvaa kaikilla aloilla

Suomalaisen korkeakoulutuksen keskeisiä piirteitä toisen maailmansodan jälkeen on ollut sisäinen lohkoutuminen ja erilaistuminen. Modernin korkeakoulupolitiikan kauden alussa ylimmän opetuksen laitoksemme oli vielä sängen yhtenäinen, vaikka esimerkiksi opiskelijoiden sisäänottomäärät ja karsintaperusteet olivat jo eriytyneet. Korkeakoulutuksen kasvu ja massoituminen 1960-luvulta alkaen lohoutuivat kuitenkin ylimmän opetuksen. Jaoin alat aikaisemmin neljään kokonaisuuteen: statusaloihin, suuraloihin, kasvatustieteeseen ja pieniin aloihin. Samaa jaottelua käytän nyt tarkasteltaessa eri tieteenaloille valikoituneiden opiskelijoiden alueellista ja sosiaalista kokoonpanoa. Käytän alueellista jaottelua kuuteen koulutusalueeseen, jotka ovat Helsinki, Turku, Häme, Itä-Suomi, Keski-Suomi ja Pohjois-Suomi. Näin tieto eri tieteenaloille valikoituneiden opiskelijoiden alueellisesta taustasta saadaan tiivistetympään muotoon.

Statusalat

Seuraavassa tarkastelen tieteenaloittain opiskelijoiden valikoitumista. Liikkeelle lähdetään tarkastelemalla statusalojen opiskelijoita.

TAULUKKO 30. Statusalojen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta (%) 1960–1995.¹

	1960	1970	1980	1990	1995
Helsinki	33.0	28.1	27.5	28.7	30.0
Turku	14.8	15.7	15.4	14.5	14.9
Häme	9.8	11.6	14.0	13.9	14.1
Itä-Suomi	15.3	17.4	17.5	16.1	15.3
Keski-Suomi	12.7	15.3	13.3	13.0	13.5
Pohjois-Suomi	8.9	10.2	12.0	13.8	12.2
Muut	5.5	1.7	0.3		
yhteensä	100	100	100	100	100

1 Taulukon lähteet: Nevala 1991, liitetaulukot 39a, 45a, 47a ja 48a; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969,62.

Statusalojen opiskelijoiden alueellinen valikoituminen ei ole juuri muuttunut tarkasteluajanjaksolla. Pääkaupunkiseudulta kotoisin olevien osuus tosin hie- man laski, mutta vielä vuonna 1995 näillä aloilla aloittaneista uusista opiskeli- joista noin joka kolmas oli kotoisin Uudenmaan läänistä. Lounais-Suomesta, Turun koulutusalueelta, tulleiden osuudessa muutokset olivat hyvin pieniä; sen sijaan Hämeestä hakeutui statusaloille 1990-luvulla selvästi enemmän opiskeli- joita kuin kolme vuosikymmentä aikaisemmin. Itäsuomalaisten opiskelijoiden prosenttiosuus kävi korkeimmillaan 1980-luvulla, mutta laski sen jälkeen niin, että viimeisenä esimerkkivuotena noin 15 % statusalojen uusista opiskelijoista oli kotoisin valtakunnan itäisistä osista. Keski-Suomen korkeakoulutusalueen osuus uusissa statusalojen opiskelijoissa pysytteli vakaana, sen sijaan pohjois- suomalaisia tulokkaita on 1990-luvulla selvästi enemmän kuin 1960-luvun alussa.

Statusalojen opiskelijoiden alueellinen tausta on ylisummaan muuttunut vä- hän, vaikka aloituspaikkojen jakauma tasoittui selvästi. 1960-luvun alussa kolmeneljännestä näiden alojen uusista opiskelijoista aloitti työnsä pääkaupun- kiseudun korkeakouluissa. Kymmenessä vuodessa jakauma tasoittui, mutta suurin muutos tapahtui silti 1970- ja 1980-luvulla. Tuolloin statusalojen koulu- tuspaikkoja syntyi pääosin Helsingin seudun ulkopuolelle, erityisesti Hämee- seen ja Itä-Suomeen. 1990-luvun puolivälissä statusalojen koulutuspaikoista reilu kolmannes oli Helsingin korkeakoulualueella, viidenes Hämeessä ja noin kymmenesosa muilla koulutusalueilla.² Statusalojen opiskelijapaikat sijoittuvat nykyään tasaisemmin kuin koskaan aikaisemmin maan eri osiin, mutta silti uu- sien opiskelijoiden alueellinen rekrytointi ei ole olennaisesti muuttunut. Status- aloille hakeutuminen ei siis ole kovin vahvasti riippuvainen opiskelupaikkojen sijainnista. Selitys löytyy statusalojen opiskelijoiden sosioekonomisesta taus- tasta.

*TAULUKKO 31. Statusalojen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1960–1995.*³

	1960	1970	1980	1990	1995
Ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	40.9	32.3	43.2	41.9	45.7
alemmat toimihenkilöt	25.6	27.3	17.4	16.6	13.5
työväestö	17.1	20.4	17.3	12.5	10.5
maatalousväestö	14.0	17.2	9.0	9.6	4.3
muut	2.4	2.8	13.1	19.4	26.0
Yhteensä	100	100	100	100	100

2 Tiedot statusalojen opiskelijapaikkojen alueellisesta jakaumasta löytyvät liitteestä 10.

3 Taulukon lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 128–130; SVT XXXVII:5, Korkeakoulut 1970/71, Korkeakouluopiskelijoiden taustatieto- dosto vuosilta 1980, 1990 ja 1995.

Statusaloille hakeutuneiden opiskelijoiden sosioekonominen tausta on selvästi yläluokkaisempi kuin opiskelijakunta keskimäärin.⁴ 1970-luvun alkua lukuun ottamatta opiskelijoista yli 40 % on ollut lähtöisin ylimmistä toimihenkilö- ja yrittäjäperheistä. Statusalojen opiskelijarakenne oli lähinnä kaikkien alojen keskiarvoja 1970- ja 1990-lukujen alussa. Toimihenkilö- ja yrittäjäluokka oli vahvimmin edustettuna statusalojen opiskelijoissa nimenomaan 1995. Tuolloin kuitenkin statuslohkojen aloituspaikkoja oli melko tasaisesti maan eri puolilla. Erityisesti teknillistieteellisen alan aloituspaikkoja perustettiin alueille, joissa väestön yleinen sosioekonominen jakauma ei ollut yhtä yrittäjä- ja toimihenkilövaltainen kuin Uudenmaan läänissä. Tampereen tai Lappeenrannan teknillisiin korkeakouluihin valikoituikin enemmän keskiluokan tai työväestön jälkeläisiä kuin Espoon vastaavaan oppilaitokseen. Silti ylin ryhmä oli Tampereella ja Lappeenrannassakin selvästi vahvimmin edustettuna.⁵ Opiskelumahdollisuuksien tasoittamisella ei ollut ratkaisevaa vaikutusta statusaloille hakeutuvien sosioekonomiseen taustaan, sillä oikeus-, lääke- tai kauppatieteisiin tai teknillistieteelliseen koulutukseen valikoitumisessa kytkentä vanhempien sosiaaliseen asemaan on edelleen tiukka.

Statuslohkon sisällä oikeustieteen opetus on toisen maailmansodan jälkeen laajentunut Helsingin ohella myös Turkuun ja Rovaniemelle; pääosa aloituspaikoista tosin on edelleen Helsingin yliopistossa.⁶ Silti oikeustieteen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta on muuttunut vähän. Opiskelijoiden sosiaalinen kokoonpanokin selviytyi pienin muutoksin ja ennemminkin yläluokkaistui kuin tasa-arvoistui; niinpä 1990-luvun puolivälissä ylimpään sosiaaliryhmään kuului 46 % oikeustieteen opinnot aloittaneista.⁷ Oikeustiede kuuluu tieteenaloihin, joiden opiskelijakunnan rakennetta ei ohjaa opintopaikkojen sijainti; oppiaineen yhteiskunnallinen status ja odotettavissa oleva työura painavat puntarissa selvästi enemmän.

Teknillistieteellinen koulutus laventui vähitellen pääkaupunkiseudun ulkopuolelle: Oulun yliopiston teknillinen tiedekunta aloitti toimintansa 1950-luvun lopussa. Tampereen teknillinen korkeakoulu filiaalina seuraavan vuosikymmenen puolivälissä ja Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu seuraavalle 1970-luvulle käännyttäessä. Uusien opiskelijoiden määrä kasvoi: 1980-luvun alussa uusia tekniikan opiskelijoita oli runsaat 1 800, mutta tämän 1990-luvun puolivälissä jo yli 3 100. Vuonna 1995 enemmistö, yli 62 %, teknillistieteellisen koulutuksen aloituspaikoista oli pääkaupunkiseudun ulkopuolella. Uusien opintojen perustaminen lavensi väliaikaisesti opiskelijoiden alueellista taustaa, sillä 1970-luvun puolivälissä vain noin 23 % alan opiskelijoista oli kotoisin Uudeltamaalta. Myöhemmin Uudenmaan osuus kasvoi: 1980-luvun puolivälissä jo lähes kolmannes uusista tekniikan opiskelijoista oli uusimaalaisia. 1990-lu-

4 Tiedot kaikkien uusien opiskelijoiden sosioekonomisesta taustasta löytyvät taulukosta 17.

5 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995; myös Kivinen & Rinne 1995a, 106.

6 Nevala 1991, 187–189.

7 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995.

vulla uusimaalaisten osuus laski 29 %:iin.⁸ Silti Uudenmaan läänin uusista opiskelijoista teknillistieteellisiin opintoihin suuntaa useampi kuin valtakunnassa keskimäärin, vaikka ero ei olekaan kovin suuri.⁹

Tekniikan opiskelu on säilyttänyt elitistisen rekrytointipohjansa. Ylimmän sosiaaliryhmän osuus tosin putosi 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa tilapäisesti noin kolmannekseen, mutta nousi jälleen 1980-luvulla ja ylsi vuonna 1995 jo 47 %:iin.¹⁰ Voimakas sisäänoton kasvu ja aloituspaikkojen perustaminen maan eri osiin ei tasoittanut teknillistieteelliseen koulutukseen päässeiden sosioekonomista taustaa. Kasvusta on itse asiassa hyötynyt eniten ylin ryhmä: vuonna 1980 heidän lapsiaan kirjoittautui teknillistieteelliseen koulutukseen alle 700, mutta 1995 jo yli 1 500.¹¹

Kauppätieteellisiä aineita opiskelemaan hakeutuneiden nuorten taustamuutokset seurailevat pitkälti kahden edellä käsitellyn tieteenalan linjoja. Valikoituminen on selvästi painottunut Uudenmaan läänin sekä sosiaalisesti ylempiin toimihenkilöihin ja yrittäjiin. Taustan laventumisjaksotkin osuvat jo tutuille vuosille: opiskelijakunta valikoitui alueellisesti ja sosiaalisesti tasaisimmin 1960-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa. Erityisesti opiskelijoiden sosioekonominen jakauma ehti tasoittua kolmena toisen maailmansodan jälkeisenä vuosikymmenenä.¹²

Muutos 1970-luvun puolivälin jälkeen oli kuitenkin nopeaa. Uudenmaan läänistä kotoisin olleiden opiskelijoiden osuus on vakiintui noin kolmanneksen tienoille. Kauppätieteen opiskelijoiden sosiaalijakauma yläluokkaistui tieteenaloista eniten 1970–90-luvuilla, sillä 1995 sisään tulleista uusista opiskelijoista jo melkein puolet (49 %) kuului ylimpään ryhmään. Muutosta selittää nähdäkseni kaksi tekijää. Ensinnäkin kaupallisen alan sisäänotto ei enää 1970-luvun puolivälin jälkeen kovin paljoa lisääntynyt päinvastoin kuin esimerkiksi teknillistieteellisessä korkeakoulutuksessa. Kilpailu koulutuspaikoista kiristyi ja se suosi ylimpiä sosiaaliryhmiä.¹³ Toisaalta kauppätieteellisen opetuksen painopiste säilyi vahvasti pääkaupunkiseudulla, jossa oli 1990-luvun puolivälissä aloituspaikoista 41 %¹⁴ Rakenteelliset edellytykset opiskelijakunnan taustan isoille muutoksille ovat siten olleet vähäiset; koulutus ei missään vaiheessa ole ”massoittunut”.

Lääketieteen ja eläinlääketieteen uusien opiskelijoiden tausta poikkeaa muista statusaloista. Opiskelijoita on tullut koko toisen maailmansodan jälkeisen

8 Ibid. sekä Nevala 1991, 190–191.

9 Esimerkiksi 1995 Uudenmaan läänin opiskelijoista 21.1 % hakeutui teknillistieteelliseen koulutukseen, kun vastaava luku koko maan osalta ylitti juuri 20 % ja oli pienimmillään Kuopion läänissä, jonka uusista opiskelijoista 13.6 % sijoittui teknillistieteelliseen koulutukseen (Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto 1995).

10 Nevala 1991, 190–191, Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995.

11 Nevala 1991, liitetaulukko 47B ja Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995.

12 Nevala 1991, 192.

13 Esimerkiksi 1980 uusia kauppätieteen opiskelijoita oli lähes 1400 ja vuonna 1995 vain 1750 (Koulutus 1995:14).

14 SVT XXXVII:9, Korkeakoulut 1950–1979, taulu 7 sekä Koulutus 1995:14, Korkeakoulut 1995.

ajan varsin tasaisesti maan eri osista. Uusien lääketieteellisten tiedekuntien perustamisella on myös ollut vaikutusta opiskelijarekrytointiin. Turun ja Porin läänin osuus opiskelijoista kasvoi heti 1950-luvun alussa, kun Turun yliopiston lääketieteen opetus aloitettiin. Oulun läänin osuus kohosi vuosikymmentä myöhemmin, kun alueen pääkaupungissa käynnistyi lääketieteen koulutus. Kuopion korkeakoulun käynnistyminen ja Kuopion läänin edustuksen kasvu taas ajoittuivat 1970-luvulle.¹⁵ Alueellinen rekrytointipohja säilyi laajana, sillä 1995 vain 23 % lääketieteen uusista opiskelijoista oli kotoisin Uudenmaan läänistä.¹⁶ Lääketieteen opiskelijoiden sosiaalinen taustan muutokset ilmenevät oheisesta taulukosta.

TAULUKKO 32. Lääketieteen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1950–1995.¹⁷

	1950	1960	1970	1980	1985	1990	1995
ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	48.9	43.9	43.9	42.3	43.3	34.4	34.0
alemmat toimihenkilöt	19.0	21.6	23.1	18.4	17.7	12.3	11.0
työväestö	8.6	12.6	16.5	13.7	11.3	9.0	6.6
maatalousväestö	23.0	21.3	15.9	10.4	8.0	8.1	4.6
muut	0.5	0.6	0.6	15.2	19.7	36.2	43.8
yhteensä	100	100	100	100	100	100	100

Lääketiede noudatti muista statusaloista tuttua kaavaa aina 1980-luvun puoliväliin saakka: suuri osa opiskelijoista oli lähtöisin ylimmistä toimihenkilöistä. Lääketiede oli yläluokkaisin tieteenala, eikä opetuksen alueellinen laajentaminen Turkuun, Tampereelle ja Kuopioon juuri vaikuttanut sosiaaliseen valikointiin. Korkeimman sosiaaliryhmän lapset hakeutuivat hanakasti lääketieteen opintoihin riippumatta, missä opinahjo sijaitsi. Helsingin yliopiston lääketieteellinen tiedekunta tosin erottui muista poikkeuksellisen yläluokkaisena.¹⁸ Alueellisesti laaja rekrytointipohja ei näin ollen lääketieteen koulutuksessa merkinnyt tasaisempaa sosioekonomista valikoitumista.¹⁹

.

15 Nevala 1991, 199.

16 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995. Muiden statusalojen kohdalla Uudenmaan luvut olivat: oikeustiede 38.8 %, teknillistieteellinen koulutus 29.0 % ja kauppatiede 32.2 %.

17 Taulukon lähteet: Nevala 1991, liitetaulukko 45b sekä Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1990 ja 1995.

18 Isoaho, Kivinen & Rinne 1990, 71–72.

19 Katso esim. Nevala 1991, 199, 211–212; Isoaho, Kivinen & Rinne 1990, 70.

Lääketieteen opiskelijoiden sosioekonominen tausta näyttää muuttuneen 1990-luvulla: ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät menettivät johtoasemansa eläkeläisille, työttömille tms. Muutos on kuitenkin tilastoharhaa. Tällä vuosikymmenellä näet ”oikean” lääketieteen opiskelijoiden lisäksi koulutusalan uusiin opiskelijoihin lukeutuvat farmasian ja terveydenhuollon opiskelijat. Heitä ei tiedekuntapohjaisessa tarkastelussa voi erottaa omaksi ryhmäkseen. Vuonna 1995 terveydenhuollon ja farmasian uusia opiskelijoita oli enemmän kuin lääketieteissä aloittaneita.²⁰ Ei ole kuitenkaan syytä uskoa, että ”varsinaisen” lääketieteen opiskelijoiden sosioekonominen tausta oli ratkaisevasti muuttunut 1990-luvun kuluessa. Tutkinnon suorittaneista käytettävissä oleva aineisto osoittaa lääketieteen, hammaslääketieteen ja eläinlääketieteen opiskelijoiden isien koulutustason olleen 1990 korkeampi kuin farmasian alalta tai terveydenhuollon koulutusohjelmista valmistuneilla.²¹ Farmasian ja erityisesti terveydenhuollon opiskelijat siis valikoituvat useammin keski- ja alaluokkaisista perheistä kuin varsinaisessa lääketieteessä.

Lääketieteen opiskelijakunta valikoituu alueellisesti tasaisesti ja – todennäköisesti edelleen – yläluokkaisesti. Muutokset ovat olleet pieniä, eikä monille muille tieteenaloille tyypillistä sosioekonomisen taustan tasoittumista 1960-luvulla juuri tapahtunut. Lääketieteen voi näin epäroimättä nimetä opintoalaksi, jolle hakeutuvan opiskelijakunnan sosioekonomista taustaa ei voi korkeakoulupolitiikan toimin muuttaa. Uravalinnassa painaa kodin kulttuuri-, koulutus- ja hyvinvointiperintö, jonka luomaa valikoitumiskehää ei ulkopuolisin toimin hevillä murreta.²²

Statusalat poikkeavat koko toisen maailmansodan jälkeisen tarkastelujakson ajan muista tieteenaloista. Niille valikoituu suhteettoman runsaasti ylimpien sosiaalikerrostumien lapsia, vaikka opetusta annettaisiin muuallakin kuin pääkaupunkiseudulla. Toki Helsingin seudulla statussaloja opiskelevat ovat yläluokkaisempia kuin muissa koulutusyksiköissä. Opiskelupaikan sijainnilla ei kuitenkaan ole juuri vaikutusta sosioekonomiseen jakaumaan.

Kauppatieteen opiskelijoita tutkineen Lasse Siuralan päätelmät valikoitumiseen vaikuttavista tekijöistä ovat yleistettävissä myös teknilliseen, oikeustieteelliseen ja varauksin myös lääketieteelliseen koulutukseen. Siurala yksilöi opiskelijarakenteeseen vaikuttavana tekijänä ”ahtautuneet portit”; mitä vaikeampi korkeakouluun on päästä, sitä enemmän sinne tulee ylimpiin sosiaaliryhmiin kuuluvia. Tällöin valintakurssit ja pääsykoekokemus asettavat hakijat eriarvoiseen asemaan. Ammatti-imago sekä opintoalan korkea sosiaalinen status aiheuttavat ”itsekarsintaa”, jolloin alempien sosiaaliryhmien nuoret jäävät

20 SVT, Koulutus 1995:14. Luvut olivat 475 ja 669.

21 Lääketieteessä 48 %:lla valmistuneista isä oli suorittanut korkea-asteen tutkinnon, kun vastaava luku proviisorien kohdalla oli 39 % ja terveydenhuollossa vain 14 % (Kivinen & Rinne 1995a, liitetaulukko 10).

22 Lääketieteen opiskelijoiden alueellista valikoitumista ei ole kovinkaan paljon tutkittu. Sen sijaan heidän sosiaalinen yläluokkaisuutensa on todettu useissa aikaisemmissakin tutkimuksissa; katso esimerkiksi Häyrynen 1970a, 55; Merikoski & Parjanen 1974, 25–26; Jalkanen 1977, 51 ja Isoaho, Kivinen & Rinne 1990, 61–73; Kivinen & Rinne 1995a, 70–72.

vapaaehtoisesti hakuprosessin ulkopuolelle. Koulutusuran myöhemmässä vaiheessa sosiaalisen taustan ja koulutusvalintojen yhteys heikkenee, mutta ei häviä. Kodin koulutus- ja kulttuuriperinne ohjaa näin ollen merkittävästi nuoren koulutusuraa.²³ Oikeustieteen, tekniikan, kauppatieteen tai lääketieteen opinnot ovat kiistatta väylä suomalaisen eliittiin, yhteiskuntaelämän johtaville paikoille²⁴. Aloille hakeutuvat opiskelijat poikkeavat alueelliselta ja erityisesti sosiaaliselta jakaumaltaan merkittävästi koko väestöstä, joten kysymys on samalla yhteiskunnallisen eriarvoisuuden uusintamisesta korkeakoulutuksen avulla. Lisäksi prosessi tapahtuu ilman, että korkeakoulupoliittisilla toimilla voitaisiin siihen vaikuttaa.

Suuralat

Suuraloille – yhteiskuntatieteisiin, humanistisiin tieteisiin ja matemaattisluonnontieteelliseen koulutukseen hakeutuneiden määrä kasvoi 1950-luvulta nykypäiviin yli viisinkertaiseksi. Samalla suuralojen opetustarjonta on laentunut melkein koko valtakunnan kattavaksi. Ohessa on esitetty suuraloille hakeutuneiden opiskelijoiden alueellinen tausta.

*TAULUKKO 33. Suuralojen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta (%) 1960–1995.*²⁵

	1960	1970	1980	1990	1995
Helsinki	22.2	23.2	21.3	25.1	28.9
Turku	16.0	14.7	14.2	13.9	11.6
Häme	12.4	12.6	11.6	11.6	11.7
Itä-Suomi	18.0	20.7	23.0	20.2	19.1
Keski-Suomi	13.5	14.2	16.8	14.7	13.9
Pohjois-Suomi	9.9	12.3	12.9	14.5	14.8
muut	8.0	2.3	0.2		
yhteensä	100	100	100	100	100

Muutokset opiskelijoiden alueellisessa taustassa ovat olleet 1970-luvun alun jälkeen useimpien koulutusalueiden kohdalla pieniä. Merkittävin muutos oikeastaan on Helsingin koulutusalueen osuuden nousu. 1980-luvun alussa vain runsas viidennes suuralojen opiskelijoista oli kotoisin pääkaupunkiseudulta, mutta vuonna 1995 heitä oli jo reilu neljännes (noin 29 %). Alueellinen

23 Siurala 1983, 56–59. Katso myös Nurmen (1998, 128–129) pohdiskelu teknillisen koulutuksen hakuprosessista.

24 Katso esim. Ruostetsaari 1992, 96.

25 Taulukon lähteet: Nevala 1991, liitetaulukot 40a, 41a ja 42a; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969,62.

rekrytointipohja oli tasaisimmillaan nimenomaan 1970- ja 1980-luvuilla; myöhemmin opiskelijoiden maantieteellinen tausta jälleen kaventui Uudenmaan eduksi. Toisaalta suuralat ovat koko ajan olleet itäsuomalaisten opiskelijoiden suosiossa; heitä on aloittajista ollut noin viidennes. Suuralojen aloituspaikkojen jakautuminen on muuttunut niin, että Itä-Suomen osuus on vähitellen kasvanut, Turun koulutusalueen siivu kaventunut ja Helsingin seudun luku on säilynyt runsaassa kolmanneksessa.²⁶ Suuralojen koulutuspaikkojen syntyminen 1970-luvulla maan reuna-alueille vahvisti esimerkiksi itäsuomalaisten opiskelijoiden suuntautumista tälle lohkolle. Suuraloille rekrytoituneiden sosioekonominen jakauma ilmenee taulukosta 34.

TAULUKKO 34. Suuralojen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1960–1995.²⁷

	1960	1970	1980	1990	1995
ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	33.8	25.4	34.8	37.5	41.7
alemmat toimihenkilöt	27.8	26.9	17.4	17.9	14.8
työväestö	19.8	22.5	20.1	15.1	11.8
maatalousväestö	17.5	19.2	11.9	9.1	5.1
muut	1.1	6.0	15.8	20.4	26.6
yhteensä	100	100	100	100	100

Suuralojen uusien opiskelijoiden sosioekonominen jakauma oli tasaisimmillaan 1970-luvun alussa, jolloin neljän sosiaaliryhmän suuruusluokka oli lähes sama. Jakauma oli koko opiskelijakuntaa keskiluokkaisempaa: ylempiä toimihenkilöitä ja yrittäjiä oli keskimääräistä vähemmän ja työväestöä vastaavasti enemmän.²⁸ Myöhemmin opiskelijat yläluokkaistuivat, eivätkä vuonna 1995 juuri enää eronneet koko opiskelijakunnasta sosioekonomisesta rakenteesta. Alemmat toimihenkilöt menettivät asemiaan, mutta myös työväestöstä lähtöisin olevia uusien opiskelijoiden osuus oli suuraloilla 1995 puolet vähemmän kuin 1970-luvulla. Eläkeläisten, työttömien yms. osuus taasen nousi; 1995 heitä oli jo yli neljännes suuraloilla opintonsa aloittaneista. Suuralat menettivät ”keskiluokkaisen” valikointipohjansa ja yhtäältä elitistyivät sekä toisaalta ”eläkeläistyivät”. Sen sijaan alueellisen rekrytointipohjan muutokset jäivät pienemmiksi.

Suuralojen, matemaattisluonnontieteellisen, humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen koulutuksen, uusien opiskelijoiden tausta on kuitenkin muuttunut eri

26 Katso liite 10.

27 Taulukon lähteet: Katso taulukon 31 lähteet.

28 Katso taulukko 17.

tahtiin.²⁹ Yhteiskuntatieteellinen opetus oli yläluokkaisin 1960-luvun alussa, mutta seuraavalla vuosikymmenellä tieteenalojen väliset erot tasoittuivat. Matemaattisluonnontieteellinen ala nousi 1970-luvulla suuraloista yläluokkaisimmaksi opiskelijataustaltaan: entistä suurempi osa oli lähtöisin ylemmistä toimihenkilöistä ja yrittäjistä. Taustalla oli tiukentunut kilpailu korkeakoulutukseen pääsystä: ylioppilaiden määrä kasvoi 1970-luvulla lähes kymmenen kertaa enemmän kuin uusien opiskelupaikkojen luku. Suuraloilla opiskelupaikkojen määrä sitä paitsi laski 1970-luvun aikana, jolloin uudet paikat syntyivät pääasiassa kasvatustieteeseen. Lasse Siuralan sanoin ”portit ahtautuivat” myös suuralojen kohdalla ja seurauksena oli opiskelijarakenteen elitistyminen. Se jatkui myös 1980- ja 1990-luvuilla, jolloin ylioppilassuma eliminoi korkeakoulujen sisäänoton kasvun vaikutukset. Matemaattisluonnontieteellisten opintojen kohdalla on vielä muistettava, että ne ovat muodostuneet osin ”valmennuskursseiksi”: osa opiskelijoista pyrkii ensimmäisen tai toisen opiskeluvuoden jälkeen esimerkiksi tekniikan tai lääketieteen opintoihin.

Toinen tekijä suuralojen elitistymisen taustalla oli väestön sosioekonomisen rakenteen muuttuminen. Ylimpään luokkaan eli ylempiin toimihenkilöihin ja yrittäjiin kuului 45–54 -vuotiaiden ikäluokassa vuonna 1970 noin 65 000 ihmistä, mutta vuonna 1995 jo yli 124 000.³⁰ Toimihenkilö- ja yrittäjäperheiden määrä kasvoi siis erittäin nopeasti. Siksi yhä suurempi osa tämän ryhmän jälkeläisistä ”joutui” hakeutumaan statusalojen ulkopuolelle. Suuraloista, ensin matemaattisluonnontieteellisestä koulutuksesta ja sitten humanistisesta oppiasta, muodostui yhteiskunnan johtavien kerrosten lapsille ”kunniallinen” koulutusväylä. Saman tyyppinen ilmiö näkyi kasvatustieteen alalla luokanopettajakoulutuksen yliopistollistamisen jälkeen, ei tosin yhtä voimakkaana kuin luonnontieteellisessä ja humanistisessa koulutuksessa.

Itä- ja Pohjois-Suomen yhteiskunnallinen eliitti vahvisti 1970-luvulta lähtien asemiaan humanistisessa, matemaattisluonnontieteellisessä tai kasvatustieteellisessä koulutuksessa alueiden ”rahvaan” kustannuksella. Sen sijaan Uudenaan läänin ylin kerrostuma hakeutui enemmän korkean statuksen opintoaloille, oikeus- ja kauppatieteisiin tai tekniikan opintoihin. Myöhemmin, 1990-luvulla, statusalojen tukkeuduttua, ylimmän ryhmän lapsia ja toisaalta Uudelta maalta kotoisin olevia tuli entistä enemmän myös suuraloille. Yhteiskuntatieteellinen koulutus tosin poikkesi tästä kehityslinjasta, sillä se ei ole yläluokkaistunut yhtä voimakkaasti kuin kaksi muuta suuralaa. Yhteiskuntatieteistä ei valmistuta opettajan ammattiin samalla tavoin kuin humanistisista tai luonnontieteellisistä aineista. Toisaalta yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen ja opetuksen perinteinen ja erityisesti 1960–70-luvuilla korostunut kriittinen, jopa vasemmistolainen, vire saattoi nostaa kynnystä tämän alan opintoihin hakeutumiseen.

.

29 Eri suuralojen opiskelijoiden sosiaalisen taustan muutokset löytyvät liitteestä 15.

30 SVT VI C: 104, osa IX, 1, väestölaskenta 1970 ja SVT, väestölaskenta 1990, osa 8, taulu 9.

Kasvatustiede

Kasvatustieteen opiskelijoiden rakenteessa näkyvät opetuksen painopisteen sijoittuminen pääkaupunkiseudun ulkopuolelle sekä koulutuksen selvä ammatti-orientaatioluonne. Oheinen taulukko kertoo kasvatustieteen opiskelijoiden alueellisen taustan muuttumisesta. Sitä tulkittaessa pitää muistaa, että alan sisäänotto oli ennen vuotta 1973 pieni; luokanopettajakoulutuksen yliopistollistaminen nosti tieteenalan opiskelijamäärän suuralojen tasolle.

TAULUKKO 35. Kasvatustieteen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta (%)1960–1995.³¹

	1960	1970	1980	1990	1995
Helsinki	10.6	5.1	11.8	13.0	21.0
Turku	10.6	5.9	13.3	14.4	12.6
Häme	7.8	10.1	11.2	10.2	12.6
Itä-Suomi	21.1	26.8	25.2	23.7	17.6
Keski-Suomi	23.7	36.6	18.7	19.4	20.4
Pohjois-Suomi	18.4	13.4	19.8	19.3	15.8
muut	7.8	2.1			
yhteensä	100	100	100	100	100

Kasvatustiedettä voi pitää Itä-, Keski- ja Pohjois-Suomen nuorten koulutusväylänä. Tämä näkyy opiskelijakunnan alueellisessa taustassa: Vaasan, Oulun, Lapin, Mikkelin, Kuopion ja Pohjois-Karjalan läänien edustus on poikkeuksellisen vahva, mutta Helsingin koulutusalueelta on kotoisin vain noin joka viides kasvatustieteen opiskelija. Muutokset opiskelijakunnan maantieteellisessä jakaumassa ovat lisäksi olleet luokanopettajakoulutuksen yliopistollistamisen eli 1970-luvun alun jälkeen pieniä. Kasvatustieteen opetuksen tarjonta on alueellisesti kattavalla pohjalla: sitä on tarjolla Kymen lääniä ja Ahvenanmaan maakuntaa lukuun ottamatta maan jokaisessa läänissä. Tämä heijastuu myös opiskelijoiden sosioekonomiseen jakaumaan.

Kasvatustieteen opinnot aloittaneet ovat olleet selvästi muuta opiskelijakuntaa keskiluokkaisempia: ylimpään ryhmään on kuulut enimmilläänkin 29 % sisään kirjoittautuneista. Kasvatustieteen opiskelijajoukkokin yläluokkaistui 1970- 1980- ja 1990-lukujen aikana: ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät nousivat johtavaksi kerrostumaksi. Alemmat toimihenkilöt puolestaan menettivät asemansa. Suhteellisesti yhtä paljon kadotti edustustaan myös maatalousväestö.

31 Taulukon lähteet: Nevala 1991, liitetaulukko 43a; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969,62.

TAULUKKO 36. Kasvatustieteen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1960–1995.³²

	1960	1970	1980	1990	1995
ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	18.4	17.1	27.2	29.5	29.4
alemmat toimihenkilöt	31.6	30.7	17.5	16.0	14.8
työväestö	21.1	23.3	22.3	15.7	13.7
maatalousväestö	21.1	27.0	12.7	8.8	5.2
muut	7.8	1.9	20.3	30.0	36.9
yhteensä	100	100	100	100	100

Kasvatustieteen toiseksi valtaryhmäksi nousi sosiaaliryhmä muut, jonka osuus 1995 opintonsa aloittaneista oli suurin, yli kolmannes. Näin tieteenalan opiskelijakunta rakentui kaksihuippuiseksi, sillä ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien sekä muut ryhmän yhteinen osuus kipusi kahteen kolmasosaan aloittaneista.

Kasvatustieteen uudet opiskelijat ovat elitistymisestään huolimatta edelleen taustaltaan keskiluokkaisia, eikä ylimmän ryhmän edustus yllä koko opiskelijakunnan keskiarvoihin.³³ Sosioekonomisen rakenteen muutos kertoo silti uudeltaisesta asetelmasta: ”porttien ahtautuminen” heijastui myös kasvatustieteen. Pääkaupunkiseudulta kasvatustieteen opintoihin hakeutuneiden osuus kasvoi 1990-luvulla ja samalla aloituspaikkoja syntyi tälle koulutusalueelle lisää. Ylimmän ryhmän osuuden kasvu käynnistyi 1970-luvulla luokanopettajakoulutuksen siirryttyä osaksi yliopistojen kasvatustieteellisiä tiedekuntia. Yliopistollisesta luokanopettajakoulutuksesta tuli näin lukumäärältään jatkuvasti kasvavalle yläluokalle kunniallinen tapa uusintaa perheen kulttuuripääomaa.³⁴ Kasvatustieteen opinnoista ei tullut tässä uusintamisprosessissa yläluokan kannalta keskeisintä väylää. Statusalojen tietynlainen ”tukkeutuminen” siirsi painetta ennen kaikkea matemaattisluonnontieteelliseen ja humanistiseen koulutukseen, joissa elitistyminen oli kasvatustiedettä voimakkaampaa. Kasvatustieteen erilaista asemaa maan eri osissa valaiseen oheinen taulukko 37.

Pohjois-Karjalassa kasvatustieteen opinnot valinneiden opiskelijoiden tausta ei suuresti poikennut kaikkien alueelta lähteiden uusien opiskelijoiden yleisestä jakaumasta ja Lapissakin erot jäivät vielä suhteellisen pieniksi. Kasvatustieteen opintoihin hakeutuminen oli tavallisempaa alempien toimihenkilöiden, työ-

32 Lähteet samat kuin taulukossa 31.

33 Katso taulukko 17.

34 Rinne 1988, 438.

TAULUKKO 37. Uudenmaan, Pohjois-Karjalan ja Lapin lääneistä kasvatustieteen opintoihin tulleiden opiskelijoiden sekä kaikkien näistä läänistä tulleiden uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta 1990 (%).³⁵

	Uudenmaan lääni		Pohjois-Karjala		Lapin lääni	
	kasvatus- tiede	kaikki	kasvatus- tiede	kaikki	kasvatus- tiede	kaikki
ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	31.3	56.4	26.2	29.7	24.1	31.3
alemmat toimihenkilöt	16.5	16.4	17.1	14.0	22.2	18.7
työväestö	18.9	10.0	15.3	11.5	16.7	16.0
maatalousväestö	8.8	2.7	6.3	11.0	5.6	5.9
muut	24.5	14.5	35.1	33.8	31.4	28.1
yhteensä	100	100	100	100	100	100

väestön ja muut ryhmään kuuluvan eläkeläisväestön keskuudessa.³⁶ Uudenmaan läänissä kasvatustieteen opinnot olivat painokkaammin työ- ja eläkeläisväestön lasten kouluttautumisyliä. Ylimmän ryhmän lapsia hakeutui Uudeltamaalta kasvatustieteen opintoihin vähän kaikkiin uusiin opiskelijoihin verrattuna. Opettajakoulutus veti kaikilla kolmella alueella kaikkiin uusiin opiskelijoihin verrattuna erityisesti alempia toimihenkilöitä ja työväestöä sekä "normaalin" työelämän ulkopuolella olevien vanhempien jälkeläisiä. Kasvatustieteen opintoalukseen valinneiden nuorten sosioekonominen tausta oli keski-luokkainen kotiläänistä riippumatta. Asetelma korostui erityisesti pääkaupunkiseudulla, jonka opiskelijakunta kaikkiaan oli maan elitistisintä.

Pienet alat

Pieniä aloja ovat koko tarkastelujakson olleet teologia, liikuntatiede ja maatalousmetsätieteellinen opetus. Lisäksi mukana ovat Tampereen yliopiston opetusjaostot sekä Helsingin yliopistoon kuulunut Svenska social- och kommunalhögskolan. Viimeksi mainittu tosin kuului jo vuonna 1995 yliopiston valtiotieteelliseen tiedekuntaan, johon sen luvut tuolloin sisältyvät. Pienalojen opiskelijoiden yhteismäärä on vaihdellut melkoisesti: enimmillään pienaloille sijoittuneiden määrä on ollut lähes 900 opiskelijaa. Heidän alueellinen taustansa on muuttunut taulukon 38 esittämällä tavalla.

35 Taulukon lähde: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1990.

36 Muut ryhmään sisältyy myös esim. työttömien lapsia, mutta heitä oli 1990 aineiston mukaan kasvatustieteen opinnot aloittaneissa vain murto-osa.

TAULUKKO 38. Pienalojen uusien opiskelijoiden alueellinen tausta (%)1960–1995.³⁷

	1960	1970	1980	1990	1995
Helsinki	18.8	15.9	19.4	21.7	21.7
Turku	15.1	14.2	13.7	14.6	12.9
Häme	9.8	14.5	13.4	15.3	18.2
Itä-Suomi	21.4	25.6	21.9	22.5	21.2
Keski-Suomi	18.6	18.2	18.1	15.1	11.8
Pohjois-Suomi	7.8	9.5	13.2	10.8	14.2
muut	8.5	2.1	0.3		
yhteensä	100	100	100	100	100

Pienalojen aloituspaikat ovat keskittyneet lähes yksinomaan pääkaupunkiseudulle.³⁸ Siitä huolimatta opiskelijakunnan alueellinen tausta on ollut tasapainoinen: itse asiassa suuri osa opiskelijoista on vuotta 1995 lukuun ottamatta ollut kotoisin Itä-Suomesta. Pääkaupunkiseudulta on tullut vain noin viidennes pienalojen opiskelijoista. Aloituspaikkojen sijainnilla ja tulokkaiden alueellisella taustalla ei siis näytä olevan juurikaan yhteyttä. Tätä selittää se, että pienten alojen oppiaineita on opetettu tavallisesti vain yhdessä paikassa, usein pääkaupunkiseudulla. Niinpä rekrytointipohjaksi on muotoutunut koko valtakunta. Opetuksen laajentaminen pääkaupunkiseudun ulkopuolellekaan ei näillä aloilla juuri vaikuta opiskelijoiden alueelliseen rekrytointiin. Lisäksi vaikkapa maatalous- ja metsätieteellisen opetuksen ”luontainen” rekrytointipohja on pääkaupunkiseudun ulkopuolella. Pienalojen opiskelijakunnan sosioekonominen tausta taas ilmenee ohesta.

TAULUKKO 39. Pienalojen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%)1960–1995.³⁹

	1960	1970	1980	1990	1995
ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	32.2	25.3	29.9	43.0	36.7
alemmat toimihenkilöt	18.4	22.8	14.7	14.6	14.1
työväestö	16.1	18.0	19.7	11.9	11.2
maatalousväestö	33.0	30.9	20.0	7.4	10.3
muut	0.3	3.0	15.7	23.1	27.7
yhteensä	100	100	100	100	100

37 Taulukon lähteet: Nevala 1991, liitetaulukot 38a, 44a, 46a ja 49a; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995; Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969,62.

38 Katso liite 10.

39 Lähteet samat kuin taulukossa 31.

Pienalat ovat rekrytoineet uudet opiskelijansa alemmista ryhmistä kuin tie-teenalat keskimäärin. Tosin 1990-luvulla pienalojen opiskelijakuntakin elitistyi. Tämä johtui siitä, että Tampereen yliopiston opintojaostoihin otettiin 1995 vain runsaat 50 uutta opiskelijaa, kun luku vuosikymmentä aikaisemmin oli vielä yli viisinkertainen.⁴⁰ Tampere oli aikaisemmin tyypillisimmillään alempien väestökerrosten lasten koulutusväylä.⁴¹ Lisäksi sosioekonomiselta taustaltaan ”yläluokkaisimman” pienalan, maa- ja metsätaloustieteen, sisäänotto kasvoi 1990-luvulla.⁴²

Pienalat eivät ole sosiaaliselta taustaltaan yhtä homogeeninen ryhmä kuin muut. Teologisen opetuksen kohdalla perinteinen maatalousväestöön painottunut rekrytointipohja murtui, sillä opiskelijakunta yläluokkaistui selvästi 1970-80-luvuilla. Niinpä 1995 yli kolmannes uusista teologian opiskelijoista edusti ylempiä toimihenkilö- tai yrittäjäperheitä. Toisen vahvan rekrytointiluokan, maatalousväestön kultakausi sijoittui 1950–60-luvuille. Tuolloin Vaasan ja Oulun lääneistä kirjoittautui runsaasti uusia ylioppilaita teologian opintoihin. Maatalousväestön määrän supistuminen romahdutti edustuksen ja 1990-luvun puolivälissä maataloustaustaisia aloittajia oli enää kolme opiskelijaa sadasta. Toisaalta muut ryhmän osuus kasvoi samanaikaisesti. Teologian opiskelijoiden taustan muuttumista voi viimeisten vuosikymmenten osalta kuvata uusmaalais-teknokraattis-byrokraattisen aineksen vahvistumiseksi.⁴³

Liikuntatieteellisen opiskelijakunta yläluokkaistui 1970–80-luvuilla. Sosioekonomisen taustan muutokset olivat suuria ja selittyvät tieteenalan pienellä sisäänotolla ja sillä, että liikuntatieteestä kouluttaudutaan myös monelle alalle, opettajaksi, tutkijaksi, järjestöihmiseksi jne. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien osuus uusista opiskelijakunnassa oli 1980-luvulla suurempi kuin parikymmentä vuotta aikaisemmin. Heidän osuutensa laski 1990-luvulla ja muut luokka nousi suurimmaksi. Työ- ja maatalousväestön osuus kaventui samoin kuin alempien toimihenkilöiden. Liikuntatieteen opiskelijoiden sosiaalinen tausta on siis jatkuvassa muutoksessa – aivan kuten liikunnan kenttä muutoinkin.⁴⁴

Maatalousmetsätieteen opiskelijat poikkeavat sosiaaliselta taustaltaan muista. Suuri joukko uusista opiskelijoista nimittäin on ollut lähtöisin maatalousväestöstä aina 1980-luvulle saakka. Sittemmin tilanne muuttui: ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät vahvistivat otettaan opiskelijakunnassa ja 1990-luvulla he nousivat suurimmaksi ryhmäksi. Maatalousväestön osuus uusista opiskelijoista putosi vuonna 1995 noin 15 %:iin, kun vastaava luku vielä vuosikymmentä aikaisemmin oli 36 %. Maatalousväestön osuuden pienentymisen taustalla oli

40 SVT 1995:15 ja KO 1984:19.

41 Nevala 1991, liitetaulukko 49b.

42 Nevala 1991, liitetaulukko 46b. Katso myös Kivinen & Rinne 1995, 104–105.

43 Teologian opiskelijoiden sosiaalinen tausta: Nevala 1991, liitetaulukko 38b sekä Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1990 ja 1995.

44 Katso Nevala 1991, liitetaulukko 44b sekä Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1990 ja 1995.

myös muut ryhmän edustuksen kasvu. Yli neljännes uusista maa- ja metsätieteen opiskelijoista oli 1995 lähtöisin tästä ryhmästä. Sen kasvu tapahtui maa- ja metsätieteissä siis varsin myöhään.⁴⁵ Tieteenalan voi tulkita olleen pitkään maaseudun ylempien kerrosten koulutusväylän. Maaseudun alemmat kerrokset taas suosivat esimerkiksi kasvatustieteen opintoja. Ylempien ryhmien kasvanut haakeutumisen maa- ja metsätieteisiin johtui osaltaan perinteisten eliittiväylien tukkeutumisesta. Maa- ja metsätiede ei ole vielä ”massoittunut” koulutusala, joten sen yhteiskunnallinen status on säilynyt kohtuullisen hyvin. Lisäksi näiden alojen opiskelu on yhteiskunnallisesti palkitsevaa, jopa eliittiin johtavaa.⁴⁶

Elitistinen – kansanomaisen: korkeakoulujen rekrytointiprofiilien ääripäät

Suomen korkeakouluverkon ollessa vielä harva ja maan eteläosiin painottunut eri yksiköiden uudet opiskelijat olivat painokkaasti kotoisin maan eri puolilta; korkeakoulujen rekrytointialueena oli periaatteessa koko valtakunta. Ylimmän opetuksen verkon rakentaminen alueellisesti koko maata kattavaksi on muuttanut tilannetta ja koko korkeakoulupolitiikan yhtenä tavoitteena onkin ollut tasapainottaa tarjontaa maan eri osien välillä. Korkeakoulutuksen ”alueellistumisen” seurauksena kullekin ylimmän opetuksen ahjolle muodostui oma rekrytointialue, joka karkeasti ottaen oli sijaintilääni täydennettynä lähimmillä naapurilääneillä.⁴⁷ Samalla muuttui myös korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen profiili. Sosiaalisella taustalla onkin pitkään ollut kytkentä alueelliseen taustaan: Ari Antikaisen löysi jo 1970-luvulla yhteyden sijaintialueen väestön sosioekonomisen rakenteen sekä korkeakoulun opiskelijakunnan sosiaalisen kokoonpanon välillä.⁴⁸ Korkeakoulun opiskelijoiden sosiaalinen tausta on siis riippuvainen yhtäältä sijaintialueen väestörakenteesta. Toisaalta opiskelijakunnan kokoonpanoon vaikuttavat korkeakoulussa edustettuna olevat tieteenalat. Statusalat, osa pienaloista ja toisaalta taidekorkeakoulut rekrytoivat opiskelijansa keskimääräistä useammin ylemmistä sosioekonomisista ryhmistä.⁴⁹

Korkeakoulujen opiskelijakunnan alueellinen ja sosiaalinen tausta määräytyy pitkälti näiden kahden tekijän perusteella. Siksi ei ole tarpeellista analysoida

.

45 Tiedot maa- ja metsätieteen opiskelijoiden taustasta: Nevala 1991, liitetäulukko 46b sekä Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1990 ja 1995.

46 Katso Ruostetsaari 1992, 96. Suomalaisen eliitin osalta viidellä prosentilla oli maa- ja metsätalouden koulutus. Osuus on paljon suurempi kuin esimerkiksi tieteenalan sisäänotto korkeakoulutukseen edellyttäisi. Lisäksi on kiintoisaa havaita, että akateemisesta eliitistä 11 % oli saanut maa- ja metsätieteen koulutuksen.

47 Korkeakoulujen rekrytointialueita 1960–70-luvuilla on selvitelty Ari Antikainen, joka myös toi rekrytointialueen käsitteenä korkeakoulupoliittiseen keskusteluun (katso esimerkiksi Antikainen 1975, 44–49)

48 Katso esimerkiksi Antikainen 1974, 38–40; Nevala 1991.

49 Katso esimerkiksi Nevala 1991, Isoaho, Kivinen & Rinne 1990, Kivinen & Rinne 1995a; Ahola 1995; Kataja 1995; Liljander 1996.

da perusteellisesti koko toisen maailmansodan jälkeiseltä kaudelta jokaisen korkeakoulun opiskelijakunnan rakennetta. Käytettävissäni on aikaisempaan⁵⁰ verrattuna uutta materiaalia, mutta peruskuva ei silti muutu. Liitteestä 16 ilmevät karkeat muutoslinjat eri korkeakoulujen opiskelijakunnan taustan tyypillisimmistä piirteistä.

Korkeakoulutuksen voimakas laajentuminen 1960-luvulla tasoitti sosiaali- luokkien välisiä eroja. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien edustus pieneni kaikissa korkealuissa Svenska handelshögskolonia ja Turun kauppakorkea- koulua lukuun ottamatta. Korkeakoulutukseen valikoitunut opiskelijakunta edusti tasapuolisimmin eri väestöryhmiä 1970-luvun alussa. Koulutuksellisen tasa-arvon näkökulmasta 1970-luku sen sijaan oli taantumisen kautta, sillä tuolin kaikkien korkeakoulujen opiskelijakunta yläluokkaistui.

Tämä kehityssuunta oli selkein yhtä tieteenalaan edustavien erikoiskorkea- koulujen sekä Turun ja Oulun yliopistojen kohdalla. Ilmiö kytkeytyi korkea- koulutukseen pääsyn vaikeutumiseen. Uusien opiskelupaikkojen määrä lisääntyi selvästi hitaammin kuin valmistuneiden ylioppilaiden luku: ylioppilassuma alkoi muodostua. Samalla väestön sosioekonominen rakenne toimihenkilö- valtaistui koko ajan. Opiskelijakunnan yläluokkaistuminen jatkui 1980-luvulla ja 1990-luvun alkupuolella, vaikkakaan ei enää yhtä voimakkaana kuin 1970- luvulla. Toisaalta yläluokkaistuminen ulottui 1980- 1990-luvuilla vahvasti myös yleiskorkeakouluihin. Erityisesti Tampereen ja Jyväskylän yliopistot, joi- den opiskelijakunta vielä 1980-luvun alussa oli verrattain keskiluokkaista, rekrytoivat 1990-luvun puolivälissä aikaisempaa suuremman osan opiskeli- joistaan ylimmästä sosiaaliryhmästä.

Opiskelijoiden alueelliseen taustaan vaikuttavat korkeakoulun kotiläänin väestömäärää ja sen väestön sosioekonominen rakenne. Väkirikkaalla Uudella- maalla korkeakoulut saattoivat rekrytoida suuren osan opiskelijoistaan koti- läänistä; erityisen selvästi tämä näkyi Kauppakorkeakoulun ja Teknillisen kor- keakoulun kohdalla. Vähäväkisille alueille sijoittuneet Jyväskylän, Kuopion, Joensuun ja Lapin yliopistot joutuivat ”tyytymään” pienempään omasta läänis- tä tulleiden osuuteen.⁵¹ Vähäväkisissä lääneissä korkeakouluikäisten nuorten määrä on pieni.⁵² Toisaalta erityisesti Itä-Suomessa on edelleen väestömäärään suhteutettuna vähän korkeakoulutuspaikkoja.⁵³ Eivätkä lähestulkoonkaan kaik-

50 Nevala 1991, erityisesti 142–185 sekä Isoaho, Kivinen & Rinne 1990 ja Kivinen & Rinne 1995a.

51 Eri korkeakoulujen alueellisesta rekrytointipohjasta katso myös Koulutus Suomessa 1998, liitetäulukko 1.6. Sen mukaan vuonna 1996 aloittaneista Kauppakorkeakoulun opiske- lijoista 78 % oli kotoisin Uudenmaan läänistä ja Teknillisen korkeakoulun vastaava luku oli 61 %. Joensuun yliopiston uusista opiskelijoista 31 % oli kotoisin Pohjois-Karjalasta ja Jyväskylän yliopiston tulokkaista 26 % oli kotoisin Keski-Suomesta. Itä-Suomen kohdalta katso myös Dahllöf 1999.

52 Esimerkiksi vuonna 1995 15–24 -vuotiaan ikäluokan koko Pohjois-Karjalassa oli noin 21 000 henkeä; Keski-Suomessa noin 32 000, Pohjois-Savossa noin 31 000 ja Lapissa 26 000. Uudellamaalla vastaavaan ikäluokkaan kuului noin 154 000 nuorta (SVT, Väestö 1996:9).

53 Katso edellä taulukko 25.

ki koskaan hakeudu tai edes halua hakeutua korkeakouluopintoihin: silti he voivat olla varsin tyytyväisiä ”alennustilaansa”.⁵⁴ Alueellisen rekrytointipohjan kapeudella mitattuna ”nurkkakuntaisimmat” opinahjot ovatkin Uudenmaan läänin erikoiskorkeakoulut ja leveimmällä rintamalla opiskelijoitaan rekrytoivat perustamisvaiheissa ”aluekorkeakouluiksi” nimetyt yliopistot.

Osmo Kivinen ja Risto Rinne luokittelivat tutkimuksessaan Suomen korkeakoulut vuosina 1985 ja 1990 elitistinen – kansanomaisen -akselilla. Heidän luokitteluperusteenaan on opiskelijakunnan rakenne, jota mitataan isän koulutusasteella. Liitteeseen 17 olen täydentänyt Kivisen ja Rinteen luomaa kuvaa luokittelemalla korkeakoulut vuoden 1995 tietojen perusteella samalla akselilla. Oman luokitteluni perustuu kuitenkin opiskelijoiden sosiaaliseen taustaan eikä isän koulutustasoon.

Erikoiskorkeakoulut ovat liitteen 17 luokittelun perusteella vankentaneet asemaansa elitistisinä opinahjoina 1990-luvulla. Vuoden 1995 tilanteen perusteella vain Tampereen ja Lappeenrannan teknilliset korkeakoulujen eivät kuuluneet elitististen luokkaan. Kansanomaisten korkeakoulujen määrä taas on supistunut: vain Joensuun, Lapin ja Jyväskylän korkeakoulut kuuluvat tähän sarjaan kaikkina esimerkkivuosina. Oulun yliopisto on noussut astetta ylemmäksi ”verraten kansanomaisiin” korkeakouluihin, mutta Tampereen yliopiston opiskelijarakenne vuonna 1995 puolestaan edellyttää paikkaa ”vain” kansanomaisten korkeakoulujen sarjassa. Tosin Jyväskylän ja Tampereen yliopistot ovat vuonna 1995 ”rajatapauksia”; ne sopivat sekä kansanomaisten että verratten kansanomaisten luokkaan. Väestön sosioekonomisen rakenteen muuttuessa korkeakoulujen opiskelijakuntakin on yläluokkaistunut, mitattiinpa sitä vanhempien koulutustasolla tai sosioekonomisella asemalla.

Korkeakoulut eroavat toisistaan myös uusien opiskelijoiden sukupuolen perusteella, vaikkakaan eivät kovin paljon. Sukupuolten väliset voimasuhteet näet riippuvat paljon korkeakoulussa opetettavista tieteenaloista; naiset ovat erityisen vahvasti edustettuina esimerkiksi kasvatustieteessä, humanistisella alalla ja terveydenhuollon koulutuksessa.⁵⁵ Esimerkiksi vuonna 1993 uusina opiskelijoina aloittaneista yli 60 % oli naisia kymmenessä tiedekorkeakoulussa. Suurin naisemmistö oli Eläinlääketieteellisessä korkeakoulussa, jossa aloittaneista 82 % oli naisia. Yleiskorkeakouluista eniten naisia aloitti Jyväskylän yliopistossa, 68 % uusista opiskelijoista. Tampereen teknillisen korkeakoulun opiskelijakunta sen sijaan oli miesten hallitsemaa; vain 16 % aloittaneista oli naisia. Espoon Teknilliseen korkeakouluun otetuista 22 % oli naisia.⁵⁶ Verrattuna 1960-luvun lopun tilanteeseen naisten osuus uusista opiskelijoista oli lisääntynyt kaikissa korkeakouluissa, sillä esimerkiksi Jyväskylän yliopistossa aloittaneista 56 % oli naisia ja Espoon Teknilliseen korkeakouluun heitä mahtui 9 % uusista opiskelijoista.⁵⁷

.

54 Vanttaja & Järvinen 1998, 352.

55 Katso taulukko 7.

56 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1993.

57 Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1969, 74.

Tasa-arvoistuminen ja sisäinen erilaistuminen

Eri tieteenaloille valikoituneiden opiskelijoiden tausta noudattelee isoissa linjoissa koko opiskelijakunnan rakenteessa tapahtuneita muutoksia. Sosiaalisen taustan tasoittumisjakso huipentui 1960-luvun lopulle ja seuraavan kymmenluvun alkuun. Korkeakoulutuksen alueellinen laajentuminen ja sisäänoton kasvu tyydyttivät vielä tuolloin lisääntyneen koulutuspaikkakysynnän. Silti toiset tieteenalat tasa-arvoistuivat enemmän kuin toiset. Kiristynyt kilpailu opiskelupaikoista alkoi purra 1970-80-lukujen aikana, jolloin tiedekuntien alueelliset ja sosiaaliset profiilit terävöityivät. Niinpä 1990-luvulla entistä suurempi osa opiskelijoista aloitti elitistisiksi muuttuneilla tieteenaloilla, joilla myös opiskelupaikkojen määrä kasvoi.

TAULUKKO 40. Elitistisillä aloilla aloittaneiden opiskelijoiden määrä ja osuus (%) kaikista uusista opiskelijoista 1970–1995.⁵⁸

	elitistisiä aloja	elitististen alojen opiskelijamäärä	elitististen alojen opiskelijaosuus (%) uusista opiskelijoista
1970	4	2 150	21.6
1980	7	6 597	52.4
1990	6	5 558	34.8
1995	6	11 600	64.9

Eliittialojen määrä ei ole 1990-luvulla kasvanut, mutta silti niille sijoittuu entistä enemmän opiskelijoita. Ilmiön taustalla on yhtäältä teknillistieteellisen koulutuksen kasvu sekä toisaalta matemaattisluonnontieteellisen koulutuksen sisäänoton lisääntyminen ja alan samanaikaisesti tapahtunut elitistyminen. Opiskelijakuntansa rakenteen perusteella aikaisemmin ”keskiluokkaisiksi” profiloituneet tieteenalat ovat 1990-luvulla yläluokkaistuneet yhtäältä kiristyneen sisäänpääsykilpailun ja toisaalta väestörakenteen toimihenkilöistymisen seurauksena. Hyvänä esimerkkinä tällaisesta muutoksesta käyvät matemaattisluonnontieteellinen ja humanistinen koulutus.

Eri korkeakoulujen opiskelijakunnan taustan muutokset toisen maailmansodan jälkeen voi tiivistää neljään pääkohtaan. Alueellisen ja sosiaalisen rekrytoitumisen kohdalla muutos on ollut kaksilinjainen ja nurinkurinen: vanhat ja opiskelijapohjaltaan perinteisesti ”valtakunnalliset” opinahjut ovat muuttuneet sijaintilääninsä aluekorkeakouluiksi. Toisaalta alueellisen kehityksen mootto-

58 Taulukon lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1980, 1990 ja 1995. Elitistiseksi alaksi on taulukossa luokiteltu ne tieteenalat, joiden opiskelijakunnassa ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien suhteellinen osuus (%) oli korkeampi kuin kaikilla pintoaloilla keskimäärin.

reiksi ja kotilääninsä koulutuspalveluiden kehittämiseksi perustetut uudet korkeakoulut rekrytoivat opiskelijansa tasaisesti ja monipuolisesti valtakunnan eri osista.

Toiseksi sijaintialueen merkitys opiskelijakunnan sosiaalisessa kokoonpanossa muuttui. Sijaintiläänin väestörakenne ei enää sellaisenaan siirry korkeakouluihin hakeutuneiden jakaumaan, sillä kaikissa lääneissä ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät ovat uusissa opiskelijoissa yliedustettuna ja esimerkiksi työväestö aliedustettuna. Korkeakoulujen opiskelijarakenteeseen heijastuu pikeminkin sijaintialueen eri sosioekonomisten ryhmien tunnetusti erilainen osallistumisaktiivisuus ylimpiin opintoihin.

Kolmantena peruspiirteenä voi pitää alueellisen ja sosiaalisen rekrytoinnin välisen kytkennän heikentymistä. Uudenmaan läänin nuoret hakeutuvat yhtäältä entistä enemmän kotialueensa ulkopuolisiin opinahjoihin. Toisaalta muiden läänien kohdalla ”omaan” korkeakouluun hakeutuneiden osuuden kasvu tasaantui ja pääkaupunkiseudun korkeakoulujen vetovoima jopa kasvoi. Erityisesti ylimmästä sosiaaliryhmästä tulevat nuoret hakeutuivat hanakasti pääkaupunkiseudun korkeakouluihin. Tämä ilmiö korostunee jatkossakin arvostetuimpien korkeakoulujen ja tieteenalojen kohdalla.

Erikois- ja yleiskorkeakoulujen välinen ero on neljäs opiskelijakunnan rakenteen ominaispiirre. Karkeasti ottaen erikoiskorkeakoulut ovat aina valinneet uudet opiskelijansa alueellisesti suppeammin ja sosiaalisesti yläluokkaisemmin kuin yleiskorkeakoulut. Vahvin tämä piirre on pääkaupunkiseudun erikoiskorkeakouluissa, joiden valikointiprofiilit 1970–80-luvuilla vain vahvistuivat. Poikkeuksen erikoiskorkeakoulujen sarjassa muodostavat Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu ja osin Tampereen teknillinen korkeakoulu. Koulutuksellista eriarvoisuutta pitävätkin sitkeimmin yllä nimenomaan pääkaupunkiseudun erikoiskorkeakoulut ja myös Helsingin yliopisto.

Eri tieteenalojen rekrytointiprofiileja voi arvioida myös tarkastelemalla, kuinka sosioekonomisten ryhmien hakeutuminen eri tieteenaloille on muuttunut. Liite 18 vahvistaa, että ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien lapset sijoittuvat 1990-luvulla aikaisempaa enemmän perinteisesti suosittujen statusalojen ulkopuolelle, nimenomaan suuralojen humanistiseen ja matemaattisluonnon-tieteelliseen koulutukseen.

Statusaloille hakeutuneiden osuus eri sosiaaliryhmissä on pysynyt vakaana 1970-luvulta nykypäiviin. Vain maatalousväestön ja ryhmän muut osalla statusaloille hakeutumisessa on ollut vaihtelua. Ylempien ja alempien toimihenkilöiden sekä työväestön kohdalla statusaloille hakeutui jatkuvasti suhteellisesti suunnilleen yhtä suuri osuus sosiaaliryhmän uusista opiskelijoista. Tätä suhdetta ei ole muuttanut edes statusaloilla tarjolla olevien aloituspaikkojen määrän kasvu. Ylempien toimihenkilöiden korkeakoulutukseen tulevien lasten absoluuttisen lukumäärän kaksinkertaistuminen ja työväestön lasten lukumäärän laskukaan eivät juuri näytä muuttaneen näiden ryhmien suosikkialoja. Sosiaaliryhmittäiset koulutusvalinnat ovat siten luonteeltaan varsin pysyviä erityisesti statusaloille hakeutumisessa: niillä aloittavien osuus kunkin sosiaaliryhmän uusista opiskelijoista ei ole kovin paljoa muuttunut.

Suurimmat siirtymät sosioekonomisten ryhmien koulutussuuntautuneisuudessa ovat tapahtuneet suuralojen ja kasvatustieteen välillä. Pienaloille hakeutumista kuvaavat luvut selittyvät puolestaan pitkälti opetustarjonnan vaihtelulla. Kasvatustieteen sisäänottomäärien kasvu 1970-luvulla sen sijaan näkyi: sinne hakeutuneiden osuus kasvoi ja suuraloille hakeutuneiden määrä laski kaikissa sosiaaliryhmissä.

Näkyvin siirtymä kasvatustieteen ja suuralojen välillä tapahtui alempien sosiaaliryhmien kohdalla, työ- ja maatalousväestön jälkeläisissä sekä muut ryhmässä. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien lasten koulutusintresseihin ei luokanopettajakoulutuksen yliopistollistaminen vaikuttanut yhtä voimakkaasti. Tämän kerrostuman lasten koulutusintressit riippuvatkin vähemmän koulutusaloittaisen tarjonnan vaihteluista kun alempien luokkien jälkeläisillä. Suuralat ja kasvatustiede jäävät yhteiskunnalliselta arvostukseltaan ja palkitsevuudeltaan statusalojen jälkeen. Niinpä niillä ja niiden keskinäisissä suhteissa tapahtuneet muutokset vaikuttavat enemmän juuri keski- ja alempien ryhmien lasten koulutusvalintoihin. Korkeakoulupolitiikan keskeisin koulutusvalintoja ohjailtava keino, tarjonnan säätely, on kohdistunut paljolti suuraloille ja kasvatustieteeseen. Siksi se on myös toiminut paremmin ja tehokkaammin keski- ja alaluokkien nuorten koulutusintressien suuntaajana. Toki riittävän suuri opiskelijapaikkojen lisäys vaikuttaa myös ylimmän kerrostuman lasten hakeutumiseen. Näinhän kävi 1970-luvulla kasvatustieteen kasvun vuosina ja uudelleen 1990-luvulla, kun suuraloja – erityisesti luonnontieteellistä koulutusta – laajennettiin merkittävästi. Tosin 1990-luvulla ylimmän ryhmän lasten koulutussuuntautuneisuuteen on vaikuttanut myös statusalojen ”tukkeutuminen”.

Korkeakoulupolitiikan roolin opiskelijarakenteen muutoksessa voi siis tiivistää koulutuspaikkojen tarjonnan vaikuttavuuteen. Koulutuspaikkojen lisääminen ei automaattisesti edistä alueellista tai sosiaalista tasa-arvoa; ainakin tarjonnan vaikutus opiskelijakunnan rakenteeseen heikkenee ajan myötä. Toisaalta aloituspaikkojen tarjonnan absoluuttinen tai suhteellinen pienentyminen suosii ylempien ryhmien lapsia ja siten heikentää koulutuksellista tasa-arvoa. Isoissa linjoissa näkyvä korkeakoulutuksellisen tasa-arvon lisääntyminen kätkee sisäänsä yhtäältä tieteenalapohjaisen ja toisaalta korkeakoulupohjaisen erilaisuuden. Korkeakoululaitos on siis sisäisesti entistä selvemmin lohkoutunut erilaisiin yksiköihin. Niinpä esimerkiksi 1990-luvun puolivälissä Jyväskylän yliopiston uusista opiskelijoista 8.3 % oli työttömien lapsia, kun vastaava luku Helsingin kauppar korkeakoulun kohdalla oli 3.3 %.⁵⁹

Tasa-arvopyrkimysten ja korkeakoulutuksen sisäisen eriytymisen välinen ristiriita selittyy korkeakoulupolitiikan tavoitteiden ja käytännön toimien vastakkaisuudella. Periaatteessa 1970-luvulta lähtien tähdättiin koulutuksellisen tasa-arvon edistämiseen opiskelumahdollisuuksia laajentamalla; toisaalta

59 Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995. Jyväskylän yliopiston tärkeimmällä rekrytointialueella, Keski-Suomen läänissä, oli 1995 45–54 -vuotiaasta väestöstä työttömiin ja tuntemattomiin kuuluvia noin 17 % ja Kauppar korkeakoulun sijaintiläänissä, Uudellamaalla noin 13 %.

1970-luvulla ylimmän opetuksen aloituspaikkojen kasvukäyrä taitettiin, jolloin sisäänpääsyrajoitukset alkoivat todenteolla vaikuttaa. Tämä vesitti ylevien tasa-arvoperiaatteiden toteutumisen käytännössä. Tavoitteiden parempi toteutuminen olisi vaatinut uusien opiskelijoiden sisäänoton jatkuvaa lisäämistä 1960-luvun tahtiin; ylimmän opetuksen koettuakin nopeampaa ”massoitumista”.

Toinen selitys on korkeakoulupolitiikan välineiden vähyys. Ainoa keino opiskelijakunnan rakenteeseen vaikuttamiseen on koulutuspaikkojen määrän säätely. Tämä keino oli voimakkaimmin käytössä 1960-luvulla, jolloin uusia opiskelupaikkoja perustettiin ennennäkemättömään tahtiin ja samalla saavutettiin myös tasa-arvon kannalta hyviä tuloksia. Myöhemmin voimistunutta ylimmän opetuksen sisäistä eriytymistä taas ruokkii yhteiskuntarakenteen muutos: toimihenkilöitä ja yrittäjiä on 1990-luvulla huomattavasti enemmän kuin muutama vuosikymmen aikaisemmin. Niinpä myös näistä luokista tulevien ja ylempään koulutuksen hakeutuvien määrä on jatkuvasti kasvanut. Tähän kehitykseen ei koulutuspolitiikalla voi enää vaikuttaa.

■ Lopuksi: Teorioiden tarkastelua ja pitkiä linjoja

Avoimuus ja tasa-arvo; lajittelu ja suodattaminen vai kyllästymispiste?

Koulutuksen eri portaille valikoituminen on kiinnostanut tutkijoita pitkään. He ovat myös hahmotelleet isoja, yleistyksiin perustuvia rakennemalleja, teorioita. Suurin osa koulutuksen valikoitumista käsittelevistä teorioista rakentuu koko koulutusjärjestelmän mittaiseen tarkasteluun. Pelkästään korkeakoulutukseen valikoitumista tarkastelevia teorioita ei juuri ole löydetävissä, mutta muutamassa tapauksessa teorit käsittelevät osittain myös ylimpään opetukseen haikutumista sääteleviä seikkoja.

James E. Rosenbaum nimeää artikkelissaan kaksi ”koulutusmahdollisuuksien rakenteellista mallia”, kilpailuun perustuvan mallin ja tuetun eli sponsoroidun mallin.¹ Edelliselle on ominaista vapaa kilpailu ja vapaa valikoituminen eri koulutusreiteille. Tuetun tai sponsoroidun liikkuvuuden mallissa puolestaan on keskeistä sponsorin (esim. perhe) tuki koulutusuralla etenemiselle. Mallissa eliittiväylille valikoituvat erotetaan muista jo varhaisessa vaiheessa. Varhainen valinta eliittiin johtavalle reitille takaa, että vain pieni ryhmä yltää yhteiskunnan korkeimmille portaille. Vapaaseen kilpailuun perustuvaa koulutusmallia tuskin voidaan puhtaana soveltaa missään, sillä eri perustein – ei vain kyvykkyiden pohjalta – tapahtuvaa valikointia sisältyy jokaiseen koulutusjärjestelmään. Toisaalta vapaa malli on lähellä perinteisintä käsitystä koulutuksellisesta tasa-arvosta. Sponsoroidun liikkuvuuden malli puolestaan on tasa-arvon kannalta ongelmallisempi, sillä koulutusuran varhaisessa vaiheessa tapahtuvalla valikoinnilla on todettu olevan vankin yhteys perheen sosioekonomiseen asemaan. Näin ollen tuetun liikkuvuuden malli muotoutuu helposti yhteiskunnallisten ja sosioekonomisten rakenteiden uusintamisväyläksi.

Rakenteellisessa mallissakin keskeinen valikoituminen tapahtuu varhaisessa vaiheessa.² Ensimmäisten kouluvuosien menestys ja sen pohjalta tehdyt ”luokitukset” asettavat ikään kuin rajat, joiden sisällä yksilön on liikuttava valinnoissaan. Koulussa tehdyt luokitukset vaikuttavat lopulta enemmän kuin lahjakkuus tai yritteliäisyys yksilön koulutus- ja työuraan. Rakenteellisessa teoriassa

1 Rosenbaum 1986, 141–142. Rosenbaum perustaa esittelynsä Ralph Turnerin klassiseen artikkeliin ”*Sponsored and Contest Mobility and the School System*” vuodelta 1960. Katso myös Kivirauma 1997, 256–257.

2 Katso Rosenbaum 1986, 144–146. Hän myös kritisoi rakenteellisen teorian mallia mm. historiattomuudesta, ulkoisten tekijöiden ja toisaalta yksilön kyvykkyiden huomioimatta jättämisestä.

yksilön kyvykkyys jää varsin vähälle huomiolle. Samoin on asianlaita ns. human capital -teoriassa, jolla oli vahva asema toisen maailmansodan jälkeen länsimaisia koulutusjärjestelmiä laajennettaessa. Peruslähtökohdiltaan human capital -teoria oli lähellä vapaan liikkuvuuden mallia. Lähtökohtana oli, että yksilön menestys ”vapaalla pelikentällä” on paljolti riippuvainen omasta itses-
tä. Koulutus on näin ollen yksilön investointi omien kilpailumahdollisuuksien parantamiseksi.³ Yhteiskuntien tasolle nostettuna human capital -teoria uskoi, että kansakunta on sitä varakkaampi ja kilpailukykyisempi mitä paremmin ja pitemmälle koulutettuja sen jäsenet ovat.⁴

Human capital -teoriaa täydentämään syntyi merkinanto- tai signaaliteoria. Siinä yksilön kyvykkyys otettiin paremmin huomioon. Merkinantoteorian mukaan työnantajat tarvitsevat tietoja, signaaleja, kunkin työnhakijan ominaisuuksista. Tällaisina signaaleina voivat toimia koulutusjärjestelmän antamat arvostamat ja tutkinnot. Niiden perusteella hakijat voidaan erotella toisistaan ja tällä perusteella myös koulutustutkinnot antavat ikään kuin pätevyyden työhön.⁵

Makrotason valikointiin ja valikoitumiseen vaikuttavia yhteiskunnallisia taustatekijöitä analysoi Donald J. Treinman 1970 ilmestyneessä artikkelissaan ”*Industrialization and Social Stratification*”. Hän esitti siinä perushypoteesinsa teollistumisen, yhteiskunnan *avoimuuden* ja sosiaalisen *tasa-arvon* välisistä yhteyksistä. Suora yhteys isän ja lapsen sosiaalisen aseman välillä on sitä pienempi mitä pitemmälle teollistunut yhteiskunta on kyseessä. Toisekseen mitä teollistuneempi yhteiskunta on, sitä suurempi vaikutus koulutussaavutuksilla on yhteiskunnalliseen asemaan. Kolmannen perusteetin mukaan mitä teollistuneemmasta yhteiskunnasta on kyse, sitä pienempi vaikutus vanhempien sosiaalisella asemalla on koulutukseen pääsyyn.⁶ Näistä erityisesti viimeinen yleistys on mielenkiintoinen. Treinman tarkasteli yhdessä tutkimuskumppanista Kam-Bor Yipin kanssa teollistumisen ja yhteiskunnan avoimuuden välisiä yhteyksiä 21 maata käsittävällä materiaalilla.⁷ Johtopäätöksensä oli, että koulutustason valinta ja yhteiskunnallinen asema riippuvat lopulta enemmän isän koulutuksesta kuin hänen sosiaalisesta asemastaan. Ns. kulttuuripääoman merkitys on siis koulutusvalinnoissa tärkeämpi kuin sosioekonomisen aseman. Edelleen tutkijat katsovat teollistuneiden yhteiskuntien olevan sosiaalisen nousun kannalta avoimempia kuin kehitysmaat. Teollistuneiden maiden tilanteeseen nojautuen johtopäätösten keskeisin lause kuitenkin oli ”*Education is largely independent of social origins ...*”⁸

Treinmanin ja Yipin johtopäätökset sekä heidän modernisaatioteoriansa ovat myöhemmin saaneet vastaansa kovaa kritiikkiä. Walter Müller ja Wolfgang Karle osoittivat yhdeksän Euroopan maata ja yli 67 000 henkilöä käsittäneen

.

3 Rosenbaum 1986, 143–144.

4 Katso esim. Schultz 1977. Kritiikistä esim. Arrow 1973.

5 Rosenbaum 1986, 148–149.

6 Treinman 1970 sekä Treinman & Yip 1989, 375. Katso myös Blossfeld & Shavit 1993, 7–8.

7 Treinman & Yip 1989, 379. Mukana oli myös Suomi, jonka materiaali oli vuodelta 1972 ja kerätty pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen yhteydessä.

8 Treinman & Yip 1989, 392.

materiaalinsa perusteella, etteivät valikoitumisen sosiaaliryhmittäiset erot ole olennaisesti kaventuneet. Koulutusportaita ylös edettäessä toimihenkilöluokan lapset kasvattivat jatkuvasti suhteellista osuuttaan. Mikään tutkituista maista ei erottautunut joukosta valikoinnin päälinjojen osalta, vaikka vaihtelua oli valikoitumisen voimakkuuksissa. Kaikkiaan Müller ja Karle toteavat, etteivät maiden väliset koulutuserot johdu yhteiskuntien välisistä teollistumis- tai kehittyneisyyseroista. Valikoinnin ja sosiaalisen taustan välinen yhteys on edelleen vahvasti olemassa.⁹

Samana tyypiksiin tuloksiin tultiin 20 maan vertailussa, jossa varsinaisen tutkimustyön suorittivat kunkin maan omat tutkijat. Tulokset koottiin yhteen ”*Persistent Inequality*” -nimiseksi kirjaksi. Tulosten mukaan vain Ruotsissa ja Hollannissa koulutuksellinen eriarvoisuus oli viimeisten vuosikymmenten aikana todistettavasti vähentynyt; muissa maissa ei oleellista muutosta ollut havaittavissa.¹⁰ Tosin on huomattava, että vertailussa oli mukana monia entisiä Itä-Euroopan sosialistimaita, joiden koulutusjärjestelmässä valikoitumekanismi ei toiminut länsimaiden tapaan. Ruotsin ja Englannin eroista tehty tutkimus päättyi myös samoihin johtopäätöksiin valikoitumisen päälinjoista ja koulutusjärjestelmän rakenteeseen kytkeytyvistä eroista.¹¹

Suomessa yhteiskuntaryhmien väliset erot osallistumisessa ovat isoissa linjoissa kaventuneet kaikilla koulutusasteilla. Toisaalta Suomen nopea teollistuminen ja kansainvälisesti poikkeuksellisen nopea siirtyminen palveluelinkeinojen hallitsemaksi yhteiskunnaksi on hyvin tiedossa. Silti ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien korkeakoulutukseen osallistumisen suhteellinen lasku ei ole näkynyt esimerkiksi työväestön osuuden kasvuna. Päinvastoin: työväestö osallistui korkeakoulutukseen 1990-luvulla osapuilleen yhtä paljon kuin muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin. Toinen puoli ilmiöstä on ylemmistä toimihenkilöistä ja yrittäjistä lähtöisin olevien opiskelijoiden absoluuttisen määrän jatkuva kasvu. Vuonna 1995 ylimmät opintonsa aloittaneista heihin kuului noin 7 000, kun määrä esimerkiksi 15 vuotta aikaisemmin oli vain 3 700. Suomalaisen yhteiskunnan rakenteellinen muutos, toimihenkilöistytminen, kertautui siis korkeakoulutukseen päässeiden rakenteessa.

Koulutus ei Suomessakaan ole riippumatonta sosiaalisesta taustasta. Sen määräävyys on koulutuksellisten uudistusten ja massoitumisen seurauksena vähentynyt. Sosiaalisen taustan merkitys esimerkiksi korkeakoulutuksessa liittyy ennen kaikkea viime vuosikymmeninä tapahtuneeseen erilaistumiseen. Sosiaaliseen taustaan kytkeytynyt valikoituvuus näyttäytyy yhtäältä korkeakoulutuksen lohkoutumisena selkeästi erilaisiin tieteenaloihin: Sakari Aholan sanoin voi todeta ”*eliittiyliopiston syntyneen meillä korkeakoululaitoksen sisälle*”.¹² Sosiaaliryhmien osallistuminen korkeakoulutukseen vaihtelee myös alu-

9 Müller & Karle 1993, erityisesti 2–3, 6–7, 9, 11, 13, 15, 18–20. Samasta asiasta katso myös Ishida, Müller & Ridge 1995.

10 Blossfeld & Shavit 1993, 18–19.

11 Erikson & Mills 1993a, 241–242, 1993b, 420–422.

12 Ahola 1995, 153.

eittain. Alemmat toimihenkilöt, työväestö ja eläkeläiset osallistuvat korkeakoulutukseen enemmän maan reuna-alueilla ja ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien yliedustus puolestaan on voimakkainta Etelä- ja Lounais-Suomessa. Suomi on siten lohkoutunut koulutusalueisiin, joiden väestörakenne on erilainen, ja joissa eri sosiaaliryhmiin kuuluvilla lapsilla on erilaiset todennäköisyydet päätyä opiskelemaan korkeakouluun.

Keith Arrow'n kehittelemän suodatinteorian tarkoitus oli täydentää ja monipuolistaa 1970-luvun alussa vahvasti dominoinutta human capital -teoriaa.¹³ Suodatinteorian keskeisen ajatuksen mukaan koulutuksen tärkein tehtävä on *lajitella* ja *suodattaa* ihmiset eri koulutusurille ja sitä kautta erilaisiin tehtäviin. Perusolemukseltaan suodatinteoria on lähellä merkinantoteoriaa. Arrow toteaa, että koulutusdiplomien (tutkinnot tai arvosanat) olevan tärkeitä työmarkkinoilla tarvittavia ilmauksia henkilön kyvykkyydestä, vaikka ne eivät suoranaisesti todistakaan todellisista taidoista.¹⁴

Korkeakoulutuksen lajittelevaa ja suodattavaa vaikutusta voi Suomen osalta tarkastella viidelle tieteenalalle, humanistiseen, lääketieteelliseen, oikeustieteelliseen, kasvatustieteelliseen ja teknillistieteelliseen koulutukseen vuonna 1980 kirjoittautuneiden opiskelijoiden seurantatietojen pohjalta.¹⁵ Ne kertovat 1980 opintonsa aloittaneiden tilanteesta vuonna 1995. Yleisesti ottaen korkeakoulutus oli vielä 1990-luvun Suomessa sosiaalisen nousun väylä, sillä vähimmilläänkin lähes 60 % aloittaneista sijoittui ylimpään sosiaaliryhmään eli ylempiin toimihenkilöihin ja yrittäjiin. Koulutusalojen välillä on silti huomattavia eroja. Humanistinen ala erosi selvästi neljästä muusta tieteenhaarasta. Humanisteista pienin osa oli päätenyt korkeimpaan sosiaaliseen kerrostumaan. Toisaalta humanistiselta alalta valmistuneiden sijoittuminen työmarkkinoille ja kohoaminen sosiaalisessa arvoasteikossa tapahtui myöhemmin ja hitaammin kuin muilla lohkoilla. Humanisteilla oli myös selvästi muita suurempi työttömyysriski. Vuonna 1990, jolloin elettiin vielä ”hyviä vuosia” työttömyys ei juuri muista eronnut, mutta lamavuosien myötä humanistien työttömyys kohosi selvästi korkeimmaksi. Vuonna 1995 joka kymmenes humanistisia aloja opiskellut oli työttömänä, kun vastaava luku neljällä muulla alalla jäi alle 5 %:n.

Koulutuksella on siis suodattava ja lajitteleva vaikutuksensa. Koulutusportaat valikoivat nuorisjoukkoa niin, että ylimmässä opetuksessa aloittaneet eivät vastaa sosioekonomiselta koostumukseltaan muuta väestöä. Tämä lajittelu jatkuu edelleen korkeakoulutuksen sisällä. Erityisesti humanististen alojen opiskelu ei kaikesta päätellen anna aina riittävän myönteistä ”signaalia” työmarkkinoille hakeutumisessa. Vuoden 1995 tietojen perusteella kymmenesosa tutkituista humanisteista oli työttömänä ja yli 15 % kuului alempiin toimihenkilöihin. Kärjistäen voisi ehkäpä puhua myös korkeakoulutuksella syrjäytymisestä. Toki pitää muistaa, että suodattaminen ja lajittelu ovat koko koulutusjär-

.

13 Arrow 1973, 193–194.

14 Arrow 1973, 193–194, 202, 215 sekä Kivinen & Rinne 1995b, 90–91.

15 Vuonna 1980 aloittaneiden seurantatiedosto.

jestelmän mittaisia prosesseja, joiden vaikutus on voimakkain alemmilla koulutusportilla. Ylimpään opetukseen asti pääseminen takaa yleisesti ottaen parhaimmat mahdollisuudet nousta hyvään yhteiskunnalliseen asemaan.

Kyllästymispisteteorian mukaan todellista koulutuserojen tasoittumista ei tapahdu automaattisesti, vaikka koulutusmahdollisuuksia merkittävästi parannetaisiinkin. Koulutuserot alkavat tasoittua vasta, kun ylempien tai ”etuoikeutettujen” ryhmien lapset ovat maksimaalisesti hyödyntäneet koulutusmahdollisuuksien paranemisen. Näiden ryhmien lapset toisin sanoen osallistuvat koulutukseen erittäin kattavasti. Tämän jälkeen koulutusmahdollisuuksien parantuminen voi olennaisesti lisätä myös alemmista luokista lähtöisin olevien osallistumista esimerkiksi ylimpään opetukseen. Koulutusmahdollisuuksien lisääminen siis itse asiassa vain ylläpitää – tai jopa vahvistaa – sosioekonomisten ryhmien välisiä koulutuseroja, koska ylimmät ryhmät hyötyvät eniten uusien koulutuspaikkojen syntymisestä.¹⁶

Ylläpidetyn eriarvoisuuden teoria syntyi aikanaan kuvaamaan Irlannin koulutusjärjestelmän muutoksia. Englantilaisista koulutusta 1950- ja 1960-lukujen osalta analysoineet Halsey, Heath ja Ridge päättelivät myös, ettei koulutuksen laajentaminen sinänsä muuttanut paljoakaan sosioekonomisten ryhmien välisiä voimasuhteita.¹⁷ *Kyllästymispisteajattelu* on koulutuksellisen tasa-arvon kannalta pessimistinen näkemys. Koulutusvalintojen ja vanhempien sosioekonomisen aseman välinen kytkentä voidaan murtaa vasta, kun koulutusmahdollisuuksia lisätään todella voimakkaasti. Tähän taas ei läheskään aina ole realistisia edellytyksiä. *Kyllästymispisteajattelua* on kritisoitu juuri pessimistisyyden takia. Jonsson ja Mills toteavat Englannin ja Ruotsin välisiä koulutuseroja tutkiessaan, että koko vuosisadan mitalla tarkasteltuna koulutuserot ovat tasoittuneet ja tämä on myönteinen signaali koulutuksen tasa-arvon tavoittelulle jatkosakin.¹⁸ Heidän päätelmänsä ovat siis selvästi erilaisia kuin mihin Halsey, Heath ja Ridge päätyivät myös englantilaista koulutusta tutkiessaan.

Kyllästymispisteajattelun keskeinen vaikeus on määrittellä, kuinka suuren osuuden ylimmän luokan jälkeläisistä on osallistuttava esimerkiksi korkeakoulutukseen, jotta luokka olisi saavuttanut ”*kyllästymispisteen*”. Täydelliseen osallistumiseen ei koskaan voida päästä, sillä sen estävät kyvykkyyteen ja motivaatioon liittyvät rajoitukset. Näiden lievennysten perusteella Patrick Clancy arvioi, että kun Irlannissa ylempien toimihenkilöiden lapsista lähes 90 % siirtyi korkeakoulutukseen vuonna 1992, tämä luku on jo varsin lähellä *kyllästymispistettä*.¹⁹ Myös Jonsson ja Mills katsovat, että kun Ruotsissa 1930- ja 1940-luvulla syntyneistä toimihenkilöperheiden lapsista lähes 90 % jatkoi pakollisen

16 Ylläpidetyn eriarvoisuuden teorian esittivät ensimmäisinä Raftery ja Hout (1990) tutkiessaan koulutuksen laajentumista, uudistuksia ja mahdollisuuksia Irlannissa 1920-luvulta 1970-luvulle. Katso myös Blossfeld & Shavit 1993, 8–9.

17 Halsey, Heath & Ridge 1980, 206–207, 216–219. Heidän keskeisen johtopäätöksensä tiivistyy lauseeseen ” *There is no universal law linking expansion and equality.* ”

18 Jonsson & Mills 1993a, 233, 240, 242.

19 Clancy 1995, 54–55.

koulutuksen jälkeen akateemiset opinnot mahdollistavalla väylällä, tämä luku on lähenteli kyllästymispistettä.²⁰

Suomen korkeakoulutuksessa ei ole minkään sosioekonomisen ryhmän osallistuminen yltänyt kyllästymispisteeseen. Yhteiskunnan nopea rakenteellinen muutos on estänyt kyllästymispisteen saavuttamisen, vaikka korkeakoulutuksen tarjonta on jatkuvasti kasvanut. Sen vaikutusta on kuitenkin heikentänyt ylioppilaiden määrän kasvusta johtunut kilpailu korkeakoulupaikoista. Toisaalta on muistettava, ettei suomalaisen korkeakoulutuksen luonne ole koskaan ollut yhtä selvästi elitistinen kuin esimerkiksi Englannissa tai Irlannissa ennen 1980-luvun ”suurta laajentumista”. Niinpä ylimmällä ryhmällä ei meillä ole ollut yhtä vahvaa etulyöntiasemaa korkeakoulutusmarkkinoilla: ylin opetus on Suomessa kautta aikojen ollut tärkeä sosiaalisen nousun väylä.

Alueittain mitatun korkeakoulutukseen osallistumisen kohdalla sen sijaan voi tulkita oman läänin opiskelijoiden normaalia pienemmän osuuden Joensuun ja Jyväskylän yliopistojen opiskelijakunnassa johtuvan – jos nyt ei kyllästymispisteestä – ainakin ”täyteläistymisestä”.²¹ Mainitut yliopistothan ovat keskisuuria korkeakouluja keskellä vähäväkistä aluetta, jossa nuorisokäluokkien koko muuhun maahan verrattuna on pieni. Sijaintialueiden korkeakoulutukseen halukas ja kykenevä osa nuorisosta – etenkin pieneksi jäävän yläluokan osalta – ei riitä miehittämään tarjolla olevia ylimmän opetuksen aloituspaikkoja yhtä suurelta osin kuin muissa korkeakouluissa. Oleellista on huomata, että korkeakoulutukseen parhaiten pääsevän ryhmän eli ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien määrä on näissä lääneissä varsin vaatimaton.²² Lisäksi vuonna 1995 korkeakoulutuksen aloituspaikkoja ikäluokkaan suhteutettuna oli eniten Keski-Suomessa ja seuraavaksi eniten Pohjois-Karjalassa.²³ Ainakin teoriassa voi päätellä, että ylimmästä luokasta ei riitä suhteellisesti yhtä paljoa tulijoita oman korkeakouluun kuin esimerkiksi Uudellamaalla, jossa ylempiin toimihenkilöihin ja yrittäjiin kuuluvia on moninkertainen määrä.

”Alueellista täyteläistymistulkintaa” horjuttaa kuitenkin mainittujen korkeakoulujen tärkeimpien rekrytointialueiden, Keski-Suomen ja Pohjois-Karjalan, ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien erilainen osallistuminen korkeakoulutukseen. Pohjois-Karjalassa ryhmän osallistuminen korkeakoulutukseen oli maan keskiarvoja pienempää, mutta Keski-Suomessa taas selvästi suurempaa.²⁴ Täysin varmasti ei siis Joensuun ja Jyväskylän yliopistojen kohdalla voi puhua ”alueellisesta täyteläistymisestä”. Lisäksi korkeakoulutuksen tarjonta ja hyödyntäminen on muuttunut yhä enemmän valtakunnalliseksi. Tässä mielessä

20 Jonsson & Mills 1993a, 240.

21 Katso liite 16. Esimerkiksi vuonna 1995 sijaintiläänistä kotoisin olevien osuus Jyväskylän yliopiston kohdalla oli 17.9 % ja Joensuussa 22.8.

22 Vuonna 1995 yläluokan sosiaaliryhmään kuului 45–54 -vuotiaasta väestöstä Keski-Suomessa 7 400 ja Pohjois-Karjalassa 4 300. Vastaava määrä Uudellamaalla oli yli 58 000, Hämeessä 22 000 ja Oulun läänissäkin yli 11 000 henkeä.

23 Aloituspaikkoja tuhanteen 15–24 -vuotiaaseen verrattuna oli Keski-Suomessa 51.9 ja Pohjois-Karjalassa 43.8; Uudenmaan vastaava luku oli 40.0.

24 Katso liite 11.

maantieteellisesti laajalta alueelta opiskelijakuntansa rekrytoivaa korkeakoulua voi pitää myönteisenä, ei kielteisenä esimerkkinä.

Korkeakoulutukseen pääsy on Suomessa monen valikoitumisprosessin tulos ja ylimmällä opetuksellakin on suodattava ja lajitteleva vaikutus. Kyllästy-
mispiste- tai ylläpidetyn eriarvoisuuden teorian näkökulmasta voi tulkita viime vuosikymmenten isojen uudistusten ja korkeakoulutuksen laajentamisen muut-
taneen valikoinnin ja sosioekonomisen taustan välistä kytkeä vähemmän kuin aikoinaan uskottiin. Suurissa linjoissa eriarvoisuus on vähentynyt, mutta samalla piiloutunut korkeakoulutuksen sisälle. Ylimmän opetuksen laajentumi-
sesta ovatkin uusien opiskelijoiden lukumäärällä mitattuna hyötynneet eniten ylempät toimihenkilöt ja yrittäjät.

Hyvinvointivaltion kainalosta eriytyneeseen korkeakoulutukseen

Suomalaisen korkeakoulutuksen kehitystä toisen maailmansodan jälkeen lei-
maavat kasvu ja erilaistuminen. Ylin opetus on myös pitkään ja vahvasti
kytketty hyvinvointivaltion rakentamiseen. Modernin korkeakoulupolitiikan
alkuhämäristä lähtien yhteys yhteiskuntapolitiikan tavoitteisiin ja yhteis-
kunnan muutokseen oli vahva. Laajasti tarkasteltuna korkeakoulutuksen nou-
sukaudet ja ”hyvät vuodet” osuvat suomalaisen hyvinvointivaltion rakentami-
sen ja täydellistymisen vuosikymmeniin, 1960- ja 1970-luvuille. Hyvinvointi-
valtion rakentamiselle ominaiset piirteet näkyivät myös ylimmän opetuksen
muutoksissa. Korkeakoulutuksesta rakentui tämän takia ”suurjärjestelmä”,
joka vaikutti opiskelun massoitumiseen. Martin Trow’n tunnetun määritelmän
mukaan massakorkeakoulutusvaiheessa ollaan, kun yli 15 % ikäluokasta siirtyy
ylimpään opetukseen. Suomessa tuo raja saavutettiin 1970-luvun alussa.

Korkeakoulupolitiikan tavoitteet pohjasivat 1960-luvulta lähtien yhteiskun-
tapolitiikan isoihin päämääriin ja koulutus kaikkienensa oli merkittävä väline
paremman yhteiskunnan rakentamisessa. Tämä kehittämistyö nojasi tasa-ar-
von ”superideologiaan”: yhteiskuntaryhmien ja alueiden välistä tasa-arvoa ha-
luttiin tietoisesti lisätä. Toisaalta hyvinvointivaltion rakentaminen perustui toi-
sesta maailmansodasta 1970-luvulle pienin keskeytyksin jatkuneeseen talou-
delliseen nousuun. Hyvinvointivaltion rakentaminen näkyi korkeakoulutuksen
”tuottojen” käytössä: julkisen sektorin kasvu tarjosi työtä entistä useammalle
yliopisto-opinnot suorittaneelle. Näiltä perusteilta alkoivat muotoutua suoma-
laisen korkeakoulutuksen erityispiirteet. Sellaisia ovat koko maan kattava
korkeakouluverkko, korkeakoulujen suuri lukumäärä ja suhteellisen pieni
koko, ammattikorkeakoulutuksen myöhäinen synty, voimakas paine uusien
alojen yliopistollistamiseen, tutkimuksen ja opetuksen kiinteä yhteys sekä opis-
kelun maksuttomuus.

Ylin opetus kiinnittyi kasvukautenaan lujasti puolue- ja aluepolitiikkaan,
eikä joskus haikaillulla korkeakouluverkon karsimisella missään vaiheessa ole
ollut realistisia toteutumismahdollisuuksia. Korkeakoulutus oli yhteiskunta-
politiikassa erityisasemassa 1960-luvulta lähtien, sillä sen avulla uskottiin tasa-

arvon kohentuvan ja perifeeristen alueiden kehityksen nopeutuvan. Korkeakoulupolitiikan ja yhteiskuntapolitiikan tavoitteet olivat siis pitkälle yhtenevät. 1960-luvulla tehtyjen isojen linjausten jälkeen seurasi korkeakoulupolitiikan suvantovaihe. Tällöin ylimmän opetuksen rakenteet toimivat ikään kuin omalla painollaan ja Suomessa siirryttiin sisällöllisten kysymysten uudistamiseen. Esi-merkkinä tästä käyköön korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma vuodelta 1987, jossa ensimmäistä kertaa määrällinen suunnittelu jäi sisällöllisen kehittämisen varjoon.

Uudenlaisen korkeakoulupolitiikan hahmottaminen alkoi 1980-luvun jälkipuoliskolla ja sai lopullisen muotonsa 1990-luvun lamavuosien vauhdittamana. Korkeakoulutuksen tavoitteet joutuivat mukautumaan yhteiskuntapolitiikan yleisiin päämääriin. Tällä kertaa yhteiskunnan kehittämisen tavoitteet vain olivat kovin erilaisia kuin kolme vuosikymmentä aikaisemmin. Yhteiskuntapolitiikan keskeiset pyrkimykset eivät enää liittyneet hyvinvointivaltion rakenteiden vahvistamiseen. Suomalainen yhteiskunta on joutunut 1990-luvulla sopeutumaan kansainvälistymisen, integraation ja uusliberalistisen talouspolitiikan raameihin. Korkeakoulutukselle uusi yhteiskunnallinen tilanne merkitsi isoissa linjoissa sitoutumista edistämään kansainvälistä kilpailukykyä ja taloudellisen kasvua, nykyisen yhteiskuntapolitiikan ”superideologioita”. Nämä tavoitteet ohjasivat korkeakoulupolitiikkaa jopa vahvemmin kuin tasa-arvon edistäminen tai alueellisen kehityksen vauhdittaminen 1960- ja 1970-luvuilla. Osalle ylintä opetusta sopeutuminen uusliberalistisiin yhteiskuntapolitiittisiin tavoitteisiin on ollut tuskallista, osalle muutos taas on sopinut hyvin. Niinpä korkeakoulutuskentän jo 1980-luvulla näkynyt erilaistuminen nopeutui entisestään. Yhtenäistä korkeakoulutuskenttää tapaakin Suomessa enää juhlapuheiden tasolla.

Hyvinvointivaltion periaatteiden mukaisesti korkeakoulutuksesta rakentui vähitellen massoja käsittelevä suurjärjestelmä. Korkeakoulupolitiikan painopiste oli ylimmän opetuksen määrällisessä kehittämisessä. Keskeisimmät keinot olivat koulutustarjonnan lisääminen ja toisaalta sisäänpääsyn rajoittaminen; laajasti ottaen *opiskelijavirtojen* ohjailu. Tosin sisäänoton rajoittaminen yleistyi jo ennen modernin korkeakoulupolitiikan aikakautta. Rajoitusten merkitys kuitenkin kasvoi 1960-luvulta lähtien ylioppilaiden määrän lisääntymisen takia. Rajoituksista huolimatta elettiin korkeakoulutuksen voimakasta laajentumisvaihetta, jolloin opiskelijamäärää lyhyessä ajassa kasvoi huomattavasti.

Opiskelijavirtojen ohjaaminen yhteiskunnan ja alueellisen kehittämisen kannalta tarkoituksenmukaisesti nousi korkeakoulupolitiikan keskeiseksi tavoitteeksi. Toiminta oli tuloksekasta, sillä korkeakoulutuksen opiskelijavirrat myötäilivät hahmoteltuja linjoja, vaikka ylimpään opetukseen tulleiden määrä on jatkuvasti ollut selvästi ennakoitua suurempi. Korkeakoulupolitiikan siis onnistui asettaa raamit, joiden sisällä ylimpään opetukseen hakeutuminen tapahtui. Laajentumisvaiheen ”ison rysäyksen” jälkeen opiskelijavirrat tasaantuivat ja vakiintuivat, eikä sisäänottoakaan enää kasvatettu entistä vauhtia. Korkeakoulupolitiikan ote opiskelijavirtojen ”isoihin linjoihin” säilyi kuitenkin vielä 1990-luvulla. Tarjonnalla pystyttiin edelleen ohjailemaan sijoittumista tiettyyn rajaan asti, kuten alueiden välisten osallistumiserojen suistuminen

osoittaa; tosin muuttoliike tarjosi tässä hyvää ”apua”.

Ylimpään opetukseen *valikoitumiseen ja osallistumiseen* eli koulutukselliseen tasa-arvoon korkeakoulupolitiikka ei pysyvästi ole saanut otetta. Tasa-arvo parani korkeakoulutuksen voimakkaan laajentumisen seurauksena 1960- ja vielä 1970-luvuillakin, jolloin uusia korkeakouluja perustettiin aikaisemmin perifeerisiksi jääneille alueille. Ne rekrytoivat opiskelijoita lähialueiltaan ja yhteiskuntaryhmistä, jotka aikaisemmin olivat vähemmän edustettuna ylimmässä opetuksessa. Suomalaisen yhteiskunnan yläluokan koko oli vielä tuolloin vaatimaton, joten se ei yksinään hyötynyt korkeakoulutuksen laajentumisesta. Tämä vaiheen perua on Suomelle tyypillinen ja kansainvälisesti vertaillen poikkeuksellisen tasa-arvoinen opiskelijakunta.

Korkeakoulutuksen sisäänoton kasvun hidastumisen ja ylioppilaiden määrän lisääntymisen seurauksena sisäänpääsy vaikeutui 1970-luvulta lähtien. Samalla sosioekonomisten ryhmien väliset osallistumiserot kasvoivat. Korkeakoulupolitiikan keinot eivät enää riittäneet vaikuttamaan opiskelijakunnan sosioekonomiseen taustaan. Vaikuttaminen onnistuu vain lisäämällä sisäänottoa poikkeuksellisen voimakkaasti; sisäänoton kasvun hidastuminen ja sisäänpääsykilpailun koventuminen lisäävät ylimpien ryhmien suhteellista osuutta. Korkeakoulutukseen osallistuminen sosioekonomisten ryhmien välillä ”isoilla numeroilla” mitattuna tasoittui, mutta tähän vaikutti oleellisesti myös yhteiskuntarakenteen muutos, toimihenkilöistyminen. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien osallistumisen lasku ei kuitenkaan tarkoittanut esimerkiksi työväestön lasten aseman oleellista kohentumista korkeakoulutusmarkkinoilla. Samalla eriarvoisuus piiloutui ylimmän opetuksen sisälle: tieteenalat ja korkeakoulut rekrytoivat sosiaaliselta taustaltaan selvästi erilaisia opiskelijoita. Alueellisen ja sosiaalisen rekrytoinnin välinen yhteys, joka vielä 1970-80-luvuilla oli tiivis, alkoi myös väljentyä. Kärjistäen voisi sanoa, että yhteiskunnan parempiosaiset – lähes asuinpaikasta riippumatta – kouluttavat entistä enemmän lapsensa joko tietyillä aloilla tai tietyissä korkeakouluissa. Näihin koulutusvalintoihin korkeakoulupolitiikan keinoin vaikuttaa vain hyvin rajoitetusti - jos ollenkaan.

Suomi on *lohkoutunut* korkeakoulutusprofiililtaan erilaisiin alueisiin. Niillä ylimmän opetuksen tarjonta vaihtelee määrällisesti ja valittavana olevien tieteenalojen osalta. Samoin sosiaaliryhmien välinen osallistumisen ylimpään opetukseen vaihtelee maan eri osissa. Ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät ovat tosin vankimmin edustettuna kaikkien läänien opiskelijakunnassa, mutta maan itä- ja pohjoisosissa sosiaaliryhmien väliset osallistumiserot ovat pienempiä kuin Uudellamaalla. Koulutuksellinen tasa-arvo on siten valtakunnan reuna-alueilla – osin väestörakenteesta johtuen – paremmissa kantimissa kuin Etelä-Suomessa.

Lohkoutumisen seurauksena korkeakoulutukseen on muotoutunut yhteiskunnalliselta painoarvoltaan erilaisia aloja, eikä yhtenäisistä, koko korkeakoululaitosta jakamattomasti koskevista, päämääristä voi juuri puhua. Tieteenalat ovat toki aikaisemminkin profiloituneet ja toimineet eri tavalla, mutta erityisesti 1990-luvun erot ovat selkeästi kasvaneet. Nykyisessä tilanteessa osa korkeakoulutuksesta hyötyy ja hyödyntää yhteiskuntapolitiikan päämääriä muita

enemmän. Korkeakoulupolitiikan kokonaislinjoja vedetään paljolti ”vahvojen” alojen – lääketieteen, tieteellisteknillisen koulutuksen ja soveltavien luonnon-tieteiden – toimintatapojen mukaisesti. Tämä näkyy esimerkiksi määrällisen mittaamisen ja arvioinnin painottumisena sekä vaikkapa ns. huippuyksiköiden listaa katseltaessa. ”Eliittiyliopisto” on siten piiloutunut korkeakoululaitoksen sisälle.

Koulutusoptimismille oli ominaista 1960- ja 1970-luvuilla vahva usko koulutuksen yhteiskuntaa muuttavaan vaikutukseen. Monessa suhteessa jouduttiin pettymään: koulutuksellinen tasa-arvo eteni odotettua hitaammin, lisääntyneet opiskelumahdollisuudet hyödyttivät eniten hyväosaisten lapsia ja eriarvoisuus olikin syvällä yhteiskunnan rakenteissa, koulutuspolitiikan keinojen ulottumattomissa. Silti korkeakoulutuksen suurista uudistuksista oli myönteisiä seurauksia: ylin opetus laajeni uusille paikkakunnille, koulutetun väestön määrä maan reuna-alueilla kasvoi ja yliopistojen vauhdittamana alueellisten keskusten kasvu nopeutui. Korkeakouluopiskelijoiden kansainvälisesti mitaten tasa-arvoinen alueellinen ja sosiaalinen tausta on myös perua ylimmän opetuksen ”suuresta harppauksesta”.

Koulutuksen ja yhteiskunnan välisen vaikutussuhteen uskottiin pitkään kulkevan niin, että koulutusratkaisulla vaikutetaan yhteiskunnan kehitykseen. Korkeakoulutuksen muutosten valossa suhde on koko sotien jälkeisen ajan ollut päinvastainen. Moderni korkeakoulupolitiikkakin syntyi itse asiassa vastaamaan jälkikäteen yhteiskunnan muutokseen, teollistumiseen ja väestön kasvuun. Samalla tavalla korkeakoulupolitiikan sisältöä alettiin muuttaa 1980-luvulla yhteiskunnallisen rakenne- ja arvomuutoksen – teknologian kehityksen, uusliberalisoitumisen ja kansainvälistymisen – viitoittamaan suuntaan. Selkeimmin koulutuksen alisteisuus yhteiskunnallisille muutoksille on nähtävissä 1990-luvulla. Korkeakoulutuksen suurimmat linjaratkaisut on tehty talouspolitiikan talutusnuorassa ja kehittämisen painopisteet on määritelty taloudellista kasvua sekä kansainvälistä kilpailukykyä tukeviksi. Eikä moni taida uskaltanutta ennen yliopistorooliin kuuluneeseen valtaapitävien kritisoimiseenkaan: ainahan saattaa löytyä ”parempia asiantuntijoita”.

■ Lähdeluettelo

A. PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Eduskunnan arkisto (EDKA), Helsinki
Eduskunnan sivistysvaliokunnan pöytäkirjat
1990-1996

Elektroniset dokumentit (www.vn.fi)
Pääministeri Esko Ahon hallituksen ohjelma
26.4.1991
Pääministeri Paavo Lipposen hallituksen ohjelma
13.4.1995.
Opetusministeriön KOTA-tietokanta
(www.csc.fi/kota)

Joensuun yliopiston ATK-keskus, Joensuu
Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedostot:
- vuodet 1925/26-1960/61
- vuodet 1969/70
- vuodet 1975, 1980 ja 1985
- vuosi 1990
- vuosi 1993
- vuosi 1995
- vuonna 1980 opintonsa aloittaneiden seurantatiedosto.

Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki.
Heikki Wariksen korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870-1940 koskeva alkuperäisaineisto. Sisältää myös materiaalista tehdyn tiivistelmän, josta käytetään nimeä ”Korkeakouluopiskelijain syntyperää 1870-1940 koskeva numeroaineisto”.

Opetusministeriön arkisto, Helsinki (OPMA)
Korkeakouluneuvoston (KKN) pöytäkirjat
1990-1995.
Korkeakouluneuvostolle saapuneet kirjeet
1991-1994.
Opetusministeriölle saapuneet asiakirjat
1991.
Tasavallan presidentin esittely: esittelylistat
1991-1996.
Valtioneuvoston yleisistunto: esittelylistat
1991-1996.
Hallituksen sivistyspoliittisen ministerityöryhmän pöytäkirjat 19.11.1992-31.3.1995.

Tilastokeskuksen arkisto, Helsinki
Aineisto:KO52, liitetaulukko 6.
-Ylioppilastutkimuksen vuosina 1990-1995 suorittaneet yleisarvosanan ja kuntamuodon mukaan lääneittäin.
- Korkeakouluilastosten painamattomat konetaulut: 1966/67: 8,10a ja 1971/ 72: 10.
Väestölaskentojen painamattomat konetaulut:
- 1960/20: väestö sosiaaliamman mukaan.

- 1970/035: väestö sosio-ekonomisen aseman, siviilisäädyn ja iän mukaan.
- 1975/204: väestö sosio-ekonomisen aseman, siviilisäädyn ja iän mukaan.
- 1980/104: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen siviilisäädyn ja iän mukaan.
- 1985/K 02: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.
- 1990/K 02: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.
- 1993/K 02: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.
- 1995/KO02: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.

Valtioneuvoston arkisto (VNA), Helsinki
Valtioneuvoston yleisistuntojen pöytäkirjat
1992-1993.

B. PAINETUT LÄHTEET

Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelmat
Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma
1979-86. Opetusministeriö; Korkeakoulu- ja tiedeosasto. Helsinki 1979.
Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma
1981-86. Valtioneuvoston 26.2.1981 vahvistama. Opetusministeriö, Korkeakoulu- ja tiedeosasto. Helsinki 1981.
Korkeakoululaitoksen kehittämissuunnitelma vuosille 1987-1992. Valtioneuvoston 19.2.1987 hyväksymä. OPM, Korkeakoulu- ja tiedeosasto. Helsinki 1987. (Kehittämissuunnitelma 1987-92)
Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelma vuosille 1991-1996. Valtioneuvoston 20.11.1991 hyväksymä. Helsinki 1991. (Kehittämissuunnitelma 1991-96)
Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelma vuosille 1991-1996; Tarkiste. Valtioneuvoston 18.6.1993 hyväksymä. Helsinki 1993. (Kehittämissuunnitelma 1993)
Koulutus ja tutkimus 2000. Koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelma vuosille 1995-2000. Opetusministeriö. Helsinki 1996. (Kehittämissuunnitelma 1995).

Komiteamietinnöt
Kom 1935:12. Ylioppilastulvan vastustamiskomitean mietintö. Helsinki.
Kom. 1956:7. Korkeakoulukomitean mietintö. Helsinki.
Kom 1961:48. Itä-Suomen kulttuurikomitean

- mietintö. Helsinki.
- Kom 1965:B 22. Korkeakoululaitoksen suunnittelukomitean mietintö I. Helsinki.
- Kom. 1965:B 43. Korkeakoululaitoksen suunnittelukomitean mietintö II. Helsinki.
- Kom 1973:52. Vuoden 1971 koulutuskomitean mietintö. Helsinki.
- Kom 1973:106. Terveydenhuollon koulutuskomitean mietintö. Helsinki.
- Kom 1974:47. Virastojen ja laitosten hajajoittaminen. Hajajoituskomitean loppumietintö (II osamietintö). Helsinki.
- Kom 1976:11. Korkeakoululaitoksen alueellisen laajentamisen toimikunnan mietintö. Helsinki.
- Kom. 1976:56. Korkeakoululaitoksen kehittämislainsäädännön tarkistamistyöryhmän mietintö. Helsinki.
- Opetusministeriön työryhmät*
- Alueellisen koulutustarjonnan työryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1983:47. Helsinki.
- Korkeakoululaitoksen kehittämislakityöryhmän mietintö. Opetusministeriön työryhmien mietintöjä 1983:37. Helsinki.
- Ylioppilassamatyöryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1988:11. Helsinki.
- Yhden hammaslääketieteen koulutusyksikön lakkauttamista selvittäneen työryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1991:43. Helsinki. (Yhden 1991...)
- Eläinlääketieteen työryhmä. Eläinlääketieteellisen korkeakouluopetuksen siirtosuunnitelma ja -aikataulu. OPM:n työryhmien muistioita 1992:54. Helsinki.
- Hammas- ja eläinlääketieteen opetuksen uudelleen järjestelyistä aiheutuvia henkilöstöjärjestelyjä selvittäneen työryhmän muistio. OPM:n työryhmien muistioita 1992:56. Helsinki.
- Hammaslääketieteen työryhmän muistio. OPM:n työryhmien muistioita 1992:58. Helsinki.
- Selvitys korkeakoulujen lääketieteellisten yksiköiden resurssista ja ehdotus valtioneuvoston päättämien resurssivähennyksen kohdentamiseksi. OPM:n työryhmien muistioita 1993:38. Helsinki.
- Yliopistojen tulosohjauksen kehittäminen (1996) Yliopistolaitoksen tulosohjauksen kehittämistyöryhmän loppuraportti. Opetusministeriön työryhmien muistioita n:o 36. Helsinki. (Yliopistojen tulosohjauksen kehittäminen 1996).
- Suomen Asetuskokoelma (Säädöskokoelma) 1945, 1962, 1966, 1978, 1986, 1991, 1994, 1995, 1996. Helsinki.*
- Tilastot (Suomi)*
- Suomen Virallinen Tilasto (SVT)
- IX: Oppikoulut ja yleissivistävät oppilaitokset 1949-1970/71. Helsinki 1972.
- X: Kansanopetustilasto 1945-1949. Helsinki 1945-1950.
- XXXII: Korkeakoulut 1950-83. Helsinki 1967-1985.
- Tilastolliset tiedonannot KO 1975:3, 1980:16, 1981:15, 1984:19, 1985:5, 1985:16, 1986:8, 1987:2. Helsinki.
- Koulutus ja tutkimus 1988:2, 1988:5, 1989:5, 1989:7, 1990:4, 1990:18, 1990:21, 1992:12, Korkeakouluopiskelijat syyslukukaudella 1990. Helsinki.
- Koulutus 1993:10, 1993:11, 1994:10, 1995:6, 1995:11, 1995:13, 1995:14, 1996:2, 1996:13, 1997:6. Helsinki.
- Ammatilliset oppilaitokset 1993:11 ja 1994:11. Helsinki.
- Yleissivistävät oppilaitokset 1994, 1995. Helsinki.
- Maa- ja metsätalous 1997:3. Maatilatalouden tulo- ja verotilasto 1995. Helsinki.
- Sosiaaliturva 1993:5, Työeläketilasto alueittain 1992. Helsinki.
- Työvoimatilasto, Työmarkkinat 1992:15. Helsinki.
- Väestölaskennat
- VI C 102: väestölaskenta 1950, nide I. Helsinki.
- VI C 103: väestölaskenta 1960, nide II. Helsinki.
- VI C 104: väestölaskenta 1970, osa II A, IX A. Helsinki.
- VI C 105: asunto- ja elinkeinotutkimus 1975, osa I B. Helsinki.
- VI C 106: väestölaskenta 1980, osa I A. Helsinki.
- VI C 107: väestölaskenta 1985, osa I. Helsinki.
- Väestölaskenta 1990, osa 8: ammatti ja sosioekonominen asema. Helsinki.
- Väestölaskenta 1995, osa 1: Väestölaskenta 1995. Helsinki.
- Väestö 1995:8, väestörakenne 1994; 1996:4, väkiluku kunnittain 31.12.1995; 1996:9, väestörakenne 1995. Helsinki.
- Väestölaskenta 1985, opas. Tilastokeskus, Helsinki 1987.
- Väestölaskenta 1990, opas. Tilastokeskus, Helsinki 1992.
- Suomen Tilastollinen Vuosikirja (STV) 1902, 1904, 1916, 1923, 1925, 1935, 1944-45, 1946, 1947, 1949, 1952, 1955, 1962, 1965, 1972, 1975, 1976, 1981, 1985/86, 1992, 1994, 1996. Helsinki.
- Muut
- Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriö 1963. Suomen korkeakouluopiskelijat sekä suoritettut korkeakoulututkinnot lukuvuosina 1938/39-1962/63. Helsinki (moniste).
- Aakkosellinen ammattihakemisto sekä sosiaaliasemaryhmittely. Tilastollinen päätoimisto, väestötilasto-osasto 9.12. 1966. Helsinki.
- Sosioekonomisen aseman luokitus 1989. Ti-

lastokeskus; käsikirjoja 17. Helsinki 1989.

Tilastot (ulkomaat)

Norges offisielle statistikk. Utdanningsstatistikk. Statistisk sentralbyrå. Oslo 1995.

Statistisk årbok 1994, 1996. Norges offisielle Statistikk. Statistisk Sentralbyrå. Oslo.

Statistisk årsbok för Sverige 1974-1997. Stockholm 1974-1997.

Högskolefakta nr 8/1989,3./1991, 19/1991, 14/1993. UHÅ. Stockholm.

Högskolestatistik II, Social bakgrund för studerande vid universitet och högskolor 1962/63-1972/73. Stockholm.

Statistiska meddelanden:

- Högskolan 1977. Social och utbildningsmässig bakgrund bland för första gången registrerade i högskolan (högskolenybörjare). Stockholm .

- Högskolan 1977/78-1982/82. Social bakgrund för nybörjare läsåren 1977/78-1982/83. Stockholm.

- Högskolan 1985/86-1991/92. Grundutbildning: Social bakgrund för nybörjare 1985/86-1990/91 och för födda 1959,1963 och1967. Stockhom.

- Universitet och högskolor. Grundutbildning: Social bakgrund bland högskolenybörjare 1987/88-1992/93. Stockholm.

- Universitet och högskolor. Grundutbildning: Social bakgrund bland högskolenybörjare 1994/95. Stockholm.

- Universitet och högskolor. Grundutbildning: Social bakgrund bland högskolenybörjare 1996/97. Stockholm.

Utbildningsstatistisk årsbok 1995. SCB. Stockholm 1995.

Yearbook of Nordic Statistics 1996. Vol. 34, Nord: 1996:1. Copenhagen 1996.

Unesco Statistical Yearbook 1974, 1984, 1993, 1994, 1995. Unesco. USA 1974-1995

Valtiopäiväasiakirjat 1978, 1990-1996. Helsinki 1979, 1991-1997.

Asiakirjat

Kertomukset

Valiokuntien lausunnot ja mietinnöt

Valtiopäiväpäätökset ja eduskunnan vastaukset ja kirjelmät.

Laki-, toivomus- ja raha-asia-aloitteet.

Kirjalliset kysymykset, kysymykset valtiopäivätoimikunnalle.

Pöytäkirjat

C. AIKAKAUSI- JA SANOMALEHDET

Aamulehti

Helsingin Sanomat (HS)

Hiidenkivi

Kanava

Korkeakoulutieto

Psykologia

Sosiologia

Sosiaalinen aikakauskirja

Sosiaalipolitiikka

Suomen Akatemia (SA) tiedottaa

Tiedepolitiikka

Tiede ja edistys

Tieteessä tapahtuu

Virallinen Lehti

D. KORKEAKOULUJEN TIEDOTUSLEHDET

Aktuumi (Oulun yliopisto) 1991-1996.

Alumni (Tampereen yliopisto) 1990-1996.

Aurora (Turun yliopisto) 1994-1996.

Helsingin kauppakorkeakoulun viikkotiedote / Avista 1990-1996

Kuopion yliopistolehti / Dialogi 1990-1996.

Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun kuumisia 1990-1996.

Meddelanden från Åbo Akademi 1990-1996.

Mercurius (Turun kauppakorkeakoulu) 1991-1996

Polysteikki (Teknillinen korkeakoulu) 1993-1996

Sanansaattaja (Joensuun yliopisto) 1990-1996.

Tietopisto (Oulun yliopisto 1991-1996)

Tiedonjyvä (Jyväskylän yliopisto) 1992-1996

Vaasan yliopiston tiedotuslehti / Vaasan yliopistolehti 1991-1996.

Yliopisto (Helsingin yliopiston tiedotuslehti) 1990-1996.

Yliopistotiedot (Turun yliopisto) 1990-1994.

Yliopistoutiset (Tampereen yliopisto) 1990-1996.

E. KIRJALLISUUS JA ARTIKKELIT

Aamodt, Per, O. (1990): A New Deal for Norwegian Higher Education. European Journal of Education, no 2, 171-185.

Aamodt, P.O., Kyvik, S. & Skoie, H. (1991): Norway - Towards a more indirect model of governance? Teoksessa: Prometheus Bound.

Ahola, Sakari (1995): Eliitin yliopistosta massojen korkeakoulutukseen. Korkeakoulutuksen muuttuva asema yhteiskunnallisen valikoinnin järjestelmänä. Turun

- yliopisto: Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti 30. Turku.
- Ahola, Sakari (1988):** Koulutusvirtojen kasaantuminen. Peruskoulujärjestelmän laajenemisesta lähtevä tarkastelu koulutusjärjestelmän nykytilaan ja vähän kehittämiseenkin. Kasvatus n:o 6, 492-501.
- Ahola, Sakari, Kivinen, Osmo & Rinne, Ris-to (1991):** Koulutuksesta työelämään. Koulutus- ja ammattirakenteiden kytkeytyminen. Turun yliopisto: Koulutussosiologian tutkimusyksikkö, raportti 7. Turku.
- Ahola, Sakari & Nurmi, Jouni (1995):** Kilpailu korkeakoulutukseen. Turun yliopisto: Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 31. Turku.
- Ahola, Sakari & Nurmi, Jouni (1998):** Koulutusväylät, työmarkkinat ja valikoituminen. Opetusministeriö: Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisusarja. Helsinki.
- Alestalo, Marja (1991):** Kriitikko vai uskollinen palvelija. Yliopisto 32/1991, 4-9.
- Alestalo, Marja (1993):** Yliopiston kehittämisen uusi retoriikka. Kanava n:o 6, 370-374.
- Alestalo, Marja (1995):** Yliopisto tulosnormien kahleissa. Teoksessa: Yliopisto uusiksi
- Ammattikorkeakoulut - vaihtoehto yliopistolle (1995).** Toimittanut Osmo Lampinen. Gaudeamus; Tammer-Paino Oy. Tampere.
- Ammattikunnat, yhteiskunta ja valtio (1993).** Toim. Esa Konttinen. Jyväskylän yliopisto: Sosiologian laitoksen julkaisuja n:o 55. Jyväskylä.
- Anderson, R.D. (1992):** Universities and Elites in Britain since 1800. MacMillan. Hong Kong.
- Antikainen, Ari (1974):** Korkeakoulu-opiskelijain rekrytointi. Joensuun korkeakoulu; monistesarja A, Tutkimuksia ja selvityksiä, n:o 6. Joensuu.
- Antikainen, Ari (1975):** Suomen korkeakoulujen rekrytointialueet. Joensuun korkeakoulu; monistesarja A, Tutkimuksia ja selvityksiä, n:o 8. Joensuu.
- Antikainen, Ari (1976):** Suomen korkeakouluverkko ja sen kehitysmahdollisuudet. Joensuun korkeakoulun monistesarja A, n:o 22. Joensuu.
- Antikainen, Ari (1979):** Yliopisto ja ympäristö. Joensuun korkeakoulu; kasvatustieteiden osaston julkaisusarja A, n:o 9. Joensuu.
- Antikainen, Ari (1979b):** Suomen korkeakoululaitoksen alueellisen laajentamisen vaiheet. Korkeakoulutieto n:o 7-8, 18-25.
- Antikainen, Ari (1986):** Koulutuksen tulevaisuus ja koulutuspolitiikka. Jyväskylä.
- Antikainen, Ari (1993):** Kasvatus, koulutus ja yhteiskunta. Porvoo.
- Antikainen, Ari & Jolkkonen, Ari (1993):** Uudet yliopistot, hyvinvointivaltio ja markkinat. Teoksessa: Kasvatus ja Oikeudenmukaisuus.
- Arrow, Keith (1973):** Higher Education as a Filter. Journal of Public Economics n:o 3, 193-219.
- Asplund, Rita (1993):** Essays on human capital and earnings in Finland. Research Institute of the Finnish Economy. Helsinki.
- Autio, Veli-Matti (1990):** Korkeakoululaitos kasvun ja hajasijoituksen tielle. Teoksessa Opetusministeriön historia V.
- Autio, Veli-Matti (1993):** Suurjärjestelmien aika koittaa. Opetusministeriön historia VI.
- Autio, Veli-Matti (1997):** Vakiintuneisuudesta uusien muotojen etsimiseen. Opetusministeriön historia VII.
- Autio, Veli-Matti (1995):** Opintorahalla vai opintolainalla. Opintotuen historiaa valtion opintotukikeskuksen toimialjalta 1969-1994 ja vähän ennakkin. Gummerus Oy. Jyväskylä.
- Autio, Veli-Matti (1997b):** Savo-karjalaisen osakunnan historia 3: Roudan aika 1888-1905. WSOY. Helsinki/porvoo/Juva.
- Bergendal, Gunnar (1976):** På väg mot en ny högskola. Stockholm.
- Blom, Heikki (1994a):** Ylioppilastutkinto erojen ilmentäjänä. Teoksessa: Lukion tila 1994, 201-223.
- Blom, Heikki (1994b):** Eryityslukiot ja niiden toiminta. Teoksessa: Lukion tila 1994, 295-328.
- Blossfeld, Hans-Peter (1993):** Changes in Educational Opportunity in the Federal Republic of Germany: A Longitudinal Study of Cohorts Born Between 1916 and 1965. Teoksessa: Persistent Inequality, 51-74.
- Blossfeld, Hans-Peter & Shavit, Yossi (1993):** Persisting Barriers: Changes in Educational Opportunities in Thirteen Countries. Teoksessa: Persistent Inequality, 1-23.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. (1970):** Reproduction in Education, Society and Culture. London.
- Boudon, R. (1974):** Education, Opportunity and Social Inequality. London.
- Clancy, Patrick (1982):** Participation in Higher Education: A National Survey. Published by The Higher Education Authority. A. Cunningham Ltd.
- Clancy, Patrick (1988):** Who Goes to College? A Second National Survey of Participation in Higher Education. Dublin.
- Clancy, Patrick (1991):** Patterns of Access to Higher Education in the Republic of Ireland. Teoksessa Prometheus Bound, 81-89.
- Clancy, Patrick (1995):** Access to College: Patterns of Continuity and Change. Published by the Higher Education Authority. Dublin.
- Clancy, Patrick (1996):** Pathways to Mass Higher Education in the Republic of Ireland. European Journal of Education n:o 3, 355-370.

- Clarke, Burton, C. (1983):** The Higher Education System: Academic Organisation in Cross-National Perspective. University of Carolina Press.
- Class Structure in Europe (1990).** Toim. M. Haller. New York.
- Coleman et.al. (1966):** Equality in Educational Opportunity. Washington D.C.
- Cross-National Research in Sociology (1989).** Toim. Melvin L. Kohn. Newbury Park.
- Dahlheimer, Rolf (1995):** 25 vuotta Saksan ammattikorkeakouluja. Teoksessa: Ammattikorkeakoulu - vaihtoehto yliopistolle, 81- 89.
- Dahlöf, Urban (1990a):** Höge utbildning i komparativt regional perspektiv. Fyra uppsatser. Projektet Forskarutbildningens ekologi och meritvärde 15. Uppsala.
- Dahlöf, Urban (1990b):** Quality as a Challenge for Regional Universities: Comparative Case Studies. Higher Education Policy no 1, 31-37.
- Dahlöf, Urban (1999):** Opiskelijavirrat tilastojen valossa - Itä-Suomen yliopistot. Teoksessa: Korkeakoulu alueidensa vetureina, 62-94.
- Davies, Kenneth, S., Walker, Paul & Tupman, David (1989):** Universities: Numbers, Money, Policies: 1945-1985. Teoksessa: Stewart: Higher Education in Postwar Britain.
- David, Miriam (1995):** The Education Policy Context: The Idea of Parentocracy 1976-1992. Teoksessa: Equality and Inequality in Education Policy.
- Dronkers, J. (1997):** Social Mobility, Social Stratification, and Education. Teoksessa: International Encyclopedia of Sociology of Education, 369-375.
- Education in France (1996).** Continuity and Change in the Mitterand years, 1981-1995. Edited by Anne Corbett and Bob Moon. Routledge. London & New York.
- Education, Inequality and Life Changes (1975).** OECD, Paris.
- Edwards, E.G. (1982):** Higher Education for Everyone. Spokesman. London.
- Elqvist-Saltzman, Inga (1976):** Vägen genom universitet. En forskningsöversikt och empirisk analys av några studievägar inom filofisk fakult i Umeå 1968-1975. Uppsala Studies in Education n:o 1. Stockholm.
- Elovainio, Päivi (1961):** Opiskelijatutkimus Suomen Ylioppilaskuntien Liitto; Helsinki.
- Elovainio, Päivi (1966):** Korkeakoulu-uran ja opintoalan valinta. Helsingin yliopisto; Sosiologian laitoksen tutkimuksia n:o 58. Helsinki.
- Elovainio, Päivi (1971):** Opiskelijakunnan suuruus ja rakenne Suomen korkeakoululaitoksessa. Sosiologia n:o 5, 262-276.
- Elovainio, Päivi (1972):** Tieteiden eriytyminen Suomen korkeakoululaitoksessa. Sosiologia n:o 6, 242-260.
- Elovainio, Päivi (1973):** Miksi eri tieteenaloilla opiskelevien sosiaalinen tausta eroaa? Sosiologia n:o 3, 120-131.
- Elovainio, Päivi (1974):** Korkeakoululaitoksen rakenne ja yhteiskunnan muutos. Sosiologia n:o 5-6, 244-261.
- Ekonomikoulutus Suomessa (1995).** Suomalaisen kauppatieteellisen koulutuksen historia. Ekonomiliitto. Gummerus. Jyväskylä.
- Encyclopedia of Higher Education Vol. 1.** National Systems of Higher Education. Editors Burton R. Clarke and Guy R. Neave. Pergamon Press 1992.
- Equality and Inequality in Education Policy (1995).** Edited by. Liz Dawtrey, Janet Holland and Merril Hammer with Sue Sheldon. Open University.
- Erikson, Robert & Jonsson, Jan O. (1993):** Ursprung och utbildning - social snedkrytering till högre studier. Statens offentliga utredningar n:o 85. Stockholm.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J.H. (1992a):** The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies. Oxford.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J.H. (1992b):** The CASMIN Projekt and the American Dream. European Sociological Review n:o 8, 283-305.
- Eri-laistuva korkeakoulutus (1996).** Artikkelikokoelma Jyväskylässä 15.-16.8.1996 järjestetystä korkeakoulutuksen VI symposiumista. Toim. Juha-Pekka Liljander. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- The European and American University since 1800.** Historical and Sociological Essays. Ed. by Sheldon Rothblatt and Björn Wittrock. Cambridge University Press 1993.
- Gambetta, Diego (1987):** Were They Pushed or Did They Jump? Individual Decision Mechanism in Education. Cambridge University Press.
- Gellert, Claudius (1996):** Recent Trends in German Higher Education. European Journal of Education n:o 3, 311-319.
- Gesser, Bengt (1974):** Rekrytering till universitet och högskolor i Sverige. Val av utbildning och yrke. SOU-rapport n:o 61, 126-168. Stockholm.
- Haavio, Matti (1985):** Suomen korkeakoululaitoksen laajeneminen 1966-86: kasvu ja sen osatekijät soveltamiskysymyksinä. Opetusministeriö; Korkeakoulu- ja tiedeosaston julkaisusarja, n:o 64. Helsinki.
- Halsey, A.H. (1993):** Trends in Access and Equity in Higher Education: Britain in international perspective. Oxford Review of Education, n:o 2, 129-140.
- Halsey, A., Heath, A. & Ridge, J. (1980):** Origins and Destinations: Family, Class and Education in Modern Britain. Oxford.

- Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.** Toim. John G. Richardson. Greenwood Press. London, 1986.
- Hautala, Jouni, Orelma, Ari, Tulkki, Pasi (1995):** Insinööriökoulutus valinkauhassa. Turun yliopisto: Koulutus sosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 25. Turku.
- Hautamäki, Airi (1984):** Lukioon lähtö ja sosiaaliluokka: Miten perheen elinehdot välittyvät nuorten koulustutievalintaan. Kasvatus n:o 1, 26-35.
- Heikel, Ivar, A. (1940):** Helsingin yliopisto 1640-1940. Otava. Helsinki.
- Heikkilä, Eija-Mari (1991):** Ylioppilassuman synty Suomessa. Lukiosta koulutus- ja työmarkkinoille siirtyvien oppilasvirtojen kehitys 1800-luvun lopulta 1980-luvulle. Turun yliopisto. Kasvatustieteen projektityö.
- Heikkinen, Antero (1972):** Hyöty, valitus ja koulu. Suomen aate- ja oppihistoriaa 1700-luvulla. Ylioppilastutki. Helsinki.
- Heikkinen, Antero (1983):** Perinneyhteisöstä kansalaisyhteiskuntaan. Koulutuksen historia Suomessa esihistorialliselta ajalta itsenäisyyden aikaan. Gaudeamus. Jyväskylä.
- Heikkonen, Iris (1986):** Korkeakoulutus Ruotsissa. Katsaus Ruotsin korkeakoululaitokseen ja sen ajankohtaisiin ongelmiin. KTTS:n monistesarja, n:o 24. Helsinki.
- Helo, Tuomo & Uusitalo, Roope (1995):** Kannattaako korkeakoulutus? Kustannus- hyöty analyttinen arvio korkeakouluinvestointien tuotosta Suomessa 1975-1990. Turun yliopisto: Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 24. Turku.
- Hermunen, Hannele (1984):** Oppilaiden sosiaalinen tausta. Tilastokeskus, tutkimuksia n:o 111. Helsinki.
- Higher Education in Europe (1993).** Edited by Claudius Gellert. Jessica Kingsley Publishers. London.
- Higher Education in Finland (1994).** Ministry of Education. Helsinki.
- Higher Education: International trends 1960-1970.** Unesco. Paris 1975.
- Hirvi, Vilho (1996):** Koulutuksen rytmivaihdos. 1990-luvun koulutuspolitiikka Suomessa. Otava. Keuruu.
- Historia, sosiologia ja Suomi.** Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä. Toim. Pekka Ahtiainen, Teuvo Rätty, John Strömberg ja Jukka Tervonen. Hanki ja jää. Helsinki 1994.
- Hjelt, Edvard (1907):** Tilastollisia tietoja opiskelevasta nuorisosta Suomen yliopistossa 1867-1905. Edlundin kirjakauppa. Helsinki.
- Holm, Einar & Häggström, Nils (1972):** Regional rekrytering till iniversitet och högskolor under 1960-talet. Umeå universitet, Geografiska institutionen, meddelande nr. 9. Umeå.
- Hout, Michael (1989):** Following in Father's Footsteps. Social Mobility in Ireland. Harvard University Press. London.
- Husen, Torsten (1972):** Social Background and Educational Career. OECD. Paris.
- Husen, Torsten (1977):** Jämlikhet genom utbildning? Natur och kultur. Stockholm.
- Husen, Torsten (1979):** The School in Question. A Comparative Study of the School and its Future in Western Societies. London.
- Husen, Torsten (1987):** Higher Education and Social Stratification: an International Coparative Study. UNESCO.
- Huuhka, Kosti (1955):** Talonpoikaisuorison koulutie. Tutkimus talonpoikaisuorison koulunkäynnistä ja siihen vaikuttaneista sosiaalisista tekijöistä Suomessa 1910-1950. Historiallisia tutkimuksia XLIII. Forssa.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo (1967):** Suomalainen miesylioppilas: Yliopistoon valinta ja valikoituminen. Helsingin yliopisto; sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisuja n:o 8. Helsinki.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo (1970a):** Yliopisto ja opiskelijavirtojen jakaantuminen. Psykologia n:o 2, 49-57.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo (1970b):** The Flow of New Students to Different University Fields. Suomalaisen tiedeakatemian toimintuksia, sarja B, nide 168. Helsinki.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo & Hautamäki, Jarkko (1976):** Ihmisen koulutettavuus ja koulutuspolitiikka. Weilin & Göös. Helsinki.
- Högre utbildning (1972):** Högre utbildning , regional rekrytering och samhällsekonomska kalkyler. SOU-rapport n:o 23. Stockholm.
- Hölttä, Seppo (1995):** Towards the self-regulative university. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja n:o 23. Joensuu.
- Hölttä, Seppo (1996):** Yliopiston vaikuttavuus. Vaikuttavuuden tutkimuksesta Itä-Suomen korkeakoulujen arviointiin. Korkeakoulututkimuksen valtakunnallinen symposium 15.-16.8.1996. Jyväskylä (moniste).
- Ihamuotila, Risto (1994):** Uuteen yliopistoon. Puheita, kirjoituksia ja mielipiteitä. Yliopistopaino. Helsinki.
- International Encyclopedia of the Sociology of Education.** Edited by Lawrence J Saha. Pergamon. Exeter 1997.
- Ishida, Hiroshi, Müller, Walter & Ridge, John, M. (1995):** Class Origin, Class Destination and Education: A Cross-National Study on Ten Industrial Nations. American Journal of Sociology n:o 1, 145-193.
- Isoaho, Hannu, Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1990):** Nuorten koulutus ja koti-tausta. Tilastokeskus, tutkimuksia n:o 172. Helsinki.

- Jacobs, Jerry, A. (1995):** Gender and Academic Specialties: Trends among Recipients of College Degrees in the 1980s. *Sociology of Education* n:o 2/1995, 81-98.
- Jacobs, Jerry, A. (1996):** Gender Inequality and Higher Education. *Annual Review of Sociology*, n:o 22/1996, 153-184.
- Jallade, Jean-Pierre, Lamoure, Jean & Rontopoulou, Jeanne Lamoure (1993):** Tertiary Diversification in France and Conditions of Access. Teoksessa; *Higher Education in Europe* (1993).
- Jalkanen, Hannu (1977):** Korkeakoulutukseen johtavat koulutusväylät ja opiskelijavirrat. Jyväskylän yliopisto; *Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja* n:o 277. Jyväskylä.
- Jalkanen, Hannu & Määttä, Pentti (1982):** Opiskelijavirrat ja koulutukseen valikoituminen 1970-luvun Suomessa. Jyväskylän yliopisto; *Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen selosteita ja tiedotteita* n:o 193. Jyväskylä.
- Jalkanen, Hannu & Määttä, Pentti (1985):** Keskiasteen jälkeiseen koulutukseen valikoituminen. Teoksessa: *Tieteellisen koulutuksen nykykohtia*.
- Jencks, C. (1972):** Inequality: A Reassessment of the Effect on Family and Schooling in America. New York.
- Johnson, Marianne, Myrskylä, Pekka & Pietiläinen, Marjut (1997):** Ylioppilaiden sijoittuminen jatkokoulutukseen ja työelämään. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja A, n:o 4. Helsinki.
- Jolkkonen, Ari (1985):** Korkeakoululaitoksen muotoutuminen ja uudet tehtävät. Empiirisiä havaintoja suomalaisesta korkeakoulumallista. Joensuun yliopisto, *Kasvatustieteiden tiedekunnan selosteita* n:o 5. Joensuu.
- Jolkkonen, Ari (1987):** Korkeakoulu aluekehityksen edistäjänä. Joensuun yliopisto, *Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia* n:o 19. Joensuu.
- Jolkkonen, Ari (1995):** Tasa-arvosta yrittäjämäärään. Hyvinvointivaltion murros ja muuttuva korkeakoulupoliittinen retoriikka. *Kasvatus* n:o 3, 224-233.
- Jonsson, Jan O. (1987):** Class Origin and Educational Attainment: The Case of Sweden. *European Sociological Review* n:o 3, 229-242.
- Jonsson, Jan O. (1988):** Utbildning, social reproduktion och social skiktning. *Stockholms universitet; Institutet för social forskning*, n:o 6. Stockholm.
- Jonsson, Jan O. & Mills, Colin (1993a):** Social class and educational attainment in historical perspective: a Swedish-English Comparison, Part I. *British Journal of Sociology* n:o 2, 213-247.
- Jonsson, Jan O. & Mills, Colin (1993b):** Social class and educational attainment in historical perspective: a Swedish-English Comparison, Part II. *British Journal of Sociology* n:o 3, 403-428.
- Julku, Liisa ja Kyösti (1983):** Oulun yliopiston perustamisen historia 1905-1958. *Studia historica septentrionalia* n:o 6. Rovaniemi.
- Jutikkala, Eino (1968):** Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Porvoo.
- Jäntere, Kaarlo (1935):** Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä vv. 1721-1843 silmälläpitäen erityisesti Porin triviaalikoulua. Turku.
- Jäntere, Kaarlo (1969):** Turun yliopiston perustaminen (ensimmäinen painos 1942). Turku.
- Jäppinen, Arvo (1993):** Yliopistot muutoksen kourissa. *Tiedepolitiikka* n:o 2/1993, 31-34.
- Jäppinen, Arvo (1995):** Korkeakoulupolitiikka ja kansainväliset vertailut. Teoksessa: *Koulutusjärjestelmän arviointia*, 21-31.
- Kaarninen, Mervi (1995):** Nykyaajan työt: Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa. *Bibliotheca historica* n:o 5. Suomen historiallinen seura. Helsinki.
- Kalaja, Irma (1967):** Suomen korkeakouluopiskelijat. Suomen ylioppilaskuntien liitto. Helsinki.
- Kalavainen, Jari & Pulkkinen, Lea (1988):** Keskiasteen koulutukseen hakeutuminen: ammattikoululaisten ja lukiolaisten kotitaustojen erot. Jyväskylän yliopisto; *Reports from department of Psychology*, n:o 295. Jyväskylä.
- Kangas, Lasse (1992):** Jyväskylän yliopistokysymys 1847-1966. Tutkimus korkeakoulun perustamisesta ja kehityksestä yliopistoksi. *Studia historica Jyväskylensia* n:o 44. Jyväskylä.
- Kankainen, Mikko (1977):** Sosiaalinen tausta ja valikoituminen perusasteen koulutukseen Pohjois-Karjalassa keväällä 1977. Jyväskylä.
- Kankainen, Mikko (1982):** Suomalaisen peruskoulun eriyttämisratkaisun yhteiskunnallisen taustan ja siirtymävaiheen toteutuksen arviointi. Jyväskylän yliopisto; *Studies in Education, psychology and Social Research*, n:o 47. Jyväskylä.
- Karisto, Antti & Monten, Seppo (1996):** Lukioon vai ei? Tutkimus alueellisista eroista helsinkiläisten lukionkäynnissä ja lukiolakkautusten vaikutuksista. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia n:o 6. Helsinki.
- Karisto, Antti & Monten, Seppo (1997):** Jakomästä Kulosaareen. Pedagogisen eetoksen ja lukionkäynnin aluevaihtelut Helsingissä. *Sosiologia* n:o 2, 99-112.
- Kasvatus ja oikeudenmukaisuus (1993):** Toimitaneet Jyrki Hilpelä, Kari Ruoho ja J.P. Sarola. Joensuun yliopisto, *Kasvatustieteellisiä julkaisuja* n:o 14. Joensuu.

- Kauppakorkeakoulu (1983).** Kauppakorkeakoulu - Helsingin kauppakorkeakoulu 1961-1981. Toimituskunta Jaakko Honko et.al. Helsingin kauppakorkeakoulun selvityksiä n:o E-29. Helsinki.
- Kataja, Heli (1997):** Aseman koulutuksen ja kulttuuripääoman periytyminen sodanjälkeisessä Suomessa. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta, julkaisusarja A, n:o 179. Turku.
- Kekkonen, Jukka (1987):** Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855-1879. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, sarja A, n:o 172. Helsinki.
- Kerklä, Heikki (1982):** Suomen luokka- ja kerrostumarakenteen kehityspiirteitä 1900-luvulla. Vertaileva luokkarakenne ja luokkatietoisuusprojekti. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia n:o 47. Tampere.
- Kerr, Clark (1991):** The Great Transformation in Higher Education: 1960-1980. New York.
- Ketonen, Kimmo (1993):** Korkeakoulupolitiikan haasteet säästö päätösten paineissa. Korkeakoulutieto n:o 2, 15-17.
- Ketonen, Kimmo & Nyssölä, Kari (1996):** Palkitsemisen politiikkaa. Tuloksellisuusperiaate suomalaisessa korkeakoulupolitiikassa. Turun yliopisto; Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 39. Turku.
- Ketonen, Oiva (1956):** Helsingin yliopistoon syyslukukaudella vuosina 1930 ja 1931 kirjoittautuneiden opiskelijoiden opintojen menestyminen. Teoksessa Kom. 1956:7, liite 6, 95-106. Helsinki.
- Ketonen, Oiva (1964):** Valkokasta väitöskirjaan. Korkeakoulupolitiikan näköaloja. Porvoo.
- Ketonen, Oiva (1967):** Yliopistopolitiikka tutkimassa. Helsinki.
- Ketonen, Oiva (1986):** Arvovallan politiikka: suomalainen korkeakoulu ja korkeakoulupolitiikka. WSOY. Porvoo.
- Kim, Lillemor (1978):** Tillträde till högskolan: Försöksverksamhet vid vidgat tillträde (25:5-regeln) 1969-1976. UHÅ-rapport n:o 18. Stockholm.
- Kim, Lillemor (1983):** Om snedrekrytering till högskolan efter reform. UHÅ-arbetsrapport n:o 1. Stockholm.
- Kim, Lillemor (1998):** Val och urval till högre utbildning. En studie baserad på erfarenheter från 1977 års tillträdesreform. Acta Universitatis Upsaliensis - Uppsala Studies in Education n:o 76. Uppsala.
- Kiusmaa, Kyösti (1982):** Oppikoulu 1880-1990. Pohjonen. Oulu.
- Kivinen, Osmo (1988):** Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800-1900-luvulla. Turun yliopisto; julkaisusarja C, osa 67. Turku.
- Kivinen, Osmo, Lehti, Hannu & Metsä-Tokila, Timo (1997):** Tohtoroitumisen ilot ja kirot. Turun yliopisto; Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 40. Turku.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1988):** Korkean tason koulutus remonttiin. Asian tuntijalausunto opetusministeriön koulutuksen kehittämishankkeeseen. Koulutussosiologian tutkimusyksikkö. Turku.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1994):** Tieteen kehto vain leipäpuu. Näköaloja korkeakoulupolitiikkaan. WSOY. Juva.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1995a):** Koulutuksen periytyvyys. Nuorten koulutus ja tasa-arvo Suomessa. SVT, Koulutus 1995:4. Helsinki.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1995b):** Koulutuserojen pysyvyys. Sosiologia n:o 2, 90-105.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto (1996):** Higher Education, Mobility and Inequality: the Finnish Case. European Journal of Education n:o 3, 289-310.
- Kivinen, Osmo, Rinne, Risto & Ahola, Sakari (1989):** Koulutuksen rajat ja rakenteet. Hanki ja jää. Juva.
- Kivinen, Osmo, Rinne, Risto & Ketonen, Kimmo (1993):** Yliopiston huomen. Korkeakoulupolitiikan historiallinen suunta Suomessa. Hanki ja jää. Tampere.
- Kivirauma, Joel (1989):** Erityisopetus ja suomalainen oppivelvollisuuskoulu vuosina 1921-1985. Turun yliopisto; julkaisusarja C, osa 74. Turku.
- Kivirauma, Joel (1997):** Sosiaalinen tausta ja sukupuoli peruskoulussa eli miten koulutus vaikuttaa? Teoksessa: Koulutus, yhteiskunta ja menestys, 256-264.
- Kivistö, Kalevi (1968):** Koulutusalttiuden ja sosiaalisten tekijöiden välisistä yhteyksistä. Kasvatus ja koulu 1968, 236-239.
- Kivistö, Kalevi & Vaherva, Tapio (1979):** Kasvatussosiologia. Gummerus. Jyväskylä (neljäs uudistettu painos).
- Klinge, Matti (et.al. 1987):** Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808. Helsingin yliopisto 1640-1990. Ensimmäinen osa. Otava. Helsinki.
- Klinge, Matti (et.al. 1989):** Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto. Helsingin yliopisto 1640-1990. Toinen osa. Otava. Helsinki.
- Klinge, Matti (et.al. 1990):** Helsingin yliopisto 1917-1990. Helsingin yliopisto 1640-1990. Kolmas osa. Otava. Helsinki.
- Kohti McDonald's -yliopistoa? (1996).** Näkökulmia suomalaiseen korkeakoulu- ja tiedepolitiikkaan. Toimitaneet Börje Helenius, Esa Hämäläinen ja Juha Tuunainen. Jyväskylä.
- Kolbe, Laura (1993):** Sivistyneistön rooli. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1944-1959. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historia 5. Otava. Helsinki.

- Kolbe, Laura (1996a):** Eliitti, traditio ja murros. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960-1990. Otava. Keuruu.
- Kolbe, Laura (1996b):** Jäähvyäiset valtiolle? Teoksessa Kohti McDonald's yliopistoa?
- Koli, Paavo (1952):** Helsingin yliopistossa syyslukukaudella 1952 opiskelemissa olleiden ylioppilaiden sosiaalinen kokoonpano isän ammatin mukaan määriteltynä. Ylioppilastuki. Helsinki.
- Konttinen, Esa (1991):** Perinteisesti moderniin. Profiisoiden yhteiskunnallinen synty Suomessa. Vastapaino. Tampere.
- Korkeakoulujen valintaopas 1995.** Opetusministeriö, korkeakoulu- ja tiedeosasto. Helsinki.
- Korkeakouluneuvosto 1990-1992.** Toimintakertomus ja kannanotot korkeakoululaitoksen rakenteelliseen kehittämiseen 11.6. ja 17.12. 1992. Opetusministeriö. Korkeakouluneuvoston julkaisuja n:o 1/1993.
- Korkeakouluneuvosto (1993).** Korkeakoulujen rakenteellinen kehittäminen. Kannanotot ja kehittämisprojektien raportit keväällä 1993. Korkeakouluneuvoston julkaisuja n:o 5/1993.
- Korkeakoulupolitiikan korvesta ja valta-teiltä (1990).** Ajankohtaisia visioita ja analyysejä suomalaisesta korkeakoululaitoksesta. Toim. Pentti Määttä ja Mauri Panhelainen. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, Teoriaa ja käytäntöä n:o 57.
- Korkeakouluopintojen kulku ja opintoilmapiirit (1990).**Toim. Hannu Jalkanen ja Raimo Mäkinen. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, Teoriaa ja käytäntöä n:o 59.
- Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940-1969.** Opetusministeriö; Korkeakoulu- ja tiedeosaston julkaisusarja n:o 4. Helsinki 1972.
- Korkeakouluopiskelu elämänvaiheena ja opintojen kulku (1988).** Toim. Tapio Aittola. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, Teoriaa ja käytäntöä n:o 30.
- Korkeakoulu alueidensa vetureina (1999).** Viisi näkökulmaa vaikuttavuuteen. Toimittaneet Anne Vähäpassi ja Sirpa Moitus. Korkeakoulujen arviointineuvoston julkaisuja n:o 2. Edita. Helsinki.
- Korkeakoulu valtiovallan ohjauksessa ja markkinavoimien vietävänä (1994).** Toimittanut Osmo Kivinen. Turun yliopiston koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti n:o 21. Turku.
- Korkeakoulutuksen kriisi? (1993).** Artikkelikokoelma Jyväskylässä 19.-20.8.1993 järjestetystä korkeakoulutuksen tutkimuksen V symposiumista. Toim. Hannu Jalkanen & Leena Lestinen. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitos.
- Korkeakoulutus tutkimuksen kohteena (1981).** Jyväskylän yliopistossa 26.-27.5.1981 järjestetyn korkeakoulututkimuksen symposiumin artikkelit. Toim. Mauri Panhelainen. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitos, selosteita ja tiedotteita n:o 179.
- Koulutusjärjestelmän arviointia (1995).** Toim. Reijo Laukkanen. Opetusministeriö, opetushallitus. Hakapaino Oy. Helsinki.
- Koulutuksen kulkurit ja kuninkaat 1988.** Lukio, ylioppilaat ja nuorisooasteen koulutus. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B n:o 24. Jyväskylä.
- Koulutus Suomessa (1998).** Toimittanut Heikki Haven. Koulutus 1998:1, Tilastokeskus. Helsinki.
- Koulutus, yhteiskunta, menestys (1997).** Suomen Akatemian Koulutuksen vaikutavuusohjelman tutkimuksia. Toimittaneet Reijo Raivola, Päivi Valtonen ja Matti Vuorensyrjä. Suomen Akatemian julkaisuja n:o 7. Edita, Helsinki.
- Koski, Leena (1994):** Kohti aitoa tosiyliopistoa. Tiede ja edistys n:o 4, 347-351.
- Kuusi, Sakari (1967):** Miten Jyväskylän yliopisto syntyi? Studia historica Jyväskylensia VI. Jyväskylä.
- Kuusinen, Jorma (1985):** Lukioon siirtyneiden lahjakkuus ja sosiaalinen tausta. Sociologia n:o 3, 191-196.
- Kuusinen, Jorma (1986):** Koulumenestys, lahjakkuus ja sosiaalinen tausta. Kasvatus n:o 3, 192-197.
- Kuusinen, Jorma (1992):** Hyvät, huonot ja keskinkertaiset. Kasvatus n:o 1, 47-56.
- Kuusisto, Seppo (1978):** Hämmäläis-Osakunnan historia 1865-1918. Helsinki.
- Koulutuksen vaikuttavuuden tutkimusohjelma.** Suomen Akademia 16.10.1994 (moniste).
- Käyhkö, Mari & Tuupainen, Päivi (1996):** Työläisperheestä opintielle - reproduktion ilmeneminen nuorten arkielämässä. Teoksessa: Oppiminen ja elämänhistoria, 109-158.
- Köhler, Helmut (1992):** Bildungsbeteiligung und Sozialstruktur in der Bundesrepublik. Studien und Berichte n:o 53. Max-Planck Institut für Bildungsforschung. Berlin.
- Laari, Jukka (1994):** Mammuttiyliopisto vai eliittiyliopisto? Sociologia n:o 2, 145-147.
- Laiho, Irma (1993):** Ylimmästä hengen- viljelystä tutkijaputkeen. Tutkijankoulutuksen maaliollinen doktriini Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Turun yliopisto; Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 13. Turku.
- Laiho, Irma (1997):** Mestareiden opissa. Tutkijakoulutus Suomessa sotien jälkeen. Turun yliopisto, Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 42. Turku.
- Lampinen, Osmo (1998):** Suomen koulutusjärjestelmän kehitys. Gaudeamus. Tampere.

- Lampinen, Osmo & Savola, Marita (1995):** Ammattikorkeakoulujen syntyvaiheet Suomessa. Teoksessa: Ammattikorkeakoulu - vaihtoehto yliopistolle, 26- 80.
- Latomaa, Timo & Vilén, Jari (1991):** Korkeakoulujemme pakko uudistua. Helsingin Sanomat n:o 239/1991.
- Lehti, Hannu & Metsä-Tokila, Timo (1996):** Tohtorikoulutettujen määrän kasvu ja työllisyysnäkökulmat. Teoksessa: Erilaistuva korkeakoulutus, 127-142.
- Lehto, Olli (1988):** Suomen korkeakoulupolitiikka ja OECD:n suosituksukset. Korkeakoulutieto n:o 8-10.
- Lehtisalo, Liekki & Raivola, Reijo (1986):** Koulutuspolitiikka ja koulutus suunnittelu. WSOY. Juva.
- Lehtisalo, Liekki & Raivola, Reijo (1992):** Koulutuspolitiikka. HelsinkiPorvooJuva.
- Leinonen, Soile (1985):** Opiskelijoiden sosiaalisen taustan mukaisesta valikoitumisesta korkeakoulutukseen maamme eri lääneissä. Kasvatustieteen syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto; kasvatustieteen laitos.
- Leimu, Kimmo, Oravainen, Katariina & Saari, Hannu (1978):** Koulutusteilte valikoituminen ja sitä määrääviä taustatekijöitä Suomen koululaitoksessa. Vuoden 1972 tutkintojen suunnittelukomitean taustaraportti n:o 1. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitos, julkaisu- ja n:o 288. Jyväskylä.
- Liesto, Martti (1988):** Teknillinen korkeakoulu 1908-1988. Karisto, Hämeenlinna.
- Lillberg, Juhani (1971):** Korkeakoulututkimus Suomessa. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisu ja n:o 11. Jyväskylä.
- Liljander, Juha-Pekka (1995):** Ketä korkeakoulukenttä hylkii? Opintojen keskeyttäminen akateemisen koulutushierarkian eri tasoilla. Kasvatus n:o 1, 24-38.
- Liljander, Juha-Pekka (1996):** Statusvoittojen ja -tappioiden tiet korkeakoulutuksessa. Keskeyttäminen ja koulutuksen vaihtaminen opintouran taitekohtina. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitos. Jyväskylä.
- Linna, Markku (1996):** Vakiintuvaa. Korkeakoulutieto n:o 3, 3-4. Helsinki.
- Littunen, Yrjö (1956):** Opintoympäristön vaikutus korkeakouluopiskelussa. Suomen Ylioppilaskuntien Liitto. Forssa.
- Lounasmaa, Olli (1996):** Huippuyksikköä ei perusteta vaan se syntyy. Ehdotuksia yliopistojen ja teknillisten korkeakoulujen eksaktien luonnontieteiden ja niihin liittyvien tekniikan alojen opetuksen ja tutkimuksen kehittämiseksi ja uudistamiseksi. Opetusministeriön työryhmien muistioita n:o 3. Helsinki.
- Lowe, Roy (1988):** Education in the Post-War Years. Routledge. London.
- Lowe, Roy (1997):** Schooling and Social Change 1964-1990. Routledge. London & New York.
- Lukion tila 1994.** Arviointi ja seuranta. Toim. R. Jaku-Sihvonen & H. Blom. Opetushallitus. Helsinki.
- Malkki, Pertti & Kinnunen, Juha (1996):** Voimavarojen muutokset ja säästö-päätökset 1990-luvun korkeakouluissa. Kuopion yliopisto, julkaisu ja E, Yhteiskuntatieteet n:o 42. Kuopio.
- Merikoski, Ulla & Parjanen, Matti (1974):** Lääketieteen valtakunnallinen oppilavalinta. Tampereen yliopiston opinto- toimiston tutkimuksia ja selvityksiä n:o 17. Tampere.
- Michelsen, Karl-Erik (1993):** Joustava korkeakoululaitos - välttämätön mahdollisuus. Korkeakoulutieto n:o 1, 36-39.
- Michelsen, Karl-Erik (1994):** Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu 1969-1994. Espoo.
- Millot, Benoit (1981):** Social Differentiation and Higher Education: The France Case. Comparative Education Review n:o 3, 353-368.
- Minkä ikäinen olettekaan, rouva (1996).** Toimittaneet Tapio Aittola, Leena Alanen ja Paula Rantamaa. SoPhi, Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 5. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Murray, Mac (1988):** Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning. Studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933-1985. Göteborg Studies in Educational Science n:o 66. Göteborg.
- Murphy, J. (1981):** Class Inequality in Education. British Journal of Sociology n:o 32, 182-201.
- Müller, Walter (1990a):** Does education matter? Evidence from Crossnational Comparisons. Stanford.
- Müller, Walter (1990b):** Class and Education in Industrial Nations. Teoksessa Class Structure in Europe, 62-91.
- Müller, Walter & Karle, Wolfgang (1993):** Social Selection in Educational Systems in Europe. European Sociological Review n:o 1, 1-23.
- Mäkinen, Raimo & Valkonen, Sakari (1988):** Vuoden 1980 ylioppilaiden sijoittuminen lukion jälkeiseen koulutukseen. Teoksessa Koulutuksen kuninkaat ja kulkurit, 13-49.
- Määttä, Pentti (1992):** Korkeakoulutukseen osallistumisen erot: kasvussa vai kaventumassa? Kasvatus n:o 2, 111-121.
- Määttä, Pentti (1995):** Sosiaalisen taustan mukaisista eroista korkeakoulutukseen osallistumisessa. Sociologia n:o 2, 124-127.
- Määttä, Pentti (1996):** Onko Korkeakoulutuksen kasvu lisännyt osallistumisen tasa-arvoisuutta? Teoksessa: Minkä ikäinen olettekaan, rouva?, 171-182.
- Määttä, Pentti & Malin, Antero (1995):** Koulutuserot tasoittuneet. Helsingin Sano-

- mat 9.5. 1995.
- Neave, Guy (1976):** Patterns of Equality. European Cultural Foundation.
- Neave, Guy (1985):** Higher Education in a Period of Consolidation. European Journal of Education, n:o 2-3, 123-144.
- Neave, Guy (1988):** Recent Trends in European Higher Education. European Journal of Education, n:o 1-2.
- Neave, Guy & van Vught, Frans A. (1991):** Conclusion. Teoksessa: Prometheus Bound, 239-255.
- Nevala, Arto (1983):** Joensuun korkeakoulun perustamisvaiheet. Pohjois-Karjalan yliopistoseura. Joensuu.
- Nevala, Arto (1991):** Mittavat murrokset, pienet muutokset. Korkeakoulupolitiikka ja opiskelijakunnan rakenne Suomessa 1900-luvulla. Joensuun yliopisto; Suomen historian liseniaattitutkielma.
- Nevala, Arto (1994):** Korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen tausta - reunahuomautuksia ”älyllisten järkäleiden” varjosta. Sosiologia n:o 4, 298-300.
- Nevala, Arto (1996):** Korkeakoulutukseen osallistumisen alueelliset ero Suomessa. Teoksessa: Erilaistuva korkeakoulutus, 19-36.
- Nilsson, Anders (1984):** Studiefinansering och social rekrytering till högre utbildning 1920-1976. Strifter urgivna av ekonomisk-historiska föreningen, vol. XLI. Lund.
- Nordli Hansen, Marianne (1996):** Class and Inequality in Norway. Institute for samfunnsforskning, report 95:15.Oslo
- Nordström, W.E. (1968):** Academica Aboensis Rediviva 1918-1968. Ekenäs.
- Nousiainen, Tuomas (1994):** Korkeakoulut ja valtiovalta. Teoksessa: Korkeakoulut valtiovallan ohjauksessa ja markkinavoimien vietävänä, 15-86.
- Numminen, Jaakko (1987):** Yliopistokysymys. Otava. Keuruu.
- Numminen, Jaakko (1994):** Koulutuspolitiikan vaihtoehdot. Helsinki.
- Nuotio, Jaakko (1994):** Hyvinvointivaltio ja akateemisten alueellinen sijoittuminen. Joensuun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunnan selosteita n:o 53. Joensuu.
- Nurmi, Jouni (1998):** Keiden koulutusväylät? Laajeneva korkeakoulutus ja valikoituminen. Turun yliopisto, Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 43. Turku.
- Nyysölä, Kari (1994):** Nuoret ja työmarkkinoiden joustavuus. Turun yliopisto: koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 20. Turku.
- OECD (1974):** The Educational Situation in OECD Countries: a Review of Trends and Priority Issue for Policy. Paris.
- OECD (1982):** Reviews of National policies for Education - Finland. Paris
- OECD (1995):** Reviews of National policies for Education - Finland; Higher Education. Paris
- Ohlsson, Rolf (1985):** Högre utbildning och demografiska förändring. Studentlitteratur. Lund.
- Ojala, Herkko (1962):** Ensipolven akateemisen sivistyneistön muodostuminen Suomessa vuosina 1859-1899. Teoksessa Historica I, Studia historica Jyväskylensia I. Jyväskylä.
- Opettajan ammatillista kehittymistä ja opettajankoulutusta tutkimassa (1988).** Toim. Hannu Perho. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, Teoriaa ja käytäntöä, n:o 29. Jyväskylä.
- Opetus ja oppiminen tieteellisessä yhteisössä (1990).** Toim. Pentti Hakkarainen, Annikki Järvinen & Anita Nuutinen. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, Teoriaa ja käytäntöä, n:o 58. Jyväskylä.
- Opetusministeriö (OPM 1993):** Taustaraportti korkeakoulupolitiikan maa-tutkintaa varten. Ilman painopaikkaa.
- Opetusministeriö (OPM 1990):** Koulutuspolitiikan linjat ja korkeakoululaitoksen suunnitelman tarkiste 1991-1994. Korkeakoulutieto n:o 1.
- Opetusministeriön historia V.** Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikkaa 1945-1965. Kirjoittaneet Veli-Matti Autio ja Markku Heikkilä. Helsinki 1990.
- Opetusministeriön historia VI.** Suurjärjestelmien aika koittaa 1966-1980. Hyvinvointivaltion koulutus- ja kulttuuripoliittiset visiot haasteeksi uudistuneelle opetusministeriölle. Helsinki 1993.
- Opetusministeriön historia VII.** Vakiintuneisuudesta uusien muotojen etsimiseen 1981-1995. Helsinki 1997.
- Oppiminen ja elämänhistoria (1996).** Toim. Ari Antikainen ja Hannu Huotelin. Aikuis-kasvatuksen 37. Vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuis-kasvatuksen Tutkimusseura. Gummerus. Jyväskylä.
- Oppiminen ja opetuksen kehittäminen korkeakouluissa (1988).** Toim. Anita Nuutinen & Anneli Sarja. Jyväskylän yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B, Teoriaa ja käytäntöä, n:o 32. Jyväskylä.
- Orelma, Ari (1992):** Ammattikorkeakoulu Suomeen. Turun yliopisto; Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 11. Turku.
- Orelma, Ari (1996):** Insinööri-koulutus epävarmuuden yhteiskunnassa. Turun yliopisto; Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 36. Turku.
- Paavolainen, Jaakko (1975):** Linkomiehen komiteasta uuteen akatemiaan. Valtion tieteellisten toimikuntien 1960-luku. Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Palander, Gunnar (1903):** Tilastollisia tietoja Turun akatemian ylioppilaista. HaiK, 55-84.

- Palonen, Tuire, Rinne, Risto & Kivinen, Osmo (1992):** Korkeakoulujärjestelmä ja reformipolitiikka. Seitsemän maan vertailu. Turun yliopisto; Koulutus sosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 12. Turku.
- Persistent Inequality (1993).** Changing Educational Stratification in Thirteen Countries. Toim. Y. Shavit & H.P. Blossfeld. Boulder Press.
- Perspectives on Higher Education (1984).** Eight Dicipinary and Caomparative Views. Ed. By Burton R. Clark. Berkley.
- Perälä, Tauno (1970):** Turun yliopisto 1920-1939. Turku.
- Perälä, Tauno (1977):** Turun yliopisto 1939-1974. Turku.
- Perälä, Tauno (1975):** Turun kauppa- korkeakoulu 1950-1975. Turku.
- Pettersson, Lars (1984):** Ingenjörutbildning och kapitalbildning 1933-1973. Studentlitteratur. Lund.
- Poikajärvi, Juha (1995):** Lahjakkaille, ahkerille ja vähävaraisille. Korkeakouluopiskelijoiden taloudellisen avustamisen kehittäminen vuosina 1936-1959. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Power and Ideology in Education (1976).** Ed. By Jerome Karabel & A.H. Halsey. New York.
- Pratt, John (1995):** Ison-Britanian kokemukset ammattikorkeakouluista. Teoksessa: Ammattikorkeakoulu - vaihtoehto yliopistolle, 90-103.
- Premfors, Rune (1980):** The Politics of Higher Education in a Comparative Perspective: France, Sweden, United Kingdom. Studies in Politics nr. 15. Stockholm.
- Premfors, Rune (1982):** Analysis in Politics. The Regionalization of Swedish Higher Education. Report no 19, Department of Political Science. Stockholm.
- Prometheus Bound.** The Changing Relationship Between Government and Higher Education in Western Europe. Ed. by Guy Neave & Frans A. Van Vught. Pergamon Press 1991.
- Puntila, L.A. (1934):** Yliopistonkäynti Hämeen läänin pitäjistä vv. 1800-1849. Teoksessa Hämeenmaa IV. Hämeenlinna.
- Pöntinen, Seppo (1990):** Koulutuksen kehityslinjoja. Teoksessa: Suomi 2017, 597-613.
- Purhonen, Anu (1994):** Opintotuki opiskelijan toimeentulon turvaajana. Opintotukijärjestelmä 1960-luvulta 1990-luvulle. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön suuntautumsvaihtoehtoon pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- Raivola, Reijo (1993):** Korkeakoulu ja yhteiskunnan uudelleenmobilisointi. Tiedepolitiikka n:o 3, 57-62.
- Raftery, A.E. & Hout, M. (1990):** Maximally Maintained Inequality: Expansion, Reform and Opportunity in Irish Education 1921-1975. Madrid.
- Rassi, Rauno (1974):** Kasvatusopillisesta korkeakoulusta pienoisyliopistoksi. Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun kehitys v. 1934-1958. Jyväskylän yliopisto, Suomen historian julkaisuja n:o 2. Jyväskylä.
- Reuterberg, Sven-Eric (1984):** Studiemedel och rekrytering till högskolan. Göteborg Studies in Educational Sciences, n:o 50. Göteborg.
- Reuterberg, Sven-Eric & Svensson, Allan (1992):** Social bakgrund. Studiestöd och övergång till högre studier. SOU-rapport n:o 22. Stockholm.
- Reuterberg, Sven-Eric & Svensson, Allan (1983):** Studiemedel som rekryteringsinstrument och finansieringskälla. UHÄ-rapport n:o 1. Stockholm.
- Reuterberg, Sven-Eric & Svensson, Allan (1987):** Studiemedel - medel för jämlikhet? UHÄ-rapport n:o 1. Stockholm.
- Rinne, Risto (1984):** Suomen oppivelvollisuus koulun opetus suunnitelman muutokset vuosina 1916-1970. Turun yliopisto; julkaisusarja C, osa 44. Turku.
- Rinne, Risto (1988):** Kansan kasvattajasta opetuksen ammattilaiseksi: suomalaisen kansanopettajan tie. Kasvatus n:o 6, 430-444.
- Rinne, Risto & Jauhiainen, Arto (1988):** Koulutus, professionalistuminen ja valtio. Turun yliopisto; kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja n:o A 128. Turku.
- Rinne, Risto, Kivinen, Osmo & Kivirauma, Joel (1984):** Lähtökohtia peruskoulutuksen yhteiskunnallis-historiallisen muotoutumisen tutkimiseen. Turun yliopisto; kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja B n:o 11. Turku.
- Rinne, Risto & Salmi, Eeva (1998):** Oppimisen uusi järjestys - uhkien ja verkostojen maailma koulun ja elämänmittaisen opiskelun haasteena. Vastapaino. Tampere.
- Rinne, Risto & Vuorio-Lehti, Minna (1996a):** Toivoton unelma? Koulutukselta tasa-arvoa koskevat toiveet ja epäilyt peruskoulun synnystä 1990-luvulle. Opetushallitus, tutkimuksia n:o 2. Yliopistopaino. Helsinki.
- Rinne, Risto & Vuorio-Lehti, Minna (1996b):** Tasa-arvon suuri masuuni: muistutuksia 1960- ja 70-lukujen peruskoulu-keskustelusta. Teoksessa: Toteuttaako peruskoulu tasa-arvoa?, 36-65.
- Ronkainen, Jussi (1992):** Tutkinnoista pääsykokeeseen. Numerus clausus -järjestelmä ja Helsingin yliopistossa opintonsa aloittaneiden opiskelijoiden tausta 1924-1968. Suomen historian pro gradu -tutkielma; Joensuu yliopisto.
- Rosenbaum, James E. (1986):** Institutional Career Structures and the Social Construction of Ability. Teoksessa: Handbook of Theory and Research for the

- Sociology of Education, 139-171.
- Ruostetsaari, Ilkka (1992):** Vallan ytimessä. Tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä. Tampere.
- Rudd, Ernest (1987):** Students and Social Class. *Studies in Higher Education* n:o 1, 99-106.
- Saari, Hannu (1980):** Kodin resurssit, prosessit ja asenteet oppilaiden jatko-opintosuunnitelmien taustatekijöinä. *Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja* n:o 303. Jyväskylä.
- Saarsalmi, Meeri (1961):** Kauppakorkeakoulu 1911-1961. Helsinki.
- Salo, Matti & Lackman, Matti (1998):** Oulun yliopiston historia 1958-1993. Oulun yliopisto. Oulu.
- Salonen, Hannu (1995):** Viekkää tuhkatkin peestä!. Teoksessa: *Yliopisto uusiksi*, 56-68.
- Saloniemi, Antti (1994):** Historia ja sosiologia, tehtävä ja metodi. Kahden tieteen suhteesta 1940-luvulta 1960-luvun ensipuoliskolle. Teoksessa: *Historia, sosiologia ja Suomi*, 47-64.
- Sandström, Håkan (1977):** Handelshögskolan vid Åbo Akademi 1927-1977. Skriftserie utgiven av Handelshögskolan vid Åbo Akademi, serie A, n:o 18. Turku.
- Sanderson, Michael (1987):** Educational Opportunity and Social Change in England. Faber.
- Sarjala, Jukka (1995):** Julkinen valta ja koulutus. Teoksessa: *Koulutusjärjestelmän arviointia*.
- Silius, Harriet (1986):** Baroner, byråkrater och blåbär. Förvaltningsreformen vid Åbo Akademi. En studie av fyra delreformer och deras funktioner. *Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi. Sociologiska institutionen ser A*, n:o 225. Åbo.
- Silius, Harriet (1987):** A Comparative Perspective on Finish Higher Education Policy. *Higher Education* n:o 16, 417-432.
- Siurala, Lasse (1983):** Koulutuksellinen tasa-arvoisuus. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D-65. Helsinki.
- Schultz, Theodor W. (1977):** Human capital theory. Teoksessa: *Power and Ideology in Education*.
- Shavit, Yossi & Blossfeld, Hans-Peter (1993):** Persisting Barriers: Changes in Educational Opportunities in Thirteen Countries. Teoksessa: *Persistent Inequality*, 1- 23.
- Silvennoinen, Anneli (1973):** Oppilaiden valikoituminen keskiasteen koulutukseen. *Kom* 1973:52, liite 3, 173-196. Helsinki.
- Silvennoinen, Heikki, Naumanen, Päivi & Hautala, Jouni (1994):** Työt ja taidot ajan tasalla? Näkökulmia työelämän muutoksiin ja koulutustarpeisiin. Turun yliopisto: Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 23. Turku.
- Silvonen, Jussi (1996):** Nopeammin, nopeammin ... opiskelu ja korkeakoulupolitiikka. Teoksessa: *Kohti McDonalds -yliopistoa*, 73-118.
- Smith, Robert, J. (1988):** The Social Origins of Students of the Ecole Libre and the d'Etudes Politiques. *History of Education* n:o 3, 229-238.
- Sosiaalisia erikoistutkimuksia 1939.** Yliopilaiden taloudelliset olot vuonna 1935. Suomen virallinen tilasto; sosiaalisia erikoistutkimuksia n:o XXXII. Helsinki.
- Stenström, Marja-Leena (1981):** Perusasteen päättöluokkalaisten valikoituminen keskiasteen koulutukseen yhteisvalinnassa. *Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja* n:o 311. Jyväskylä.
- Stenström, Marja-Leena, Määttä, Pentti & Jalkanen, Hannu (1987):** Koulutuksen taitekohdat ja valikoituminen. *Kasvatus* n:o 4, 270-277.
- Stewart, W.A.C. (1989):** Higher Education in Postwar Britain. MacMillan. Hong Kong.
- Stolte-Heiskanen, Veronica (1993):** Structural Constraints on Gender Equalities with Regard to University Careers in Finland. *Higher Education in Europe* n:o 4/1993, 17-36.
- Strömberg, John (1987):** Ylioppilaat. Teoksessa Klinge, Matti (et.al.), *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808*.
- Strömberg, John (1989a):** Ylioppilaat. Teoksessa Klinge, Matti (et.al.), *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917*.
- Strömberg, John (1989b):** Laajeneva ylioppilaskunta. Teoksessa Klinge, Matti (et.al.), *Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808-1917*.
- Strömberg, John (1990):** Ylioppilastulvasta sääntelyyn. Teoksessa Klinge, Matti (et.al.), *Helsingin yliopisto 1917-1990*.
- Strömberg, John (1996):** Studenter, nationer och universitet: studenternas härkomst och levnadsbanor vid Åbo Akademin i Åbo 1640-1808. *Svenska litteratursällskapet i Finland* 601, Helsingfors.
- Suolahti, Eino E., (1946):** Opinkäynti ja sen aiheuttama säätykierto Suomen porvariston keskuudessa 1600-luvulla. Helsinki.
- Suomi keskittyy ja autoituu (1997).** Muutoliike alueittain 1985-1999. Suomen Kuntaliitto, Helsinki.
- Sunimento, Markku & Puusa, Jorma (1994):** Tulevaisuuden näkijät ja tekijät. Henkilökuvia Suomen professoreista. Professoriliitto. Helsinki.
- Suomi 2017.** Gummerus Oy. Jyväskylä - Helsinki 1990.
- Sundbäck, Esa (1991):** Suomen ylioppilaskuntien liitto ja suomalaisen opiskelijaliikkeen muutoksen vuodet 1968-1990. Suomen ylioppilaskuntien liitto. Helsinki.
- Svensson, Allan (1979):** Jämlikhet på gång?. UHÄ-rapport n:o 9. Stockholm.
- Sysiharju, Anna-Liisa (1966):** Kenestä tulee ylioppilas? Suomalaisen lukionkäynnin

- problematiikkaa. Kasvatusopillinen aika-
kauskirja 1966, 112-163. Helsinki.
- Sysiharju, Anna-Liisa (1971):** Muuan
koulutussysteemin kitkakohdista: uusien
ylioppilaiden sijoittumisprosessi. Jyväsky-
län yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimus-
laitoksen julkaisuja n:o 80. Jyväskylä.
- Sysiharju, Anna-Liisa (1972a):** Keskikoulus-
ta eteenpäin 1960-luvun Suomessa IV-V.
Millaisia nuoria; Mitä koulukokemuksia ja
lukioajatuksia? Kasvatustieteiden tutki-
muslaitoksen julkaisuja n:o 124. Jyväsky-
lä.
- Sysiharju, Anna-Liisa (1972b):** Keskikoulus-
ta eteenpäin 1960-luvun Suomessa VI.
Ketkä siirtyivät heti lukioon? Jyväskylän
yliopisto; Kasvatustieteiden tutkimuslai-
toksen julkaisuja n:o 125. Jyväskylä.
- Takala, Tuoma (1985):** Oppivelvollisuus-
koulu ja yhteiskunnalliset intressit. Acta
Universitatis Tamperensis, ser A, vol 151.
Tampereen yliopisto. Tampere.
- Teichler, Ulrich (1988):** Changing Patterns of
the Higher education. The Experience of
Three Decades. Higher Education Policy
Series 5. London.
- Teollisuuden korkeakoulupoliittisia linjoja
(1986).** Teollisuuden koulutusvaliokunta.
Helsinki.
- Teperi, Jouko (1959):** Viipurilainen osakun-
ta. Historiallisia tutkimuksia n:o LIV. Hel-
sinki.
- Tiede ja ylin opetus tulevien vuosien Suo-
messä (1965).** Tasavallan presidentin hel-
mikuun 4. päivänä 1965 asettaman työryh-
män lausunto. Helsinki.
- Tieteellisen koulutuksen nykykohtia
(1985).** Jyväskylässä 3.-4.9.1984 järjes-
tety II korkeakoulututkimuksen sym-
posiumin artikkelit. Toim. Leena Lestinen.
Jyväskylän yliopisto; kasvatustieteiden
tutkimuslaitos, tutkimuksia ja selosteita
n:o 260. Jyväskylä.
- Tiihonen, Paula ja Seppo (1990):** Keskitetyn
suunnittelun nousu ja tuho: jäähyväiset
alustavalle, pysähtyneisyyden ajan suunnit-
telulle. Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Tirri, Heli (1997):** Erityislukiot sosiaalisen
uusintamisen prosessissa. Kasvatus n:o 2,
155-165.
- Toikkanen, Eero (1997):** Kansanvalituksen ja
kansallisen olemassaolon puolesta: Savo-
Karjalaisen ja Savolaisen osakunnan yliop-
pilaiden aatteellinen toiminta murrosten
vuosikymmeninä 1890-1914. Joensuun
yliopisto; historian tutkimuksia n:o 15. Jo-
ensuu.
- Tolvanen, Jouko (1955):** Karjalainen osakun-
ta 1905-1954. Otava, Helsinki.
- Tommila, Päiviö (1990):** Korkeakoululaitok-
sen rooli 1990-luvun Suomessa. Kanava 4/
1990, 245-249.
- Torniainen, Ritva (1973):** Opiskelija-
tutkimus 1972. Korkeakouluopiskelijain
talus, asuminen ja ansiotyö. Suomen yli-
oppilaskuntien liitto, tutkimuksia n:o 6.
Helsinki.
- Toteuttaako peruskoulu tasa-arvoa?
(1996).** Toimittaneet Ritva Jakku-Sihvo-
nen, Aslak Lindström ja Sinikka Lipsanen.
Opetushallitus. Yliopistopaino.
- Treinman, Donald, J. (1970):** Industrializa-
tion and Social Stratification. Teoksessa:
Social Stratification: Research and Theory
for the 1970's. Ed by. Edward O. Laumass.
Indianapolis, 207-234.
- Treinman, Donald, J. & Yip, Kam-Bor
(1989):** Educational and Occupational
Attainment in 21 Countries. Teoksessa:
Cross-National Research in Sociology,
373-394.
- Trow, Martin (1988):** Comparative
Perspectives on Higher Education Policy
in the UK and the US. Oxford Review of
Education n:o 1, 81-96.
- Trow, Martin (1993):** Comparative
Perspectives on British and American
Higher Education. Teoksessa: The
European and American University Since
1800, 280-299.
- Tudeer, A. E., (1917):** Katsaus ylioppilaiden
yksityistaloudellisiin oloihin. Selonteko
lukuvuonna 1913-1914 toimeenpannun
kiertokyselyn tuloksista. Suomen tilastollinen
päätoimisto; tilastollisia tiedonantoja
n:o 24. Helsinki.
- Tulkki, Pasi (1996):** Valtion virka vai teollin-
nen työ? Insinööriopetus sosiaalisena il-
miönä 1802-1939. Turun yliopisto;
Koulutussosiologian tutkimuskeskus, rap-
ortti n:o 38. Turku.
- Turner, Ralph (1960):** Sponsored and
Contest Mobility and the School System.
American Journal of Sociological Review
n:o 25, 855-867.
- UHÄ-raportt (1977):** Förändring för
jämställighet. Rapport n:o 4. Stockholm.
- Ulkuniemi, Martti (1979):** Vaasan kauppa-
korkeakoulu: perustamisvuodet 1959-
1968 ja lukuvuodet 1968-1978. Vaasa.
- Uusitalo, Roope (1996):** Return to education
in Finland. Helsingin yliopisto, kansanta-
loustieteen laitoksen tutkimuksia n:o 71.
Helsinki.
- Vangsness, S. & Jordell, K. (1992):** Norway.
Teoksessa: Encyclopedia of Higher
Education, 524-533.
- Vanttaja, Markku (1996):** Muutosagentteja ja
reviirin vartioita. Kasvatustieteilijöiden
näkökulmia kasvatustieteiden kehittä-
miseen. Turun yliopisto; Koulutus-
sosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o
33. Turku.
- Vanttaja, Markku & Järvinen, Tero (1998):**
Koulutus, eriarvoisuus ja koettu margi-
naalisuus. Yhteiskuntapolitiikka n:o 4,
350-356.
- Vanttaja, Markku & Ketonen, Kimmo
(1995):** Korkeakoululaitoksen rakenteelli-
nen kehittäminen. Tapaustutkimus lääke-

- tieteen ja kasvatustieteen koulutusaloilta. Turun yliopisto; Koulutussosiologian tutkimuskeskus, raportti n:o 28. Turku.
- van Vught, Frans A. (1989):** *Governmental Strategies and Innovation in Higher Education*. London.
- Waris, Heikki (1939):** Savo-Karjalaisen osakunnan historia I 1833-1852. Porvoo.
- Waris, Heikki (1940):** Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810-1857. Hark XLVII. Helsinki.
- Waris, Heikki (1947):** Oppikoulu sosiaalisen kohoamisen väylänä industrialismin murtautumiskaudella. Valtio ja yhteiskunta VII, 232-246. Vammala.
- Vauraste, R., (1956):** Helsingin yliopistoon syyslukukaudella vuosina 1945 ja 1946 kirjoittautuneiden opiskelijain opintojen menestyminen. Teoksessa: Kom. 1956:7, liite 7, 106-126. Helsinki.
- Viren, Matti (1991):** Korkeakoulujen kehittäminen ei onnistu ilman yksityistämistä. Kanava n:o 6, 333-337.
- Virtanen, Jorma (1998):** Esiopetus- koulutuksellisen tasa-arvon sinetti? Acta Universitatis Tamperensis n:o 624. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Virtanen, Matti (1998):** Sosiaaliset trendit ja yhteiskuntapolitiikka. Yhteiskuntapolitiikka 1/1998, 74-80.
- Vögel et.al. (1987).** Vögel, Joachim, Andersson, Lars, G., Davidsson, Uno & Häll, Lars: Ojämlikhet i Sverige. Utveckling och nuläge. Levnadsförhållanden 1975-1985. SCB rapport n:o 51. Stockholm.
- Wedman, Ingemar (1985):** Vad betyder studiemedel för rekrytering till högskolor. Forskning om utbildning n:o 2, 17-26.
- Westerlund, Göran (1984):** Svenska Handelshögskolan. Återblick på en 75-årig utveckling. Helsingfors.
- Wiberg, Matti (1995):** Yliopisto uusiksi. Teoksessa: Yliopisto uusiksi, 7-11.
- Williams, Bill (1984):** Student, Higher Education and Social Change. European Journal of Education n:o 3, 253-267.
- World Education Report 1991.** UNESCO. Paris.
- World List of Universities (1990).** Ed. by F. Eberhard. Berlin.
- Yliopisto uusiksi !** Aktiivitutkijoiden näkökulmia. Toim. Matti Wiberg. Gaudeamus. Tampere.
- Åström, Sven-Erik (1950):** Ståndssamhälle och universitet. Universitetsbesöken som socialt fenomen i Österbotten 1722-1808. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Finlands Vetenskap-Societeten, n:o 95. Helsingfors.

LIITE 1. Työssä käytetty sosioekonominen ryhmittely ja sen muodostamisperusteet

	Wariksen luokittelu	Tilastokeskus 1975	Tilastokeskus 1980-1995
I: Ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	IA, IC, ID, IE, III ₁	02, 04, 05, 06, 07	121, 122, 22, 311, 321, 322, 331, 332, 341, 342
II: Alemmat toimihenkilöt ja pienyrittäjät	IB, II, III ₂ , III ₃ , III ₆ , III ₇	08, 09	411, 412, 42 1, 422, 431, 432, 441, 442
III: Työntekijät	III ₄ , III ₅ ,	11, 12	52, 53, 54
IV: Maatalousväestö	IV ₁ , IV ₂	01, 03, 10	11, 21, 51
V: Muut 92, 93	V ₁ , V ₂	13 - 19	60, 70, 91,
VI: Tuntematon	V ₃	20, 21	99

Lähteet: Waris 1940, 213-215; Tilastollinen päätoimisto, Väestölaskentaosasto: Aakkosellinen ammattihakemisto ja sosiaaliasemaryhmittely 9.12. 1966; SVT VI C: 105, I A, liite 7; Tilastokeskus: Väestölaskentaopas 1985 ja Väestölaskenta 1995, osa, liitteet

LIITE 2. Uusien opiskelijoiden taustatiedostojen sisältämät tiedot.

TIEDOSTON NIMI: HEIKKINEN2.DAT

SISÄLTÖ: UUDET OPISKELIJAT 1925/26-1960/61

- KORKEAKOULU
- KIRJOIHINTULOVUOSI
- KIRJOIHINTULOLUKUKAUSI
- NIMI
- SUKUPUOLI
- SYNTYMÄPÄIVÄ
- SYNTYMÄKUUKAUSI
- SYNTYMÄVUOSI
- SYNTYMÄPAIKKA (KELA:N LUOKKITTELU)
- RAUHALAN AMMATTILUOKITTELU
- HARTMANIN AMMATTILUOKITTELU
- WARIKSEN AMMATTILUOKITTELU
- KOULU
- KOULUKIELI
- YLIOPILASTODISTUKSEN YLEISARVOSANA
- TIEDEKUNTA
- PERUSTUTKINTO

TIEDOSTON NIMI:<ATKK.NEVA>UOP6970B.TXT

SISÄLTÖ: UUDET OPISKELIJAT LUKUVUONNA 1969-70

- KORKEAKOULU
- KIRJOIHINTULO
- SUKUPUOLI
- TIEDEKUNTA
- KOTILÄÄNI
- AMMATTI
- HUOLTAJAN SOSIAALINEN ASEMA
- TIEDEKUNTA

TIEDOSTON NIMI: ÄATKK.NEVAÅZ443.DAT

SISÄLTÖ: UUDET OPISKELIJAT VUOSINA 1975, 1980, 1985

- KIRJOIHINTULOVUOSI
- KORKEAKOULU
- TIEDEKUNTA
- OPINTOSUUNTA
- SUKUPUOLI
- SYNTYMÄKOTIKUNTA
- ÄIDINKIELI
- HUOLTAJAN SOSIOEKONOMINEN ASEMA

TIEDOSTON NIMI: `H7248TAB.DAT`

SISÄLTÖ: UUDET OPISKELIJAT VUONNA 1990

- SYNTYMÄKOTIKUNTA
- KORKEAKOULU
- MIEHET
- NAISET
- SUOMENKIELISET
- RUOTSINKIELISET
- MUUN KIELISET
- HUOLTAJAN SOSIOEKONOMINEN ASEMA

TIEDOSTON NIMI: <ATKK.NEVA>V93.DAT`

SISÄLTÖ: UUDET OPISKELIJAT VUONNA 1993

- SYNTYMÄLÄÄNI
- KUNTAMUOTO
- KORKEAKOULU
- TIEDEKUNTA
- SUKUPUOLI
- KIELI
- HUOLTAJAN SOSE

TIEDOSTON NIMI: H2605V95DAT

SISÄLTÖ: VUONNA 1995 KORKEAKOULUISSA ALOITTANEET UUDET OPISKELIJAT

- SYNTYMÄLÄÄNI
- KOTIKUNNAN KUNTAMUOTO
- KORKEAKOULU
- TIEDEKUNTA
- SUKUPUOLI
- ÄIDINKIELI
- HUOLTAJAN SOSIOEKONOMINEN ASEMA

TIEDOSTON NIMI: H2606.DAT.

SISÄLTÖ: VUONNA 1980 OPINTONSA ALOITTANEIDEN KORKEAKOULU-OPISKELIJOIDEN SIOJITTUMINEN TYÖMARKKINOILLE VUOSINA 1990 JA 1995.

TIEDOSTOSSA ON MUKANA VIIISI TIETEENALAA: HUMANISTINEN, KASVATUSTIETEELLINEN, LÄÄKETIETEELLINEN, OIKEUSTIETEELLINEN JA TEKNILLISTIETEELLINEN.

1980:

- SYNTYMÄLÄÄNI
- KOTIKUNNAN KUNTAMUOTO
- KORKEAKOULU
- TIEDEKUNTA
- SUKUPUOLI
- ÄIDINKIELI
- HUOLTAJAN SOSIOEKONOMINEN ASEMA

1990:

- KOTILÄÄNI
- KOTIKUNNAN KUNTAMUOTO
- TIETO SIITÄ, ONKO SYNTYMÄKUNTA = KOTIKUNTA 1990
- PÄÄASIALLINEN TOIMINTA (työllinen, työtön, opiskelija ym.)
- KORKEAKOULU (jos on opiskelija)
- TIEDEKUNTA (jos on opiskelija)
- VALMISTUMISAIKA
- AMMATTI
- SOSIOEKONOMINEN ASEMA

1995:

- KOTILÄÄNI
- KOTIKUNNAN KUNTAMUOTO
- TIETO SIITÄ, ONKO SYNTYMÄKUNTA = KOTIKUNTA 1990
- PÄÄASIALLINEN TOIMINTA (työllinen, työtön, opiskelija ym.)
- KORKEAKOULU (jos on opiskelija)
- TIEDEKUNTA (jos on opiskelija)
- VALMISTUMISAIKA
- AMMATTI
- SOSIOEKONOMINEN ASEMA

LIITE 3. Koulutusalueet ja korkeakoulut

UUDENMAAN / HELSINGIN KOULUTUSALUE

- Helsingin yliopisto (HY)
- Teknillinen korkeakoulu (TKK)
- Eläinlääketieteellinen korkeakoulu (EK)
- Kauppakorkeakoulu (KK)
- Svenska Handelshögskolan (SvH)

TURUN KOULUTUSALUE

- Turun yliopisto (TuY)
- Åbo Akademi (ÅA)
- Handelshögskolan vid Åbo Akademi (HH vid ÅA)
- Turun kauppakorkeakoulu (TuKK)

HÄMEEN / TAMPEREEN KOULUTUSALUE

- Tampereen yliopisto (TaY)
- Tampereen teknillinen korkeakoulu (TaTK)

ITÄ-SUOMEN KOULUTUSALUE

- Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu (LrTK)
- Kuopion yliopisto (KuY)
- Joensuun yliopisto (JoY)

KESKI-SUOMEN KOULUTUSALUE

- Jyväskylän yliopisto (JY)
- Vaasan yliopisto (VY)

POHJOIS-SUOMEN KOULUTUSALUE

- Oulun yliopisto (OY)
- Lapin yliopisto (LaY)

LIITE 4. Lukiolaisten määrä tuhatta asukasta kohti eri lääneissä 1960–1995.

lääni	1960	1970	1980	1990	1995
Uudenmaan	12.5	18.1	24.5	18.0	21.2
Turun ja Porin	7.5	15.3	21.3	16.9	20.8
Ahvenanmaan	3.3	6.5	13.3	13.4	14.4
Hämeen	8.4	16.7	21.7	16.7	19.3
Kymen	8.0	15.4	22.5	16.3	18.9
Mikkelin	5.7	14.5	23.6	16.7	21.0
Pohjois-Karjalan	5.2	13.8	22.0	16.9	20.7
Kuopion	6.4	16.1	24.7	17.9	22.2
Keski-Suomen	7.2	16.1	23.7	17.4	22.1
Vaasan	6.6	15.2	22.3	18.6	23.6
Oulun	6.0	16.6	25.2	19.2	24.3
Lapin	5.2	15.5	28.6	20.1	23.7
Koko maa	8.0	16.2	23.1	17.6	21.3

Lähteet: SVT IX:78; IX:88; Tilastotiedotus KO 1980:16; SVT, Koulutus ja tutkimus 1990:21; SVT, Koulutus 1996:2; SVT VI C: 106, Väestölaskenta 1980, osa I A; Tilastokeskuksen painamaton konetaulu 1990/K 02: väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan; SVT, Väestö 1996:4, Väkiluku kunnittain 31.12. 1995.

LIITE 5. Uusien opiskelijoiden määrän kasvu indeksinä eri lääneissä 1950–1995.

	1950	1960	1960 (N)	1970	1980	1985	1990	1993	1995	1995 (N)
UM	45	100	1 402	164	212	248	277	303	333	4667
TP	54	100	865	159	187	196	251	237	263	2 279
AHV	45	100	11	191	309	273	336	281	145	16
HÄ	47	100	647	202	236	250	301	327	328	2122
KY	48	100	333	160	208	203	268	294	272	907
MIK	52	100	196	172	237	226	317	305	298	585
PK	48	100	167	216	229	257	375	356	349	584
KUO	43	100	290	153	218	232	288	275	281	816
KS	26	100	252	225	226	247	308	313	308	778
VA	43	100	519	135	198	214	283	279	303	1 573
OU	40	100	371	215	268	293	415	440	448	1 661
LA	38	100	165	188	274	272	436	422	387	639
KOKO										
MAA	48	100	5 642	162	204	221	297	293	296	16 627

Lähteet: Katso taulukko 13.

LIITE 6. 15–24 -vuotiaan väestön määrä (tuhansia) maan eri lääneissä 1950–1995.

	1950	1960	1970	1975	1980	1985	1990	1995
Uudenmaan	89.8	125.9	180.3	174.0	165.1	169.0	161.9	158.9
Turun ja Porin	98.9	98.7	123.0	113.9	105.3	101.8	92.4	85.5
Ahvenanmaan	3.1	3.2	3.2	3.2	3.2	3.4	3.3	2.9
Hämeen	78.8	87.5	110.5	110.6	101.6	97.1	87.1	86.9
Kymen	49.1	50.3	55.9	58.3	54.4	49.4	41.8	39.1
Mikkelin	37.9	35.4	33.1	37.2	35.7	31.3	25.9	24.2
Pohjois-Karjalan	32.8	32.9	37.1	34.2	31.4	26.6	21.7	21.3
Kuopion	44.4	42.1	50.1	46.2	43.5	39.2	32.7	31.8
Keski-Suomen	37.5	38.2	46.2	42.8	40.1	36.8	32.2	32.6
Vaasan	73.1	69.7	79.2	72.2	68.6	66.7	59.9	59.4
Oulun	62.4	67.3	81.7	80.0	76.1	69.1	60.9	62.6
Lapin	30.1	33.1	39.8	39.4	37.5	33.9	27.1	26.4
Yhteensä.	638.6	684.5	840.1	812.4	762.5	724.4	645.0	631.6

Lähteet: SVT VI C:102:1, 103:II, 104: II A 1; 105: IA; 106:IA; 107:osa 1; SVT Väestö 1996:9.

LIITE 7. Uusien korkeakouluopiskelijoiden laskennallinen prosenttiosuus samana vuonna valmistuneista ylioppilaista eri lääneissä 1975–1995.

	1975	1980	1985	1990	1993	1995
Uudenmaan	49.7	43.4	43.6	53.8	54.2	53.3
Turun ja Porin	46.0	41.2	38.4	55.6	51.1	50.6
Ahvenanmaan	59.0	63.0	36.6	44.0	40.3	21.9
Hämeen	44.3	41.5	38.6	53.0	53.2	46.0
Kymen	41.3	34.4	31.3	51.3	55.0	43.7
Mikkelin	42.8	33.9	33.0	58.8	54.7	42.5
Pohjois-Karjalan	49.2	35.3	39.2	70.1	63.5	55.0
Kuopion	43.2	36.6	39.0	58.8	53.0	44.2
Keski-Suomen	45.6	37.5	37.9	60.3	55.6	47.9
Vaasan	44.9	43.7	40.5	55.6	52.7	50.3
Oulun	49.4	38.5	38.5	63.0	58.4	48.7
Lapin	43.5	34.0	31.7	64.7	59.9	45.9
Koko maa	52.0	40.9	40.5	58.0	54.4	49.1

Lähteet: samat kuin taulukossa 16. Kysymyksessä on jälleen laskennallinen suhdeluku, joka ei tarkoita sitä, että esimerkiksi 49.7 % vuonna 1975 Uudenmaan läänistä valmistuneista ylioppilaisista olisi siirtynyt samana vuonna korkeakoulutukseen.

LIITE 8. Eläkeläisväestön osallisuuskerroin korkeakoulutukseen lääneittäin vuosina 1980–1995.

	1980	1985	1990	1993	1995
Uudenmaan	1.08	1.29	1.60	1.81	1.85
Turun ja Porin	0.98	1.31	1.74	1.86	1.90
Ahvenanmaan	1.00	1.25	1.58	3.10	4.55
Hämeen	1.03	1.33	1.85	1.99	2.03
Kymen	1.11	1.30	1.86	2.08	2.00
Mikkelin	1.10	1.41	1.55	2.25	2.35
Pohjois-Karjalan	0.95	1.11	1.87	2.05	1.89
Kuopion	1.06	1.31	1.62	2.04	1.96
Keski-Suomen	0.94	1.15	1.61	1.77	1.77
Vaasan	1.25	1.41	1.85	2.38	2.25
Oulun	0.82	1.10	1.65	1.80	1.83
Lapin	1.06	1.62	1.90	2.28	2.45
Koko maa	1.03	1.29	1.72	2.01	1.99

Lähteet samat kuin taulukossa 18.

LIITE 9. Irlantilaisten korkeakouluopiskelijoiden sosiaalinen tausta (%)1986–1992.

	1980	1986	1992
Maanviljelijät	21.1	20.8	16.7
Muut maatalouden ammatit	0.9	1.4	1.8
Ylemmät akateemiset	11.8	12.0	10.4
Alemmat akateemiset	7.1	9.2	7.2
Työnantajat & johtajat	19.5	18.2	16.4
Toimihenkilöt, ylempi taso	7.9	6.2	4.0
Keskitason toimihenkilöt	11.1	9.8	10.2
Muut toimihenkilöt	5.8	5.7	9.3
Ammattityöntekijät	10.9	12.9	18.3
Puoliammattityöntekijät	2.7	2.5	2.7
Ammattitaidottomat työntekijät	1.2	1.3	3.0
Yhteensä	100	100	100

Lähteet: Clancy 1980, 19; Clancy 1988, 22 ja Clancy 1995, 52.

LIITE 10. Korkeakoulutuksen aloituspaikkojen jakautuminen tieteenaloittain ja korkeakoulutusalueittain sekä eri alueiden osuus uusista opiskelijoista 1950–1995 (%).

	Helsinki	Turku	Tampere	Itä-Suomi	Keski-Suomi	Pohjois-Suomi	yht.
statusalat	84.6	15.4					100
suuralat	90.3	9.7					100
1950 kasvatustiede							
muut	97.2	2.8					100
yhteensä	88.5	11.5					100
osuus	26.1	16.5	10.8	16.4	10.1	7.4	
statusalat	76.6	17.9				5.5	100
suuralat	62.3	22.9	5.6		4.9	4.3	100
1960 kasvatustiede					100		100
muut	97.5	2.5					100
yhteensä	68.4	19.9	3.6		3.8	4.3	100
opiskelijat	24.8	15.5	11.5	17.5	13.7	9.5	
statusalat	58.1	17.1	11.6	1.2	4.2	7.8	100
suuralat	35.9	23.3	12.7	2.1	16.8	9.2	100
1970 kasvatustiede					100		100
muut	43.5	2.5	42.1		11.9		100
yhteensä	44.2	19.0	14.8	2.5	11.7	7.8	100
opiskelijat	23.7	15.3	14.3	18.3	13.9	12.4	
statusalat	44.7	14.9	13.8	10.3	7.1	9.2	100
suuralat	36.8	21.6	11.0	5.9	14.7	10.0	100
1980 kasvatustiede	18.1	20.5	8.2	18.7	14.4	20.1	100
muut	52.8	2.9	35.2		9.1		100
yhteensä	38.3	17.4	13.5	9.1	11.2	10.5	100
opiskelijat	25.9	14.5	13.3	18.8	13.9	12.6	
statusalat	35.2	14.1	22.6	9.2	6.8	12.1	100
suuralat	30.7	19.1	13.7	13.1	13.9	9.5	100
1990 kasvatustiede	17.3	21.1	9.5	14.6	18.4	19.1	100
muut	53.2	3.0	25.5	3.3	12.2	2.8	100
yhteensä	31.8	16.6	17.2	11.3	11.7	11.4	100
opiskelijat	24.4	13.8	12.2	18.6	14.1	14.2	
statusalat	36.0	11.2	20.5	12.2	8.8	11.3	100
suuralat	36.8	16.6	12.4	11.3	14.0	8.9	100
1995 kasvatustiede	20.1	18.0	9.0	16.9	16.6	19.4	100
muut	62.7	2.1	6.6	5.0	16.4	7.2	100
yhteensä	35.6	14.2	14.6	12.0	12.6	11.0	100
opiskelijat	27.7	13.7	12.6	17.2	13.9	13.7	

Lähteet: SVT XXXVII:9, 12; SVT, Korkeakouluopiskelijat syyslukukaudella 1990; SVT, 1995:14; Korkeakouluopiskelijöiden taustatiedosto vuosilta 1925/26–1960/61.

Koulutusalueet: katso liite 3.

LIITE 11. Korkeakoulutukseen osallistuminen eri sosiaaliryhmissä lääneittäin 1950–1995.

	UM	TP	HÄ	KY	MIK	PK	KUO	KS	VA	OU	LA	YHT	
1950	I	6.09	4.94	5.86	7.33	5.74	8.85	6.90	8.90	5.08	7.28	8.70	6.36
	II	0.86	2.21	1.72	1.90	3.27	2.58	2.43	2.31	2.28	3.58	2.76	1.81
	III	0.45	0.49	0.51	0.50	0.63	0.58	0.75	0.33	0.59	0.94	0.30	0.55
	IV	0.40	0.45	0.43	0.35	0.37	0.38	0.39	0.35	0.53	0.20	0.26	0.33
	V	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
1960	I	3.42	2.95	2.89	2.46	3.78	3.71	2.70	2.92	3.03	3.80	2.69	3.20
	II	0.86	1.48	1.65	1.91	1.94	2.83	1.96	1.97	2.05	2.13	2.18	1.51
	III	0.38	0.49	0.52	0.73	0.71	0.58	0.93	0.48	0.60	0.47	0.46	0.51
	IV	0.49	0.68	0.59	0.38	0.44	0.41	0.49	0.65	0.55	0.52	0.58	0.51
	V	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
1970	I	2.43	1.94	1.93	2.03	1.69	1.66	2.01	1.82	1.63	1.85	1.80	2.13
	II	0.88	1.71	1.61	1.87	2.24	2.00	2.28	1.88	1.94	1.88	1.99	1.51
	III	0.43	0.54	0.52	0.57	0.53	0.69	0.50	0.59	0.56	0.63	0.58	0.52
	IV	1.21	0.90	1.03	0.73	0.83	0.82	0.75	0.84	0.91	0.81	0.72	0.83
	V	0.67	0.80	1.25	0.54	0.25	0.58	0.44	0.50	0.68	0.74	0.63	1.19
1975	I	2.61	2.42	2.23	2.53	2.33	2.36	2.22	2.78	2.18	2.56	2.49	2.46
	II	0.71	0.99	0.93	1.01	1.23	1.36	1.31	1.08	1.14	1.16	1.13	0.96
	III	0.40	0.58	0.58	0.61	0.70	0.84	0.63	0.55	0.65	0.69	0.68	0.56
	IV	1.07	0.98	1.15	0.85	0.85	0.76	0.80	0.74	0.84	0.68	0.55	0.87
	V	0.89	0.91	1.07	1.06	0.76	0.73	0.90	0.97	0.97	0.92	0.93	0.94
1980	I	2.70	2.56	2.49	2.62	2.02	2.39	2.19	2.39	2.39	2.64	2.23	2.52
	II	0.61	0.84	0.95	1.00	0.95	1.05	0.85	1.16	0.85	1.02	1.19	0.85
	III	0.40	0.60	0.53	0.55	0.74	0.71	0.55	0.54	0.55	0.65	0.63	0.55
	IV	1.03	1.08	1.19	0.92	0.85	0.73	0.96	0.97	0.96	0.78	0.59	0.92
	V	1.15	0.77	0.87	0.92	0.94	0.98	0.99	0.81	0.99	0.78	0.95	0.88
1985	I	2.39	2.42	2.27	2.16	2.05	2.17	2.05	2.13	2.13	2.31	2.15	2.31
	II	0.61	0.80	0.82	0.94	0.83	1.04	0.78	0.96	0.82	0.77	0.86	0.78
	III	0.39	0.50	0.55	0.62	0.65	0.52	0.64	0.58	0.51	0.56	0.61	0.51
	IV	0.83	0.95	1.03	0.95	0.81	0.77	0.82	0.82	0.94	1.34	0.54	0.85
	V	1.02	1.03	1.03	1.00	1.13	0.98	1.10	0.95	1.11	0.72	1.13	1.00
1990	I	2.00	2.13	1.97	1.88	1.68	1.78	1.78	1.95	1.80	1.97	1.76	1.92
	II	0.49	0.64	0.68	0.71	0.76	0.62	0.71	0.63	0.83	0.69	0.75	0.63
	III	0.40	0.46	0.50	0.56	0.65	0.52	0.58	0.59	0.55	0.57	0.62	0.51
	IV	1.17	0.92	1.06	0.90	0.94	0.74	0.82	0.81	0.76	0.60	0.58	0.87
	V	1.29	1.29	1.33	1.47	1.20	1.41	1.27	1.23	1.38	1.32	1.32	1.30
1993	I	1.94	2.07	1.87	1.88	1.49	1.60	1.59	1.99	1.60	2.06	1.45	1.85
	II	0.46	0.60	0.61	0.69	0.63	0.60	0.63	0.63	0.68	0.65	0.75	0.58
	III	0.38	0.38	0.54	0.53	0.65	0.60	0.58	0.47	0.57	0.50	0.56	0.50
	IV	1.54	1.27	1.51	1.00	1.10	0.93	0.74	1.05	0.99	0.77	0.94	1.09
	V	1.05	1.00	1.07	1.20	1.20	1.23	1.25	1.02	1.25	1.04	1.15	1.11

	I	1.98	2.14	1.85	2.02	1.59	1.87	1.76	2.15	1.65	1.97	1.70	1.93
	II	0.46	0.57	0.59	0.59	0.60	0.75	0.67	0.51	0.65	0.64	0.67	0.56
1995	III	0.39	0.48	0.61	0.63	0.66	0.54	0.58	0.58	0.70	0.53	0.43	0.53
	IV	1.15	1.07	1.20	1.06	0.90	0.68	0.78	0.79	0.88	0.78	1.00	0.96
	V	0.98	1.00	1.08	1.08	1.20	1.05	1.11	0.96	1.14	1.05	1.20	1.06

Lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedostot lukuvuosilta 1925/26-1960/61, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 1993 ja 1995

Tilastokeskus: Väestölaskentojen painamattomat konetaulut:

- 1950/13: Ammatissa toimiva väestö ja sen perheenjäsenet elinkeinon, ammattiaseman ja sukupuolen mukaan.

- 1960/20: Väestö sosiaaliaseman mukaan.

- 1970/035: Väestö sosio-ekonomisen aseman, siviilisäädyn ja iän mukaan.

- 1975/204: Väestö sosioekonomisen aseman, siviilisäädyn ja iän mukaan.

- 1980/104: Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen siviilisäädyn ja iän mukaan.

- 1985/K 02: Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.

- 1990/K 02: Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.

- 1993/K 02: Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.

- 1995/KO02: Väestö sosioekonomisen aseman, sukupuolen ja iän mukaan.

Sosiaaliryhmät

I: ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät

II: alemmat toimihenkilöt ja pienyrittäjät

III: työväestö

IV: maatalousväestö

V: muut (eläkeläiset, työttömät yms.) ja tuntemattomat

LIITE 12. Eri lääneistä kotoisin olevien opiskelijoiden sijoittuminen ”omaan” korkeakouluun, Helsingin yliopistoon ja pääkaupunkiseudun korkeakouluihin 1960–1995 (%).

		”oma” korkeakoulu	Helsingin Yliopisto	pääkaupunkiseudun korkeakoulut yhteensä
Uudenmaan lääni	1960	-	62.6	91.1
	1980	-	46.1	78.7
	1995	-	46.3	66.3
Turun ja Porin lääni	1960	49.8	31.3	42.5
	1980	58.2	12.0	17.9
	1995	37.2	15.9	23.5
Hämeen lääni	1960	10.8	50.9	65.0
	1980	40.1	20.8	30.2
	1995	35.1	24.0	33.3
Kymen lääni	1960	-	64.3	79.3
	1980	10.2	29.3	42.4
	1995	15.6	27.4	36.7
Mikkelin lääni	1960	-	61.9	79.7
	1980	-	21.3	31.5
	1995	-	23.0	29.5
Pohjois-Karjalan lääni	1960	-	58.7	71.9
	1980	38.1	16.4	23.2
	1995	33.3	18.6	25.0
Kuopion lääni	1960	-	54.5	69.4
	1980	17.8	17.5	22.9
	1995	16.4	17.0	23.5
Keski-Suomen lääni	1960	13.5	43.7	59.5
	1980	45.0	12.1	17.7
	1995	32.3	15.8	25.6
Vaasan lääni	1960	-	44.9	58.4
	1980	9.9	15.7	26.5
	1995	11.6	14.3	22.7
Oulun lääni	1960	26.1	41.0	50.5
	1980	54.4	9.3	13.0
	1995	39.2	15.0	18.6
Lapin lääni	1960	-	48.5	56.9
	1980	19.2	9.7	12.1
	1995	19.7	14.2	18.0

Lähteet: Nevala 1991, liitetaulukot 6A-17A; Opiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995.

LIITE 13. Eri lääneistä pääkaupunkiseudun korkeakouluihin menneiden ja läänin kaikkien uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta 1995.

		I	II	III	IV	V	YHT.
Turku ja Pori kaikki	pääkaupunki	48.5	11.4	9.0	6.0	25.1	100.0
		43.5	13.8	12.2	6.0	24.5	100.0
Häme kaikki	pääkaupunki	38.5	14.9	12.8	5.7	28.1	100.0
		37.2	14.3	15.6	4.8	28.1	100.0
Kymi kaikki	pääkaupunki	35.9	15.2	14.6	6.1	28.2	100.0
		37.2	14.3	15.6	4.8	28.1	100.0
Mikkeli kaikki	pääkaupunki	25.4	15.4	8.9	8.9	41.4	100.0
		28.3	12.5	13.7	9.1	36.4	100.0
Pohjois-Karjala kaikki	pääkaupunki	44.9	8.0	11.6	3.6	31.9	100.0
		32.2	15.6	10.3	6.0	35.9	100.0
Kuopio kaikki	pääkaupunki	39.9	9.0	9.6	6.9	34.6	100.0
		32.1	15.0	11.0	6.9	35.0	100.0
Keski-Suomi kaikki	pääkaupunki	44.5	8.2	11.0	5.0	31.3	100.0
		42.4	11.7	12.7	4.9	28.3	100.0
Vaasa kaikki	pääkaupunki	39.3	11.7	10.6	9.7	28.7	100.0
		31.3	14.8	15.4	10.3	28.2	100.0
Oulu kaikki	pääkaupunki	50.9	5.9	6.6	3.1	33.5	100.0
		36.8	15.0	11.2	5.5	31.5	100.0
Lappi kaikki	pääkaupunki	35.7	20.0	1.7	5.2	37.4	100.0
		31.6	16.1	8.9	5.5	37.9	100.0

Lähde: Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995.

Sosiaaliryhmät:

I: ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät

II: alemmat toimihenkilöt ja pienyrittäjät

III: työväestö

IV: maatalousväestö

V: muut (eläkeläiset, työttömät yms.) sekä tuntemattomat

LIITE 14. Eri lääneistä kotoisin olevien uusien opiskelijoiden sijoittuminen eri tieteenaloille 1960, 1980 ja 1995 (%).

		statusalat	suuralat	kasvatustiede	pienet alat	yhteensä
Uudenmaan lääni	1960	37.2	57.1	0.3	5.4	100.0
	1980	46.1	38.2	8.4	7.3	100.0
	1995	42.7	46.5	7.6	3.2	100.0
Turun ja Porin lääni	1960	26.5	66.0	0.5	7.0	100.0
	1980	39.6	37.9	14.6	7.9	100.0
	1995	45.9	40.2	9.7	4.2	100.0
Hämeen lääni	1960	24.1	69.3	0.5	6.1	100.0
	1980	40.9	36.3	14.0	8.8	100.0
	1995	43.5	40.8	9.8	5.9	100.0
Kymen lääni	1960	24.9	68.1	0.9	6.1	100.0
	1980	36.1	36.9	17.5	9.5	100.0
	1995	42.6	41.6	9.6	6.2	100.0
Mikkelin lääni	1960	25.0	68.9	0.5	5.6	100.0
	1980	30.3	42.9	20.0	6.8	100.0
	1995	33.9	49.5	11.4	5.2	100.0
Pohjois-Karjalan lääni	1960	25.2	61.7	1.2	11.9	100.0
	1980	28.9	45.2	19.0	6.9	100.0
	1995	32.1	53.1	10.5	4.3	100.0
Kuopion lääni	1960	23.4	64.2	0.7	11.7	100.0
	1980	25.5	47.0	17.5	10.0	100.0
	1995	31.2	55.5	9.7	3.6	100.0
Keski-Suomen lääni	1960	25.4	63.2	2.8	8.6	100.0
	1980	27.1	46.7	15.1	9.1	100.0
	1995	36.8	47.1	12.2	3.9	100.0
Vaasan lääni	1960	26.4	63.2	0.4	10.0	100.0
	1980	33.2	38.4	18.6	9.8	100.0
	1995	38.5	42.6	15.6	3.3	100.0
Oulun lääni	1960	28.4	63.3	1.6	6.7	100.0
	1980	33.0	37.1	21.7	8.2	100.0
	1995	36.7	48.3	10.6	4.4	100.0
Lapin lääni	1960	21.8	74.5	0.6	3.1	100.0
	1980	30.6	36.8	24.9	7.7	100.0
	1995	32.7	49.3	14.0	4.0	100.0

Lähteet: Nevala 1991, liitetaulukot 6B-17B; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995.

LIITE 15. Suuralojen uusien opiskelijoiden sosiaalinen tausta (%) 1960–1995.

		Yhteiskunta- tieteellinen	humanistinen	matemaattis- luonnon- tieteellinen
1960	ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	34.4	34.8	31.6
	alemmat toimihenkilöt	32.4	26.7	25.6
	työväestö	20.1	18.8	21.0
	maatalousväestö	12.5	17.9	21.1
	muut(eläkeläiset, työttömät ym.)	0.6	1.8	0.7
1971	ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	22.8	25.3	26.8
	alemmat toimihenkilöt	24.9	27.9	26.5
	työväestö	22.4	23.2	21.7
	maatalousväestö	13.8	18.7	22.5
	muut	16.1	4.9	2.5
1980	ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	31.2	33.8	37.5
	alemmat toimihenkilöt	16.1	19.0	16.6
	työväestö	21.5	19.6	19.9
	maatalousväestö	11.8	10.8	13.0
	muut	19.4	16.8	13.0
1990	ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	33.7	35.2	41.6
	alemmat toimihenkilöt	17.6	18.7	17.5
	työväestö	14.2	15.6	15.1
	maatalousväestö	8.4	8.4	10.0
	muut	26.1	22.1	15.8
1995	Ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	35.3	42.2	44.3
	alemmat toimihenkilöt ja yrittäjät	12.5	14.7	16.0
	työväestö	10.0	12.1	12.7
	maatalousväestö	5.3	5.0	5.1
	muut	36.9	26.0	21.9

Lähteet: Nevala 1991, liitetaulukot 41b, 42b ja 43 b sekä Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1990 ja 1995.

LIITE 16. Ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien sekä tärkeimmän rekrytointiläänin osuudet (%) eri korkeakoulujen uusista opiskelijoista 1960–1995.

	1960		1970		1980		1995	
	ylemmät toimi- henkilöt ja yrittäjät	rekrytointi- lääni ja osuus henkilöt ja yrittäjät	ylemmät toimi- henkilöt ja yrittäjät	rekrytointi- lääni ja osuus henkilöt ja yrittäjät	ylemmät toimi- henkilöt ja yrittäjät	rekrytointi- lääni ja osuus henkilöt ja yrittäjät	ylemmät toimi- henkilöt ja yrittäjät	rekrytointi- lääni ja osuus
Helsingin yliopisto	40.0%	Uudenmaan 30.2%	44.6%	Uudenmaan 44.6%	41.7%	Uudenmaan 49.3%	45.6%	Uudenmaan 46.3%
Turun yliopisto	26.3%	Turun ja P. 39.2%	22.8%	Turun ja P. 50.0%	37.0%	Turun ja P. 53.5%	38.4%	Turun ja P. 46.1%
Åbo Akademi	43.8%	Vaasan 36.4%	39.9%	Turun ja P. 36.6%	40.9%	Vaasan 33.2%	42.3%	Vaasan 40.8%
Oulun yliopisto	21.8%	Oulun 39.9%	18.1%	Oulun 56.3%	30.9%	Oulun 53.7%	37.2%	Oulun 46.9%
Tampereen yliopisto	14.8%	Hämeen 34.5%	12.9%	Hämeen 34.1%	24.5%	Hämeen 30.8%	34.6%	Hämeen 32.3%
Jyväskylän yliopisto	19.7%	Keski-S. 12.1%	15.7%	Keski-S. 31.2%	26.1%	Keski-S. 20.0%	35.1%	Keski-S. 17.9%
Teknillinen korkeak.	41.6%	Uudenmaan 38.3%	35.9%	Uudenmaan 38.4%	51.3%	Uudenmaan 51.7%	57.8%	Uudenmaan 47.1%

Kauppakorkeakoulu	35.8%	Uudenmaan 33.5%	33.2%	Uudenmaan 54.9%	51.1%	Uudenmaan 69.8%	57.4%	Uudenmaan 56.1%
Svenska handelshögs.	49.1%	Uudenmaan 70.2%	55.4%	Uudenmaan 77.9%	61.5%	Uudenmaan 75.3%	54.5%	Uudenmaan 64.9%
Turun kauppakorkeak.	25.0%	Turun ja P. 32.8%	27.9%	Turun ja P. 41.8%	42.8%	Turun ja P. 62.9%	51.8%	Turun ja P. 46.6%
Vaasan yliopisto			17.9%	Vaasan 37.7%	30.2%	Vaasan 35.7%	38.3%	Vaasan 39.6%
Lappeenrannan tek- nillinen korkeakoulu			29.3%	Kymen 32.6%	31.9%	Kymen 29.5%	39.9%	Kymen 31.0%
Tampereen teknil- linen korkeakoulu			26.5%	Hämeen 46.9%	37.1%	Hämeen 38.4%	43.8%	Hämeen 29.5%
Kuopion yliopisto			27.1%	Kuopion 35.3%	29.0%	Kuopion 37.2%	28.7%	Kuopion 22.5%
Joensuun yliopisto			21.5%	Pohjois-K. 55.6%	21.7%	Pohjois-K. 28.9%	34.1%	Pohjois-K. 22.8%
Lapin yliopisto					28.0%	Lapin 44.8%	31.2%	Lapin 29.8%

Lähteet: Nevala 1991, liitetaulukot 20a-37a; Korkeakoulupöytäkirjojen taustatiedosto vuodelta 1995.
Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun, Tampereen teknillisen korkeakoulun, Kuopion yliopiston ja Joensuun yliopiston ensimmäiset tiedot ovat vuodelta 1975.

LIITE 17. Elitistinen vain kansanomainen? Korkeakoulujen profiilit Suomessa 1985 1990 ja 1995.

Elitistiset

1985	1990	1995
Teknillinen korkeakoulu Svenska handelshögskolan	Teknillinen korkeakoulu Kauppakorkeakoulu	Teknillinen korkeakoulu Kauppakorkeakoulu Svenska Handelshögskolan Turun kauppakorkeakoulu

Verraten elitistiset

Eläinlääketieteellinen korkeakoulu	Svenska handelshögskolan	Helsingin yliopisto
Kauppakorkeakoulu Helsingin yliopisto	Helsingin yliopisto Eläinlääketieteellinen korkeakoulu	Åbo Akademi Tampereen teknillinen korkeakoulu

Verraten kansanomaiset

Åbo Akademi Turun kauppakorkeakoulu	Turun kauppakorkeakoulu Tampereen teknillinen korkeakoulu	Turun yliopisto
Turun yliopisto	Turun yliopisto Vaasan yliopisto Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu Kuopion yliopisto	Oulun yliopisto Vaasan yliopisto Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu

Kansanomaiset

Lapin yliopisto Tampereen teknillinen korkeakoulu Tampereen yliopisto Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu Kuopion yliopisto Jyväskylän yliopisto Vaasan yliopisto Joensuun yliopisto	Oulun yliopisto Lapin yliopisto Jyväskylän yliopisto Joensuun yliopisto	Tampereen yliopisto Jyväskylän yliopisto Kuopion yliopisto Joensuun yliopisto Lapin yliopisto
---	--	---

Lähteet: Kivinen & Rinne 1995a, 99; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuodelta 1995. Kivinen ja Rinne ovat luokitelleet korkeakoulut sen perusteella, kuinka monta prosenttia isistä on suorittanut korkeakoulututkinnon (yli 50 % = elitistinen, yli 40 % = verraten elitistinen jne.). Itse olen luokitellut korkeakoulut sen perusteella, kuinka suuri osa opiskelijoista on lähtöisin ylimmästä sosiaaliryhmästä (yli 50 % = elitistinen, yli 40 % = verraten elitistinen, yli 35.2 % verraten kansanomainen, alle 35.2 % = kansanomainen). Eläinlääketieteellisen korkeakoulun luvut sisältyvät vuonna 1995 Helsingin yliopiston lukuihin.

LIITE 18. Eri sosiaaliryhmistä lähtöisin olevien uusien opiskelijoiden sijoittuminen tieteenaloittain (%) 1960–1995.

		Statusalat	suuralat	kasvatustiede	pienalat	N
ylemmät toimihenkilöt ja yrittäjät	1960	32.4	60.8	0.3	6.5	2 005
	1970	44.6	47.7	2.3	5.4	2 774
	1980	44.4	37.7	11.1	6.8	3 600
	1990	43.6	40.6	10.0	5.8	5 724
	1995	43.8	45.7	6.6	3.9	6 495
alemmat toimihenkilöt	1960	27.2	67.1	0.8	4.9	1 497
	1970	38.9	51.9	4.2	5.0	2 698
	1980	37.9	40.0	15.1	7.0	1 704
	1990	39.3	44.1	12.1	4.5	2 525
	1995	38.2	47.7	9.8	4.3	2 209
työväestö	1960	25.7	67.5	0.8	6.0	1 059
	1970	36.4	54.6	4.1	4.9	2 148
	1980	33.5	41.0	17.1	8.4	1 913
	1990	36.0	45.1	14.5	4.4	2 079
	1995	36.9	47.6	11.3	4.2	1 766
maatalousväestö	1960	22.4	63.6	0.8	13.2	994
	1970	33.9	51.5	5.2	9.4	1 943
	1980	33.5	41.0	17.1	8.4	1 913
	1990	42.0	41.4	12.4	4.2	1 358
	1995	34.4	46.8	9.9	8.9	776
muut	1960	43.9	51.2	3.7	1.2	82
	1970	24.1	70.3	1.6	4.0	444
	1980	31.8	40.3	19.6	8.3	1 529
	1990	36.4	39.9	18.1	5.6	3 180
	1995	38.2	44.7	12.7	4.4	4 244

Taulukon lähteet: Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940-1969, 148, SVT XXXVII:5, Korkeakoulut 1970/71; Korkeakouluopiskelijoiden taustatiedosto vuosilta 1980, 1990 ja 1995.

SUMMARY

Arto Nevala

GROWTH, FRAGMENTATION AND INEQUALITY IN HIGHER EDUCATION IN FINLAND

Research task

Finnish higher education has in the decades since the Second World War undergone the greatest changes in its history. The number of university students was in the mid-1990s over ten times greater than it was in the late 1940s and the number of new students has more than quadrupled. In addition, higher education has expanded regionally to cover the entire country and the number of institutions of higher learning is today 20.

The basic features of the changes which have occurred in Finnish higher education during the post-war decades can be described in terms of two concepts: growth and specialization. I examine the growth and specialization of higher education from four perspectives. The **first** of these is an explanation of the type of higher education policy employed in Finland since the war; how higher education policy has been transformed from a situation dominated by a single concentrated center, the University of Helsinki, into an internally differentiated balanced entity. The **second** perspective is an analysis of the streams of students. I clarify how student streams into higher education have changed by volume, language and gender distribution as well as in respect to the size of institutions and faculties. The **third** perspective describes the way in which the regional and socio-economic background of the entrants to higher education and their numbers have changed. The **fourth** perspective is comprised of an analysis of the different higher education practices of various regions and a clarification of the backgrounds of different faculties and university students. Finally, I briefly describe the main aspects of change which have occurred in the post-war decades.

The principal source material is comprised of background information concerning university students collected at five-year intervals. This concerns individuals who began their studies from 1945 until 1995 and includes data such as their institution, faculty, gender, place of birth and socio-economic status of their parents. Furthermore, published university statistics, census information, parliamentary records, university development plans, the press and literature have been used as sources for the study.

Lines of development of higher education policy

Finnish higher education was from the 17th through the beginning of the 20th century an autonomous and introverted institution which was in no way affected by changes in society. The crumbling of the estate society in the latter half of the 19th century, however, altered society and the operational conditions of the university in such a way that even the highest form of education began - though extremely slowly - to change. The development of Finnish higher education in this century is based on strong distinctive national features, but, on the other hand, many of the same winds of change that blow in other Western countries are evident here as well.

The basic character of higher education at the turn of this century could be described as stiff and clannish; higher education set its own goals independently on "academic" grounds. Its social connections or its responsibility for the development of society were still at that time minimal. Still, higher education was given significant social weight. Above all, this led to the conspicuous role of many university professors in Finnish political life, rather than the social influence of higher education itself.

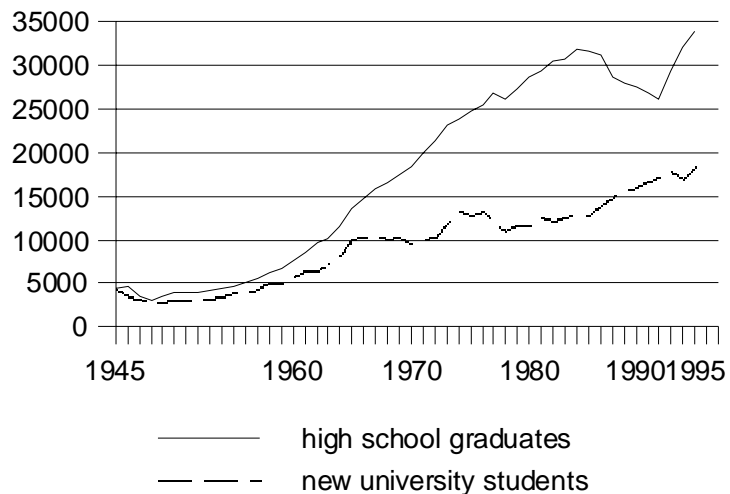
After the Second World War, as was the case in many Western European countries, Finland was forced to adapt to the arrival of the baby-boomers in the educational markets. This resulted in the quantitative and regional expansion of higher education as well as the creation of a modern, state-directed and legislated policy governing higher education. Higher education then became a significant factor in the establishment and solidification of the welfare state. Higher education achieved even greater importance in the development of society. On the other hand, as a result of a strong belief in education and educational reform - the possibility of the educational sector to participate in setting the goals of social policy was greater than had previously been the case.

A new content has been given to higher education policy since the late 1980s through the emphasis placed, for example, on the goals of internationalization, cost efficiency and specialization. Higher education is bound even more clearly to the expansion of economic growth and the achievement of the socio-political objectives related to it. The influence of the educational sector itself on the setting of goals in society has in fact been reduced with the increased power of economic policy. Finland shifted into this latest phase - let us call it the period of rapid rhythmic cost efficiency - in the early 1990s, later than most Western European countries. Characteristic of this period is the subjection of higher education to the objectives of economic and social policy. The decision-making power of higher education and along with it the entire educational sector has been reduced and its operations have had to be redefined within the contracting framework of the public economy.

Student streams

The streams of students into higher education have changed thoroughly since the Second World War. The change can be categorized briefly in three important ways. First, student streams into higher education have multiplied in the course of five decades. Second, the number of university students has increased dramatically in the decades since the war. Finally, the growth of persons qualified, that is high school graduates, to enter higher education has been even more rapid, as is evident in Figure 1.

Figure 1. New high school graduates and new university students in Finland, 1945–1995.

In comparison to the population the number of university students in Finland in the 1990s was almost eight times as great as it was in the mid-1940s. As a result of the increase in student admissions the accessibility of higher education increased. The number of formally qualified, that is high school graduates, increased at a still more rapid pace. In consequence, since the early 1970s there has been a glut of high school graduates and their chances of being admitted to institutions of higher learning have diminished. It has not been possible to resolve the problem completely since the percentage of high school graduates in the age cohort has only increased. In any case, the glut of high school graduates clearly reflects the two most important changes in education: the massive rise in the level of basic education typical to the age cohort and the inflation of diplomas, particularly high school diplomas.

A second dominating feature has been the equalization of the language and gender distribution of students. At the beginning of this century higher education was still clearly the preserve of men and the Swedish-speaking population. The situation began to change before Finnish independence (1918), but the changes have only stabilized since the Second World War. Swedish native-speakers are still over-represented among university students in respect to their share of the population. They are also very strongly represented in such socially high status fields as business administration. Women became the majority of university students in the 1950s and in later years have only strengthened their position. Female students compose the majority in almost all academic disciplines; in the field of technology, however, the proportion of women students is less than one-fifth.

The third visible change in the student streams has been the equalization and stabilization of different institutions and faculties. After the Second World War, in the 1950s, the overwhelmingly largest stream of students still flowed to the University of Helsinki and other institutions in the Helsinki metropolitan area. Following the regional expansion of higher education the streams of students were redirected to cover all of Finland. The surrounding regions served as important recruitment areas for each university, and a large segment of their student bodies came from these areas. Subsequently, in the 1990s, the significance of the universities in the Helsinki metropolitan area again grew, but the largest percentage of students from each province still apply to the nearest university.

The differences between disciplines in respect to student numbers have not varied greatly since the mid-1960s. At that time the modern higher education policy that was implemented was specifically directed towards the regulation and direction of student streams, and the intake of students into academic disciplines and institutions of higher learning could thus be controlled. The most important change in the relative strengths of various disciplines was the introduction of training for class teachers (primary schools) at universities in the 1970s, which led to the expansion of the pedagogical sciences. The popularity of this discipline specifically reduced the number of applicants to humanistic fields since for the most part both were offered at the same universities and they recruited their students largely from the same socio-economic groups.

Student background and participation in higher education

Disparities in the regional background of university students in Finland have almost disappeared over the course of the entire post-war period. Educational equality has thus been enhanced. The conditions for this development can be found in the dramatic and simultaneous expansion of secondary and higher education. The regional expansion of higher education in particular served the peripheral areas of the nation, where there had previously been fewer applicants

to universities. Consequently, in the 1980s, most of the new university students (proportionally) came from the regions of eastern and northern Finland. These areas subsequently lost ground and the proportion of new university students from the Helsinki metropolitan area rose.

Despite the equalization of regional educational differences, the most conspicuous university recruitment areas are still the (former) provinces of Uusimaa, Turku and Pori and Häme. Over half of the students admitted to universities in 1995 came from these areas. In respect to the population, most of those admitted in 1995 were from Uusimaa, although the differences between provinces were small. The reduction of regional educational disparities has been affected by migration, and as a result the number of young people in eastern and northern Finland, in particular, has drastically decreased since the 1960s.

New students whose parents are supervisory office personnel and entrepreneurs have continuously been over-represented in respect to their share of the population. Their over-representation has, however, decreased, as the table below indicates. A figure greater than 1 in the table shows an over-representation of the socio-economic group in regard to the parents of the new students; a figure less than 1 represents an under-representation.

TABLE 1. Participation of children from different socio-economic groups in higher education in Finland, 1960–1995.

	1960	1970	1975	1980	1985	1990	1995
supervisory office personnel and entrepreneurs	3.20	2.20	2.45	2.52	2.31	1.86	1.93
lower-level office workers	1.51	1.52	0.96	0.85	0.78	0.63	0.56
working class	0.51	0.51	0.57	0.55	0.51	0.50	0.53
agricultural	0.51	0.80	0.87	0.92	0.85	0.87	0.96
other (pensioners, unemployed, etc.)	0.00	1.29	0.83	0.83	1.00	1.30	1.06

Although the differences between different groups in their participation in higher education have been reduced in Finland following the Second World War, but they have by no means disappeared. In the 1990s the children of supervisory office personnel and entrepreneurs still enter higher education at a rate about four times as great as those of the working class. The participation of children of supervisory office personnel and entrepreneurs has, however, diminished throughout the entire period. The most rapid reduction has occurred since the end of the 1980s. This can largely be explained by the change in the demographic structure: in the 1990s there were more than twice as many people in the office personnel-entrepreneur class as compared to the population in the

early 1970s. Despite the reduced participation of the supervisory office personnel and entrepreneur group, it is still impossible to conclude that social inequality has substantially decreased. For example, the children of the working class were enrolled at universities in about the same numbers as in the 1970s. The group comprised of children of pensioners, the unemployed and the like has increased its share of university enrollments. In part this is also explicable in terms of the change in the demographic structure, since the number of pensioners has grown dramatically. The regional expansion and quantitative growth of higher education together with the increased percentage of office personnel in the population has therefore reduced the disparities in enrollment between social groups though social background is still, however, a significant factor in selection to higher education.

A comparison of educational equality between Finland and other countries is made difficult by classifications and differences in educational systems. Yet, a comparison between lines of development indicates that socio-economic equality has been realized to a higher degree in Finnish higher education than the Western average. The degree of socio-economic equality in education is for the most part the same in Finland as in Sweden. Sweden, in turn, is seen to be in the vanguard of those countries which have brought about equality in education. It must, however, be remembered that educational equality in Finland has not - any more than in other countries - been realized, but the upper social groups are proportionately over-represented at all stages of education. This over-representation is, however, in Finland lower than in most other countries.

Regionally specialized higher education

As a result of the quantitative and regional expansion of higher education, the various parts of Finland have developed differently from one another. They differ from each other chiefly in respect to higher educational supply. On the whole, this has of course evened out and diversified since the war. The supply cannot be considered to be in balance since in the mid-1990s approximately one-third of all university places were still in the Helsinki metropolitan area, although only about one-fourth of people of university age lived in the region. In addition, it is significant that in the socially most esteemed disciplines - for instance, medicine, business administration, law, and technology - the largest number of university places are found in the southern and southwestern parts of the country. Training in the pedagogic and humanistic fields, in turn, is for the most part concentrated in central and northern Finland.

Secondly, the placement of students in academic disciplines varies in different sections of the country. In part these differences can be explained by the previously-noted supply of higher education places, as the nearest university is the most important recruiter in almost every province. In any case, students coming from the Helsinki metropolitan area, southwestern Finland and

Häme are placed in the most respected “elite” fields such as technology, law and business administration than those from other parts of Finland. An exceptional number of students from eastern and northern Finland, in turn, begin their studies in humanistic fields or in pedagogy.

Thirdly, students from different parts of the country admitted to the universities differ from one another in socio-economic background. The over-representation of those from the supervisory office personnel and entrepreneur group is greatest in Uusimaa and also pronounced in the provinces of Turku and Pori, Oulu and Central Finland. Correspondingly, in Mikkeli, North Karelia, Kuopio, Vaasa and Lapland the children of pensioners, the unemployed and the like appear in great numbers in comparison with the national level. In the latter provinces, too, the children of supervisory office personnel and entrepreneurs occupy the most seats at universities, but their over-representation is not as great as it is elsewhere. Educational equality has been realized most in the nation’s peripheral areas and least in its south and southwestern parts.

The socio-economic background of new university students generally follows the socio-economic structure of the nation as a whole; the children of supervisory office personnel and entrepreneurs are in fact over-represented in regard to their share of the population. The increase in the proportion of this group is in part a result of the change in the demographic structure. The number of people belonging to this group in the 1990s is simply many times what it was in the 1960s. Quantitatively, the supervisory office personnel and entrepreneur class, which has doubled in size, has in the end benefitted most from the increase in available university places.

Internally specialized higher educational system

Throughout the entire post-Second World War period, but in particular since the early 1980s, the Finnish system of higher education has specialized internally. As a result of this development the universities and faculties recruited in the 1990s students from regionally and socio-economically diverse backgrounds. In respect to regional recruitment the change occurring during this period took place in two stages. The “old” universities established prior to the war initially recruited their students evenly from among the different parts of the country. Following the regional expansion of higher education the recruitment area of the “old” institutions narrowed and concentrated even more on the region they were situated in. The “new” universities established after the Second World War, in turn, have constantly recruited their students evenly from all over Finland. The percentage of students from the areas surrounding these institutions was not as great as at the “old” universities. It must, however, be remembered that the “old” universities are situated in the areas with the largest population, especially the Helsinki metropolitan area.

The social background of students at different universities differs primarily in the fact those specialized institutions representing a single academic

discipline recruit their students from a narrower area and more among the children of supervisory office personnel and entrepreneurs than the multidisciplinary general universities. On the other hand, the institutions in the Helsinki metropolitan area reflect the socio-economic structure of the surrounding region with particular clarity, since the children of supervisory office personnel and entrepreneurs are very strongly represented.

Examined by faculty, students in the socially esteemed elite fields – medicine, business administration, law and technology – are plainly more often products of supervisory office personnel and entrepreneur families. Students of pedagogy, in turn, epitomize the other extreme: their regional background is broad and their parents are relatively evenly distributed among diverse socio-economic groups. For example, in 1995 more than one-third of students of pedagogy came from the group of pensioners and the unemployed and only 29% from supervisory office personnel and entrepreneur families; this latter group, however, produced half of the new students admitted to study business administration. The “elite university” has thus hidden itself inside the Finnish higher education system.

From the armpit of the welfare state to differentiated higher education

The development and expansion of Finnish higher education in the post-Second World War era was strongly related to the establishment of the welfare state. Broadly examined, the boom in higher education and the “good years” paralleled the 1960s and 1970s, the decades in which the Finnish welfare state was established and developed. The distinctive features in the establishment of the welfare state are also evident in the changes in higher education. Higher education was founded on a “large system” involving the masses, and Finland at that time shifted into a period of so-called mass higher education. According to Martin Trow’s well-known definition, mass higher education exists when more than 15% of the age cohort enters higher education. In Finland this level was achieved in the early 1970s.

Educational optimism, which flourished in the 1960s and 1970s, expressed an ardent belief in the power of education to change society. In many respects this led to disillusionment in Finland: educational equality progressed more slowly than anticipated, improved educational opportunity chiefly benefitted the children of the well-to-do and inequality was deeply imbedded in the social structures, beyond the reach of educational policy. However, the growth of higher education and the major reforms had positive consequences: higher education was brought to new locations, the size of the educated population increased in the nation’s peripheral areas, and the growth of regional centers spurred by the universities accelerated. Measured internationally, the regional and social equality of university students is also based on the “great leap” of higher education. Higher education at that time was in the vanguard of societal renewal.

The importance of higher education as a pioneer of social policy declined, however, in the 1980s. In the following decade higher education has had to accept a complete turn-around based on the new conditions of society: the main policy decisions in higher education were carried out under the constraints of economic policy and the focal points of development were set to support economic growth and Finland's competitive position internationally. As a result, no ambitious politician is interested in promoting the idea of equality in higher education.

LIST OF CHARTS, TABLES, FIGURES AND APPENDICES

CHARTS:

1. Study plan
2. Periods of higher education policy in Finland

TABLES:

1. Percentage of the population or employed labor force engaged in agriculture and forestry, industry, service sector and other fields in Finland 1950–1990.
2. Money (million marks) allocated to higher education and research in the state budget 1988–1997 and the funds (million marks) actually expended for the given year according to the balance sheet, 1988–1996.
3. Number of students in tertiary education per 100 000 inhabitants in various European countries, 1993.
4. Percentage of students in higher education in the 20–24-year-old cohort in Finland, Norway and Sweden, 1970–1990.
5. Percentage of women among university students in Finland 1945–1995.
6. Percentage of women among university students in various European countries in the early 1990s.
7. Percentage of new female university students in different faculties in Finland 1945–1994.
8. Percentage of female high school graduates 1939–1995.
9. Planned and actual number of new university admissions in different provinces, 1985.
10. Planned and actual number of students entering different disciplines, 1992.
11. Number of high school graduates per 1000 15–19-year-old youths in different provinces, 1975–1995.
12. Socio-economic background of high school students, 1965 and 1980.
13. Changes in the regional background of students entering universities, 1945–1995.
14. Number of new university students as an index by province, 1960 (= 100), 1980 and 1995.
15. Percentage of university students in the 15–25-year-old population in different provinces (tenth of one percent).

16. Calculated participation coefficient for new high school graduates in higher education in different provinces.
17. Social background of new university students in Finland, 1945–1995.
18. Participation in higher education of different socio-economic groups in Finland, 1950–1995.
19. Social background of university students in Sweden, 1962/63–1994/95.
20. Participation in higher education and entry into higher education by social group in Sweden.
21. Participation in higher education of different social groups in Ireland, 1980–1992.
22. Social background of university students in England, 1955–1989.
23. Participation in higher education of different social groups in England, 1961, 1980 and 1984.
24. Social background of university students in Germany, 1972–1987.
25. University admissions by academic field in comparison to the 15–24-year-old population (in 1000s) in Finland, 1945–1995.
26. University admissions in comparison to the number of high school graduates by province in Finland, 1975–1995.
27. Difference in participation in higher education between children of supervisory office personnel and of the working class by province in Finland, 1950–1995.
28. Placement (%) of new university entrants from different provinces in different academic disciplines in Finland, 1995.
29. Percentage of children of supervisory office personnel and entrepreneurs among students in status disciplines by province in Finland, 1993.
30. Regional background of new entrants to status disciplines (%), 1960–1995.
31. Social background of new entrants to status disciplines (%), 1960–1995.
32. Social background of new entrants to medicine (%), 1945–1995.
33. Regional background of new entrants to large disciplines (%), 1960–1995.
34. Social background of new entrants to large disciplines (%), 1960–1995.
35. Regional background of new entrants to pedagogy (%), 1960–1995.
36. Social background of new entrants to pedagogy (%), 1960–1995.
37. Social background of new entrants to pedagogy from the provinces of Uusimaa, North Karelia and Lapland, and of new entrants from all provinces (%), 1990.
38. Regional background of new students in small disciplines and proportion of entry places of different regions.
39. Social background of new entrants to small disciplines and the entire student body, 1960–1995.
40. Number of students entering elite disciplines and percentage of all new admissions, 1970–1995.

FIGURES:

1. New high school graduates and new university students in Finland, 1945–1995.
2. Percentage of new high school graduates and new university students in the 15–25-year-old population, 1950–1995.
3. Percentage of those beginning their university students in the year of their high school graduation.
4. Number of university students per 100 000 inhabitants in Finland compared to the average of 15 European countries.
5. Coefficient of participation in higher education for Finnish and Swedish-speaking population, 1902–1994.
6. Placement of women (% of new entrants) in different faculties in Finland, 1945–1995.
7. Placement of new entrants to universities in different regions in Finland, 1945–1995.
8. Students admitted to different academic disciplines (% of total applicants), 1972–1995.
9. Number of new entrants in various disciplines as an index of growth, 1950–1995 (1950 = 100).
10. Placement of new entrants in different faculties, 1945–1995.
11. Predicted and actual numbers of high school graduates and university students.
12. Coefficient of participation in higher education for children of supervisory office personnel and entrepreneurs, 1980–1995.
13. Coefficient of participation in higher education for children of different groups of lower office personnel, 1980–1995.
14. Coefficient of participation in higher education for children of different segments of the working class, 1980–1995.
15. Coefficient of participation in higher education for children of different segments of the agrarian population, 1980–1995.
16. Coefficient of participation in higher education for children of segments of other social groups (pensioners, the unemployed, etc), 1980–1995.
17. Percentage of children of higher social class and working class admitted to universities in the Helsinki metropolitan area in comparison to new entrants to universities in all provinces, 1995.

APPENDICES:

1. Socio-economic grouping used in work and the bases for its formation.
2. Data contained in student background information.
3. Educational areas and universities.
4. Number of high school students per 1000 inhabitants in different provinces, 1960–1995.
5. New university entrants as a growth index in different provinces, 1950–1995.
6. Size of the 15-24-year-old population (1000s) in different provinces, 1950–1995.
7. Calculated percentage of new university entrants of the total number of high school graduates of the same year in different provinces, 1975–1995.
8. Coefficient of participation in higher education for pensioners, 1980–1995.
9. Social background of university students in Ireland, 1986–1992.
10. Distribution of university entrants by academic discipline and university area, and the percentage of new entrants in different regions, 1950–1995.
11. Participation of different social groups in higher education by province, 1950–1995.
12. Placement of new entrants from different provinces in their “own” universities, University of Helsinki and universities in the Helsinki metropolitan area, 1960–1995.
13. Social background of students admitted to universities in the Helsinki metropolitan area and all new university entrants of the province, 1995.
14. Placement of new university entrants from different provinces in various academic disciplines, 1960, 1980 and 1995.
15. Social background of students in large disciplines (%), 1960–1995.
16. Percentage of children of supervisory office personnel and entrepreneurs and percentage of more important recruitment province of new entrants to different universities, 1960–1995.
17. Elitist or common? Profiles of universities in Finland, 1980, 1990 and 1995.
18. Placement of new university entrants from different social groups by academic discipline, 1960–1995.